

AZƏRBAYCAN

3-4'2024

1923-cü ildən çıxır

AZƏRBAYCAN YAZIÇILAR BİRLİYİNİN AYLIQ ƏDƏBİ-BƏDİİ ORQANI

Baş redaktor: İntiqam QASIMZADƏ

Baş redaktor müavini: Sədabə AĞABALAYEVA

Məsul katib: Vüsal NURU

Şöbə müdirləri: Məmməd ORUC,
Qəşəm NƏCƏFZADƏ,
Mübariz CƏFƏRLİ

Redaksiyanın ünvanı:

Bakı - Az1000
Xaqani küçəsi, 25

Telefonlar:

Redaksiya –
498-78-10
493-75-81

Mühasibat –
493-29-41

Çapa imzalanıb:

09.04.2024

Sifariş 779

Tiraj 500

Kağız formatı

70x108 1/16 - 6,5

kağız vərəqi

14 çap vərəqi

19,2 şərti çap vərəqi

E-mail:

intigam.gasimzade@gmail.com

sudabe334@mail.ru

www.azyb.az

Qiyməti

2 manat

**Bakı şəhəri, "Azərbaycan"
nəşriyyatının mətbəəsində
ofset üsulu ilə çap olunur**

**Dərc olunmuş yazılar qəbul edilmir.
Əlyazmalara rəy verilmir və qaytarılmır.
Müəllifin fikirləri redaksiyanın mövqeyi ilə üst-üstə düşməyə bilər.**

BU SAYIMIZDA:**YENİ TƏRCÜMƏLƏR**

CENGİZ DAĞÇI – Qorxunc illər (roman – davamı).....	3
MİRZƏ ŞƏFİ VAZEH – Şeirlər	66
MARİO PYUZO – Xaç atası (roman – davamı).....	206

OKTAY ŞAMİLİN 80 YAŞI

OKTAY ŞAMİL – Şeirlər.....	49
----------------------------	----

TÜRK DÜNYAMIZ

MƏMMƏDQUL HƏZRƏTQULOV – Göygöl.....	78
BƏSTİ ƏLİBƏYLİ – Müasir Türkiyə şeirinin əfsanəsi.....	180
ƏBDÜRRAHİM QARAQOÇ – Şeirlər.....	182

POEZİYA

AĞACƏFƏR HƏSƏNLİ – Şeirlər.....	114
ƏHMƏD HAQSEVƏR – Şeirlər.....	125
FAZİL AYDIN – Şeirlər.....	130
FƏXRƏDDİN ƏSƏD – Şeirlər.....	146
İLDİRİM ƏLİŞOĞLU – Şeirlər.....	153
ADİL ŞAMİLOĞLU – Şeirlər.....	157
GÜLNAR ÜMİD – Şeirlər.....	175

MƏHƏMMƏD FÜZULİ – 530

FƏRİD HÜSEYN – Könül elçisinin xəbəri...; İlğım karvanı... ..	133
---	-----

DÜNYA, SƏNDƏN KİMLƏR KEÇDİ...

AYDIN TAĞIYEV – “Yağışlı havalarda, küləkli havalarda”... ..	160
--	-----

ƏDƏBİ PORTRETLƏR

LÜTFİYYƏ ƏSGƏRZADƏ – Ədəbiyyat, şair, şeir və Qulu Ağsəs.....	167
---	-----

TƏNQİD VƏ ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ

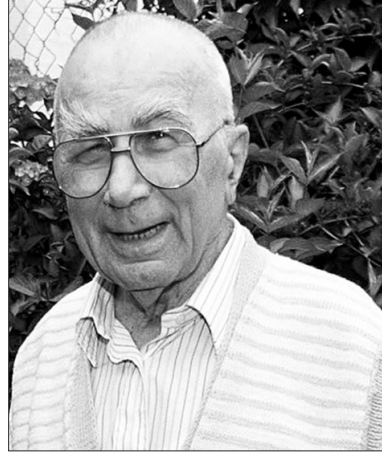
RÜSTƏM KAMAL – İsa Muğannanın ekofəlsəfəsində meşə arxetipi	189
YAŞAR QASIMBƏYLİ – Əsrin səsi və ədəbi zirvəsi.....	194
NƏRGİZ CABBARLI – “Qalibiyət” romanları və AĞRISI bitməyən müharibə.....	201

KİTAB RƏFİ 223

◆ Yeni tərcümələr

Cengiz DAĞCI

QORXUNC İLLƏR*

◆ *Roman*

– 4 –

Roma, 9. 5. 1946

Bu gün də həkimə getdim. Artıq üçüncü dəfədir. Dünən axşam başım çox pis ağrıyırdı. Hətta “Xatirələr”dən yazıb qurtardığım parçanı da oxuya bilmədim. Həkimə baş ağrısından şikayət etdim. Məni yenidən tərədən dırnağa qədər müayinədən keçirdi. Heç nəyim olmadığını söyləyib “Bu cür yüngülvari baş ağrıları ilə rahatca səksəni başa vuracaqsan” – deyə ürək-dirək verdi. Otelə məmnun halda qayıtdım. İnsanın özünü sağlam hiss etməsindən böyük xoşbəxtlik yoxdur. Belə rahat anlarımda heç “Xatirələr”i də yazmaq istəmirəm. Sanki haqqında danışdıqlarım mənim həyatım deyil! Yalnız qorxduğum, gələcəyi qaramsar gördüyüm vaxtlarda həyatdan qaçıb xatirələr içində gizlənməyə çalışıram. Amma bu günkü sevincim də çox uzun sürmədi. Yatağa yenə qara-qura fikirlərlə girdim. Dünya mənə qaranlıq görünür. Doktor “Keçmişdə bir şeydən qorxmusan. O qorxu sənin içində yaşayır. Amma fikir vermə. Tezliklə hər şeyi unudacaqsan, tamam sağalacaqsan.” – deyir.

Nədən qorxmuşam? Bilmirəm. Amma həyatda məndən ötrü hər şeyin bitdiyi düşüncəsindəyəm. 1921-ci ildə Krımda böyük aclıq olmuşdu. Kəndlərdə it-pişik də qalmamışdı. Ac camaat hamısını tutub yemişdi. O vaxtlar üç yaşım vardı.

Aclığı xatırlamıram. Sonra nə oldu? 1927-ci ildə Krım zəlzələ fəlakətinə uğradı. Zəlzələ yaxşı yadımdadır. Qorxdummu əcəba? Hər halda qorxmuşam. Amma bunu doktora demirəm. Doktor Krımdan olduğumu bilsə, amerikalılara xəbər verər. Onlar da məni ruslara təslim edərlər.

Əvvəli ötən sayımızda

Evimiz daşdan tikilmiş gözəl bina idi. Üst mərtəbədə dörd otağı, uzun dəhlizi, dənizə açılan balkonu vardı. Otaqların altı isə axur və anbardı. Çox yaxşı yadımdadır: isti, sıxıntılı yay axşamı idi. O axşam atamız bizə Siyeri-Nəbi oxuduğundan yerimizə gec girmişdik. Gecə yarısı şiddətli külək başladı. Hamımız yuxudan oyandıq. Anam pəncərə taxtalarını bağladı. Evin altındakı axurda heyvanlar qəribə səslər çıxarırdılar. Görünür, anam həyatında belə dəhşətli külək görməmişdi. Yatağımıza gəlib hərəmizi ayrı-ayrı qucaqladı, dua elədi. Anamın oxuduğu dualar, bayırdakı külək və altımızdakı hürkmüş heyvanların səsləri biri-birinə qarışmışdı. Atam da təhlükə gözləyirmiş kimi tez-tez pəncərə qapaqlarını aralayıb bayıra baxırdı. Yaylaya tərəf açılan pəncərəmizi qatı bir qaranlıq qaplamışdı. Ayı Dağına baxan pəncərədə isə Ayın haləsinin buludları yarıb günbatanın qaranlıqlarına doğru hərəkət etdiyi görünürdü. Nəhayət, azğın rüzgar qapılarımızı qırdı. Otaqlara girib büründüyümüz yüngül odeyalları, pəncərə pərdələrini havaya uçurtdu. Şüşələr buz salxımları kimi cingilti ilə qırılıb yerə töküldü.

İndi hər şeyi aydın görürdüm: yayladan üstümüzdə əjdaha kimi bir bulud gəlir. Nəfəsimiz kəsilir, boğulurduq. Sonra sanki cəhənnəmin lap dibindən eşidilən guppultu ilə bərabər evimiz təməlindən sarsıldı. Yanında yatdığımız divar layı ilə bayıra aşdı. Anamla atam "Balalarımız! Yavrularımız!" - deyərək fəryad qopardılar. Uçmuş pilləkənlərdən necə endiyimiz yadımda deyil. Bir də gözümüzü açıb özümüzü evin qarşısındakı bağçada gördük. Ulu Tanrı hələ də bizlərə küskün kimi idi. Ara-sıra yer yerindən oynayır, sonra hər tərəf dərin bir sıxıntı içində hərəkətsiz qalırdı. Ertəsi gün kəndin yarısı ev-eşiyini qoyub qaçdı. Amma biz qaldıq. Atam evin qarşısındakı dörd meşə ağacını kəsdi. Aralarına yaşıl budaqlar doldurdu, damına dəmir tənəkə vurdu. Bir ay o evciyin içində yaşadım.

İndi fikirləşirəm: zəlzələ zamanı qorxmışdummu? Yəqin qorxmışdım. Çörəkbişirən Məhərrəmin çeşməsinə gedəndə kiçik qardaşım Bəkirin də mütləq yanımda olmasını istəyirdim. Yolla gedərkən yer bir balaca silkələnirdisə güyümləri bir tərəfə atıb Bəkirin böyrünə qısıılır, dua edirdim.

Bir ay sonra atam uçan divarı təzədən tikdi. Evimizə daşındıq və zəlzələ yavaş-yavaş unuduldu. Həyat əvvəlki kimi xoş və cazibədar oldu.

Artıq gecdir. Amma yata bilmirəm. Niyə yuxuya getmirəm? Yatsam, sabah oyandığım vaxt insanları və dünyanı qoyub gəldiyim yerdə, qoyub gəldiyim kimi tapa biləcəyəmmi? Allahım, sən özün bizi qoru!

Yanan hərbi maşınları qoyub Petrovsk istiqamətində yola çıxırıq. Axşam düşür. Şişkovla yanaşı addımlayırıq. Üzü elə ciddi, hətta qorxuncdur ki, danışmağa cəsarət edə bilmirəm. Yuxarıdan Ay bizlərə baxır. Uzaqlarda, gecənin səssizliyi içində qəflətən atəş səsi eşidilir. Dünya üzündə yalnız ikimiz qalmışıq kimi Mariyanın hər baxışını görür, hər sözünü eşidirəm. Geri dönüb bəyaz əllərini öpmək istəyirəm.

Şişkov dayanıb qərb üfüqlərinə baxır. Qarşıda qara dumanların qarışdığı bir qırmızılıq var. Şişkov:

–Pervomaysk yanır. Hər yerdə alman köpəklərdir, - deyə öz-özünə mızıldanır.

Səsində içinin zəhərini hiss edirəm. Bir az daha irəliləyirik. Qaranlıq meşəyə aparan, Ay işığı ilə işıqlanmış asfalt yola çıxırıq. Bizdən əlli metrə qədər aralıda üç yük maşını görürük. Yolumuzu o tərəfdən salırıq. Aramızda təxminən on addımlıq məsafə qalıb. Bir səs, gənc bir adamın səsi gəlir.

–Dur! Gələn kimdir?

–Yad deyilik. Özümüzünküyük.

–Kimsən orada? Cavab ver, yoxsa atəş açacağam.

Şişkov cavab vermir. Qarovulda dayanan qarşısında bir dəstə əsgər görünəcə əvvəlki kimi canfəşanlıq eləmir. Şişkov soruşur.

–Bu hansı bölükdür?

–Meşənin içində 57-ci tank diviziyasının tibb bölüyü var, yoldaş komissar.

–Haradan gəlirsiniz?

–Pervomayskdan.

–Şəhər kimin əlindədir?

–Biz çıxanda hər tərəf atəş içində idi, yoldaş komissar. İndi bilmirəm. Dünən bütün günü yaralı daşımışıq.

Meşəyə doğru irəliləyirik. Buralarda heç bir həyat əsəri görünmür. Ətraf sakit və səssizdir. Yavaş-yavaş içimə bir qorxu dolmağa başlayır. Meşədən çıxmaq istəyirəm. Amma bu arada uzaqdan qulağıma inilti səs gəlir. Durub dinləyirəm. Qarmaqarışıqlıq içindən nədənsə mənə kömək istəyən adamın səsi təsiri bağışlayır. İstər-istəməz meşəyə girib o səsə tərəf gedirəm. Arasıra dayanıb nəfəsimi dərirəm. Şişkovla əsgərlərinin səsi yolda eşidilməz olandan sonra büsbütün xəstə, yaralı iniltiləri əhatəsində qalırım. Qarşımda iki xəstəxana çadırı var. Çadırların önündə xeyli yaralı gözə dəyir. Bəziləri yerlərində hərəkətsiz yatır. Ölmüşlərimi, əcəba? İki əsgər xəstələrin arasında dolaşır. Ara-sıra üzərlərinə əyilib nəsə pıçıldayırlar. Çadıra girib-çıxırlar. Bayaq məni çağıran səsi tapmaq istəyirəm. Amma iniltiləri ayırd eləmək mümkün deyil. Hamısı bir-birinə bənzəyir. Nəhayət getməyə qərar verdiyim anda çadırın arxasından:

–Allah! Allah! – deyən səs eşitdim.

Yaralıların üstündən adlayıb çadırın arxasına keçdim. Qaranlıqda sifətini seçməyə çalışıram. Üzərinə əyilərkən yenə Allahı anıb gözlərimin içinə baxır.

–Doktoru çağırım, qardaş?

İri, atəşli gözləri ilə hey gözümün içinə baxırdı. Qırx beş, bəlkə də əlli yaşlarında idi. Titrəyən dodaqlarını yaladı, gözlərini yumdu.

–Yox, canım! Doktorluq nə iş var ki? Özüm doktoram. Qarnıma iki güllə dəyib. Müsəlmansan? Su ver, qardaş. Allah!

Su verdim. Ölümlə pəncələşirdi. Üzü əhəng kimi ağappaqdı. Başını qaldırmağa çalışdı. Sifətinə tərəf bir az da əyildim.

–Haralısan, canım? – deyən soruşdu.

–Kırmılı...

–Kırmılı... Mən Kazanlıyam... Acığın tutmasın. Bir şey söyləyəcəyəm sənə. Qulaq asarsanmı?

Dartındı. Köynəyimdən yapışıb məni özünə tərəf çəkdi. Qorxunc səsle qulağıma pıçıldamağa başladı.

–Müharibədə can qoyma. Bu zalım millət uğrunda qan tökmə, qardaş! İri gözlərini üzümdən çəkmədən sözünə davam etdi.

–Kazanlıyam. Tataram. Kazanda oxudum. Doktor oldum. Su ver, qardaş... 1935-ci ildə məni canımdan çox sevdiyim övladımdan, xanımdan ayırdılar. Həbsə atdılar. Niyə? Bilmirəm. Altı il QPU-nun zindanlarında çürüdüm. İki ay öncə həbsdən çıxarıb bura gətirdilər. İki alman gülləsi qarnımı dəldi. Bilirəm, heç bir həkimin mənə köməyi dəyməyəcək. Dinlə məni... Bunlar üçün vuruşma.

Bu sözləri deyərkən yaralı sağ əlini sinəsindən gözlərinə, gözlərindən sinəsinə aparıb gətirirdi. Uzaqdan təyyarə uğultusu gəlirdi. Doktor hələ də başına gələnləri danışdı. Mən isə yaxınlaşan təyyarə səsini qulaq kəsilmişdim. Təyyarələr meşənin üstündən uçurdular. Ətrafdakı yaralıların iniltiləri, doktorun pıçılısı anıdan kəsildi. Yaralı doktora su verməyə əyildiyim vaxt əvvəlcə vıyılı eşidildi. Arxasından müdhiş bombardman bütün meşəni titrətdi. Bizdən xeyli uzaqda gurultu qopdu. Təyyarələr keçib gedəndən sonra başımı qaldırıb kazanlı doktora baxdım. Gözləri qapalı idi. Bayaqqı izzət dolu sifəti yerinə indi sakit, gözəl üzü vardı. Yavaş səsle:

–Təyyarələr getdi. Sağ-salamatsınız, – dedim.

Cavab vermədi.

Hərəkətsiz, hissiz, sanki mənə küskün kimi idi.

–Su istəyirsənmi, qardaş? – deyə əlini əllərimin içinə aldım. Ovcumun içinə sərt bir kağız parçası qoyulduğunu hiss etdim. Nə olduğu ilə maraqlanıb işığa tutdum. Bir uşaq fotosu gördüm. Övladı idi hər halda. Yavaş-yavaş ayağa qalxıb çadırdan çıxdım. Qapının ağzındakı əsgərdən hərbi həkimin yerini soruşdum. Bir çadırı göstərib:

–Oradadır, - dedi.

İçəri girdim, salam verdim.

–Leytenant Turan. Komandanlıqdan...

Kobud bir səs:

–Ha! Komandanlıqdan! – dedi. –Yaxına gəl səni görüm. Nə xəbər gətirmisən?

Oturduğu sursat yeşiyinin üstündən ayağa qalxdı. Çadırın dirəyindən asılmış tənəkə qutudakı şamı yandırdı. Vaxtı ilə yaraşlıq olan sifətində indi şərətin qorxunluğu yer almışdı.

–Otur baxaq. Anlat görək, leytenant, nə xəbərlə gəldin?

–Xəbər gətirmədim, yoldaş hərbi həkim! Ölülərin nə zaman dəfn olunacağını öyrənmək istəyirdim.

Baxışları birdən dəyişdi. Qaşları çatıldı, üzü qızardı, az qala bağırıtı ilə:

–Ölülər! Ölülər! – dedi. -Həyatda olanları kimsə düşünmək istəmir. İki yüz yaralıdan cəmisi yetmişi sağ qalıb. Yüz otuz ölünü kim basdıracaq? Sərəncamımda cəmisi üç əsgər var. Sən də durub gəlmisən, ölülərin nə zaman dəfn ediləcəyini soruşursan. Ölülərin məsələsi aydındır. Bəs həyatda qalanların işi necə olacaq? Nə pambıq var, nə bandaj, nə dava-dərman, nə yaralıya verməyə bir tikə çörək! Komandanlıq vəziyyətimizlə beləmi maraqlanır? Komandanlıq! Ey, siz! Dəstənin önünə keçib komanda verməkdən başqa bir şey bilməyənlər! Ölülər nə zaman dəfn olunacaqmış! Bunu mən sizdən soruşmalıyam. Sizin işiniz adam öldürməkdir. Mənim işimsə nə adam öldürməkdir, nə də ölü basdırmaq. Vəzifəm insanı yaşatmaqdır. Yaralını, xəstəni müalicə etməkdir. Mən işimi bacardığım qədər görməyə çalışıram. İki həftədən bəri dilinə bir tikə çörək dəyməmiş yaralılar var. İki gündən bəri bu meşənin ortasında, inilti səslərinin içində mən sizdən yardım gözləyirəm.

Ürəyi toxtayana qədər bağırıb-çığırdı, komandanlığı söydü. Sonra əvvəlki yerində oturub mənə də yer göstərdi.

–Otur, leytenant. Baxıram, yaxşı oğlana oxşayırsan. Dediklərimi ürəyinə salma haa! Buraları necə gördün? Cəbhədən nə xəbər var?

Doktorun insafly adam olduğuna artıq şübhəm qalmamışdı. Mərmii yeşiyinin kənarında oturdum. Gürcüstanlı doktor cibindən tütün qabını çıxarıb siqaret eşdi.

–Pervomaysk düşmənin əlində imiş. Doğrudurmu?

–Mən Pervomayskdan gəlmirəm, yoldaş hərbi həkim!

Üzümə qəribə şəkildə baxdı.

–Komandanlıqdan gəldiyini dedin axı.

–Komandanlıqdan dedim, amma özüm iki həftədir ki, ora gedib çıxa bilmirəm. Harada olduğundan da xəbərsizəm. Gecə buradan keçirdik. Yaralıların içində qardaşımı tapdım. Səhərə qədər başının üstündən ayrılmadım. Amma yarası çox ağır idi. Keçindi.

Doktorun sifəti birdən dəyişdi. Bayaqqı od-alov püskürən əsəbi adam yerini sanki başqa insana verdi. Başını əlləri arasına aldı, gözlərini palçıqlı uzunboğaz çəkmələrinin ucuna zilləyib çox yavaş səslə:

–Günahımdan keç, leytenant, - dedi.

Az sonra başını qaldıraraq çadırın küncünü göstərdi.

–Orada bel var, götür, qardaşını dəfn et. Çadırın qabağındakı əsgərə də de ki, sənə kömək eləsin.

Küncə söykənmiş beli alıb çadırdan çıxdım. Sübh yenicə açılırdı. Asfalt yola yaxın bir yerdə, iki ağacın arasında məzar qazdım. Əsgərlə birlikdə cəsədi çuxura endirdiyimiz zaman gürcü doktor gəldi:

–Zavallını dünən gətirmişdilər, - dedi. -Çadırımın yanında xeyli ailəsindən danışdı. Sonra dişinin dibindən çıxanı dedi. Hamımızı söydü, sovdu...

Məzarına əyilib övladının şəklini sinəsinin üstünə qoyarkən göz yaşlarını saxlaya bilmədim. Gözümün önündə durmadan “Ata! Ata!”- deyə çağırən o uşaq vardı. Ata olmağın mənasını ilk dəfə anlayırdım sanki. Dəfn

etdik. Oradan ayrılmamışdan əvvəl doktorun çadırına girib təşəkkür etdim.

–Ayrı qardaşın da varmı, leytenant?- deyə soruşdu.

–Var, - dedim. -Amma orduda deyil, evdədir. Atamın, anamın yanında. Dəfn etdiyimiz adam sadəcə soydaşım idi. Tanışım, bilişim deyildi, yoldaş hərbi həkim. Məzarsız qalmasını istəmədim.

Doktor üzünə işıq gətirən bir təbəssümlə gülümsədi. Əlini çiynimə qoydu.

–Var ol, leytenant, - dedi. – İndi səni daha çox sevdim.

Ayrıldıq. Doktor çadırına girdi. Mən də şosseyə çıxıb Pervomayska doğru yoluma davam etdim.

Komandanlığa çatanda qızmar günəş hər tərəfi yaxıb-yandırır. Şosenin hər iki yanında böyük əsgər qələbəliyi vardı. Hamısı arıq, üzgün idi. Hamısının üzünü tük basmışdı. Hamısının üst-başı toz-torpaq, palçıq, qantər içində idi. Zabitlər əsgərlərin üstünə bağırır, söyür, əllərində tapança əmrlər verirdilər. O qədər sərt görünürdülər ki, İvan Aleksandroviçin yerini onlardan soruşmağa da cəsarət etmədim. Qələbəliyin içində tanış sima axtararkən kimsə çiynimə toxundu. Seyrək saqqallı, qalın dodaqlı, üzgün, yorğun qəribə bir adam. Gülüb üzümə baxdı.

–Məni tanımadın, ağay... Kılınçbayam. Leytenant Süleymanın bölüyündən. Krasnoe... Yadına düşdü?

–Xatırladım, xatırladım. Komandanlıq binası haradadır?

Kılınçbay təxminən iki yüz addım aralıdakı böyük topu göstərir.

–O topların yanında...

Sonra hərarətli səslə:

–Komandanlığa girmədən mənimlə gəlməzmişin, ağay? Burada dostlarımız var. Hamısı müsəlmandır. Yorğunsan, bir az da dincələrsən- deyir.

Razılaşıram. Birgə addımlayırıq. Əsgər qələbəliyini geridə buraxıb bir arx boyunca gedirik. On dəqiqə sonra kolluqlara yaxınlaşırıq. Kolların arasında kimi ayaq üstə dayanmış, kimi dizi üstə oturmuş səkkiz-on nəfər görürəm. Kılınçbay dayanır.

–Bildiyiniz kimi, bu gün cümə günüdür, ağay. Bizim ağsaqqal cəbhə-məbhə sayan deyil. Fərsət tapan kimi namaz qıldırır. Burada gözləyəkmi, ağay?

Yerdə otururam. Kılınçbaydan soruşuram:

–Ağsaqqal dediyin kimdir?

–Orada, əsgərlərin arasındakı o uca boylu buxaralı özbəkdir. Gerçəkdən də ağsaqqal adamdır.

Kolların arasında namaz qılanlara baxıram. Pıçıltı səslərindən sanki ürəyimə bir sakitlik hopur. Yalnız hiss etmədiyim, anlamadığım, anlaya bilməyəcəyim bir şey...Oturdugum yerdən qalxıb o insanların yanına getmək, hətta onlara tərəf qaçmaq istəyirəm. Qabaqlarında dayanıb ürəyimi boşaltmaq, onlarla bir yerdə qalmaq, onlardan biri olmaq istəyirəm.

Mənə həyatda çox az təsadüf olunan insan təsiri bağışlayırlar. Dualarında bir qüvvət var. O qüvvət mənə də keçir. Onlar Allahla yaşayırlar. Allahla bir

olduqlarından dağ kimi heybətli görünürlər. Mən də hər nəfəsimdə Allahın adını anıb yaşamaq istəyirəm. Gözlərimə sevinc yaşları dolur. Yaşamaq, yaşamaq istəyirəm. Nə üçün yaşayacağımı, nəyin uğrunda vuruşacağımı mənə o kolların arasında namaz qılan özbəklərin ağızından eyni anda çıxan Allah sədasi hökm edir.

Kılıncbay yanımda dayanıb eşmə bükürdü. Soruşdum:

–Belə gizləndə, kolların arasında namaz qılmaqdan qorxmursan?

–Ağsaqqal “Allahın adını zikr edib yürü, özünü Ona təslim et, sonrasından qorxma. Allah səni qoruyacaq”, - deyir. -Elə olduğuna şübhə yoxdur, ağay.

Kılıncbayın ağızından çıxan hər sözün dərinliyinə varmaq, söhbətinə daha çox qulaq asmaq istəyirdim. Kılıncbay yavaşca:

–Mən hələ cavanam, ağay. Amma yenə çoxlu günahlarım var. Bir fürsət gözləyirəm. İnşallah, elə bir fürsət yaranacaq...-deyir.

Kolların arasında namaz qılan özbəklərə baxdım. Kılıncbayın ağsaqqal dediyi adamı övliya sandım. Namaz bitdi. Hamısı yerə oturdular. Ətrafa dərin səssizlik çökdü. Birdən ürəklərinin içindən gələn incə, həzin səslər:

Gözəl Türküstan, sənə nə oldu?

Niyə vaxtsız güllərin soldu?

Niyə quşların ötmür bağçalarında?

Ah, bağçalarında...

türküsunü oxumağa başladılar. O türkü ilə ruhum bədənimdən ayrılıb uzaqlara, lap uzaqlara – Türküstanın solmuş, quru və susuz bağçalarına uçmaq istədi.

Şişkovla digər zabitləri iki nəhəng topun arasına yığılmış sursat yeyiklərinin yanında tapdım. Komissarın üzündə hələ də axşamkı acı ifadə vardı. Zabitlər hərdən sözlərinə ara verib ətrafda hayqıran, söyən, söyülən əsgərlərə baxırdılar.

Uzaqdan top səsləri gəlir, qırıq-kəsik partlayışlar eşidilirdi. Mazut dalınca gəlmiş tankların üstündə yatan yaralıların sayı cəbhənin vəziyyətini bilməyə kifayət idi. Yük maşınları ağır yaralıları Şərqə daşıyırdı. Cəbhədən qaçan yüngül yaralıları isə komissarlar əllərində tapança söyüb hədələyərək geri qaytarmağa çalışırdılar.

Politrukla digər zabitlər arasında müzakirə yəqin ki, neçə saatdan bəri davam edirdi. Hamısı xəstə və yorğun görünürdülər. Şişkov Pervomaysk çevrəsindəki bəzi hərbi hissələri dərhal düşmən işğalına uğramış şəhər üzərinə hücumu aparmaq, ön atəş xəttindəki bölmələrin yardımına getmək istəyirdi. Alay komandiri və digər zabitlər isə Şişkovun fikrinin əleyhinə idilər. Yadımdadır ki, alay komandiri neçə gündən bəri ac-susuz qalmış əsgərin artıq əsgər deyil, quldur, yolkəsən olduğunu deyirdi. Hərbcilərimiz arasında silahlarını atıb qaçanlar da vardı. Azuqə məsələsini zavallı ukraynalı qadınların son tikələrini əllərindən almaqla təmin edirdilər. Çörək tapmaq

məqsədi ilə hərbi hissədən çıxıb kəndlərə gedənləri NKVD əsgərləri tapıb tribunalın hökmü ilə hamının gözü qabağında güllələyirdilər. Vəziyyət ordudakı zabitlərə də yaxşı məlum idi. Fəqət əllərindən nə gəlirdi? Leytenantından tutmuş generalına qədər onlar da NKVD-nin hər şeyi görənlər gözündən qaçıb öz millətinin gülləsi ilə ölməkdənsə düşmən tərəfə keçməyə fürsət axtarırdılar. Komissarları tənqid etməyə cəsarət göstərən zabitlər heç gözlənmədən əsgərlərin sevdiyi, saydığı hərbiçilər kimi ad çıxarırdılar. Bu vəziyyət artıq adi hal almışdı.

Alay komandiri geri, Aleksandrovka səmtinə çəkilib düşməni orada daha hazırlıqlı şəkildə gözləməyi təklif edirdi. Digər zabitlər də eyni fikirdə idilər.

Şişkovla komissarlar çoxluğun fikri qarşısında israr etmək fikrində olana oxşamırdılar. İvan Aleksandroviçin üzündəki sərtlik yavaş-yavaş çəkilir, sirsifəti yumşalmağa başlayırdı. Bu arada gözlənilməz hadisə baş verdi. Sağdakı qələbəliyin içindən qışqırıq qopdu. Paltarları param-parça, üz-gözü qan içində olan gənc bir zabit ortaya atıldı. Elə qorxunc halı vardı ki, anidən onurğa sütunundan sərt ağrı keçdi. Gənc zabit əsgərlərlə komanda heyətinin arasında dayanıb əllərini yuxarı qaldırdı. Vəhşi səslə bağırmağa başladı.

–Yardılar... Cəbhə qalmadı... Tankları ilə bədənlərimizin üstündən keçdilər. Sümüklərimizi qırdılar...

Yerə yıxıldı və yenidən:

–Vay anam! Vücudlarımızın üstündən keçdilər! -deyə bağırmağa davam etdi.

Çalışırdım ki, yaralı zabitin üzünə baxmayım. Yoldaşları ona tərəf qaçıb yerdən qaldırdılar. Harasa apardılar. Bir neçə dəqiqə sonra topun kimsə çiyinə toxundu. Baxdım. Şişkov idi.

–Mənimlə gəl, Turan, -dedi.

İzdihamdan aralanıb tank, top və yük maşınlarının sıra ilə dayandığı meydana tərəf getdik. Maşınlara çatmadan Şişkov dayandı.

–Avtomobilimi götür, təcili Aleksandrovkaya get. Almanlar cəbhəni yarıblar. Axşama Aleksandrovkaya çatsalar asanlıqla Buq çayının sağ sahilinə keçəcəklər. Özünlə bir neçə kanistr benzin götür, Aleksandrovskdakı körpünü yandır. Amma tez! Necə adam istəyirsən?

–İki əsgər yetər.

–On nəfər götür. Hər ehtimala qarşı. Hər dəqiqə qiymətlidir. Dərhal yola düş.

Maşına minəndə Kılıncbay qaçaraq özünü yetirdi. Qıyıq gözlərinin içi gülürdü.

–Məni də özünlə apar, ağay!

–Bəs yoldaşların?

–Bəyəm sən də yoldaşım deyilsən?

–Haydı, atlan maşına!

İndi görəsən haralardadır, əcəba? Aleksandrovkada itirdiyim Kılıncbayı bir il sonra Türkünstan legionunda tapdım. Amma sonrası...

Aleksandrovka sakit-səssiz, tərki edilmiş kimi idi. Dünənki yağışdan sonra səma tünd maviyə çalırdı. Çay kənarındakı bağçalardan sərin meh əsirdi. Körpüyə yaxın yerdə maşını saxladıq. Ətrafdakı evlərin pəncərələrindən uşaqlar, yaşlı qadınlar heyrətlə bizə baxırdılar. Evlərin birindən ağ saqqallı qoca çıxdı. Əsgərlər körpünün üstünə benzin tökdükləri vaxt mənə yaxınlaşdı.

–Körpünü yandırmaq fikrində deyilsiniz ki, oğul? – deyə soruşdu.

–Yandıracağıq, baba.

–Səksən ildir o körpü orada dayanıb. Altından bəlkə də bir dənizin suyu axıb. Buq neçə dəfə daşıb, hər tərəfi basıb. Amma o körpüyə bir şey edə bilməyib.

–Su uçurmayı atəş yandırar.

Starsına Vasilyevə tərəf dönüb:

–Yandır görək! – dedim.

Qoca mənə bir az da yaxınlaşdı.

–Dur! Dur bir dəqiqə... O körpü bizə lazımdır.

–Müharibədir, baba. Müharibə bitsin, gəlib sizə bundan da yaxşı körpü tikərik. Həm də taxta yox, dəmir körpü.. Nəvələrinizin nəvələri də istifadə edə:

–Yaxşı, amma çayın o tayında heyvanlarımız otlayır. Onlar geriye necə qaytaracağıq? Heyvanları bu tərəfə keçirmək lazımdır. Gözləyin gedib gətirək.

–Olmaz, baba! Vaxtımız azdır.

Çavuş Vasilyev sözə qarışdı:

–Onlar kolxoz malıdır, baba.

–Olsun kolxoz malı. Yenə də günə qədər bizi dolandıran o heyvanlar olub.

–Qoca haqlıdır, Vasilyev. İki əsgər götür, gedin mal-qaranı bu tərəfə keçirin.

Vasilyev tapşırığı yerinə yetirdi. Dərhal körpüyə od vurduq. Beş-on dəqiqə sonra taxta körpüdən göy qara duman yüksəldi. Qocanın evinin qarşısında idik. Bağçada əsgərimlə qatıq çörək yeyirdik ki, evlərin arxasından bir neçə atlı çıxdı. Nisbətən uzaqda, bağçaların arxasında da süvarilər göründü.

Qalxıb körpüyə tərəf getdim. Amma ora çatmamış yüksək rütbəli bir süvari zabiti yolumu kəsdi. Üzü qıpqırmızı idi. Qan çəkmiş gözlərini üzümə dikərək soruşdu:

–Körpünü kim yandırdı?

–Mən.

Süvarinin qırmızıya çalan rəngi indi də qaraldı. Qaşlarını çatdı, dodaqlarının arasından sadəcə bir kəlmə çıxdı:

–Söndür!

–57-ci alay komandirinin əmri ilə yandırdım, yoldaş komandır.

–Söndür, köpək oğlu. Söndürməsən atımı da çiyinə alıb o biri tərəfə keçirməli olacaqsan.

Yanımda duran Kılınçbay:

–Ay alçaq!- deyə mızıldandı.

Əsgərlərə alovu söndürməyi əmr etdim. Özüm də kəndə qaçıb camaatı yardıma çağırıdım. Bayaqqı səssiz evlərdən qadınlar, ayaqyalın qızlar çıxıb yanan körpüyə qaçdılar. Düz iki saat sonra tanklar göründü. Arxalarınca gələn əsgərlər ətrafa yayıldılar. Kiçik Aleksandrovka kəndi hərbi maşınlarla doldu. Dərhal komissar Şişkovu tapıb məsələni izah etdim.

–Lap yaxşı oldu, - dedi. -Bu gün o tərəfə keçib Nikolayevə çəkilən orduya qoşulacağıq.

Ətrafda sanki Məşhər gününün izdihamı vardı. Tanklar, top arabaları bağçaları doldurmuşdu. Yaxaları açıq, gözləri qızarmış, fasiləsiz qışqıran zabitlər, şaqquldayan silah səsləri, motorların gurultusu bir saat öncəki sakit-səssiz Aleksandrovkanı tanınmaz hala salmışdı. Piyadalar çay boyunca səngər qazmağa başladılar. Bağçalardakı toplar mövqelərə gətirildi. Yaralı və xəstələri arxada qoyub gəlmiş bölmələrdə ciddi nuzam-intizam hiss olunurdu. Nahar zamanı hava hücumuna məruz qaldıq. Amma mövqe tutduğumuz yüksəklikdən alman təyyarələrini elə şıdırğı atəşlə qarşılıdıq ki, bombalarını da atmadan geriyə, gəldikləri yerə qayıtdılar. Axşama doğru hissə Buqun sağ sahilinə keçmək hazırlıqlarına başladı. Əsgərlər xeyli ziyan görmüş körpünü təmir edirdilər. Tanklar, dalınca da toplar o biri taya keçmək üçün növbə gözləyirdilər. Komandanlıqla bərabər arxa sıralarda idim. Nikolayevə çəkilmək xəbərənə necə sevindiyimi bir mən bilirdim, bir də Allah! Sanki Kırma gedirdim. Amma sevincim çox az sürdü. Bağçada starşına Vasilyevlə danışdığım vaxt alay komandirinin məni çağırıldığını dedilər. Getdim. Alay komandiri, komissar Şişkov və daha bir neçə zabir alçaq tavanlı, rütubətli bir otaqda xəritənin üzərinə əyilmişdilər. İçəri girib qapının yanında dayandım. Alay komandiri yorğun səslə:

–Yaxın gəl, leytenant Turan, - dedi.

Yaxınlaşdım.

–Diqqətlə qulaq as, mühüm bir məsələ var.

Yanımda dayanmış komissar Şişkov pis-pis güldü.

–On xoroşiy boyets. Tatarın molodets.¹

Alay komandiri sözünə davam etdi.

–Bir bölük əsgər götürüb dərhal çayın qarşı tərəfinə keç. Şimala doğru hərəkət et! Körpüdən bir kilometr uzaqlaşandan sonra mövqe tut. Məndən əmr gəlməyincə yerindən tərpənmə. Başa düşdün?

Əmri təkrar etdim.

–Dərhal hərəkət et!

–Oldu, yoldaş alay komandiri.

Yarım saat sonra bir bölük əsgərlə körpüdən keçəndə sahildə Kılıncbayı gördüm. Kiçik gözlərini mənə zilləmişdi, gülümsəyirdi. Yanıma gələcəyini fikirləşdim. Gəlmədi. Dönüb bağçanın yaşıl ağacları arasında görünməz oldu. Qəribə tənhalıq hiss etdim. Yanımda ana dilimdə danışa biləcəyim bir nəfərin olmasını elə istəyirdim ki!

¹ – O, yaxşı döyüşçüdür. Qoçaq tatardır (rusca) – Tərc.

Yanaşı addımlayan Vasilyev üzümə baxdı. Dodaqlarında xəfif təbəssüm göründü. Sanki nə isə demək istəyirdi.

–Nə var, starşına? – deyə soruşdum.

–Heç, - dedi. -Tarladan dönən yorğun kəndlilər kimi gedirik.

–Mən yorulmuşam.

–Mən də... Axşam düşür. Bizimkilər almanlarla razılığa gəlsəydilər ki, axşam olan kimi hər iki tərəf silahını bir kənara qoysun, əsgərlər yatıb dincəlsinlər - əla olardı! Onda qoy müharibə nə qədər çəkir çəksin. Sabah yuxudan oyanıb yenə davamızı edərik. Yaxşı fikirdir, elə deyilmi, yoldaş leytenant?

–Fəna deyil...

–Səhər açılan kimi də əsgər də işə, tarlaya gedirmiş kimi savaşa gedər. Yuxudan erkən oyanır. Ətraf hələ alaqranlıqdır. Silahını götürüb kəndin kənarındakı meşədən düşməyə atəş açmağa başlayar. Düşmənin üstünə gedərsən, bütün günü savaşırsan, amma yorulmazsan. Çünki bilirsən ki, qismətində ölüm yoxdursa, axşam işini başa vurandan sonra gəlib yaxşı-yaxşı yatıb-dincələcəksən.

Sol tərəfimdə addımlayan əsgər sözə qarışdı.

–Day denən ingilis əsgəri kimi də! Savaş vaxtı arada bəlkə könlündən bir stəkan çay da keçir? Özünə bir çay sifariş verərsən...

–Eh, nə qoyub nə axtarırsan? Çinlilər döyüşə çətirlə gedirmiş. Doğrudur, ingilislər qədər kübar ola bilmərik, amma çinlilər qədər mədəniyik. Sən necə fikirləşirsən, yoldaş leytenant? Bir halda ki, işimiz savaştır, biz də işçi kimi çalışmalıyıq. Səhər tezdən davaya başlamalıyıq düz axşama qədər. Öldürə bildiklərimizi öldürməliyik. Axşam olunca sağ qalanlar silahlarını götürüb istirahətə getməlidirlər. Yaxşı fikirdir, deyilmi?

–Yaxşı fikirdir, Vasilyev.

–Nə deyirsiniz deyir, mən Hitlerə də, bizim Bıgıbəyə də məktub yazıb bu məsələyə baxmalarını xahiş edəcəyəm.

Çayın qarşı tərəfi ilə şimala doğru gedirdik. Bu tərəfdə bağ-bağça yox idi. Əvvəlcə qayaların arasından keçdik. Sonra düzənliyə çıxdıq. Qabaqda, ağacların içində biri-birinə yaxın tikilmiş saman damlı beş kənd evi vardı. Evlərin arxasındakı yüksəklikdə seyrək ağaclı meşə vardı. Sahilə yaxın bir qayanın arxasında gizlənib evlərə baxdım. Starşına Vasilyev sürünə-sürünə yaxınlaşdı.

–Fikrimcə, körpüdən bir kilometrədən də çox aralanmışıq, yoldaş leytenant, -dedi.

Körpüyə baxdım.

–Birinci pulemyotçuya tapşır, sağ tərəfdə mövqe tutsun.

Vasilyev arxasında gizləndiyimiz qayanın təxminən yüz əlli metrliyində olan dördkünc, qırmızı kərpicdən tikilmiş evə işarə edərək:

–O ev həm salamat, həm də boşdur, yoldaş leytenant. Orada mövqe tutsaq daha yaxşı olmazmı?- dedi.

–Bu fikri başından çıxar. Almanlar ox-yayla müharibə etmirlər, starşına Vasilyev! O ev top atəşi qarşısında davam gətirə bilməz. Ora yaxınlaşmayın. İkinci pulemyotu da sol cinahda, çaya yaxın yerdə qoyun. Əvvəl özün get, əraziyə bax, əsgərlər üçün mövqe seç.

–Oldu, yoldaş leytenant.

Vasilyev sürünə-sürünə geri çəkildi. On-on beş dəqiqə keçməmiş gəlib yanımda uzandı.

–Sağ cinah əladır, yoldaş leytenant. Alçaq təpələrin arxasından qarşıda o evlər, yuxarıdakı meşə əl içi kimi görünür. Amma solda çayın sahili zibillikdir. Boş konserv qutuları, şüşə qırıqları, hər cür tullantı ilə doludur. Sanki bütün Aleksandrovka zibillərini bura töküüb. İkinci pulemyot ya zibilliyin önündə, ya da arxasında mövqe tutmalıdır. Pulemyotu arxada yerləşdirsək daha yaxşı olar. O zaman öndə təbii müdafiə xətti də yaranar. Almanlar mədəni insanlardır, özlərini o zibilliyə vurmazlar.

–Yaxşı, qoy zibil qalağının gerisində olsun. Qalan əsgərlər bir-birindən on metr məsafədə yerə uzansınlar. Heç biri başını qaldırmasın. Haydı, indi get. İşini qurtarandan sonra gələrsən birlikdə Hitlerlə bizim Bıgı bəyə məktub yazarıq.

–Oldu, yoldaş leytenant!

–Açıqda olanlar vaxt varkən səngər qazsınlar. Sonra gec olar. Heç biri də başını yerdən qaldırmasın.

Vasilyev dönüb körpüyə baxdı.

–Kim başını gülləyə nişangah etmək istəyər, yoldaş leytenant? Arxayın olun, biri də yerindən qımıldanmaz.

–Tanklarımız hələ çayın o tərəfindədir. Hətta tısbağa da bayaqdan bəri körpünü keçib gəlirdi. Pervomayskdan Aleksandrovkaya iki saatlıq yoldur. Amma almanlar üçün neçə saatlıqdır – bilinməz. Nə isə, mən getdim. Sizi yeni mövqedə gözləyim?

Vasilyev dayandığımız yerdən iki yüz metr aralıdakı əsgərlərin yanına süründü. Binoklla gah önümdəki evlərə, gah da arxadakı körpüyə baxırdım.

Tanklar, ağır toplar əvvəlki kimi çayın sol sahilindədirlər. Qarşıda o evlər də tam sakitdir. İns-cins gözə dəymir. Qan qırmızı rəngli günəşin son şəfəqləri çayın bulanıq sularında sönür. Yavaş-yavaş evlərin, meşənin – hər şeyin rəngi dəyişilir. Ətrafa dilsiz sükut hakim olur.

Dönüb körpüyə bir də baxıram. Bölmələrimiz yenə eyni vəziyyətdədir. Yəqin havanın lap qaralmasını gözləyirlər – deyə düşünürəm. Ətrafın səssizliyi içində sanki heç bir təhlükə hiss edilmir. Sanki müharibə bizdən çox uzaqlardadır. Sanki bu müharibənin bizimlə heç bir əlaqəsi yoxdur. Səhər açılana qədər beləcə səssizlik içində qalmaq istəyirəm. Starşına Vasilyevin sözlərini xatırlayıram. Vasilyev haqlıdır. Səhər açılana kəndli tarlasına necə gedirsə, əsgər də döyüşə elə getməlidir. Səhər açılana insan həyatı daha asan və işıqlı görünür. Əsgər də elədir. Səhərlər ölümdən belə qorxmaz. Starşına Vasilyev sürünə-sürünə yaxınlaşır. Alınının tərini silərək:

–Hər şey əladır, yoldaş leytenant! – deyir. – Almanlar üstümüzə gəlsələr, layiqli cavablarını alacaqlar. Allahın köməyi ilə öhdələrindən gələrik. Sağ qalanları olsa, onları da Berlinə qədər qovarıq. Mən yaxınlaşanda bizim uşaqlar evə məktub yazırdılar. Baxın, bu dəqiqə cibimdə iyirmiyə yaxın əsgər məktubu var. Gərək geri dönəndə qərargaha verməyi unutmayım.

–Özün yazmamısan?

–Elə şey olar? Əlbəttə yazmışam. Sevdiyim qıza yazdım. Zavallı hər məktubunda yalvarır ki, tez-tez kağız yollayım. Hər gün məndən məktub gözləyir. Yazıram. Amma qısa yazıram. İstəyirsiniz, oxuyum, qulaq asın:

“Mənim sevimli Nataşam! Hələ ki, sağam. Salamlarımı çatdırıram” -yəni bu qədər. Təki Allah yardımçım olsun, müharibənin sonuna qədər belə məktublar yaza bilim...

Bir anlıq ayağa qalxıb əsgərlərimə tərəf baxdım. Qulağımın dibində viyılı səsi eşidildi. Dərhal üzüqoylu yerə uzandım. Göümü açıb-yummağa macal tapmamış arxasında gizləndiyim qaya güllə yağışına tutuldu. Vasilyev başını sinəsinə sıxıb:

–Vay sizin ananızı! – deyə ənənəvi rus söyüşü söydü.

–Olmaya yaralandın, Vasilyev?

–Yox, yoldaş leytenant. Sağ-salamatam. Siz də yerinizdən tərpənməyin. Deyəsən alçaqlar yerimizi bələdlədilər. Buradan kəndin içini görürəm. Tanklar var. Arxadakı yüksəklikdən əsgərlər enirlər. Tanklar ağacların altında dayanıb.

–İnanmıram ki, tanklar bizə təhlükə törədə bilsin. Ətraf qayalıqdır. Piyadalar da ancaq tankların arxasınca hücumə keçə bilirlər.

–İki saata qədər duruş gətirə bilərik. Qaranlıq düşəndən sonra da ehtiyatla körpüyə tərəf çəkilərik.

–Komandirdən əmr gəlməyə qədər yerimizdən tərpəməyəcəyik, Vasilyev.

–Tüfənglə alman tanklarının qabağında duracağıq?

–Görən, almanlar qayalığın arxasında gizlənməyimizdən xəbər tutublar?

–İstəyirsiniz yoxlayım, yoldaş leytenant.

–Bir soruş görək nə deyirlər.

Starşına Vasilyev kaskasını başından çıxarıb tüfəngin ucuna taxdı. Qayanın arxasından azacıq yuxarı qaldırınca sağdan, soldan üzərimizə güllə yağışı yağmağa başladı. Vasilyev barmaqlarını papağında açılmış dəliklərə keçirərək:

–Allaha şükür ki, başım bu papağın içində deyildi, - dedi. -Yoxsa cibimdəki kağız zavallı Nataşaya son məktubum olacaqdı. Qayanın arxasından başımızı qaldırmağa imkan verməyəcəklər...

–Evləri yaxşı görə bilirsən?

–Soldan sağa ikinci evin yarısını, üçüncü və dördüncü evləri də tam görürəm. Arxadakı yüksəklikdə əsgər yoxdur. İki tank bayaqdan eyni vəziyyətdə dayanıb. Namussuzlar! Bütün günü harada idiniz? Döyüşmək

indi yadınıza düşdü? Nataşanın məktubunu göndərməyəcəm. Sabah axşam Allah qismət eləsə “Hələ salamatam”- deyə başqa bir məktub da yazaram. Artıq kəndin arxasındakı yüksəklikdən düşmən əsgərləri hərəkətə başladılar.

–Çoxdurlar?

–Kəsdirə bilmirəm. Qruplarla gəlirlər. Bir rota olarlar yəqin.

Vasilyev arxaya çevrilib körpüyə baxır.

–Bizim bölüklərin körpünü keçəcəklərinə inanmıram. Almanlar yatmırlar, yoldaş leytenant. Beş-on dəqiqə sonra dörd bir tərəfi güllə yağışına tutacaqlar. O vaxt körpüdən tank nədir, heç siçan da keçə bilməyəcək.

Məşin çantamdan bir vərəq kağız çıxarıb yazıram:

“Bizdən beş yüz metr aralıda düşmən qüvvələri toplanır. İki tank, təxminən bir rota əsgər görürük. Əmrə gəlməyincə burdan tərpanməyəcəyik. Leytenant Turan”.

Kağızı starşına Vasilyevə uzadıram.

–Bunu komandirə, ya da komissar Şişkova əlbəəl özün çatdır.

–Oldu, yoldaş leytenant!- deyir və kiçik gözlərini gözümə zilləyib qoltuq cibindən bir kağız çıxarır.

–Nataşaya məktubumdur, yoldaş leytenant, - Əgər başıma bir iş gəlsə, “Hələ sağam” sözlərinin altından bir neçə kəlmə əlavə edib göndərərsiniz.

Vasilyev əlimi sıxıb sürünə-sürünə geri çəkilir, qayaların arxasında qeyb olur. Onun getməsi ilə eyni anda düşmən də atəşə başlayır. Arxamızdakı körpü güllə toz-dumanından görünməz olur. Torpaq, pəlçiq, su, tüstü dumanı bir-birinə qarışır. Başımın üstündən keçən güllələr viyılı ilə Aleksandrovka istiqamətinə uçar. Atəş elə şiddətlidir ki, başımı yerdən qaldıra bilmirəm. Yanımda bir səs:

–Sağsınız, yoldaş leytenant? – deyə soruşur.

–Sənsən, Vasilyev?

–Mənəm. Bizimkilər qarşıdakı evləri gülləbaran edir. Tək evləri yox, həm də bizi. Geri çəkilmək istəyən iki-üç əsgərimizə də atdılar. Çarpaz atəş altındayıq, yoldaş leytenant. Şişkova məktubun əhəmiyyəti qalmadı daha. Əmriniz nədir? Gedim?

–Ehtiyac yoxdur. Düşmən hələ hücumu atılmayıb. Fikrimcə, bağça hasarının dibində hazır vəziyyətdə gözləyirlər. İkinci pulemyotu da sağ cinahdakı mövqeyə keçir. Əmrini gözlə!

–Oldu, yoldaş leytenant!

Starşına Vasilyev yenə sürünə-sürünə geri çəkildi. Düşmən pulemyotlarının atəşi getdikcə şiddətlənirdi. Sağda, təxminən 150 metr aralıdakı binanın divarlarına tozlu yola düşən yağış damlaları kimi aramsız güllə yağmuru yağdı. On beş dəqiqə sürən gülləbarandan sonra düşmən piyadaları hücumu atıldı. Guruldayan topların, partlayan mərmilərin, şrapnellərin səsi altında adam başını azacıq da olsa, yerdən qaldıra bilmirdi.

Sağ tərəfdən Vasilyevin səsi eşidildi.

–Düşmən üstümüzdə gəlir, yoldaş leytenant!

–Hələ atəş açma, Vasilyev. Bəlkə bağçadan çıxdılar. Atma! Əmrimi gözlə!
Qoy lap yaxına gəlsinlər..

–Alman əsgərlərini aydın görürəm. Baxım, saya bilirəm. Üç, beş, yeddi...
Yox, hesab qarışıdı.

Bağçadan çıxan əsgərlər sağa-sola dağılırlar. Sonra sanki torpağın altından çıxırlarmış kimi gözüümüzün önündə peyda olurlar. Əlim, ayağım titrəyir. Amma soyuqqanlılığımla itirməməyə çalışıram. Önümüzdə, təxminən iki yüz metrə yaxın məsafədə ovuc içi kimi düzənlik var. Qurtarsaq, o düzənliyin hesabına qurtaracağıq. Almanlar tələyə tərəf gəlirlər. Ora çıxsalar, hamısının canı əlimizdədir. Vasilyev də düzənliyi mənim kimi aydın görürmü əcəba? - deyə şübhələnməyə başlayıram. Ona yaxınlaşmağım çox çətindir. Sürünə-sürünə sağ cinaha çəkilirəm. Vasilyev iki pulemyotun arasında yerə uzanıb.

–Starşına Vasilyev! Qarşıdakı düzənliyi görürsən? -deyə soruşuram.

–Görürəm, yoldaş leytenant, görürəm.

–Hələ atma, gözlə. Qoy düzənliyə çıxsınlar. Əmrimi gözlə. Mən arxadakı əsgərlərə baş çəkim, gəlirəm. Qorxma. Gözlə! Atəş əmrimi gözlə. Qorxma. Burax lap yaxına gəlsinlər. Bil ki, belə məqamda qorxmaq ölüm deməkdir.

–Qorxmuram, yoldaş leytenant!

–Əla! Qorxmursansa, demək sabah Nataşaya yenə məktub yazacaqsan.

Sürünə-sürünə az əvvəl arxasında gizləndiyim qayanın yanına qayıdıram. Ətrafımda hələ də güllələr çovuyur. Amma atəş indi bir az seyrələn kimidir. Növbəti şıdırğı gülləbarandan öncə həmişə belə olur. Düşmən əsgərləri səngərdə rahat daldalanıblar. Görünür, tank və topların hazırlıq gözləyirlər. Siqaret yandırmaq istəyirəm. Ömrümdə ürəyimdən heç vaxt belə siqaret çəkmək keçməyib. Alman topları atəşə başlar-başlamaz bir siqaret yandıracığama söz verirəm. Sağ tərəfdəki kərpic binanın önünə mərmə düşür. Tüfəng səsləri, top gurultuları bir-birinə qarışıq. Qarşıdakı düzənlik bir anda göyə yüksələn toz dumanı arxasında görünməz olur.

Top-tüfəng gurultuları arasında starşına Vasilyevin səsi eşidilir.

–Yoldaş leytenant, düşmən düzənlikdədir.

Dizi üstündə qalxıb düzənliyə baxıram. Sağda, solda, önümüzdə havaya sovruşulan torpaq və alov sütunları arasından üstümüzdə gələn alman əsgərlərini görürəm. Başımın üstündən güllələr uçuşur, iri yağış damlaları kimi arxamdakı qayalara çarpılıb ətrafa yayılır. Bayaq Vasilyevə dediyim sözləri indi içimdə bir səs özümə təkrarlayır:

–Qorxma, Sadıq! Qorxsan öləcəksən!

Qorxmuram. İcimdəki o səs mənə qüvvət verir. Düşmən artıq düzənlikdədir. Görən ölümə doğru gəldiklərini bilirlərmi? Deyəsən, bir təhlükə hiss etmirlər. Hamısı ayaq üstündədirlər, ağır-ağır irəliləyirlər. Yəqin onlar da qorxmurlar. Amma bu anlarda özümü düşməndən güclü hiss edirəm. Sağda top atəşləri bir az səngimmiş kimi görünür. Almanlar artıq özlərini tam təhlükəsiz şəraitdə sanırlar. Buna əminəm. Qorxusuz-hürküsz, daldalanma-

ğa, gizlənməyə lüzum görmədən üstümüzə gəlirlər. Çox məğrur insanlara bənzəyirlər. Bütün cəsarətimi səsimdə toplayıb hayqırıram:

–Atəş, Vasilyev! Atəş!

Vasilyevin hayqırtısı bir anlığa top gurultularının səsinə batırır:

–Atəş! İkinci pulemyot, atəş!

Uzun və qısa atəş səsləri. Əl qumbaralarının partlayışları. Önümüzdəki düzənlikdən dəhşətli ölüm mənzərələri açılır. Dantenin cəhənnəmindən də qorxunc bir mənzərə. İki pulemyot nəzərimdə indiyə qədər sadəcə iki pulemyot idi. İndi bir-birinə bərkidilmiş dəmir parçalarının nə qədər qorxunc olduğunu gözümlə görürəm. Düşmən atəşi anidən kəsilir. Bizim silahlarımız isə durmadan ölüm saçır.

Vasilyev qaça-qaça mənə yaxınlaşır.

–Yaşa, leytenant! – deyə bağırır. – Sən bölüyə deyil, cəbhəyə komandanlıq etməlisən! Yaxşı qərar verdin. İsveçrə saati dəqiqliyi ilə işlədik!

–Yerə uzan, Vasilyev!

–Sabah Nataşaya məktub yazacam.

–Vasilyev! Geridəki pulemyotçuların yanına get! Qoy qarşıdakı evlərə, bağlara fasiləsiz atəş açsınlar. Güllə yağışı yağmayan bir yer də qalmasın. Düşmənin əsas qüvvələri orada cəmləşib.

–Tankları görə bilmirəm, yoldaş leytenant.

–Eybi yox. Tanklar üstümüzə gəlsələr iki yüz metrə qədər geri çəkilib bilərik. Arxadakı qayalar daha yüksəkdir. Bir şey edə bilməzlər. Qorxma. Tanklardan qorxma. Biz də tankçıyıq. Əmrimi yerinə yetir. Atəşi bağlara tərəf yönəlt!

–Oldu, yoldaş komandır!

–Öncə geridəki döyüşçülərə baş çək. Qoy daha yaxşı mövqe tutsunlar. Alman piyadalarının yenidən hücumu keçəcəklərini düşünmürəm. Amma top atəşi dəhşətli olacaq. Neçə ölü, neçə yaralı var? Dəqiqləşdir, mənə məlumat ver!

Starşına Vasilyev geriyə süründü. Düşmən topları körpünü hədəf almışdı. Havaya qalxan su sütunlarının, toz-torpaq və dumanın arxasından arxanı yaxşı görə bilmirdim. Vasilyev on dəqiqə sonra qayıtdı. Yanımda dizi üstə oturub:

–Üç ölü, səkkiz yaralı var. Yaralılardan ikisinin vəziyyəti çox ağırdır, o birilər əllərində silah tuta bilirlər.

–Yaxşı. Yanımda otur, starşına Vasilyev.

Vasilyev oturdu. Hiylədən uzaq gözləri ilə gözümün içinə baxır. Dostum, qardaşım olmaq istəyir. Qolumdan yapışır.

–Axşam düşür, yoldaş leytenant. Fikrinizcə almanlar təzədən atmağa başlayacaqlar?

–Başlayacaqlar, Vasilyev. Tam qaranlıq çökmədən yenə hücumu keçəcəklər. Həm də bu dəfə atəş daha güclü olacaq. Bizi buradan vurub çıxarmaq, yerimizdə mövqe tutmaq istəyirlər. Qayaların arasına girsələr, körpünü hər tərəfdən hədəfdə saxlaya biləcəklər. Məqsədləri qaranlıq düşməmiş bizi bu-

radan vurub çıxarmaqdır. Çünki özləri də başa düşürlər ki, qaranlıqda bir iş görə bilməyəcəklər.

–Körpünün topların atəşindən salamat qurtaracağına inanmıram.

–Əsgər çayı körpüsüz də keçər.

–Əsgər keçə bilər. Amma tanklar keçə bilməz. Toplar da...

–Tank deyəndə hansı tankdan danışırısan? B-27, B-28... Toplar da elə. Hamısı köhnədir. Xəbərin var ki, o topların arasında çar Nikolayın vaxtından qalanlar var?.. Amma yenə tanklardan daha yaxşı vəziyyətdədirlər. Bu toplarla müharibə aparmaq olar. Fəqət tanklar? Yadındadır bizim tanklar?

–Unudulası şey deyil.

–Süleyman onlara “tankçı tabutu” deyirdi. Zavallı yeni tankların gəlişini gözləyirdi. Yeniləri gələndə B-27 -ləri öz əli ilə yandırmağı əhd eləmişdi.

–Görəsən, Qrişa sağdır?

–Bilmirəm, Vasilyev. Yarası çox ağır idi. Haydı, Vasilyev, sağ cinaha!

Sözüm ağzımdan çıxmamış sağda bir mərmə partladı. Təxminən iki yüz metr aralıda digər mərmə. İki, üç, dörd, beş... Mərmilər aramsız partlayırdı. Yerdən göyə xırda daş və toz sütunları yüksəlirdi. Torpaq lava axınına dönmüşdü. Vasilyev özünü sağ cinaha atdı. Ətrafı sarmış alov və dumandan heç bir şey görə bilmirdim.

–Vasilyev! Vasilyev! Qarşı tərəfdəki bağa atın! Atəş, Vasilyev!

Vasilyev qışqırır. Amma nə dediyini eşitmirəm. Başımın üstündən vıyıldı ilə keçən güllə yağışı altında ona tərəf sürünürəm. Yenə görə bilmirəm. Haradadır Vasilyev? Duman arxasından səslər, qışqırıqlar eşidilir. Vasilyev haradadır? Niyə bizim pulemyotlar susub?

–Vasilyev! Vasilyev! Atəş!

Nəhayət Vasilyevin səsi top gurultuları arxasından qulağıma çatır.

–İkinci pulemyotçu vuruldu, yoldaş leytenant! Sağımızda tanklar var. Tanklardan atırlar. Piyadalar tankların arxasınca gəlirlər. Sağ cinaha hücum edirlər. Birinci pulemyotçu yaralanıb. Üstümə gəlirlər. Deyəsən, axırımız çatıb...

–Vasilyev! Geri çək. Səsim gələn tərəfə qaç! Eşidirsən, Vasilyev?

–Qaç bilmirəm! Xilas et, leynt... Qaç... Hara...

Vasilyev birdən susdu. Özümü az öncə səslənən tərəfə atdım. İki pulemyotun arasında üzüqoylu uzanmışdı. Arxası üstə çevirdim. Qanının qırmızıya boyadığı saçları alına yapışmışdı. Əlindən tutdum. Əli ovucumun içində get-gedə soyuyurdu. Kitelinin qoltuq cibindən Nataşaya yazdığı məktubu çıxarmaq istədim. Amma həmin anda təxminən səkkiz-on addımlığımda mərmə partladı. Göz açıb yummağa macal tapmamış sağımdan, solumdan torpaq fəvvarəsi havaya sovruldu. Yalnız göydən üstümə yağan daş qırıntılarından qorunmaq üçün başımı əllərimin arasına aldığımı xatırlayıram. Sonra nə olduğu yadıma gəlir. Gözlərimi açanda baş tərəfimdə diz üstə oturmuş çatıq qaşlı birisini gördüm. Diqqətlə baxırdı. Bir an sonra isə tufəng lüləsi sinəmə tuşlandı. Adam qımıldanmadan canlı heykəl kimi dayanmışdı.

Sərt baxışlarla məni süzürdü. Gözləri həddən ziyadə içmiş əyyaş gözü kimi qırmızıydı. Sakit, səssiz duruşu ilə daha vahiməli görünürdü. Bir an sonra dodaqları, burnunun pərləri heyvani titrəyişlə əsməyə başladı. Tüfənginin lüləsi ilə sinəmdən itələyib:

–Bolşevik? – deyə soruşdu.

–Xeyr...

Yenə sərt səslə:

–Bolşevik! Russki! Russki! –qışqırıb papağımdakı qırmızı ulduzu kəlbətinlə sökürmüş kimi iki barmağı ilə qoparıb çaya tərəf tozaladı. Tüfəngini sinəmdən çəkəndə öldürməyəcəyini başa düşdüm. Amma hələ də çox insafsız görünür, sərt davranırdı. Ciblərimi boşaltdı. Vəhşi səslə söyüb tütün kisəmi, kiçik çaxmağımı, iki rubl pulumu çıxarıb yenə çaya tərəf tulladı. İç cibimdən ailəvi şəklimizi tapdı. Fotonu da o biri əşyalarım kimi bir kənara vızıldadacağını düşünürdüm. Amma elə olmadı. Əksinə, dodaqlarında təbəssüm yarandı. Bayaqdan qaşlarının arasından çəkilməyən düyün əriyib yox oldu. Şəkli mənə uzadıb:

–Papa... Mama... Papa.- dedi.

Şəkli əlindən aldım. Mərhəmət diləyən nəzərlərlə üzünə baxdım. Amma sifəti yenə dəyişib sərt, təhdidedici görkəm almışdı. Bir də təkrarladı:

–Bolşevik?

–Xeyr! – dedim.

Ona hansı millətdən olduğumu anlatmaq istədim.

–Tatar... Tatar... Mən tatar...

Deyəsən, nə demək istədiyimi başa düşmədi. Amma üzündəki sərtlik bir az yumşaldı. Yenə eyni səslə:

–Mən tatar, tatar... Türk, türk...- dedim.

Bu dəfə güldü. Geri çevrilib arxadakı səngərdə uzanmış zabitə tərəf qışqırdı:

–Eine Türkische officiere, herr Leutnant! Türkisciere officiere.²

Zabit əylə - əylə bizə yaxınlaşdı. Məni əsir alan əsgərə nə isə dedi. İki yüz metr o yanda, düzənlikdə sərələnməmiş alman cəsədlərinə baxıb nə barədəsə danışdılar. Nə dediklərini bilmirdim, amma məndən və o cəsədlərdən bəhs etdiklərini başa düşürdüm. Sonra zabit mənə tərəf çevrildi, üzümə baxıb güldü. Meyidlərə işarə edib yarırusca, yarıalmanca:

–Koroşi zoldat! Ti koroşo... Zeher qut zoldat³ – deyib əlimi sıxdı.

Almanlar başlarını aşağı dikib sağdan, soldan körpüyə tərəf irəliləyirdilər. Qaranlıq düşür, atəş səsləri yavaş-yavaş uzaqlaşırı. Zabit də aralandı. Yanımdakı əsgər məni ayağa qaldırdı. Qabağına qatıb yaxınlıqdakı evlərə tərəf apardı.

* * *

² – *Bu türk zabitidir, cənab leytenant. Türk zabiti (almanca) – Tərc.*

³ – *Yaxşı əsgər! Sən yaxşı! (rusca) Çox yaxşı əsgər (almanca) – Tərc.*

İKİNCİ HİSSƏ

– 5 –

Roma, 30. 5. 1946

Xatirələrimin birinci hissəsini burada bitirmək istəyirəm. İndi məndən Xötrü fərqli və qorxunc bir həyat başlamaqdadır. Yeni həyatımı da yazmaq fikrindəyəm. Amma yaza biləcəyəmmi? Bilmirəm. Hər halda bu axşam yox. Bu axşam başım sanki qaynayır. Bəlkə sabah?.. Bəlkə sabah bütün qorxuları içimdən atıb yenə əvvəlki Turan oldum. Bəzən yeni həyatımın dumanları arasından tanıdığım insanların, hətta övlələrin üzünü görür, qorxunc fəryadlarını, iniltilərini eşidən kimi oluram. Bəlkə yaza bildim.

Bəli, biz belə savaşıdıq. Bir çoxlarımız öldü. Yağlalarda, yamaclarda, ucsuz-bucaqsız çöllərdə, doğma yurddan uzalarda torpağa qarışıb qəbirsiz, baş daşısız unuduldular, yox oldular. Bir çoxlarımız yaralı, əlsiz-ayaqsız, şikəst vücudumuzla yad məmləkətlərdə sürünüb ulu Tanrıdan mərhəmət dilədik. Qırmızılar yurdda qalan övladlarımızı, ağsaqqal atalarımızı, ağbirçək analarımızı, qız-gəlinlərimizi mal vaqonlarına doldurub uzaq, keçilməz Sibir meşələrinə göndərdilər. Bütöv bir millət orada düşmən qamçısı altında “Vətən! Vətən!” – deyə inləyərək məhv olur. 1873-cü ildə⁴ Potyomkinin başladığı iyrənc işi bu gün sərxoş, hissiz-duygusuz “maloyetslər”⁵ başa çatdırırlar. Yüz altmış il davam edən zülm və işgəncə, göz yaşı və ölüm. Sibirin ucsuz-bucaqsız vəhşi ormanlarında, Avropa çöllərinin bürküsündə, azğın dənizlərdəki ölüm təknələrində böyük, məğrur, qəhrəman bir millət əzildi, əriyib yox oldu. Qalanlar yurdlarından didərgin salındı.

Düşünürəm: Nədən Rusiya böyük, qəhrəman, namuslu bir millətlə belə namussuzcasına davrandı?

1943-cü ildə, Varşavada bir qəhvəxanada həyəcanlı söhbət zamanı çox mədəni vlasovçu⁶ bir rus mənə belə demişdi:

–Sizlərin əsarət altında qalmağınız Rusiyanın bütünlüyünü qorumaq deməkdir. Krımsız, Qafqazsız, Türküstanlı Rusiya ola bilərmi? Yalnız müstəqillik düşüncənizə deyil, bütün varlığınıza, mövcudluğunuza qarşı ağ Rusiya ilə qırmızı Rusiyanın sizə münasibətində heç bir fərq yoxdur. İrəlində, bu müharibə başa çatandan sonra Rusiya hansı rəng almasından asılı olmayaraq yenə sizə düşmən mövqedə dayanacaq. Odur ki, sənə də keçmişini unudub gələcəyiniz haqda düşünməyi məsləhət görürdüm.

⁴ – *Kitabda belə gedib. Əslində 1783-cü il olmalıdır. Tərc.*

⁵ – *Kitabda belə gedib. Əslində başıpozuq gənclər mənasında işlənən «молодец» sözünün təhrifə uğramış şəklidir. Tərc.*

⁶ – *Almanlara əsir düşən ruslardan ordu qurub bolşevikləri qarşı vuruşan rus generalının əsgərləri. Müəllifin qeydi.*

Bunu bilirdim. Sözlərinə etiraz etmədim. Ayrılkən həmin zabitə “Əlimə ilk fürsət düzən kimi səni öldürəcəyəm” – demişdim. Başqa nə deyə bilərdim? 8 avqust gününün axşamı almanlarla üz-üzə gələndə içimdə bu sözlərin yangısı qalmışdı, əcəba? Qalmasaydı, qaçıb canımı qurtardım. Elə isə ürəyimin göstərdiyi yolla gedib döyüşəcəyəm. Uzun illərdən bəri yurdu və istiqlalı uğrunda qanını axıdan millətimə nalayiq söz deyən hər kəsi, hər əsgəri, hər zabiti öldürəcəyəm.

O axşam alman məni qarşıdakı həyətlərin birinə aparıb qaranlıq tövləyə saldı. Yol boyu nə o danışdı, nə mən. Hələ əsirliyin nə olduğunu yaxşı bilmədiyimdən ölümdən qurtarmağıma sevinirdim. Yavaş-yavaş uzaqlaşan top gurultuları, tufəng atəşləri mənə müharibənin son iniltiləri təsiri bağışlayırdı. Savaşın ən azı özüm üçün sona çatdığını düşünürdüm. Qaranlıq tövlədə tənhalıq hiss etmədən müharibənin əcaib bir iş olduğunu, qapı önündə silahlı əsgər dayandığını, məni bayıra buraxmadıqlarını yadıma saldım. Gələcəyimin də tövlənin içi kimi qaranlıq olduğunu anlamağa başladım. Amma bu hiss uzun sürmədi. İçimdə şirin xatirələr oyandı. Gözəl məmləkətimi göz önündə canlandırıdım. Kəndimizin hər bağçasını, hər ağacını, hər evini, çeşmələrini, sularını xatırladım. Sonra bütün gözəlliyi və mərhəmət duyğusu ilə anamın üzünü gördüm. Təbəssüm dolu gözləri ilə mənə baxırdı. Anamın başını köksümə sıxıb səhərə qədər ağ saçlarını oxşamaq istədim. Bəzən anam gözlərimin önündən çəkilib yox olurdu. Belə anlarda gözümü yumub onu xəyalımda canlandırmağa çalışırdım. Amma elə o dəqiqə də araya bir alman soxulub qan çanağına dönmüş gözləri, çatıq qaşları ilə “Bolşevik! Russki! Russki!” - deyə bağırdı. Sonra yuxuya getdim. Ertəsi gün oyananda tövlədə çoxlu sayda digər əsirlərin də olduğunu gördüm. Onların nə zaman bura gətirilib salındığını eşitməmişdim. Hamısı yorğun, üzgün idi. Aralarında yaralılar vardı. Astadan danışırıldı. Bir azdan tövlənin qapısı açıldı. Bayırdakı ruh oxşayan sərinlik səhərin aydınlığı ilə birlikdə içəri doldu. Qapıdakı alman əsgərlərinin çiyinləri arxasından görünən bağçaların yaşıllığı günəş şüaları altında göz oxşayırdı. Müharibəsiz, atəşsiz, ölümsüz dünya mənə cənnət kimi göründü. Amma tövlədə olanların dünyası ilə əsgərlərin çiyini arxasından görünən dünyanın biri-birində tam fərqli olduğunu tədricən anlayırdım. Ayağa durub qapıya tərəf getmək istəyəndə İvan Aleksandroviç Şişkovun yanımda dayandığını gördüm. Əynində cırıq, kirli, heç bir fərqlənmə nişanı olmayan kitel vardı. Üz-gözündən iztirab yağırdı. Halsız, taqətsizdi. Sanki ürəyimdən keçənləri oxumaq istəyirmiş kimi gözümün içinə baxdı. Gülümsədim. Başını yana çevirib anıdan geri döndü, tövlənin uzaq küncünə çəkildi. Rəftarından mənimlə danışmaq istəmədiyini anladım. Əsir düşməyimə görə əsəbiləşmişdi? Məgər özü əsir deyildi? Bəlkə bölüyümlə düşmənin qarşısını ala bilmədiyimə görə... Özü min əsgərlə almanların öhdəsindən gəlməyi bacarmadığı halda mən otuz nəfərlə bunu necə edə bilərdim? Şişkovun hərəkətinin mənasını yalnız iki gündən sonra başa düşə bildim. O axşam almanlar aramızdakı komissarları seçib apardılar.

Aleksadrovkanın çıxacağında dərin bir xəndək qazdırdılar. Hamısını xəndəyin kənarında diz çökdürüb əlləri ilə qazdıqları məzarın önündə başlarına güllə çaxdılar. Yalnız Şişkov canını qurtara bildi. Kirovqrad əsir düşərgəsində bir yerdə idik. Sonra o yenə Kirovqradda qaldı, məni isə Uman hərbi əsir düşərgəsinə apardılar.

Dünən əsir düşdüyüm alman əsgəri günortaya yaxın saxlandığımız tövləyə gəlib məni çağırırdı. Çıxdım. Bağçaların arasından keçən dar yolla gedirdik. Bir az qorxurdum. Qorxmaqdan da çox hara aparıldığımı maraqlandırdım. Bəlkə məni azadlığa buraxacaqdı? Kim bilir? Azad etsə... Müharibə hələ başa çatmadığı vaxtda necə azad edə bilər? Ətrafıma baxdım. Hər yanda gözəl, cəlbədedici həyat nişanələri vardı. Sanki dünən ölümün alov dilləri ilə dörd bir tərəfi yaxıb-yandırdığı bu yerlərə həyat yenidən qayıtmışdı. Yoxsa yalnız mənim gözümə belə görünürdü? Bağçaların arasından çıxıb saman damı çökmüş kiçik evə yaxınlaşırdım. Evin önündə səyyar hərbi mətbəx görünürəm. Mətbəxin yanında uzun boylu, ağ köynəkli, pəhləvan gövdəli bir nəfər var-gəl edir. Yəqin ki, aşbazdır. Əsgər yaxınlaşıb nəsə deyir. Bir az danışandan sonra məni onun yanında qoyub geri dönür. Ağ köynəkli adam gözümlərin içinə pis-pis baxır, çiyinə toxunub evin divarına söykənmiş baltanı və odunları göstərir. "Burada xidmət edəcəyəm" - deyərək ürəyimdə sevinirəm. İllərlə ruslara işlədik, axırda əsir düşdük, indi də almanlara odun doğrayaq, görək başımıza nə gəlir? Ürəyimdə:

-Sənin üçün bir qucaq odun yarmaq nədir, bütöv meşəni qırmağa hazırım, tək millətimi bu zülmə qurtar, dostum! - deyirəm.

Alman burnunun altında nə isə mızıldanır. Odunları doğrayıb mətbəxi səliqəyə salıram. Sonra palçıq batmış uzunboğaz çəkmələrimi, hərbi formamı təmizləyirəm. Axşama yaxın aşbaz paslı konserv qutusunda bir az şorba verir. Şorbanı içmək üçün odun qalağının üstündə oturanda yanıma gəlib əlini çiyinə qoyur:

-Türk qut, türk zəhər qut!⁷ - deyir.

Amma təbəssümündə nə xoşluq, nə mərhəmət var. İçimi acılar qovurmağa başlayır. Tövlədəki ac-yalavac əsirləri düşünməyə başlayıram. Əlimdəki bir konserv qutusu şorbanın mənə yalnız türk olduğuma görə verildiyini anlıyaram. Nədənsə, birdən fikirləşirəm ki, türklüyümü çox ucuz qiymətə satmışam. Nəhayət, konserv qutusunu kötüyün üstünə qoyub ayağa qalxıram. Alman amiranə səslə:

-Ye! Ye! - deyir.

Yeyə bilmirəm. Sanki boğazıma nə isə tıxanıb. Başımı aşağı dikib almına yeyə bilməyəcəyimi anlatmağa çalışıram. Sifəti dərhal dəyişir. Geri çəkilib önündəkini parçalamaq istəyən vəhşi heyvan kimi gözümlərin içinə baxır. Dodaqları titrəyir, burnunun pərləri qarılıqları kimi açılıb-bağlanır, qorxunc görkəm alır. Qorxmağa başlayıram. Nə qəbahət işlədim ki? Yenə Allaha güvənib yavaş-yavaş geri çəkilirəm.

⁷ - *Türk yaxşıdır. Türk çox yaxşıdır. (almanca) Tərc.*

Alman əli ilə konserv qutusuna işarə edərək:

–Nixt qut? Nixt qut?⁸ – deyə bağırır.

Almanın şorbanı yemədiyimə görə əsəbiləşdiyini başa düşürəm. “Hirsi çox çəkməz” – deyə düşünərkən o, konserv qutusunu təpiklə vurub bir tərəfə atır, üstümə sıçrayır. Çənəmə dəyən güclü yumruq zərbəsindən yerə sərilirəm. Bir anda sanki gözlərimdə şimşəklər çaxır. Ayağa qalxmağa imkan tapmamış hərif təpikləməyə başlayır. Burnumdan, qulaqlarımdan qan gəlir, dodağım partlayır. Əllərim, üzüm bütün qan içindədir. Sonra alman yaxamdan yapışıb yerdən qaldırır, qabağına qatıb tövləyə aparır. Bağçanın içindən keçərkən hər iki-üç addımdan bir yumruq, təpik atır. Başımdan vurur, itələyib üzüqoylu yıxır. Dizi üstə çökür, sürünürəm. Tövləyə qədərki yolumuz belə davam edir. Bağçadakı itlər bilmirəm almana, yoxsa mənim qəribə vəziyyətimə baxıb ara vermədən hürürlər. Bəzən qorxu içində başımı sola-sağa çevirirəm. Yastı-yapalaq evlərin pəncərələri arxasında yaşlı qadınları, qızları görürəm. Amma gözlərimiz bir-birinə sataşan kimi pəncərədən çəkilirlər. Tövlənin qarısına çatanda alman qolumdan tutub içəri fırladır. Əsirlərin ortasında üzü üstə yerə sərilirəm. Onlar mənə qəribə şəkildə baxırlar. Sonra öz aralarında danışa-danışa uzaqlaşırırlar. Səsləri qulağıma gəlir:

–Almanlara qarşı...

–Komissardır.

–Hələ payı az olub. Gəbərtməlidirlər belələrini...

Səsimi çıxarmıram. Kimsə baxmır, kimsə tanımır. Qarşı tərəfdə, divarın dibində arxası mənə tərəf oturmuş İvan Aleksandroviç Şişkovun enli çiyinlərini görürəm. Amma elə bil çox uzaqlardadır. Səssizcə yerimdən qalxıb tövlənin qaranlıq küncünə çəkilirəm. Orada qollarımda, barmaqlarımın arasında qurumuş qana baxıb yetim uşaq kimi ağlayıram.

Starşına Vasilyev gözlərimin qabağına gəlir. Aman, Tanrım! Niyə dünən onun başını dəlik-deşik eləyən güllələr mənim də beynimi ətrafa sıçratmadı?

Amma o gecə vüdümdən, sümüklərimdən çox ürəyimin ağrısını hiss etdim. Gecə yarısı anamın axurda uyuyan əsirlərin arasından keçib mənə tərəf gəldiyini gördüm. Çiyindən topuqlarına qədər uzanan qara, ipək paltar geymişdi. Saçları dağınıqdı. İrəli uzanmış əlində qanlı qılınc tutmuşdu. Qantər içində oyanıb başımı qaldıranda anam bir anda qeyb oldu. Bu yuxu idimi? Eyni uzun, qara paltarda, əllərində qanlı qılınc yürüyən anam sonralar iki dəfə də yuxuma gəldi.

11 avqust axşamı yeni əsirlər gətirdilər. Sayımız beş yüz nəfərə çatdı. Tövləyə o qədər adam doldurmuşdular ki, səhərədək ayaq üstə dayanmağa məcbur olduq. Ertəsi gün almanlar hamımızı kəndin kənarındakı böyük meydana apardılar. Ətrafımızda silahlı əsgər halqası bütün günü yenə gələn əsirlərin gətirdikləri xəbərləri dinlədik. “Yenilərin” dediklərinə görə almanlar ildırım sürəti ilə Şərqə irəliləyirdilər. Bu gedişlə Moskvanın iki-üç həftəyə

⁸ – *Yaxşı deyil? Yaxşı deyil? (almanca) Tərc.*

süqut edəcəyi yüzdə-yüz idi. Hücumun sürəti yavaşımayacaqdı. Çünki komissarları çıxmaq şərti ilə orduda almanlara qarşı vuruşmaq istəyənlər çox azdı. Ukraynanın bəzi yerlərində kəndlilərlə keçmiş petlyuraçılar moskvalılara qarşı üsyan etmişdilər.

Bu xəbərləri dinləyən əsirlər alman işğalı qarşısında günü-gündən geriləyən, kiçilən Rusiyaya artıq ölmüş, heç nəyə yaramayan bir şey kimi baxırdılar.

Qələbəliyin içindən kimsə uca səslə bağıır:

–Çörək! Almanlar gəlir. Bir maşın çörək gətirirlər. Yemək verəcəklər..

Birdən-birə ətrafa səssizlik hakim olur. Beş yüz nəfər əsir sanki tək bir vücuda çevrilib qarşıda, qara odeyalın dörd ucundan yapışmış dörd alman əsgərinin ağır addımlarla meydana yaxınlaşmasına baxır. Sonra izdiham coşqun dəniz kimi dalğalanır. Günlərdən bəri ac insanlar əllərini qabağa uzadıb gözlərində heyvani bir ehtiras təpədə dayanan almanlara tərəf qaçırılar.

–Geri! Geri çəkilin! Donuzlar!

İzdiham bir anda dayandığı yerə mıxlanır. Sonra sanki eşidilən səsin arxasında bütün böyük və qorxunc Almaniya dayanıbmiş kimi geri çəkilməyə başlayır. Mən fikirli-fikirli bayaq “yenilərin” gətirdikləri xəbər haqda düşünürdüm. Ruslar geri çəkilir. Bir-iki həftəyə Moskva süqut edəcək. Hərb bitəcək! Müharibə qurtaracaq. Mənim də millətimin üzünə gün doğacaq. Ya Rəbbim! Eşitdiklərim həqiqətmidi? Min cür zülm, məşəqqət və zillət girdabından qalxıb yüksələn millətimi, dövlətimi görürəm. Hürriyyət məmləkətimdə ağlayan yox, gülən analarımızı, məsud ağsaqqallarımızı, xoşbəxt uşaqları görürəm. Günəş şəfəqləri altında göylərə ucalan ox kimi nazik və sivri minarələrimizi, işıqlı məktəblərimizi, yaşıl kəndlərimizi görürəm. Bütün bunların müqabilində mənim göz yaşlarım nədir ki? Qoy güllələr beynimi deşsin, qoy yırtıcı faşistlər qanımı axıtsınlar. Millətimin istiqbalı müqabilində bu əzablar nədir ki?

Köksüm qabarırdı. Meydanda beş yüz əsirin arasında təkbaşına bir məmləkət kimi idim. Mən belə sevinc duyduğum zaman qarşı tərəfdən iki alman zabiti yaxınlaşdı. Sonra əsgərlər odeyalın arasından çörək çıxarıb əllərində yuxarı qaldırdılar. Susmuş, qorxmış əsir izdihamı birdən-birə canlandı, hərəkətə gəldi. İnsanlar bir göz qırpmında necə dəyişdilər, İlahi! Bir-birinə və çörəyə vəhşi heyvan kimi baxırdılar. Bir-birlərinə düşmən kəsilmişdilər. Sanki indiyə qədər dünyada heç nə ilə maraqlanmamış, heç bir şey görməmiş, duymamışdılar. Sanki dünyaya gəldikləri gündən yeganə istəkləri, gözləntiləri bir parça qara çörək olmuşdu.

Sonra heç unuda bilməyəcəyim bir iş oldu. Alman əsgəri əlində tutduğu çörək kömbəsini idihamin ortasına atdı. Birdən min əl çörəyə uzandı. Beş yüz sinədən eyni qərribə fəryad qopdu. Əzab-əziyyətdən əriyib çöpə dönmüş beş yüz əsirin üzü eyni anda vəhşiləşib qorxunc görkəm aldı. Ağllarını itirib ağızları köpük içində bir-birinin üstünə atıldılar. Bir-birini dişləyib, cırmaqlayıb al qana qarq etdilər. Almanlar əllərindəki çörəyi itə yal atırlarmış

kimi qələbəliyin içinə tullayıb qəhqəhələr içində getdilər. Yarım saat sonra bayaq çörək üçün boğuşan insanların üzü yenə əvvəlki düşkün, biçarə ifadəsini aldı. Həyəcan, təlaş səngidi. Bayaq müqəddəs çörək qırıntılarının səpələndiyi meydana baxıb ağır addımlarla səssizcə tövləyə qayıtdılar.

Avqustun 14-də almanlar bizi yük maşınları ilə Kirovqrad şəhərinə apardılar. Deyəsən əsirləri yerli əhaliyə göstərmək istəyirdilər. Şəhər kənarında hamını maşından düşürdülər, mərkəzi küçələrlə həbs düşərgəsinə gətirdilər. Elə bil buradan keçən müharibə fırtınası həyatı da silib-süpürüb özü ilə alıb aparmışdı. Küçələr bom-boş, evlərin, dükanların qapısı qapalı idi. Ətraf dərin sükuta qərq olmuşdu. Bəzən sahibsiz bir it sağına-soluna boylanaraq quyruğunu sallaya-sallaya önümüzədən keçirdi. Küçə tinində dayanmış bir qadın körpəsini sinəsinə sıxıb yaşlı gözlərini əllərinin arxası ilə silərək aramızda ərini, yaxud qardaşını axtarırdı.

Bazar meydanından keçirik. Kimsə gözə dəymir. Meydanda bir neçə təkərsiz araba atılıb qalıb. Köhnə gübrə və çürümüş saman iyi uda-uda addımladığımız anda gözlərim önündə Ağməscid bazarı canlanır. Bəli, bura Ağməscid bazarına bənzəyir. Görəsən Ağməscid də indi bura kimi sakit və dilsizdir? Sonra geniş küçəyə çıxırıq. Qarşıda bir kilsə görürəm. Uzaqdan qulağıma qəribə boğuş səslər gəlir. Kilsəyə yaxınlaşırıq. Adamlar Allah evinin qapısı önündə dayanıb bizə tamaşa edirlər. Şəhər mərkəzinə daxil oluruq. Sağımızdan, solumuzdan keçən gənc alman əsgərləri borca sədaqətdən çox, şiddət və zülm tərbiyəsi görmüş insanlara bənzəyirlər. Nəhayət, iki mərtəbəli, ətrafına dəmir barmaqlıqlardan hasar çəkilmiş binanın önündə dururuq. Bura vaxtı ilə NKVD idarəsi imiş. Almanlar indi müvəqqəti əsir düşərgəsinə çeviriblər. Dəmir qapılar açılır. Giriş qapısında hər beş əsir bir kilo çörək verirlər. Çörək payımızı alıb böyük dördkünc həyətdəki digər fəlakətçülərə qarışıyıq. Bir kilo çörək beş əsir arasında qramına qədər dəqiq bölüşdürülür. Çörəyi öncə beş bərabər hissəyə ayırırlar. Parçaların birinin o birindən böyük olmadığını eyni anda beş əsir təsdiq edir. Sonra biri arxasını çörək parçalarına və əsirlərə çevirib tikəni əlinə alır:

–Bu kimin olsun? - deyər soruşur.

Arxasında kimin dayandığını bilməyən əsir Əhməd, İvanın, yaxud Pyotrun adını çəkir. Beləcə, bir parça çörək üçün dörd adamın adını çəkib payını verəndən sonra sonuncunu da özünə götürür. Belə bölgədə heç bir etiraz qəbul olunmur. Çörəyini alan əsir izdihama qarışıb görünməz olur.

Köhnə əsirlər bizi təcrid dırnağa süzürdülər:

–Müharibədən nə xəbər var?

–Komissarlar hələ də vuruşurlar?

–Nə vaxt əsir götürüblər? Harada? – deyər müxtəlif suallar verirlər.

O gün qələbəlik içində soydaş axtarırdım. Amma nə bir qarayanız sifətə, nə də baxışları ürəyimdə inam oyada biləcək gözə rast gəldim. Çoxu ruslar və ukraynalılar idi. Bir qismi boyunlarını qısıb az öncə aldıkları çörək payını başına keçirilmiş topbadan ot yeyən heyvan kimi yeyirdilər. Qalanları kobud

səsləri ilə yanıqlı kazak şərqi oxuyurdular. Fikrimcə, rus millətinin də digər millətlər kimi bir qüsuru var: o da özündən üstün qüvvənin önündə dərhal diz çökməkdir. İki həftəlik əsirlik həyatımda işğala uğrayan, od tutub yanan vətənimdən söz açan bir rus əsirə də rast gəlmədim. Əksinə, məğlub olduqları, əsarətinə düşdükləri düşməni sevməyə hazır görünürdülər. O axşam divarın dibində təkbaşına oturduğum vaxt qarşımdakı beş nəfərin hansısa əcnəbi dildə danışdıqlarını eşitdim. Hərbi geyimlərinə rumın olduqlarını anladım. Krasnoedə yaralı Qrişadan ayrıldıqdan sonra beşini də qərargah həyatında görmüşdüm. Hamısı bəstə boylu, qarayanız, çirk-pas içində, xalis qaraçıya bənzəyən adamlar idi. Krasnoedə bizimkilərə əsir düşmüşdülər. Onda da acınacaqlı halda idilər. Rəhm edib siqaret vermiş, qarınlarını doyurmuşduq. İndi onları aramızda görəndə heyrləndim. Deməli, almanlar bizimkilərlə birlikdə bu rumınları da əsir götürmüşdü. Amma hərəkətləri, söhbətləri heç düşdüyümüz vəziyyətə uyğun görünmürdü. Rahatca siqaret çəkir, hətta orada-burada yatan əsirlərin üstünə qışqırırdılar. Yanımda oturmuş bir əsir rumınların bizə tərəf gəldiyini görüb tez ayağa durdu. Uzaqlaşmaq istəyəndə soruşdum:

– Bunlar kimdir?

– Rumınlardır.

– Əsirdirlər?

– Əsirdirlər. Kimin ayağında babat ayaqqabı görsələr, tutub alırlar. Onlar almanların müttəfiqidirlər.

Sonra ayaqlarıma baxıb:

– Sənin ayaqqabılarının da yaxşıdır, leytenant. Gözlərinə görünmə!- dedi.

Divarın dibində tək qaldım.

– Əgər mənə toxunsa, gəbərdəcəyəm alçağı!...-deyə düşünürəm.

Bayaqkı əsir haqlı imiş. Gözümün qabağında bir əsiri yerə yıxıb uzunboğaz çəkmələrini zorla ayağından çıxardılar. Zavallı rumınların arxasınca yeriyir, əllərini uzadıb ağlayır, ayaqqabısını istəyirdi. Onlar da ara-sıra geri dönüb əsirə bir yumruq atır, əyilib başqalarının ayaqqabılarına baxa-baxa yollarına davam edirdilər. İndi aralarından biri mənə tərəf gəlir. Qısa boylu, arıq, qarayanız, yumruq boyda sifəti olan bir iblis. Əlləri cibində, gözləri ayaqlarımda özü üçün fit çalır.

– Əgər mənə toxunsa...

Üç addımlığımda dayanır. Fit çala-çala gah çəkmələrimə, gah üzümə baxır. Mən də onun həyasız sifətinə baxdıqca içimdə müdhiş bir güc toplandığını hiss edirəm. Özüm də hiss etmədən yumruqlarım düyünlənir, o biri tərəfdən soyuqqanlı olmağa çalışıram. İki addım da atıb yanımda durur, usta alverçi kimi diqqətlə çəkmələrimə baxır. Əyilib ayaqqabımın bir tayına toxunanda dözmürəm, ayağa qalxıb bağırıram:

– Rədd ol buradan! Rədd ol!

Rumın təkrar ayağıma tərəf əyiləndə anidən qərar verib üzərinə atlıram. Qızmış vəhşi heyvan kimiyəm. Rumının özü təpiklərimin altında qana boyanır.

Yardıma gələn dostları sifətimdəki qorxunc qətiyyət ifadəsindən çəkinirlər. Dala-dalaşa təşəbbüs göstərmədən yaralı yoldaşlarını da götürüb gedirlər. Bizi seyr edən ruslar da səssizcə aralanırlar. İçimdəki kin və güc tədricən çəkilib gedir. Yenidən qəriblik, yalqızlıq duyğusu varlığımıza hakim kəsilir. İçimdəki acılar sanki qalxıb boğazıma tıxanır. Bu bədbəxti niyə belə qəddarcasına döydüm? Özündən zəifi tapdayıb əzmək düzgün hərəkətdirmi? Daxilimdən baş qaldıran suallar içimi didirdi.

Məsələ bununla bitmədi. Yarım saat sonra döydüyüm rumınla yoldaşları, yanlarında da ucaboy, enlikürək, sarışın alman feldfebel mənə yaxınlaşdılar. Ayaqqabımı rumınlara verməyə məcbur qalacağımı düşünəndə hər şeydən çox öz acizliyimə nifrət edirdim. Silahlı alman feldfəbellə də yumruq davasına çıxmayaqdım ki! Ürəyim sinəmi deşəcək kimi çırpınır, dizlərim titrəyirdi. Birdən-birə özümü yerə çırpmaq, başımı səkinin daşlarına vurub parça-parça etmək istədim.

Yaralı rumın titrəyən barmağı ilə məni feldfebelə göstərdi. Alman yaxınıma gəldi. Öncə çəkmələrimə, sonra üzümə baxdı. Amma bir söz demədi. Nədənsə, dərin fikrə getmişdi, gah ayaqqabıma, gah üzümə baxır, yenə danışmırdı. Birdən rumınlara tərəf çevrilib əsəbi səslə bağırdı:

–Çəkilin! İtilin buradan, köpəklər. Rədd olun, quldurlar! Zabitə toxunmağa nə ixtiyarınız var?

Feldfebelin səsi rumınların arasında ıldırım kimi çaxdı. Hərəsi bir yana qaçıb dağıldı. Bayaqdan aralıda dayanıb mənzərəni seyr edən ruslar yavaş-yavaş başıma yığışdılar. Artıq mənimlə böyük hörmətlə danışmağa başladılar.

O gecə səhərə kimi divarın dibində yatdım. Səhər açılmamış kimsə yaxından tutub silkələyərək yuxudan oyatdı. Gözümü açanda dünən məni rumınların əlindən alan feldfebelin başımın üstündə dayandığını gördüm. Əvvəlcə heyretləndim. Bir cüt köhnə ayaqqabını qarşıma atanda dünənki hərəkətinin də, bu gün səhərin gözü açılmamış başımın üstünü kəsdirməsinin də səbəbini anladım. Başqa çarə yox idi. Uzunboğaz çəkmələrimi çıxarıb ona verdim, gətirdiyi köhnə ayaqqabını ayağıma geydim.

– 6 –

Roma, 1.6. 1946

Otel otağının bağçaya açılan pəncərəsi önündə oturmuşam. Krımı, evimizi düşünürəm. Dünən axşamkı baş ağrısı elə bil dayanıb. Bundan sonra daha nə keçən günü, nə gələn sabahı da düşünəcəyəm. Qoy nə olur olsun. Zətən dünyada yaşamağım ötən ilin mayında Tirolda, İnn çayı sahilində Mariyanın məzarından ayrılanda bitdi. O gün içimə bir qor doldu. Elə bil ciyərim alışıb yandı. O gündən içim bir də rahat olmadı. Daim belə qalmağa, dərd çəkməyə hazırım. Ara-sıra acılı-sevincli həyatımı göz önünə gətirirəm. Xatirələr mənə rahatlıq, təskinlik verir. Keçmişlə yaşamağa

raziyam. Sabahı düşünməyəcəyəm. Yaxşı birdən şeytan yanlış yola sürükləsə? Ya Rəbbim, sən məni öz dünyanda yaşat! Sən məni qoru!

Keçən həftə “Xatirələr”i yazmamağa qərar vermişdim. Amma xatirələrsiz içimdə yaranan boşluqdan daha çox əzab duyuram. Necə davam edim? Necə yazım? Yazmaq istəyirəm. Yazmaq üçün yanıb-yaxılıram. Amma yazıçı deyiləm. Nə cür yazım? Bəzən yazdıqlarımdan özüm də baş çıxarmıram. “Xatirələr”dən vaz keçmək qərarı verəndən sonra Kirovqradı düşündüyüm vaxtlar olur. İndi bu sətirləri yazanda da Kirovqrad gözümün önündədir. Dünən yataqda uzananda oradakı əsir düşərgəsinin zavallı sakinləri sanki bir-bir gəlib fikrimdən keçdi. Saatlarla başımdan çıxmədilər. Bax burada bir dəri bir sümükdən ibarət səkkiz-on əsir uyuyur. Açıq ağızlarında dişlərini görürəm. Milçəklər aralı qalmış dodaqlarından ağızlarına girir. İnsan olduqları yalnız həyat işığından məhrum gözlərindən bilinir. Hissiz, hərəkətsiz yatırlar. Heç qımıldanmırlar da. Hamısı ölümünü gözləyir. Əcəlsə hələ gəlmir. Amma gələcək. Bəlkə bu gecə, bəlkə sabah... Bu insanların sanki ölümə ehtiyacı var. Çünki onlar üçün artıq ölümlə həyat arasında fərq qalmayıb. Hamısı yeriyən ölüdür, canlı cənazədir sanki... Hamısı gözlərimin içinə baxır. Amma heç biri imdad diləmir.

Off! Xatirə yazmaq haradan ağılıma gəldi! Şirin yuxu min xatirədən yaxşı deyilmi? Daha düşünməyəcəyəm. Sabah da yazdıqlarımdan hamısını oda atacağam. Qoy yanıb kül olsunlar. Bəlkə “Xatirələr”lə birlikdə qaramsar düşüncələr də həmişəlik yoxa çıxar. Düşünməyəcəyəm. Yazmayacağam. Mən ölmədim! Allaha şükürlər olsun, ölmədim! Onda müharibə idi. Nə qədər insan müharibəyə getdi. Ölümü gözü ilə gördü. Amma indi oturub xatirə yazmırlar. Beyinlərini yormurlar. Həyatlarını yaşayırlar, məsuddurlar. Niyə mən də onlar kimi həyatı sevə bilmirəm? Onlar kimi xoşbəxt, bəxtiyar deyiləm? Yatağımda qıvrılıram. Dərdli başımı yastığın altına soxuram. Bir də əsirlik günlərini düşünməyəcəm. Necə yuxuya gedim? Yata bilmirəm. Keçən il İnn çayının sahilində, xaraba barakda gecə Mariyanın baş tərəfində oturmuşdum. Zavallı Mariya özü yuxusuzdu. Amma mənə yatmağımı istəyirdi. “Yata bilmirəm. Yuxum qaçıb” – deyə şikayətləndə “Gözlərini yum və say. Yüzə qədər say. Yata bilməsən yenə say. Minə qədər say. Dayanmadan say. Axırda yatacaqsan”- deyirdi. Dünən axşam yuxum qaçanda onun sözlərini xatırlayıb saymağa başladım. Bir, iki, beş, on, yüz... Uman bazarından keçməyimiz, meydana qurulmuş dar ağacları gözümün önünə gəlir. Dar ağacından beş nəfər asılıb. Qırmızı ipək üzlü yorğanın altında vücudum tir-tir titrəyir. Düşünməməliyəm. Saymamalıyam. İki yüz... İki yüz bir... İki yüz iki... Onların yerdən üzülüb yüngülcə havadan sallanan ayaqları gözlərimdən çəkilir. Nə dəhşətli ölümdür! Çeşid-çeşid ölümlər gördüm. Dar ağacında can vermək ən qorxuncudur. Mənə “Ölümlər arasında birini bəyən”, - desəydilər hansı seçərdim? Güllənimi? Bəli, güllədən ölməyi üstün tutardım. Güllə ilə vurulanlar həyatı özlərində saxlayıb ölürlər. Dar ağacında can verənlər, xəstəliklərdən, aclıqdan ölənlər isə ölmədən öncə həyatla vidalaşırlar. Müharibədən sonra ruslar da

caniləri asırdılar. Yəni mənim kimiləri... Həyatı sevməsəm də, daha doğrusu, həyat məni sevməsə də, öləndən sonra hara düşməyimdən asılı olmayaraq həyatı özümlə aparmaq istəyirəm. Şirin həyat! Səni düşündüyüm zaman ölümdən qorxmağa başlayıram. Bəs dünyada ölümdən güclü bir şey yoxdurmu, əcəba? Əgər olmasaydı, indiyə qədər yaşamazdım. Varsa, niyə onu görmürəm, duymuram? Bəlkə hələ gəncəm? Bəlkə həyatdan özümə, heç kimə verilməyəcək şeylər istəyirəm? Dünyanın ən məzlum insanı tək mənəmmi? Kirovqradada Ağməscidli Mustafa Onbaşı hamımızdan qüvvətli, hamımızdan sağlam və cəsurdur. Bizə ata gözü ilə baxırdı. Özü yemirdi, bizi yedirirdi. Polad kimi adam idi. Günün birində çökəcəyi kimin ağına gələrdi? Amma Uman düşərgəsinin şəraitinə dözmədi, xəstələndi, öldü...

Alman feldebelin çəkmələrimi ayağımdan çıxardığı gün heç kəslə danışmadım. O gün məndən ötrü yeni həyat başlayırdı. Amma yeni həyata hələ hazır deyildim. Günün birində həmişəki həyatımdan ayrılacağım heç ağıma gəlməmişdi. İçimdə bir sızıltı vardı. Hər kəsə nifrət edirdim. Hamı gözümdə düşmən kimi görünürdü. Hamının da mənə düşmən kimi baxdığını düşünürdüm. Yeni həyatda yaşam savaşı verməyin labüdlüyünü hiss edirdim. Ona görə hər kəsə rəqib kimi baxır, nifrət edirdim. Yenidən cəbhəyə dönüb vuruşmağa hazır idim. Kimə qarşı? Kimə qarşı olur olsun! Nəyin naminə olur olsun! Nəyin şərafinə olur olsun! Yalnız dörd divar arasındakı həyat üçün olmasın. Təki buradakı adamların arasından çıxıb bilim. O günün hər dəqiqəsini əsirlikdən necə qaçmaq haqda düşündüm. İki gün sonra bizi başqa düşərgəyə apardılar. Sözü tam mənası ilə əsirlik də orada başladı. "Schlag № 3"-ə girdiyim zaman əsirliyin dünyada ən ağır və acı şey olduğunu başa düşdüm. Qırmızı kərpic binalar arasında çox geniş meydan vardı. Binaların arxasından pulemyotların lülələri həmin meydana tuşlanmışdı. Dörd tərəfdə qaranlıq düşən kimi ətrafı projektorlarla işıqlandıran qüllələr ucalırdı. Binalar tikanlı məftildən çəkilmiş hasarın içində idi. Qüllədə dayanmış əsgər məftilə yaxınlaşan hər əsirə atəş açırdı.

Meydan məşhər kimi izdihamlı idi. Əsirlərin çoxu köynəklərinə, şalvarlarına daraşmış bit-birəni öldürməklə məşğuldu. Bit bəzilərinin baş-gözünü, boyun-qulağını elə basmışdı ki, onu ovucları ilə sivrilib kənara atırdılar. Orada-burada hərəkətsiz düşüb qalan əsirlər də az deyildi. Öldü-qaldılarını kiməsə bilmirdi. Bəziləri gözlərini yerdən ayırmadan sanki nə isə axtarırmış kimi dolaşırdı. Yerdə uzanıb qalan birinin öldüyü yalnız üç-dörd gün sonra, ətrafa meyid iyi yayılanda bəlli olurdu. Cəsədlərini odun kimi qalaq-qalaq divar dibinə yığırdılar. Meydanın ortası həmişə qələbəlik olurdu. Stalaqa⁹ girən kimi özümü izdihamın içinə vurdum. Sanki gur bir bazara düşmüşdüm. Ərzaqdan başqa hər şey alınıb-satılırdı. Yarım siqaretə bir boş konserv qutusu almaq olardı. Daraq, üzqırخان, kəmər, üzük, hətta qadınlar üçün ürəyin istəyən dodaq boyası, ənlük-kırşan da tapmaq mümkün idi. Cibimdə yalnız ailəvi foto ilə Bəkirin tək şəkli var. Deməli bazarda alıb-satacağım bir şey yoxdur. Bir

⁹ – *Stalag (Schlag) – toplama düşərgəsi (almanca). Müəllifin qeydi*

tərəfə çəkilirəm. Düşdüyüm qəribə dünyaya alışmaq üçün ətrafıma baxıram. Yenə də soydaş, eloğlu axtarıram. Amma kim-kimədir? Hər kəs öz hayındadır. Hər kəs içində öz ağrı-acısını, öz dünyasını daşıyır. Üzlərdə həyatın yalnız iz-tirab izləri həkk olunub. Kimsə bir-birinə baxmır. Kimsə bir-biri ilə danışmır.

Axşam düşür. Harada yatacağam? Özümə yer axtarıram. Meydanın kənarında boş yer görürəm. O tərəfə gedirəm. Amma yaxınlaşdıqca dəhşətli iy ürəyimi bulandırır. Qarşıda uzun və dərin nəcis çalaları görünür. Tez sola dö-nüb qırmızı binalara tərəf qayıdırəm. Baraklar qapı-pəncərələrinə qədər doludur. İynə atsan yerə düşməz. Qapıların qabağında əsirlər içəri keçmək üçün bir-birinin boğazını üzməyə hazırdırlar. Onlara yaxınlaşıram. Biri sinəmdən itələyir.

–Yer yoxdur, dostum! Yer yoxdur. Görmürsən havasızlıqdan boğuluruq?

Göydə ağır, qara buludlar dolaşır. Hava tutqundur, deyəsən yağacaq. Heç olmasa açıq havada yer tapmağa çalışıram. Ayaq altında inləyən, zarıyan, ağ-layan insanlar. Ac insan vücudlarının üstündən atıla-atıla meydanı gəzirəm. Mütləq bir yer tapmalıyam. Gecə yağış yağana oxşayır. Yavaş-yavaş, ehtiyatla irəli gedirəm. Amma deyəsən kiminsə əlini tapdaladım. Yerindən tərپənmə-dən üstümə bağırır:

–Korsan? Kor... Görüm sənün gözün çıxsın.

Başqalarının səsi də onun səsinə qarışır.

–Rədd ol buradan!

–Elə bil parkda gəzişir..

–İtil gözümüzün qabağından.

Neçə dəfə zavallıların üstünə yıxıldım, neçə yumruq, təpik yedim. Zəif, aciz olduğumu başa düşürdüm. Mənə acımayan insanlara yox, özümə nifrət edirdim. Gəzib-dolanıb yenə bayaqkı nəcis çalalarının yanına qayıtdım. Amma daha iy-qoxu vecimə deyil. Çalalardan birinin kənarında otururam. Yavaş-yavaş boğazıma sanki bir yumruq tıxanır. Ya Rəbb, bu nə zülmüdür? Ömrümdə ilk dəfə qurtuluş ümidi olmayan bir yerə düşdüyümü anlayıram. Başımı əl-lərimin arasına alıb küçənin ortasında tək qalmış uşaq kimi ağlayıram. Elə bu vaxt qarşımda bir nəfər dayanır. Dikəlib üzünə baxıram. Çəkdiyi əzablara rəğmən ifadəliliyini itirməmiş iri, mərhəmətli gözləri ilə məni süzür. Özü zəif, cansızdır. Amma o bir cüt gözün dərinliyində güc, qüvvət oxunur. Qüvvə pə-rəstişkarı olduğundan bu adamla danışmaq istəyirəm. Məni qabaqlayır:

–Tatarsan? – deyə soruşur.

Bu sözü eşidəndə ürəyim indicə sinəmi deşib çıxacaq kimi şiddətlə döyünməyə başlayır. Həyəcanla ayağa qalxıram.

–Haradan bildiniz?

–Mən də kırımlıyam. Üzünüzdən oxudum. Burada üç-beş Krım tatarı da var. Əgər istəyirsinizsə, gedək göstərim.

Danışığından kırımçak¹⁰ olduğunu dərhal anlayıram.

–Niyə siz də onlarla bir yerdə deyilsiniz? – deyə soruşuram.

¹⁰ – Krımın qədim yerli əhalisi. Milliyətçə türk, din baxımından iudaistdirlər. Tərc.

Sualıma cavab vermədən yeriyir. Yanına düşürəm. Qırmızı binaya çatmadan dayanır. Əli ilə bir neçə nəfəri göstərir:

–Divarın dibindəki beş nəfər onlardır.

–Görürəm.

–Hamısı tatarlardır. Siz də ora gedin. Hava çox buludludur. Yəqin ki, gecə yağacaq. Yağış yağanda ən yaxşı yer divarın dibidir. Divara söykənib birtəhər qorunursan. Heç vaxt içəri girmək fikrinə düşməyin. İki həftə əvvəl yağmurlu bir gecənin səhəri baraklardan səksən meyid çıxardılar. Meydana iyirmi səkkiz min nəfər əsir yığılıb. Yağış yağan kimi hamı otaqlara girmək istəyir. Allah amanında!

Aralanmaq istəyəndə əlimi çiyinə qoyuram.

–Gəl birlikdə gedək. Orada hamımıza yer tapılar. Soydaş deyilikmi?

Kırımçak durur, gülümsəyir.

–Binanın günlüyü yoxdur. Sadəcə divardır. Bəzən o divarın arxasından insanın içini sızladan səslər gəlir. O səsləri gecə yəqin siz də eşidəcəksiniz. Düzü, ölümdən qorxmuram, amma həyatı da çox sevirəm.

Sonra qulağıma tərəf əyilib pıçıldayır.

–Orada məni tanıyan ukraynalılar var. Onlardan qorxuram.

Və əlimi sıxıb uzaqlaşır.

Divar dibində yatan soydaşlarıma baxıram. Asta səslə danışırlar. Yanlarına gəlib salam verirəm. Hamısı ayağa qalxıb əl uzadır. Hamısı tərbiyəli, utancaq, təmiz ev, ailə uşaqlarına bənzəyir. Yalnız otuz beş yaşlarında, ucaboy, enlikürək biri odlu gözləri ilə sərt-sərt baxır. Amma o da həmişə elə olmurdu. İman dolu üzü bəzən sərt, bəzən şən görünürdü. Sərtləşdiyi zaman cod bığlarının altındakı qalın dodaqları pis-pis qıvrılırdı. Güləndə sədəf kimi bəyaz, qurd dişi kimi iti dişləri görünürdü. Daim nə ilə məşğul idi. Divara mıx çalıb odeyal asır, əlindəki əski ilə uzunboğaz çəkmələrini silirdi. Bir iş görməyəndə də ya başqalarına əmr verir, ya da mahnı oxuyurdu. Qalanları sakitcə oturub qulaq asırdılar. Bu adam Ağməscidli Mustafa Onbaşı idi.

Ağməscidli Mustafa Onbaşı əlini çiyinə qoyub:

–İnşallah, kırımlısan? – deyə soruşur.

–Kırımdanam. Ağməscidliyəm.

–Nə danışırsan? Yaşasın ağməscislilər! Bunlar hamısı kənd balqabaqlarıdır, leytenant.

Odeyalın altından bəyaz əl uzanır.

–Ah, Mustafa ağa, kaş sən dilin də ürəyin kimi təmiz olaydı.

Mustafanın dodaqları pis-pis qıvrılır.

–Sus, bala! Orada vaqqıldama! Xəstəsən, ürəyin gedər.

Sonra mənə tərəf çevrilir.

–Birinci balqabaq bu odeyalın altında yatan Ayvasıllı Osmandır. İki həftədir yorğanın altından çıxmır. Almanlar Kirovqrada gətirəndə yolda kal balqabaq yeyib, xəstələnib.

Osman zəif səslə, günahsızlığını sübut etməyə çalışaraq deyir:

–Hamı yeyirdi, mən də yedim.

–Sən bir sözə bax. Gavurla müsəlmanın mədəsi bəyəm eynidir?

–Nə bilim? Mədə hamıda bir olmur?

–Gavurun mədəsi donuz mədəsi kimi qalın və kobuddur. Halalı haramdan ayırmaz, əlinə nə düşsə, basıb yeyər. Bu səbəbdən sifəti də donuz sifətinə bənzəyir. Sən isə müsəlmansan.

Hamımız gülüb Osmana baxırıq. Osman da gülür. Beləcə Mustafa ağanın gah sərt, gah gülməli sözlərini dinlədiyimiz zaman arıq, ölüvay bir rus yığıldura yanımıza yaxınlaşır. Sərt-sərt baxırıq, amma heç nə demirik. Rus bir az da yaxınlaşanda Mustafa Onbaşı ayağa qalxıb yanında oturan Cövdətə əmr verir:

–Osmanın sağ tərəfinə keç, Cövdət. Xəstəyə yaxşı bax. Deyəsən, yağacaq. Bax, artıq ruslar aramıza soxulmağa başlayırlar.

Sonra yaxınımıza gəlmək istəyən rusa:

–Geri çəkil, tovarış, geri! Görmürsən burada yer yoxdur?- deyir və əvvəlki yerində oturarkən sanki öz-özünə danışmış kimi:

–Sizin iqamətgahınız nəcis çalalarının yanındadır, - deyə mızıldanır.

O axşam uzun-uzadı məmləkətdən danışdıq. Ailələrmizi xatırladıq, əsirlikdən şikayətlənib talesizliyimizə acıdıq. Söhbəti dinləyən Mustafa:

–Haydı, balqabaqlar, - deyirdi. – Canınızı qurtardığınıza şükür edin. Heç belə də əsirlik olar? Rusları üzlərinə söyürük. Bu əsirlik deyil! Hürriyyətdir!

O axşam Mustafa ağanın sifətində vəhşi bir gözəllik vardı. Amma yoldaşlarının üstünə bağırdığı zaman dodaqları çevrilir, üzü sərtləşib çirkinləşirdi. Sərt, qorxunc olduğu dəqiqələrdə də üzünün dəyişməsindən əvvəl qəlbinin gözəlliyini görürdük. Elə o axşam Mustafanın mərhəmətli ürəyinə vuruldum. “Bu adam bizim xilaskarıdır. Övliya kimi bir şəxsiyyətdir”- deyə düşündüm.

Meydan qaranlıqlaşdı. Çox yaxşı xatirimdədir. Mustafa Onbaşı torbasından yarım kömbə çörək çıxarıb altı yerə böldü. Öz payı bizimkilərdən kiçik idi. Çörəyini yeyəndə gözü bayaq aramıza soxulan rusa sataşmışdı. Gözlərini zilləyib Mustafanın ağızına baxırdı. Mustafa sağa çevrildi, olmadı. Sola çevrildi, olmadı. Axırda dodağının altında nə isə mızıldanıb ayağa qalxdı, rusa yaxınlaşıb çörək tikəsini ona uzatdı. Amma zavallı rus qorxurdu. Çörəyi Mustafadan almağa ürək eləməirdi. Mustafa titrək səslə:

–Tut, tut, qorxma, - dedi.

Rus ehmalca əlini uzadıb çörəyi aldı, sinəsinə sıxıb qaranlıqda yox oldu. Mustafa yerinə qayıtdı. Oturub başını əlləri arasında sıxdı, dərin düşüncəyə daldı.

O gecə gözlədiyimiz yağmur yağmadı.

Meydan qaranlıq və səssizdi. Qara buludların arxasından ara-sıra görünən Ay işığı fəryad və inilti dolu əsir ümmanına səpələnirdi.

Hamımızla müqayisədə xəstə Osmanın daha incə, ziyalı üzü vardı. Bəlkə də xəstə olduğundan elə görünürdü. O axşam Osmana içimdə bir sevgi yarandı. Gedib yanında uzandım və çox yavaş səslə:

–Yatdınmı, Osman?- deyə soruşdum.

–Sizsiniz, leytenant?

–Mənəm.

–Yox, yatmamışam. Havada ağırlıq var, amma yağmayacaq. Görürsən, buludlar dağılışmağa başlayır.

Susdu. İri gözləri hələ də səmaya zillənmişdi.

–Mənə Mustafa ağa haqda danışarsanmı, Osman?

Əvvəl səsini çıxarmadı. Yerindən də qımıldanmadı. Sanki sualımı eşitməmişdi.

–Osman...

Tutqun buludların arasından siyirilmiş Ayın işığında Osmanın uzun, qara kipriklərinin ucunda göz yaşlarının parıldadığını gördüm. Bir az sonra sanki havası çatmırmış kimi boğula-boğula danışmağa başladı.

–Bilmirəm... Ağməscidli... Ona ağməscidli Osman Onbaşı deyirlər. Məni bu-
ra bir kırımçak gətirdi. Mustafa Ağa özü haqda heç danışmaz. Mənə Cövdət na-
ğil etdi. Səhərə yaxın düşərgə qapılarının qabağı Məşhər günü kimi qələbəlik
olacaq. Minlərlə əsir qapıların önündə səhərin açılmasını gözləyir. Hər gün
almanlar gəlib o minlərlə əsirin arasından yüz, iki yüz nəfər seçib işləməyə
aparırlar. Axşamlar düşərgəyə dönəndə ukraynalı qadınlar əsir dəstələrinə
çörək atır. Bəxti gətirənlər çörəklə, bəxtsizlər əliboş qayıdırlar. Doğrusu, yaxşı
bilmirəm. Mənə Cövdət danışib. Bir gün Mustafa ağanı da işləməyə aparıblar.
On nəfərin işinin öhdəsindən təkbaşına gəlib. Həmin gün əsirlərin üstündə
nəzarətçi olan alman Mustafanın bacarığına elə heyran olur ki, hər gün
maşınla gəlib onu aparır, axşam da torbasına çörək qoyub düşərgəyə gətirir.
Hər axşam o çörəyi balaları kimi bizə yedirir. Özündən çox bizi fikirləşir.

Osman susdu. Mən də başqa bir şey soruşmadım. Gözlərimi yumub
bayaqkı kırımçak barədə düşünməyə başladım.

Ertəsi gün səhərdən axşama kimi əsirlərin arasında onu axtardım. Heç
yerdə tapa bilmədim. Amma iki gün sonra gördüklərimi ömrüm uzununu unuda
bilməyəcəyəm. Əsirlikdə şahidi olduğum çeşidli fəlakətlərin ən müdhişi idi.

Osmanla danışırıdım. Meydanın kənarında səslər gəldi. İzdiham o tərəfə
axışdı. Beş-on dəqiqə sonra bir dəstə ukraynalının üç yəhudi əsiri heyvan ki-
mi qabaqlarına qatıb qışqıra-qışqıra qapıdakı almanların yanına apardıqla-
rını gördüm. Ukraynalılar ora çatmamış nəcis çalalarının yanında yenə
qələbəlik yarandı. Amma indikilər bayaq meydanın kənarında toplaşanlara
bənzmirdilər. Çalaların başında bir dəstə əsir əlləri ilə nəyisə göstərir, qəh-
qəhə çəkib gülürdülər. Əsirlikdə ilk dəfə idi ki, gülən əsir görürdüm. Bəziləri
çalanı göstərib ukraynalı polisləri çağırırdılar. Düşərgədə polislər çox vaxt
ukraynalılar arasından seçilirdi. Bir azdan əllərində rezin dəyənək iki polis
çalaya yaxınlaşdı. O səhər Mustafadan Osmanın yanından ayrılmamaq tap-
şırığı aldığımdan yerimdən tərpənmir, qəhqəhə ilə gülən əsirləri yalnız uzaq-
dan seyr edirdim. Adamların toplaşdığı səmtdən gələn bir əsirdən:

–Orada nə olub? – deyə soruşdum.

–Özünü nəcis çalasına atdı, - cavabını verib keçdi.

Nə demək istədiyini anlamadım. Marağımdan Osmanı tək qoyub çalanın ətrafına yığılanların yanına getdim. İndi hər şeyi görə bilirdim. Polislər əllərindəki dəyənəyi uzadıb çaladan bir əsiri çıxarmaq istəyirdilər. Lap yaxınlaşdım. Burunlarını tutub zarafat edən, qəhqəhə çəkib gülən əsirlərin qabağında iki gün əvvəl məni soydaşlarımla yanına aparmış kırımçakı gördüm. Zavallı özünü çalaya atmışdı, yoxsa ayağı sürüşüb yıxılmışdı – bilmirəm. Yalnız o səhnə gözlərim önündən çəkilmir. Polislər bağıra-bağıra, dəyənəklə belinə vura-vura kırımçakı darvazaya tərəf aparırdılar. O, əllərini sinəsinə sıxmışdı. Etiraz etmədən, yalvarıb imdad diləmədən səssizcə yeri yirdi. Arabir dəyənək zərbəsindən yerə yığılırdı. Birtəhər qalxır, yenə əlləri sinəsində çarpazlanmış halda gözlərini yerə dikib yoluna davam edirdi. İzdiham yavaş-yavaş dağıldı. Gözdən itənə qədər kırımçakın arxasınca baxdım. Görəsən, hara apardılar? Bilmədim. Amma o gün dibində yatdığımız divarın arxasında axşama qədər yəhudi öldürdülər.

Hər səhər qapı önündə müdhiş bir qələbəlik yaranır. Meydanda nə qədər sağlam, ayaq üstə dayana bilən əsir varsa, ora toplanır. Saatlarla qudurmuş heyvan kimi qorxunc səslər, boğuc iniltilər çıxararaq didişirlər. Saat doqquza yaxın izdiham daha da böyüyür. Qəddar polislər qələbəliyi dağıtmaq, əsirləri geri, meydana qaytarmaq üçün arxadan hücum edir, qamçı, dəyənək və dəmir çubuqlarla biçarələrin belinə, başına vururlar. Bir çoxu yerə yığılıb heyvan kimi böyürür. Uşaq kimi ağlayanlar da olur. Amma yenə geri qayıtmaq, qapılardan çəkilmək istəmirlər.

Əsir qələbəliyinin yaratdığı canlı divarın arxasında polislərin sayı çoxalır. Ayaqlar altında ölümlər yatır. Yaralı, baş-gözləri al qana bələnmiş əsirlər qanı qanlarından olan polislərin üstünə gedirlər. İzdiham dalğalanır. İzdihamın içindən polisləri əzmək istəyən yumruqlar havaya qalxır. Gözlərdə intiqam atəşi yanır. İşin təhlükəli həddə çatdığını anlayan ukraynalı polislet geri çəkilir. Onların yerində bir dəstə silahlı alman əsgəri peyda olur. Qapılar açılır, sərt bir komanda atəş əmri verir: Trrak-tak-tak... Bir neçə dəqiqə əvvəl aləmi dağıtmaq istəyən izdihamın səsi anidən kəsilir. Sonra sakitliyi aramsız güllə səsləri pozur. Başlarını itirmiş əsirlər divar dibinə, damların altına qaçır. Artıq kimsənin səsi çıxmır. Saysız-hesabsız kütlə tam sükuta qərq olub. Qapıların önündə bir neçə əsir qan içində titrəyə-titrəyə, qıvrıla-qıvrıla can verir. Mən də titrəyirəm, qıvrılaram. Qanlarına qəltan olmuş əsirlərə baxıb Mustafa Onbaşını düşünürəm. Yəqin yoldaşlarımla Mustafanı fikirləşdiklərindən sakit, dalğın nəzərlərlə bir-birlərinə baxır, heç kim sükutu pozmağa cəsarət eləmir. Cövdət:

–Qorxmayın. Mustafa Ağa heç vaxt qələbəliyin içinə girməz, - deyir.

Xəlil qapılara tərəf gedir, bir azdan qayıdıb xəbər gətirir:

–Qorxmayın, Mustafa Ağa orada yoxdur. Beş-on adam ayağından yaralanıb, bir nəfər sinəsindən vurulub. Deyən, canını tapşırıb. Yerindən tərpenmirdi.

Mustafanı bütün günü səbirsizliklə gözlədik. Axşama yaxın torbası çiyində, əli, üzü, saçı toz-torpaq içində gəlib yanımızda oturdu.

Yorğun, amma məsud görünürdü. Osmana dönüb:

–Nə var, Osman? Meymun kimi nə baxırsan mənə?-dedi.

Osman asta səslə:

–Sizi gözləyirdik, Mustafa ağa! – deyə cavab verdi.

–Məni niyə gözləyirsən? Toya getməmişdim ki!

Sonra yerə uzanıb sözünə davam etdi:

–Bizim qoca da indi Ağməsciddə “Kim bilir, mənim Mustafam hansı ukraynalı qızın qoynuna girib!”- deyə düşünür. Ey gidi balqabaqlar, sizə nə deyim? Siz olmasaydınız, bu gün Ukrayna kəndlərində müsəlman körpələr bəsləyərdim.

Sonra ağappaq dişlərini göstərib güldü. Səsimizi çıxarmadıq. Mustafa sifətinin tozunu sildi. Bir siqaret yandırdı. Amma sükuta çox dözə bilmədi. Birdən ayağa qalxıb bağırdı:

–Nə xanım-xatın ruhlu övladlar imişsiniz siz! Böyük iş olub! Bir neçə gavurun ayağına güllə dəyib. Onlara yas tutursunuz? Qoy gəbərsin hamısı! Sizə nə?

Yenə səsimizi çıxarmadıq. Yalnız Osman:

–Bu gün onlardır, sabah biz, - dedi.

Xasiyyətinin sərtliyinə rəğmən Mustafa Onbaşının xeyirxah ürəyi vardı. Amma onu ilk dəfə çox qəzəbli gördüm.

–Ölümdən qorxduğum gün məni aranızda görməyəcəksiniz, - deyib getdi.

Amma nə Osmanın, nə də başqa birimizin ölümdən qorxusu vardı. Mustafanı bizə çörək gətirdiyi, üstümüzdə göz olduğuna görə deyil, ruhlarımız və qəlblərimiz bir olduğu üçün sevirdik. Bir-birimizi qardaş bilirdik. Aramızdan kimə sədəmə toxunsaydı, qalanlarımız da eyni ağrını hiss edəcəkdik.

Tatar millətini tarixinin bütün dövrlərində vəhdət halında yaşamış görürəm. Bu səbəbdən də gələcəkdə hamımızın ya qüvvətli, sağlam və böyük millət kimi qalacağını, ya da bütünlüklə məhv olacağını düşünürəm. Bəzən millətimin təşəkkülünün bəzi xristian xalqlarda olduğu kimi elm, haqq, hüquq, din əsaslarına dayanmasını istəyirəm. O millətlərin tarixində də cürbəcür faciələr olmuşdu. Lakin həmin faciələr o millətlərin içərisindən gücsüz, zəif, xəstə olanları alıb aparmışdı. Qüvvətli bəzən gizli, bəzən açıq şəkildə çoxalmış, inkişaf etmiş, yavaş-yavaş ayağa qalxmışdılar. Bizdə isə qüvvətli bəzən də, zəiflər də eynidir. Zəfərə bərabər yürüdüyümüz kimi məğlubiyyətə də birlikdə yuvarlanırıq. Görünür elə buna görə də biz Mustafa Onbaşısız yaşaya bilmədiyimiz kimi o da bizsiz yaşaya bilmirdi. Mustafa ağa az sonra geri döndü. Əvvəlcə hamımızı darğın baxışlarla süzdü, sonra yanımda oturub:

–Sadıq, - dedi, - bizimlə qalmaq istəyirsənsə, rütbəndən vaz keçməlisən.

–Məni sizdən ancaq Allah ayıra bilər, - deyə cavab verdim.

–İki həftə əvvəl almanlar buradakı zabitləri ayıraraq başqa düşərgəyə apardılar. Sənə paltar taparam, bu zabit formasını dəyişdir.

Ayağa qalxdı, yarım saat sonra bir dəst paltarla geri döndü. Gətirdiklərini önümə qoymazdan əvvəl:

–Al, amma geyinməmişdən əvvəl bitlərini təmizlə, - dedi. -Öz bitlərimiz bizə yetər, gavur biti istəmirik.

Paltarları çırpıb geydim. Şalvar nə qədər dardısa, köynək də o qədər gen idi. Yəqin çox gülməli görünürdüm ki, Mustafa, dalınca da o birilər:

–Lap Suvorova oxşadın! – deyə qəhqəhə çəkдилər.

O gecə də bir-birimizə qısılib yatdıq. Yurdu andıq. Mustafa Onbaşı “Zeynəbim, gözəl Zeynəbim” şərqsini oxudu.

Zavallı Mustafa! Bizim sevincimiz onun sevinci idi. Bizləri qarnımız doymuş, məsud və məmnun gördüyü zaman uşaq kimi sevinirdi. Təəssüf ki, bu vəziyyət uzun sürmədi. Bir axşamüstü Mustafa düşərgəyə kədərli döndü. Kimsə ilə danışmırdı. Başını əlləri arasına alıb oturmuşdu. Yalnız bir kərə sükutu pozdu.

–Mən nə əsirlikdən, nə aclıqdan, nə ölümdən qorxuram,-dedi.

O gecə yuxum qaçdı. Bir xeyli Mustafa haqda düşündüm. Nəsə dərdi vardı. Üzü saralmışdı. Xəstə görkəm almışdı. Nə isə baş vermişdi. Amma nə?

Ertəsi gün Mustafanı yanında işlədən almanın cəbhəyə göndərildiyini öyrəndik.

Vəziyyətimiz günü-gündən pisləşirdi. Bir həftə yeməyə heç nə tapmadıq. Davamlı aclıq, susuzluq və xəstəliklərdən meydanda hər gün yüzdən çox əsir ölürdü. Aramızda elə halsız əsirlər vardı ki, bəzən ölünün yanında yatdığımızı fərq eləmərdik. Aclıq bütün vücuduma çökür, iliklərimə işləyir, beynimə yeri yirdi. Çörək, bir dilim kənd çörəyi gözümün önündən çəkilir, saatlarla fikrimi məşğul edirdi. Bəzən sanki ovcumun içində çörək görürdüm, tez ağzıma aparıb yemək istəyirdim.

Bir səhər əsirlərə yemək veriləcəyi xəbəri yayıldı. Birtəhər qapıların yanına getdik. Meydanın dörd bir tərəfində quraşdırılmış səsucaldıcılar elan verirdi:

–Diqqət! Diqqət! Yemək paylananda intizam pozulsa, atəş açılacaq!

Çağırırsalar da, yemək yenə verilmədi. O gün axşama qədər caz musiqisi, fokstrot, tanqolar çaldırdılar. Ertəsi gün də yemək paylanacağı elan olundu. Amma yenə bütün günü ac qarına səsucaldıcılardan musiqi dinlədik. Yalnız üçüncü gün ukraynalı polislər gəlib yemək növbəsinə durmağa çağırdılar. Hər əsirə əlli qram çörək, yarım litr də şorba verilirdi. Növbədə dayananda mətbəxdən çıxan əsirlərin çoxunun çörəklərini ehtiyat və qorxu ilə yediklərini gördüm. Çoxu üzünü divara çevirib sanki indicə əlindən alacaqlarmış kimi bir loxma çörəyi ağzına qoyur, tələm-tələsik udmağa çalışırdı. Əsirlərin əksəriyyəti şorbanı boş konserv qutularından içirdi. Qutusu olmayanlar şorba payları üçün papaqlarını uzadırdı. Boz-bulanıq mayeni içəndən sonra da uzun müddət papağı dişləri arasında tutub sümürürdülər. Ayaq üstə növbə tuta bilməyəcək qədər halsız, xəstə olanlar iri açılmış gözləri, titrəyən dodaqları ilə yeyənlərə səssiz-səssiz, həsədlə baxırdılar.

Yemək payımı ancaq gecə yarısına yaxın ala bildim. Şorba yaşıla çalan maye idi. Çörək daş və saman qırıntıları qarışmış kərpic ovuntusuna bənzəyirdi. Amma o vaxta qədər yediyim çörəklərin ən dadlısı idi.

Mustafa Onbaşı əvvəllər olduğu kimi danışmır. Qəribədir ki, aclığa ən dözümlü mən imişəm. Mustafa ağa saatlarla divarın dibindəki yerindən qalxmır. Oyananda da gözlərini bir nöqtəyə zilləyib dinməz-söyləməz oturur. İndi iki həftə əvvəlki sağlam, kübar üzünü görmək mümkün deyil. Daxilində sonsuz ümitsizlik var. Gizlətməyə nə qədər çalışsa da, görürük. Başa düşürük. Sağlam, məsud insanın düşkün, ümitsiz vəziyyəti bıçarə adamın ümitsizliyindən daha tez bəlli olur. İztirab sağlam adamı daha tez haldan salıb axırına çıxır. Mustafa da gözümüzün qabağında sönür, bitirdi. Gücsüz, bacarıqsız olsam da içimdən gələn bir səs məni tale yoldaşlarımdan önünə çıxmağa vadar edirdi. İçimdəki səs "Onların yardımına tələs!" - deyirdi. Bir axşam qərar verdim. Heç kəsə heç nə deməyib işə aparılmaq ümidi ilə gecə yarısı qapıların yanına getdim. Səhərə yaxın burada böyük izdiham yarandı. Arxamda, tikanlı məfillərin arasında minlərcə ac, quduzlaşıb biri-birinin boğazını üzməyə hazır olan əsirləri görür, iki həftə əvvəl qanlarına qəltan olub can verən zavallıları düşünürdüm. Amma qərarımı vermişdim. Mütləq düşərgədən çıxıb dostlarıma çörək gətirəcəkdim. Yüz adamın görə bilməyəcəyi işin öhdəsindən təkbaşına gələcəkdim. Çörək tapıb Mustafaya, Ənvərə, Osmana, Cövdətə, Xəlilə yedirəcəkdim.

Dəmir barmaqlıqlı qapıların arxasındakı silahlı əsgər bizə yaxınlaşanda qəlbim şiddətlə çırpınırdı. Düşünürdüm ki, tufəngini çiyindənən aşırıb dərhal atəş açacaq. Amma o, heç səsini də çıxarmırdı. Sanki addımlarını sayırmış kimi qapının önündə o baş-bu başa gedib-gəlirdi. Səhər açılır. Arxamdakı izdiham bir az da böyüyür. Qapı ilə aramda səkkiz-on əsir var. Bir az da qabağa keçirəm. Əsirlər arasında qışqırıq, söyüş, hədə-qorxu, inilti səsləri artır. Amma qərarımı vermişəm. Qorxmuram. Bu axşam düşərgəyə çörək gətirəcəyəm. Mustafa "Haradaydın?"-deyə soruşanda paltarımın altından çörəyi çıxarıb qabağına qoyacaqdım. Bəs almanlar atəş açsalar nə olacaq? Qapı önündəki alman əsgərlərinin sayı artır. Aralarında əliyalın olanlar da var. Ən çox silahlılardan qorxuram. Silahlı əsgərlərin üzü sərt və qorxunc olur. Silahsızlar mədəni, mərhəmətli, nəcib ürəkli insanlara bənzəyirlər. Niyə hamısı silahsız deyil? İçlərindən biri bizə tərəf gəlir. Uca boylu, sarışın almandır. Dəmir barmaqlığın arxasında dayanır. İndi üzünü də rahat görə bilirəm. Çox da mərhəmətli adama oxşamır. Amma nədənsə gülür. Gur, sarı kiprikləri çuxura düşmüş gözlərini örtüb. Sıx qaşları, dar alını, kirpi oxuna bənzəyən sərt və cod saçları sifətinə heyvani ifadə verir. Hər iki əlini belinə qoyub bizə baxa-baxa gülür. Arxasında tutduğu rezin dəyənəyi hərdən üstümüzə qaldırıb-endirir, amma yenə gülməyindən qalxmır. Bizi dəyənəyin altına salmaq istəyən insan da gülərmə, əcəba? Amma o gülür.

Biz də gülürük. Əsirlər əllərini uzadıb siqaret istəyirlər. Alman cavab vermir, sadəcə, rezin dəyənəyini əlində oynadıb meymun kimi gülür. Çoxdandır

bizə baxıb gülən insan görməmişdik. Silahlı növbətçinin qapını azacıq aralması ilə izdiham dalğalanır. Bayaقدan bəri gülən almanın üzü birdən-birə sərtləşir. Üstümüzə yeriyərək var səsi ilə bağırır:

–Geri, donuzlar! Geri çəkilin!

Yaxşı adamın birdən-birə pis olması mümkündürmü? Biz onun qəfildən belə dəyişməsinə anlamırdıq. Hələ də inanmaq istəmirdik. O, vəhşi heyvan kimi hayqıranda biz də gülürdük. Əslində, gülməyə nə təqətimiz vardı, nə həvəsimiz. Sadəcə, onun da cavabında bizə gülməsi üçün özümüzü məcbur edirdik. Amma almanın gözlərində xain və vəhşi pəriltilər oynayırdı. Qapının arasından içimizə soxulur, rezin dəyənəklə üzümüzə, başımıza vururdu. Gah təpik atır, gah söyürdü. Gah da dəli kimi səbəbsiz yerə bağırırdı. Üstümüzə güllə yağışı yağmayana qədər geri çəkilmək fikrində deyildik. İndi hərif ortamızdadır. Dörd bir tərəfdən ətrafın ətdən çəpər çəkib baxırıq. Artıq söymür, bağırır, sadəcə dəyənəyini əlində oynada-oynada əsirlərin önündə gəzişir. “Xatakar başqa oyun tapmadımı?”- deyə düşünürəm. Elə bu vaxt hərif dairənin tən ortasında dayanır, çəkdiyi siqareti ağzından çıxarıb yerə atır. Əsirlər özlərini yerə çırpıb siqaret kötüyünü götürmək üçün qorxunc səslər çıxararaq bir-biri ilə boğuşurlar. Onlar yerdə sürünərkən alman əlindəki dəyənəklə bir neçəsinin belini, ayaqlarını “ölçür”. Siqaret kötüyünü kimin götürdüyünü bilmirəm. Amma ayağa qalxanlar bir səslə:

–Yenə at! Yenə at! – deyə bağırırlar.

Amma alman nə siqaret çəkdi, nə də yerə atdı. Əsirlərin önündə bir az da var-gəl elədi. Dəyənəyini qaldırıb amiranə əda ilə soruşdu:

–Kim var işə çıxmaq istəyən?

Deyən sualın mənasını hər kəsdən tez anladım...

–Mən! – deyə əlimi qaldırdım.

Alman rezin dəyənəyi ilə işarə edib yanına çağırırdı. İndicə yumruq atacaq deyə qorxdum. Amma heç nə eləmədi. Qarıdan çıxanda duyduğum sevinci anlatmaqdan acizəm. Təəssüf ki, sevincim uzun sürmədi. Ştalaqın qərargah binasının önünə gəldik. Heç yadımdan çıxmır – daş pilləkənin yanında taxta kətillər qoyulmuşdu. Alman kətillər çəkib oturdu. Qarşısında ayaq üstə dayanmışdım. Siqaret yandırdı və divarın dibindəki iki kərpic göstərərək:

–Kərpicləri bura gətir!- dedi.

Qaçaraq kərpicləri gətirdim. Almanın qabağında yerə qoydum. Söyüb kərpicləri əlimdə tutmağımı əmr etdi. Nə istədiyini anlama bilmirdim. Niyə məni söyür, üstümə bağırır? İşləmək, gücüm catan qədər işləmək, bir kömbə çörək qazanıb Mustafaya aparmaq istəyirdim. Alman yenidən doyunca söyüb ürəyini boşaldandan sonra:

–Kərpicləri başının üstündə tut! – dedi.

Kərpicləri başımın üstünə qaldırdım. Alman kətildə oturub siqaret çəkə-çəkə rezin dəyənəyini dirijor kimi havaya qaldıraraq “Otur! Dur!”-deyə əmr etməyə başladı. Onun komandası ilə neçə yüz dəfə oturub-qalxmalı oldum. Yavaş-yavaş boğazıma qəzəb dolu qəhər tıxanırdı. İçimdən bir səs:

–Əlindəki kərpiclərlə hərifin başını əz! – deyirdi.

Amma bir şey etmədim. Niyə? Yaşamaqımı istəyirdim? Arxamı almana çevirdim. Göz yaşlarımı saxlaya bilməmişdim. Yaxşı ki, ağladığımı görmürdü. Buna sevinirdim. Bəli, dəyənək işarəsi ilə neçə yüz dəfə qalxıb oturdum. Yarım saat sonra alman kətildən qalxıb yanıma gəldi. Kərpicləri yerə qoymağı əmr etdi. Sonra qutudan bir siqaret çıxarıb verdi və qapıya aparıb meydana yola saldı.

O gün kimsə ilə kəlmə kəsmədim. Bütün gün insanlar, həyat və ölüm haqda düşünürdüm.

İndiyə qədərki həyat yolumun xatirəsi içimi alov kimi qarsan bir parçası var. O yolu arxada qoysam da, bəzən gecələr qan-tər içində oyanır, özümü yenə o yolun yolçusu kimi görürdüm. Qulaqlarımda o yolun iniltiləri, gözlərim önündə o yolun alovları var. Romada, bir otel otağında olduğumu bilirəm. Amma nədən yenə də belə qorxur, titrəyirəm? Çünki o yolu bütün dəhşətləri, faciələri ilə görürəm. Yaza bilsəm, bu hissəyə Osmanın, Xəlilin, Cövdət və Ənvərin adları ilə başlamaq istəyirəm.

Ey sevgili, əziz qardaşlarım! O qanlı yolda bir-birimizin əlindən tutmuşduq. Ölümə getdiyimiz günlər mən də sizinlə birlikdə idim. Yurddan uzaqlarda, quş uçmayan, karvan keçməyən ovalarda ruhlarınız bədəninizdən ayrıldı. Bu sətirləri sizlərin içimdə yaşayan ruhunuzun verdiyi qüvvətli yazıram. Yaş dolmuş gözlərimlə sizləri anarkən bir sis pərdəsinin arxasında ürəyi iman dolu tatar gəncliyini görürəm. Bəli, siz gənclərimizin qəlbində məskən salıb nəsilədən nəsilə həyat yolunuzu davam etdirəcəksiniz. Tatar adı yaşadığıca siz də yaşayacaqsınız.

Ömrüm olduqca unutmayacağam: bir axşam Mustafa divarın dibinə çox həyəcanla qayıtdı. Gözlərində bambaşqa parıltı vardı. Dizini yerə atıb pıçiltılı, lakin qətiyyətli səslə:

–Haydı, qalxın, gedirik, - dedi.

Hamımız eyni pıçiltılı ilə soruşduq:

–Haraya?

Alt paltarlarını torbasına doldurarkən ukraynalı polislərdən eşitdiklərini bizə danışdı. Sabah almanlar Ştalaqdan beş yüz nəfərə qədər əsiri Ukrayna kəndlərinə işləməyə aparacaqlarmış. Axşamdan qapıların önünə gedib səhərin açılmasını gözləməyə başladıq. Gecə yarısına doğru burada iynə atsan yerə düşməzdi. Mustafanın dediyinə inanmaq istəyirəm. Bəlkə xilas ola bildik. Sübh çağı düşərgə qapılarının arxasında alman əsgərləri toplaşır. Hamısı silahlıdır.

Arxamızda insan yığını getdikcə sıxlaşır. Hava ağaranda ayaq üstə dura bilən nə qədər əsir varsa hamısının qapıların önünə toplandığını gördük. Bir şey olacaq. Amma nə? Bizi kəndlərəmi aparacaqlar? Beş yüz ac, yarıçılpaq əsiri aparmaq üçün bu qədər silahlı əsgər?.. İzdiham coşur. Dünən axşam Mustafanın gətirdiyi xəbər indi hamının dilindədir. Bəziləri:

–Almanlar əsirləri sərbəst buraxır, - deyər söz yayırlar.

Hər kəs deyilənə inanır, sevinir. Bu ara almanlara tərif yağdıranlar da tapılır. Mustafanın gözü üstümüzdədir.

–Bir-birinizin əlindən tutun, qapıdan çıxana qədər buraxmayın, - deyə az qala yalvarır.

Əllərimizlə vücudlarımızı, vücudlarımızla ürəklərimizi bir-birinə bağlayıb gözləyirik. Nə olacaq? Kəndlərəmi gedəcəyik? Bəlkə də...Məhsul tarlalarda qalıb çürüyürmüş. Kəndlərdə işçi qalmayıb. Almanlar bizi düşərgədə acından öldürməkdənsə kəndlərə aparıb işlətmək istəyirlərmiş. Bəs Mustafa Onbaşı nə deyir? “Qoy kəndlərə aparsınlar, ilk fürsət düşən kimi inşallah Krım yolunu tutarıq. Bircə bu mürdar meydandan çıxsaydıq. Eşitdiyim iniltilər içimi sızladır. Göz yaşlarına, ən çox da kişilərin ağlamağına dözə bilmirəm. Azadlığa alışımsız insanam. Krım günəşi altında böyüdüm. Meydanın iy-qoxusu həyatımı puç edir. Bircə kəndlərə gedə bilsəydik. Qaranlıqda o silahlı həriflərin birini boğazlayıb qaçacam. Sizi də özümlə aparacam, boranıbaşlar. Qorxmayın!” - deyir zavallı Mustafa.

Qapıların önündə yeni bölüklər görünür. Almanlar elə bil düşmən hücumu gözləyirlər. Sərt, kəskin komandalar, silah şaqçılıqları eşidilir. Ora-bura açırırlar. Bitib-tükənməyən hazırlıq görülür. Nə olacaq? Dəmir barmaqlıqlar arxasından hər şeyi çox yaxşı görürəm. Əsgərlər iki hissəyə ayrılır. Qapıların o biri üzündə yolun hər iki tərəfinə əsgərlərdən canlı divar çəkilir. Sonra zabıtlərin arasından uca boylu, cansız biri qapıya gəlir. Yəqin, tərcüməçi çex, ya da polyakdır. Çünki rus dilinə çox bərbad tərcümə edir:

–Hər beş əsir bir kömbə çörək alacaq. Çörəyi burada yeməyəcəksiniz. Çörəyi burada yeyən əsir güllələnəcək,- deyir.

Eyni sözləri iki dəfə də təkrarlayandan sonra qapılar açılır. Mustafanın əlində bir kömbə çörək var. O yan-bu yana boylanır, arxasınca qaçırıq. İki yanımda əsgərlər bizə sərt-sərt baxırlar. Sağa dönüb asfalt yola çıxırıq. Sol tərəfdə, meydana silahlı əsgər sıraları, üzərində pulemyot quraşdırılmış yük maşınları görürük. Bir yerdə bu qədər alman əsgərinə heç cəbhədə də təsadüf etmədim. Gedirik. Sağımızda, solumuzda əsgərlər ov itləri kimi bizdən gözlərini çəkmədən yeriyirlər. Arxadan gələn əsirlərə baxıram. Neçə nəfər olarıq? Bilmirəm. Dəstənin ucunu görmürəm. Hər halda min nəfərdən çoxdur. Bəlkə iki min nəfərdir. Dilsiz insan dəstəsində ayaqlarımı sürüyərək gedirəm. Evlər boşdur. Ətraf elə səssizdir ki, sanki bütün dünya nəfəsini içinə çəkib iniltilərini dinləyir. Şəhərdən çıxırıq. Mustafa heç danışmır. Üzündən iztirab oxunur. Yəqin ürəyinə qara fikirlər dolur. Danışmaq istəyirəm, amma almanlar durmadan bağıraraq tufənglərinin dibçəkləri ilə belimizdən irələyirlər. Bütün günü bu cür sürətlə gedə bilmərik ki? Hər halda bizi şəhərdən mümkün qədər tez çıxarmaq istəyirlər. Şəhərdən çıxandan sonra bəlkə bir az dincəlməyə icazə verərlər. Artıq şəhər kənarındayıq. Amma yenə sürətlə getməkdə davam edirik. Osmanın əlindən tuturam. Bizdən irəlində Xəlillə Ənvərin arasında Mustafa gedir. Cövdət bir az arxada qalıb. Ara-sıra dönüb baxıram. Kədərli səslə:

–Qorxma, leytenant, gəlirəm. Qorxma, - deyir.

İndi bir ovalıqdayıq. Sağ-solumuzla gedən almanlar əsir səflərindən təxminən yüz əlli addım aralanıblar. Alman əsgərlərinin uzaqda olduğunu görən bir neçə rus dəstədən ayrılır. Diz çöküb çörək paylarını bölüşdürmək istərkən atəş səsləri eşidilir. Trrak-tak-tak... Trrak-tak-tak...Üç atəş sayıram. Çörəyi ayaqları arasında tutub bölmək istəyən əsirin yerə yığılması ilə eyni anda geridə Cövdətin köksündən qopan fəryad səsinə eşidirəm.

–Ay anaaa!

Səhnə indi də gözlərimin önündən çəkilir. Mustafa Cövdətin belindən yapışıb, barmaqlarının arasından süzülən qan uzunboğaz çəkmələrinin burununa damcılayır. Cövdətin başı arxaya əyilib. Göylərdən bir şey gözləyirmiş kimi daim yuxarı baxır. Üzü elə gözəl, elə ilahidir ki... Bu sətirləri yazarkən ürəyim, dizlərim titrəyir. Alnımda soyuq tər damlları puçurlanır. İçim alov alov yanır. Cövdət Mustafanın qolları arasındadır. Osman, Xəlil, Ənvər əlləri ilə üzələrini tutub boğula-boğula ağlayırlar. Mustafa durmadan Cövdətin gözlərindən öpərək:

–Ah qardaşım... Ah qardaşım, - deyə inildəyir.

Sağ-solumuzdan ayaqlarını güclə sürüyərək, yığıla-dura əsirlər keçir. Kimsə bizə baxmır, kimsə maraqlanmır. Az sonra Mustafanın yanından bir səs:

–Haydı, dostum, ölü dirilməz. Kənarda bir yerə qoy, yoluna davam et, - deyir.

Mustafanın bəbəklərində alov qığılcımları parlayır. Qəflətdən bu sözləri deyən rusun üstünə atılır. Qanlı əlləri ilə indicə onu boğacağını, parçalayacağını düşünürəm. Rusu sinəsindən itələyirəm.

–Sənə dəxli yoxdur. Yeri, yolunla get.

Rus yerindən tərpnəmiz. Mustafanın qorxunc sifətinə dostcasına baxır.

–Çox geridə qalmayın. Almanlar geri qalanları, sıradan çıxanları dərhal vururlar.

–Haradan bilirsən?

–Kirovqrad düşərgəsindən on səkkiz min əsir yola çıxdı. Mən getmək istəmədim. Amma almanlar baraklara girib yeriyə bilən əsirləri zorla çölə qovurdular. Şəhərin içindən keçəndə dəstənin sonunda idim. Şəhər daxilində heç kəsi öldürmədilər. Amma bir az aralanınca üç-beş addım geri qalan hər kəsi yerindəcə güllələdilər. Arxamızda nə qədər ölü qaldı, nə qədər ölü qaldı... Bir bilsəydiniz...

Mustafa qolları arasında tutduğu Cövdətin cəsədi bütün həyatı, bütün varlığı imiş kimi ağlayır, heç nə görməyən gözlərindən öpür. Artıq dəstənin sonundayıq. İniltilərə qarışmış güllə səsləri gəlirdi. Az sonra sağımızdan solumuzdan əsirlər:

–Qaçın, qurtarın, qardaşlar! Qaçın qurtarın! – deyə kola-kosa dağılışdılar.

Cövdətin cəsədini atıb getmək çox çətin idi. Burada qoyub getməkdən başqa çarə olmadığını da yavaş-yavaş anlayırdım. Amma Mustafaya, digər yoldaşlara deməkdən çəkinirdim. Deyəsən, kiçik dəstəmizdə ölümdən

qorxan tək məndim. Qorxsam da onlar cəsəddən ayrılmayana qədər mən də ayrıla bilməzdim. Nəhayət, Mustafa Cövdətin cansız bədənini yolun kənarına aparır, yaşıl otların üstünə uzadıb baş tərəfində diz çökür.

Ən sondayıq. Ayaqlarını sürüyə-sürüyə keçən dəstənin arxasında pulemyot lülələri əsirlərə tuşlanmış yük maşınları görürük. Gözlənilmədən yaylım atəşi başlayır. Əllərim, dizlərim titrəyir. Almanların qəhqəhələrini eşidirəm. Dəstənin sonu ilə alman yük maşınları arasında üç əsir sərxoş kimi əl-qollarını sallayıb gəlirlər. Trrak-tak-tak... Yalnız iki atəş və iki əsir qıvrılıb yolun ortasına çökür. Yoldaşlarıma baxıram. Ya Rəbb, bu nə zülm, nə işgəncədir. Sıradan çıxırıq. Bir atəş səsi də eşidilir. İndi yolun ortasında düşüb qalan o iki əsirin on beş addımlığında üçüncü əsir yerə sərələnib əlləri ilə torpağı eşir. Bir-birimizə baxırıq. Yenə atəş səsləri... Güllələr qulağımın dibindən vıyıldı ilə keçirlər. Mustafa başını əllərinin içinə alıb pıçıldayaraq:

–Allahım, günahımızdan keç! Allahım bizi əfv et! – deyər ayağa qalxır və əsir qələbəliyinin içində yox olur. Biz də Cövdətin cəsədini yolun kənarındakı yaşıl otların arasında buraxıb Mustafanın ardınca gedirik.

Yarım saat sonra Mustafanı izdihamın arasında tapdım. Dəli kimi idi. Heç birimizlə danışmırdı, gözlərini qaldırıb heç kimin üzünə baxmırdı. O gün bir kənddən keçdik. Amma ins-cins görmədik. Hər tərəf sükuta dalmışdı. Artıq heç kəs “Almanlar bizi kəndlərə aparırlar”- demirdi. Axşamüstü ucu-bucağı görünməyən ovalıqda dayandıq. Əsirlər alçaq, qara buludlar altında bir-birlərinin yanına sərələnib yatdılar. Danışmırdıq. Mustafanın baxışlarında elə sönük, mənasız ifadə vardı ki, ürəyimdə:

–Allahım, ona bir şey olmasın! – deyirdim və həqiqətən bir şey olacağından qorxurdum. Ertəsi gün səhər erkən tüfəng səsləri və alman əsgərlərinin vəhşi bağırıqları ilə oyandım. Durmaq istəyəndə dizlərimdən aşağı ayaq yerinə sanki iki odun parçası hiss etdim. Dərhal yerə yıxıldım. Sağ tərəfimdə dayanmış Osman belimdən tutub:

–Qalx ayağa. Qalx, Sadıq. Geridə qalma, - deyirdi.

Qalxa bilmirdim. Ayaqlarını itirmiş kimi idim. Biçarə Osman isə hey:

–Qalx, Sadıq ağa, qalx! – deyər yalvarırdı. Çəkmələrimi çıxardım. Köməyə gələn Mustafa ayaqlarımı əski-üskü ilə sarıdı. Osmanın çiyinə söykənilib yeriməyə başladım. Bütün günü dəhşət və fəlakət gördük. Keçdiyimiz hər kənddən nicat gözləyirdik. Hər kəndi arxada qoyandan sonra yaş dolu gözlərimizlə yenilərinə baxırdıq. Axşama yaxın kəndlərin birində sözün həqiqi mənasında qanlı tamaşa yaşadıq. Əvvəlcə bir neçə əsir özünü yolun kənarındakı bostanlara vurdu. Almanlar görsələr də nədənsə atəş açmadılar. Bostanlara cuman əsirlər əllərində balqabaq və çeşidli göyərtilərlə qayıtdılar. Bunu görənlər əsir bostanlara daraşdı. Elə o zaman olan oldu. Yük maşınlarındakı pulemyotlardan əsirlərə güllə yağışı yağdırmağa başladılar. Şıdırğı gülləbaran altında neçə nəfərin xilas olub geri döndüyü məchul qaldı.

Yolumuza davam edərkən balqabaq və pəncər yeyən əsirlərin ağzına baxan gənc Osmanla Xəlilin gözlərində elə ifadə vardı ki, üzlərinə baxa

bilmirdim. İndinin özündə də o iki gənc sima gözüm önündən çəkilmir. Günahlardan xali, süd kimi bəyaz üzlərinə tük gəlməmiş iki növcavan uşağın sifəti. Atəş və qan içində ani gördüyüm o iki üz dünya durduqca mənimlə birlikdə yaşayacaq. O iki üz millətim mənə ən saf, ən sarsılmaz iman örnəyi kimi verdi. Onlar son nəfəsinə qədər ağılımdan çıxmıyacaq.

Axşam düşür. Sərt soyuq var. Səma buludlarla örtülüb. Deyəsən, yenə yağış yağacaq. Yanımda Xəlil nə isə danışır. Amma nə dediyini yaxşı anlaya bilmirəm. Xəstə halı var. Danışır, di gəl ətrafdakı inilti, zarıltı və söyüş səslərindən eşidə bilmirəm. Yaxınına gedirəm. Birdən əllərini mənə tərəf uzadır. Amma çatmadan yerə yığılır. Yenə də titrəyərək nə isə deməyə çalışır.

–Nə var, Xəlil?

Cavab vermir. Ayaqlarıma sarılıb titrəyir.

Yavaş-yavaş ətrafa qaranlıq çökür. Yük maşınlarının faraları yolun sağ tərəfini işıqlandırır. Düzənliyə çatıb faraları işığı altında yerə sərilir. Yata bilənlər yuxuya gedir. Gecə yarısı dəhşətli göy gurultusu və ildırımlarla müşayiət olunan şiddətli yağış yağdı. Yağışdan sonra nisbətən durulmuş səma altında Ay işığında lehmə, palçıq içində yatan əsirlərin halı dəhşətli görüntüsü ilə Dantenin “Cəhənnəm”ini belə unutturmağa qadir idi.

Səhər tezdən yenə almanların vəhşi bağırtılarına oyandıq. Düşərgədən çıxdığımızın üçüncü günü idi. O gün həyatımızın ən qara günlərindən oldu. O gün haqda yazmaqdan qorxurdum. Xatirələrimə başlayanda bunu yazacağımı düşünməmişdim. Öncədən fikirləşsəydim, bəlkə məhz bu səbəbdən xatirə yazmaq fikrindən daşınırdım. Bu sətirləri Xəlillə Osmanın səsi hələ də qulaqlarıma gəldiyi bir şəraitdə yazıram.

Sakitcə böyrümdə addımlayan Xəlilin sifətində qorxunc ifadə vardı. Qabaqda Mustafa sərxoş adam kimi özünü güclə ayaq üstə saxlayaraq yeriyir, böyründə Ənvər gedirdi. Onun da ayağı mənimki kimi yalın idi. Ayaqqabılarını hələ bəlkə birdən lazım olar deyə çiyindən asmışdı. Osman bir az geridə gəlirdi. Ara-sıra:

–Ay ana, bu nə əzabdır... – deyə inildədiyi qulağıma dəyirdi. Bir az sonra ağıladığını eşitdim. Geri dönüb soruşdum:

–Nə olub, Osman?

Cavab vermədi. Göz yaşı kirli yanaqlarından üzə aşağı yuvarlanırdı. Ara vermədən:

–Ay ana, dözə bilmirəm. Dözə bilmirəm, - deyə inildəyirdi.

Osmanın dərini soruşduğum zaman Xəlil birdən özünü yerə cırpdı, dırnaqları ilə torpağı eşə-eşə vəhşi heyvan kimi ulamağa başladı. Əyilib ayağa qaldırmaq istəyəndə əllərini dişlədi.

Qaçaraq yanımıza gələn Osman:

–Nə olub, Xəlil? Dəlisən? – deyə soruşdu.

Bir anda hamımız Xəlilin başına yığışdıq. Mustafa onun sifətinə dərdli-dərdli baxırdı. Biçarə Xəlil gözlərini yerdən qaldırmırdı. Əli-ayağı titrəyirdi. Osman ona yaxınlaşıb çiyindən tutmaq istəyəndə birdən başını əlləri ilə

tutub ovalığa tərəf qaçdı. Əcəba, fikri nədir? Ölməkmi istəyir? Mustafa var səsi ilə dalınca qışqırır:

–Xəlil, geri dön! Xəlil, geri dön!

Xəlil eşitmir. Əllərini başından çəkmədən gücü gəldikcə alman yük maşınlarına tərəf qaçır. Osman qışqıra-qışqıra Xəlilin dalınca yüyürür. Mustafa ilə Ənvərin çiyinlərindən yapışırdı. Üçümüz də maşınların üstünə qaçan Xəlilə baxırıq. Birdən atəş səsi eşidilir. Xəlil yerində dayanır. Sonra səndirləyə-səndirləyə iki-üç addım atır və dibindən kəsilmiş ağac kimi yerə yıxılır. Arxasından daha bir atəş. Bu dəfə Osman Xəlildən səkkiz-on addım aralıda torpağa düşür.

Mustafa əlləri ilə üzünü örtüb boğula-boğula ağlayırdı. Sonra bütün günü yanımcə addımlarkən günahlarının bağışlanması üçün Allaha yalvarırdı.

Düşərgədən çıxdığımızın dördüncü günü Ənvər əsir qələbəliyinin arasında yox oldu. Mustafa ilə nə qədər axtarsaq, tapa bilmədik. Ənvərin başına nə iş gəldi? Bəlkə o da Osmanla Xəlilin aqibətinə uğradı? Bilmirəm... Həmin gecə yenə şiddətli yağış yağdı. Ertəsi gün yolumuza davam edəndə çuxurlarda yığılıb qalmış sudan içdiyimiz zaman Mustafa nədənsə hirs-lənibmiş kimi üzümə belə baxmırdı. Qapqara, gur saqqalı sinəsinə düşmüş, gözləri ağlamaqdan şişmişdi. Qüvvətli, sağlam bir adamın belə vəziyyətə düşməyi ürəyimi ağrıdırdı. Bəzən söhbət xatirinə:

–Dözə biləcəyikmi, Mustafa? – deyər soruşuram. Heç nə demədən başını aşağı sallayır. Danışanda da sözlərini başa düşə bilmirəm. Çox sorğu-suala tutmaq istəmirəm. Xarabazarlığa çevrilmiş bir kənddən keçəndə ovcuma balaca bir düyünçə qoyur:

–Al bunu sən saxla, Sadıq.

Sözünü deyərəkən sifətində hayqırmamaq üçün dişlərini bir-birinə sıxan insanların o qorxunc səssizliyi vardı.

–Bu nədir, Mustafa? – deyər soruşanda kirpiklərinin ucunda damcılanmış göz yaşları görürəm. Düyünçəni açırım. İçindən bir tutam qara, qıvrım saç çıxır.

–Xanımının saçıdır?

Başını aşağı salır, titrək səslə:

–Yox, qızım Aişənin... Kantar küçəsi, 15 nömrəli evdə qoyub gəldim, - deyir.

O an gözüm önündə Kantar küçəsi, 15 nömrəli ev, evin önündə qara gözlü, qıvrım saçlı qızcığaz canlanır. Mən də döş cibimdən Bəkirin fotosunu çıxarıb Mustafaya uzadıram. İki qəlbın həsrəti bir-birinə sarılır. Qucaqlaşır ağlayırıq. Bəlkə də o dəqiqədən içim dəyişməyə başlayır. Daxilimə yeni bir hiss dolur. Nədənsə düşünürəm ki, keçdiyimiz yol - qan, işgəncə və inilti ilə dolu bu yol bizi evimizə yaxınlaşdırır. Təbii ki, inanmıram. Bu hissdən qaçırıram. Qaçma bilməyəndə isə titrəyirəm. Həqiqətdən min ağac uzaq bir hissənin təsiri ilə ağlımı itirməkdən qorxuram. Bu nə hissdür? Məni yaşatmaq istəyən Tanrının lütfüdür, yoxsa ürəyimin beynimlə oynadığı oyundur? Bilmirəm. Yolun sağ tərəfində lap uzaqlarda bir təpə görünür. Mənə elə gəlir ki, o təpəni aşan kimi

Salğırçayın sahillərini görəcəm, yaşıl bağçalarımıza ayaq basacağam. Belə fikirlərə dalınca az əvvəl gördüyüm təpə yox olur. İndi qarşımda uzun-uzun sarı torpaq yığınları var. Mənə elə gəlir ki, o torpaq yığınlarını aşsam, Salğırçayın suyundan içəcəm. Yalnız o torpaq yığınlarını aşsam! Torpaq yığınları elə yaxın görünür ki... Ey Allahım! Yəni bu xırda maneəni də dəf edə bilməyəcəm? Amma gör nə vaxtdır yol gedirik. Hələ də dediyim o torpaq yığınlarına çata bilmirik. Nə qədər uzaq imişlər. Bir az ləngiyib nəfəs dərirəm. Səmanın rəngsiz ətəklərinin torpaqla qovuşduğu yerdə qarşıma Ayı Dağının çıxacağını düşünürəm. Ayı Dağının arxasında da Qara dənizin göz oxşayan sahilləri. Dərmənköy, Qızıldaş, Qurzuf, Soyuqsu. Su! Su! Ya Rəbbim, bir damla su! Yalnız qarşıdakı o uzun, sarı torpaq yığınlarını keçə bilim. Sonra nə olursa, olsun! Yalnız ora qalxa bilim. Mustafa yanımcə sürünə-sürünə gəlir. Görəsən niyə sürünür? Niyə bərk yerimir? Niyə? Xəlil, Osman, Cövdət, Ənvər də yanımdadırlar yəqin... O təmiz qəlbli uşaqlar niyə susur? Niyə danışmırlar? Bircə o sarı torpaq yığınlarını aşsa bilsəydim! Onların arxasında səmaya doğru uzun, incə bir şey yüksəlir. Ağməsciddəki Tokal camisinin minarəsi olmasın ki? Hər şey yadımdadır. 1934-cü ildə o camini ruslar uçurdular. Minarənin yerə necə aşdığını sinif otağının pəncərəsindən görmüşdüm. Ah cami, cami... Babalarımızın cod, çatlamış əlləri ilə tikilən, yüksələn din, iman ocağımız! Uçurulub getdi. Görəsən Süleyman indi haradadır? Gənclərin, səmalardan enib gələn ağsaçlı əcdadlarımızın yerin təkindən eşidilən səsləri də məni o tərəfə aparır. O sarı torpaq yığınlarını aşsa bilsəm...

Bir də baxıram ki, heç bir torpaq yığını yoxdur. İndi onun yerində saman damlı üç ev görürəm. Evlərə tərəf gedirik. Seyrək dumanla örtülmüş sini böyüklüyündə, qan rəngində günəş yavaş-yavaş üzə aşağı yuvarlanıb evlərin arxasına enir. Tədricən özümə gəlməyə başlayıram. Evlərin bağçalarında çiyinlərinə sal salmış Ukrayna qızları bizə əl eləyir. Baxçalara yaxınlaşıyıq. İnsanlar, gözəl insanlar! Bizə əl eləyən, bizi sevən insanlar! Yoxsa almanlardır? Onlar bağıraraq sağımızdan, solumuzdan keçirlər. Amma daha atəş səsi gəlmir. Niyə? Nə olur? Bu haqda heç düşünmədim.

Bağçaların önündən keçirik. Qadınlar başlarını tutublar. İçin-için ağlayırlar. Gənc qızlar əl eləyir. Aralarında hıçqırıq çəkib ağlayanlar da var. Yaxınlığımda bir səs:

–Haradayıq?- deyə soruşur.

Bağçadakı qadınlar:

–Uman! Bura Umandır – deyə ucadan cavab verirlər.

Uzaqdan gördüyüm evlərin yanından keçirik. Sağda, solda, arxada da evlər də var. Bağçalarında çoxlu qadın, qız... Bir evin yanından ötəndə ağ paltarlı hamilə qadın bağça qapısından çıxıb bizə tərəf qaçır. Əlində çörək var. Yanımda addımlayan almanın silahını qadına tərəf çevirdiyini görəndə ürəyim qopur. Çörəyi əsirlərə atması ilə tufəngin açılması bir olur. Qadın əvvəlcə sanki yerində donub qalır. Sonra dönüb geri, bağçaya qayıtmaq istəyir. Amma iki addım atmamış, arxası üstə yığılır. Sinəsində iri, qırmızı

ləkə görünür... Yəqin neçə gündən bəri görüb çəkdiklərimiz nəticəsində insan sifətimizi tamam itirmiş olmalı idik ki, hamilə qadının meyidinə baxmadan, ağzımızı açıb bir söz demədən yolumuza davam edirik.

Şəhərə giririk. Qarşımızda kilsə, küçənin hər iki tərəfində isə qadın və qızlardan ibarət səf var. Yaylıqlarını gözlərinə sıxıb ağlayırlar. Bəziləri alman əsgərlərinin gözündən yayınıb əllərindəki çörəkləri bizə atmağa çalışırlar. Nə böyük cəsarət!

Ukraynanın qırmızı alma yanaqlı, yaşıl gözlü qızlarının cəsarətinə mat qalırım. Yaşıl gözlərində elə qəhrəmancasına baxışlar var ki! Güllədən, ölümdən qorxmurlar. Bu qan və atəş yurdunda, min bir faciə arasında yalnız o qızların gözlərində mərhəmət duyğusu görmək mümkündür. Sanki həyat yalnız o qızların gözlərində qalıb. Sağ-solumuzdan bağıraraq o yan-bu yana qaçan almanların arasında sürünə-sürünə gedirik. Dar bir küçədəyik. İncə, zərif üzlərini evlərin pəncərə şüşələrinə yapışdırmış uşaqlar şaşqın nəzərlərlə bizə baxırlar. Zavallı uşaqlar! Talelərinə körpə çağlarında belə acı, qorxunc günlər görmək nəsim oldu. Görəsən, bu axşam yatmağa gedərkən:

–Nənə, bizə bir nağıl danış...- deyə biləcəklərimi?

Bazara oxşayan geniş meydandan keçirik. Yalnız almanların vahiməli, vəhşi səsləri eşidilir. Solda vaxtı ilə çox əzəmətli, indi isə yanmış binanın dəmir skeleti gözə dəyir. Dəmirlərin arasından ard-arda düzülmiş xeyli vaqon görürəm. Yəqin dəmiryol stansiyasıdır. Görəsən, bizi qataramı mindirəcəklər? Xeyr, sağ tərəfdəki yoxuşa qalxırıq. Az sonra yenə ovaya enirik. Şəhər və küçələrdə gördüyümüz adamlar arxada qalandan sonra almanların bizi doğrudan da ölümə apardqlarını düşünürəm. Mustafanı axtarıram. Heç yerdə gözümə dəymir. Qorxuram. Mustafa haradadır? Tapıb əlindən yapışsam ölümdən belə qorxmaram. “Mustafa! Mustafa!” – deyə uşaq kimi ağlamaq istəyirəm. Artıq ovadayıq. Almanlar daha atəş açmır. Təzədən gülləbaran başlamadan öncə Mustafanı tapıb əlindən yapışa bilsəm...

Qarşıda yenə bayaqkı sarı torpaq yığınlarını görürəm. Titrəyirəm. Hara gedirik? Ölüməmi? Yox! Yox! Mustafa haradadır? Qarşıda sarı torpaq yığınları. Gözümün önündə Kantar küçəsi, on beş nömrəli ev... Qapının ağzında qara qıvırcıq saçlı Aişəcik... Bəs Mustafa haradadır? Axı Krıma gedirik... Qurtuluş qarşıdakı sarı torpaq yığınlarının arxasındadır. Sağda boş barakların uzun sırası düzülüb. Baraklar Krımın sahilboyu kəndlərinin tütün anbarlarına bənzəyir. Barakların arasında adamlar gözə dəyir. Görəsən, onlar da əsirdir? Hər halda əsirə oxşayırlar. Ayaqlarına ayaqqabı yerinə cındır əski-üskü parçaları dolayıblar. Üst-başları toz-torpaq içindədir. Ətraflarında da silahlı əsgərlər. Bəli, onlar da əsirdirlər.

Barakları keçib yolumuza davam edirik. Sarı torpaq yığınlarına yaxınlaşırıq. Amma ön sıralardakı əsirlər o sarı təpəciklərə çatmadan yox olurlar. Sanki torpaq onları səssizcə udur. İnanmıram. Həyəcanla bayaqkı baraklara baxıram. Yerlərində deyillər. Barakların arasındakı əsirlər də yoxdur. Qabaqdakıların sayı getdikcə azalır. Sıralar gödəlik, əsirlər sarı təpəciklərə

çatmadan torpağın altında yox olurlar. Gördüklərim nədir? Rüyadırmı? Nədən o torpaq topalarından qurtuluş gözlədim? Niyə insanlar gözümlün qabağında qeybə çəkilir? Mustafa haradadır? Biz haradaylıq?

Nə şəhərə, nə də torpaq yığınlarına yaxınlaşırıq. Deyəsən, hələ də dünən gecə yatdığımız ovalıqdayıq. Gördüklərim hamısı xəyaldır. Özümə gəlmək istəyirəm. Yenə qarşıdakı sarı torpaq yığınlarına baxıram. İnsanlar hələ də gözlərim önündə yoxa olur. İndi ən çox bundan qorxuram. Yanımda səndirləyə-səndirləyə gedən əsirlərin üzlərində bir dəyişiklik yoxdur. Göz qabağında birdən-birə torpağa batan adamları görmürlərmi məgər? Onların belə səssiz, hissiz ölümə getmələrinə üsyan edirəm. Bu insanlar yaşamaq istəmirlərimi məgər? Nədən ölümə belə səssizcə gedirlər? Suda boğulanlar ölmədən öncə bütün həyatları gözləri önündən gəlib keçirmiş... Mənim də gözümlün önünə qardaşım Bəkir gəlir. Deyəsən, yaşanacaq dəqiqələrimizin sonuna çatdığımızı inanmır. Başında iri çərkəzi papaq üzümə baxa-baxa gülür. Baxışları ilə sevgisini qəlbindən qəlbimə axıtmağa çalışır sanki. Mən ölənə qədər o gözlər eləcə gülərək gözümlün içinə baxsaydı! Sonra atam... Tokal camisinin yanında əlimdən tutaraq:

–Qorxma, qorxma, oğlum! – deyir.

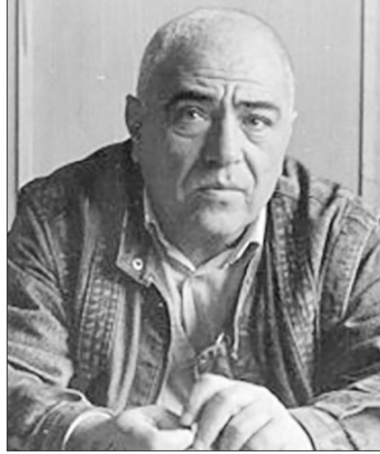
Qulaqlarıma yerin dibindən eşidilmiş kimi dərin iniltilər gəlir. Aman Allahım, haradayam? Sarı torpaq yığınları ilə aramda dərin, keçilməz dəyə görürəm. Dərinin dibi cəhənnəmin özüdür sanki! Minlərlə əsir inləyə-inləyə o dəyədə çamur içində qıvrılır. Arxamdan gələn əsir selinə qarışıb çamur dolu dəyəyə yuvarlanıram.

Ayaqlarımın altında inləyən əsirləri tapdaya-tapdaya gedirəm. Çoxu palçıqın içində hərəkətsiz uzanıb. Görəsən, ölüblər, yoxsa hələ həyatdadırlar? Əsirlərin arasında nə qədər yeridiyimdən xəbərim yoxdur. Nəhayət, yorulub yerə yıxıldım. Son dəfə qorxunc rüyadan oyanmağa çalışdım. Başımı qaldırdım. Hər yer zülmət qaranlıq idi. İcimdə “Haradayam?” -deyə iztirab dolu bir səs, dörd tərəfimdə iniltilər, iniltilər...

(Ardı var)

◆ Oktay Şamilin 80 yaşı

60-70-ci illər XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının qızıl mərhələsi hesab olunur. Bu dövrdə yazıçılarımızın, xüsusən də, gənc yazıçılarımızın əksəriyyəti ədəbiyyata yeniliklər gətirmək cəhdləri ilə fərqlənirdilər. Belə gənclərdən biri bu gün də gənclik şövqü ilə yazıb-yaradan Oktay Şamil idi. Qələm dostumuzun bu yaxınlarda 80 yaşı tamam olub. Şərəfli bir ömür yolu keçmiş Oktay Şamili doğum günü münasibəti ilə ürəkdən təbrik edir, ona möhkəm cansağlığı arzulayırıq.

Oktay ŞAMİL

SEVGİ DANIŞILIRMI?

Kimlərə danışasan, gülüm, dərdimizi
Danışsaq bəlkə
qınayarlar bizi...
Bir isticə komamız vardı indi,
Və bir əlcə çörəyimiz,
Və bir içim suyumuz da olardı yəqin,
Və beləcə
hamıninkindən şirin idi evimiz...
Bir dəli fikir oynadır məni hərdən,
Amma nə faydası,
sənin evin, körpən...

Bir də
bizi tanıyanlar nə düşünər görən?!
Çırağınızı yandırırısan hər axşam
arzularım kimi;
Nəfəsində gizlədirsən səsimi,
Gözlərinin
qara çərçivəsinə salmışan əksimi,
Və beləcə
pıçıltıyla gecələr
divarlara söyləyirsən bizi,
daşlara oxuyursan sevgimizi,
Neyləyəsən ki, gülüm,
kimlərə danışasan dərdimizi?..
1964

QƏMLİ SERENADA

Mən onda yatmışdım.
Yuxuda gördüm gəlmisən.
Amma elə bilirdim
dənizə dönüb çəkilmisən.
Qaranlıqlarım qaçdı,
Çiçəklərim açdı...,
Bir cüt göyərçinə çevrildik,
qalxdıq havaya
Seyr etdik, dolandıq
Sonra, sonra da,
Leysan yağışlarında
Sevgimizi köçürməyə yollandıq...

Mən tifil-qafil cocuk,
Dodaqlarımda uçuq,
İnanmazdım
sevgidən savayı hər şey
məzarlıqdı.
İnanmazdım,
sən inandırdın,
Sevgi bürcündən aşağıdakılar
bazarlıqdı...

Heyif,
mən onda ruha dönmüşdüm.
Ruhdan savayı
hər şeyimi gömmüşdüm.
Vaxt o vaxtlar dayanmışdı.
Həsrətin oyanmışdı.
Təkcə-tənha, təşnəli
qalxdım havaya.
Seyr etdim, dolandım
Sonra, sonra da
Leysan yağışlarında
Sevgimizi köçürməyə yollandım...

Mən tifil, qafil cocuk,
Dodaqlarımda uçuq,
İnanmazdım
Sevgidən savayı hər şey
məzarlıqdı.
İnanmazdım,
sən inandırdın,
Sevgi bürcündən aşağıdakılar
Bazarlıqdı

18.08.2018

ŞAMAXI MAHNISI

Xaqan yurdum,
şah şəhərim;
Səltənətlər mücövhərim;
Sən əzəli əyarımsan,
Mənim qutsal diyarımsan!

Ya Şamaxı, vaxt ayılsın,
Dərdinə səndən baxılsın.
Baxılmasa, şərabın var,
İçginən qəmin dağılsın!

Tarix idin o çağlarda,
Od olmuşdun ocaqlarda.
Qürublu-qürbət şəhərim,
Bayatımsan dodaqlarda!..

Zəlzələlər şeirindəndi,
Ya da muğam seyrindəndi.
Eyhamların meysiz məzə,
Arifliyin elmindəndi...

2012

YENİ İLİ MƏN SEVMİRƏM

Yeni ili mən sevmirəm.
Çünki
o yalnız yeganə yaşımızı göstərir.
Dəyərlərimizi dəyərsizləşdirir,
viranə qalmış
torpağımızı, daşımızı göstərir.
Sosial şəbəkələrdəki dil pəhləvanları
qocalığımızı qaxınc qaxır.
Özlərindən “dəyər” istəyəndə amma
dövə nalbəndə baxan kimi baxır...
Zamanın bu akustikasında
yumorsuz kəslərin
səsidi ancaq.
Gerçəkdən həyat qəddar həyatdı
Zamanın önündə
cümlə canlı matdı.
Finişə doğru problemlər çoxalır,
Bir də göz açıb görürsən
dərd dördqatdı...
Bu cavanlar da yəqin
haçansa qocalacaq,
Öz arxivinə baxanda utanacaq...

23.12.2022 – 03.01.2023

SEGAH ÜSTÜNDƏ GƏZİŞMƏLƏR

Ana, mənim bu dünyada dərdim çoxdu,
Ana, mənim yaşamağa şərtim çoxdu!
Ana, mənim o çağlardan fərqi çoxdu,
Ana, mənim ürəyimdə şərqim çoxdu!..

Demirəm ki, uçağım, ya gəmim olsun,
Təki evdə bircə çuval dənim olsun,
Eybi yoxdu, mənə qalan qəmim olsun,
Qəmdən qaçsam, südün mənə qənim olsun...

Bu dünyanın heç nəyində gözüm yoxdu!
Bu dünyada tək ölümə yozum yoxdu!
Ayaqlarım heydən düşdü, dözüm yoxdu,
ayaqyalın, başıaçıq yol gedirəm,
sözüm yoxdu...

Ana, mənim damarımda qanım safdı!
Şükr olsun ki, illər döyən canım safdı.
“Qurd”un biri gəlib eli çalıb-çapdı,
Çibin olan göz çıxardır, nə insafdı?!

Ana, gəlib dünya belə ötüşərmiş,
Ömür keçər, vədə vaxtı yetişərmiş,
Namərd mərdlə, mərd namərdlə görüşərmiş,
Dost düşmənlə, düşmən dostla öpüşərmiş.

Ana məni bu dünyada dindirməyin,
Gözü-könlü tox yolumdan döndərməyin,
Ana məni göydən yerə endərməyin,
Gözü görə bitməz yerə göndərməyin!

Ana mənim saçım ağdı, sənə dağdı,
Sənin gözün yollardadı gör haçaqdı!?.
Ana yerdən-göydən bizə kədər yağdı
Ana, insan niyə axı bir qonaqdı?

Anam mənim, sözüm mənim, özüm mənim,
Qəm yemə çox, sənə baxır gözüm mənim...
Döz bir az da, viran qalan düzüm mənim,
Gör bir nə var, nədir alın yazım mənim...

1980

SÖZ HAQQINDA

Bu andır söz olmasaydı
Yüz faiz mən fariz idim!
Ən bariz
mübariz idim!

Hülqumlayıb düşmənimi
 Çəkib
 dilini çıxarardım
 boğazından;
 Qurtardım heysiyyəti
 kasıblığın güdazından!..
 Ya tutardım
 O “azadlıq anası”nın
 cunasından,
 Çıxardım pul miqyasından...
 Rədd olsun söz,
 dərd tökülür cinasından!
 Təqvimlərdə daş dövrüdü;
 Əlifbada
 hərflər də səs verməyir,
 Him-cimdi,
 göz-qaş dövrüdü!..
 Arif olub
 gərək “daşa” sığınasan,
 Ya daşbaşa yıxılasan,
 Qara günə pul yığasan...
 Amma hanı?
 Qarətlədir o pulları
 embriona döndərdilər,
 “Qrunk” üçün
 Qaryaginə göndərdilər...

***

Söz kəsdirir qabağımı!
 Yoxsa mən də
 tərgidərdim eşitməyi,
 Qapadardım qulağımı...
 Caynaq edib dırnağımı
 qurd olardım,
 Əlli yerdə yurd alardım...
 Adlıq halda tək qalmazdım!
 “Yiyəlik”də hallanardım!
 Ya bir “hoqqa” kullanardım,
 pullanardım!

Görünsəm də
el gözüne
töhmət kimi,
Dolanardım dairədə
şöhrət kimi...
Aldığımı aldırardım
“hörmət” kimi...
Arvad-uşaq yanında da
üzüm olardı,
Danışmağa sözüm olardı...

***

Söz azaddı!
Vaxt amma minorlaşıb,
özgə laddı!
Meydan pulun meydanıdı!..
Aldananlar mələkləşib,
Aldadanlar – şeytanıdı!
Duyqusala “salam” yoxdu!
Salam versə
alan yoxdu!
Reallıqlar riyalıqmış,
Dünya bütün suallıqmış...
Hara baxsan
hiylə, hədə, vəsvəsədi.
Vəzn üstündə
uğuldaşan vəzifələr
səs-səsədi.
Uğuldaşıb vəkkildəşir,
Pul görəndə
cikkildəşir...

***

Him-cim
“sim-sim” misallıymış;
Sözlər sistem blokunda cilalıymış.
Və cin gəzən
ciblərdəymiş,

həm də
 ağzı dualıymış...
 Daldalarda
 cüvəllağı filialıymış...
 Oktay Şamil füqəra da
 zavallıca Zülalıymış...
 Bu duyğumu
 kodlaşdırıb naxışladım,
 Səbr evində
 Sabirliyə bağışladım!
 Səbrə girdim,
 Rəbbi gördüm –
 haramlığa sürüşmədim.
 Ev yıxmadım,
 yurd yaxmadım,
 pul yığmağa girişmədim!
 Torpağıma torba tutan
 çayır gülür mən şairəm...
 Bəli, bəli, mənəviyəm,
 məsnəviyə oxşayıram!
 Mövləviyəm,
 sehr üzünə yaşayıram.
 Həm də
 Mahmud Qəznəviyəm
 əfsanəmi daşıyıram...
 Sözüm mənim bədilimdi!
 Baş qoyduğum
 kətilimdi!
 Ödə dönmüş ödülmüdü...
 Haqdan gələn
 bu ödülə
 baş əyirəm!..

2008

AH, BU ADAMLAR, ADAMKİMİLƏR...

Gördüyünüz bu adamlar,
 adamkimilər cürbəcürdü.
 Huşuna-başına, dişinə görə
 elə bilməyin hamısı birdi.

Bir qrupu qurucudu –
Tikib-qurur,
qürur duyur!..
Beynindəki ədalətədi!
Digər qrup yırtıcıdı,
qırıcıdı,
qırtıcıdı –
ürəyində ədavətədi,
xəyanətədi,
cinayətədi!..
Ağı verib kimlərisə zəhərlədir,
kimlərisə çurun qurur,
ağızına skoç vurur.
Şər atanlar,
Şarlatanlar,
ara qatanlar
sakit durmaz,
dinc oturmaz.
Çinovniklər qaqaşlardı,
dadaş olmuş külbaşlardı!
Öhdəlikdə daşbaşlardı.
Pul üstündə savaşlardı...
Yer üzünün səadəti imperiyada,
irticalar cibindədi.
O ciblərə sadə insan əli yetmir,
okeanın dibindədi...
Zaman susur, Vaxt yatır...
haqq-ədalət güllələnir.
Tornado tüğyanında
yer üzünə kül ələnir...
İncə ruhlu insanların
gözü toxdu,
nəfsi yoxdu.
Gedəndə də
Qu quşutək
nəğməsinə oxuyub gedir.
O nəğməni ilmə-ilmə
nəfəsiylə
toxuyub gedir...
Yeni nəslin

sirri-sözü bilinməyir.
Qeyri-düzgün kəsir kimi
bölünməyir.
Aysberqtək qopub gedir,
aralanır, aralanır...
İç dünyası laübalı
aralıqda qaralanır.
Əyləncəli telefonlar əllərdədi,
Əyləncəsiz dura bilmirlər.
Onunçun da
“həcəmətsiz”
ikini ikiyə vura bilmirlər.
Yumor hissi
gör haçandı itib-batıb,
Danışıqlar
süni beyin ifrazıdı.
Bütün dünya heyrətdədi,
bunlar özündən razıdı.
Seyidcahanla
Xoşqədəmdi qiblələri,
Avam olub axtarmayın
kim
kimin arvadıdı,
kim kimin əri...
Elgizlərdi,
Zaurlardı zirvələri!
Həqiqətə dik baxan
xarakterlər əlbəttə var.
Bütöv bir xalq anlamında
azdı onlar.
Yol gedəndə duyquludu,
elə bil də uyquludu...
Çaşıb bəzən
tini-döngəni azıb gedirlər.
Bu Sabirlər
gerçəkləri
dövrün sabun tiyanına
söykənərək yazıb gedirlər...

03.11.2023

ŞUŞAMIZI QAYTARDIQ

Qarabağın gözü Şuşadı, şəksiz!
Bir zamanlar orda
yallı gedərdi
erməni şərəfsiz...
Amma indi azadlıqdadı!..
Alimsayağı muğam oxuyur
qavalsız, dəfsiz...
Min cür zurna çalan
kor, kar, riyakar
kor atı minib köndələn çapır.
Hələ də anlamır
o keçmiş torpaqlara
“Troya atı”dı günahkar...
“Asala” adlı o “buyruq” ermənilər,
Dörbənəyi əllərdə
klassik
quyruq ermənilər,
Gəbərə-gəbərə
kor qoyub getdi Şuşamızı.
Kor idilər deyə
kəsə bilmədilər
dərin qatlardakı rişəmizi...
Uzaqgörən SİYASİ RƏHBƏR
bütün bu olayları izləyirmiş.
Əl verən məqamı gözləyirmiş.
Kolumb kimi
uzaq səfərə hazırlaşmış,
Tək-tənha, təhəmmül
BÖYÜK ZƏFƏRƏ hazırlaşmış...
Odur ki, bir anda
qəti qərarla
meydana atılıb səslədi bizi,
Azad edirik – dedi
QİBLƏMİZİ!..
Qartal caynaqlı oğullarımız da
öz mübarək qanları bahasına

qıy vurub qaytardı
o “cahan cənnəti”, mübarək
guşəmizi...

11.08.2022

ƏFZƏLƏDDİN XAQANININ XATİRƏSİ

O min ildən,
minillikdən,
Mina tutub mənalanmış
o “buye-tork” şeirlikdən
Xaqaniymiş
ürəyimə ən yaxını.
Oxuduqca Xaqanini
Dırmanıram zirvələrdə Qaf dağını...
“Qaf” – Qurandı!
“Qafqaz” amma
vuran, qıran,
uçurandı
Tiran şair Xaqanisə
riya bilməyən Turandı.
Min bir ildi
qaranlıqlar dumanlıqdı,
Dumanlıqlar “Turan”lıqdı,
Dörd bir tərəf toranlıqdı.
Qan qusur yer –
Tufanlıqdı!
Dağ deşir dərd –
tüğyanlıqdı!
Qiyya çəkir
zülm içində gülən zülmət.
Qiyam gəzir hələ-həlbət...
Hara getsən
şaxta, sazaq, boran, çovğun!
Dövrən yenə həməən dövrən,
halı pozğun!
Vaxt yırtıcı,
quduz, quzğun...

2004

MÜQƏDDƏSLƏR

Bir gün
söhbətimiz
Səməd Vurğunla
Rəsul Rzadan düşdü...
Gördüm
sözü duyan da,
duymayan da
bu söhbətə girişdi.
Qeybdən gələn bir səs
Soruşdu məndən tərs-tərs;
Çörək müqəddəsdir,
ya ana südü müqəddəs?
Dedim: – Bilmirəm.
Dedi: – onda
sus,
kiri,
mumla,
kəs!

O ADAMIN Kİ...

O adamın ki, mövqeyi yoxdu –
sifəti yoxdu!
O adamın ki, sifəti yoxdu –
nifrəti yoxdu!
O adamın ki, nifrəti yoxdu –
nifrətlikdi!
Başdan ayağa “cəmdəkdi” o adam,
lənətlikdi!

HƏSP-HAL

Belə baxanda
dünyanın hər üzü əladı!
Elə baxanda amma...
Şər-xətadı,

qan-qadadı,
bələdi!..
Uşaqlıq heç,
orda hamı röyyalar qoynundadı.
Heç kəsin də ağına gəlmir
taleyin tilsimli oyunundadı...
Gənclik gəlib yetir,
evlənmişən!
Amma ev yox, iş yox,
dolanışıq yox...
Küyə düşüb evlənsən –
deməli, öz əlinlə kühülə düşmüşən!
Tutalım da evlənmisən,
(gürcü, ya erməni, ya yəhudi qızı almısan!..)
Elə bilmə Çingizxan olmusan
dünyanı almısan...
Belə baxanda əladı!..
Amma elə baxanda...
Görəcəksən onlar öz havasını oynamaqdadı,
Sənsə ayrı havanı çalmısan...
Bundan savayı
sionist olmalısən,
zünnar bağlamalısan!
Kəlisa yamını saxlamalısan...
Bax, burası bələdi!..
Tutalım indi
Azərbaycanlı, ya osmanlı, türk qızı almısan.
Elə bilmə Əmir Teymur olub
dünyanı almısan.
Belə baxanda əladı!
Elə baxanda amma...
Özünü
qırx arşınlıq quyunun dibinə salmısan...
Müsəlmanda belədi,
Kişi evdə
ya kələdi,
ya kölədi;
Qocalanda barmaq kimi
“çeçələ”di...
Bundan savayı Herakl olmalısən,

arvad-uşağı
çiyinlərində saxlamalısan...
Özü də
hara baxsan qan-qadadı ha,
hara getsən Kərbəladı...
Bu dünya elə gündədi
ya “kriminalist” olmalısan,
ya “anarşist” olmalısan,
ya “aferist” olmalısan...
Ona görə
bu “fars”-“tərs” dünyanı
qınamağa da dəyməz.
Çünki görüləsi işin çoxdu.
Əsas odu ayıq olasan.
sayıq olasan,
Və
sürü qırağındakı çoban kimi
fit çalasan.
Onda görəcəksən
dünya gerçəkdən də
fısqırıqdı, əladı!..

31.01.2020

SEVGİLİ PİŞİKLƏR

Damda,
dəmirin üstündə
gecə seyrinə çıxıbdı
sevgili pişiklər...
Sevgi olan yerdə
ayaq altında qalar
əlbəttə ki,
evlər, eşiklər!..

1988

QARNI QABAĞA KİŞİLƏR

Qarnı qabağa kişilər
başıaşağı olurlar...
“Böyükələr” qabağında

“qız yaşmağı” olurlar...
Buyrulanda sevinib
əl uşağı olurlar...
Arvad-uşaq yanında
ev başmağı olurlar...
Qarnı qabağa kişilərin
çoxu bir biçimdədi!..
Qarnı qabağa kişilərin
buynuzu içindədi!..

SƏN KOSMOSDAN DANIŞMA!

Sən kosmosdan danışma!
Bəraətə çalışma!
Ödül alıb qımışma,
a qırışmal!
Mirzə Fətəlinin,
Mirzə Cəlilin,
Sabirin,
Səməd Vurğun-Rəsul Rza-Hadinin
bəyənmədiklərini
yazdıqlarımız.
Onunçun da
qalaq-qalaqdı
kağızlarımız...

FEVRALÇIYAM

Doğulub fevrala düşdüm.
Boyum – fevral!
dilim – fevral!
əlim qısa, fevral kimi!..
Amma, sənin ömrün uzun,
dilin uzun,
əlin uzun...
Yaşayırsan sən bu ömrü
imtahansız seminar kimi...

DƏNİZ QURUYUR*(Oğlum Toğrula)*

Adam ən birincisi
öz ağlından yarayar, yavrum!
Olmasa,
bəxtindən yarayar!
Sonra ötdü,
qızından-oğlundan yarayar!
O da olmasa,
hökuməti onu qoruyar!..
Bizim elə bəxtimiz var
övladım,
Sudan ötrü
dənizə getsək, quruyar...

*2001***SAKİT OL**

Sakit ol, ürəyim, sakit ol!
Təkcə sən deyilsən dünyada!
Bir damla kimisən dəryada,
sakit ol!
Gör kimlər yox oldu, görən olmadı,
Qapılar bağlandı, girən olmadı,
Bu ömrü itkisiz sürən olmadı,
sakit ol!
Bu torpaqdı, bitirəndə gül olur!
Bu həyatdı, yandıranda kül olur!
Xəstə var, azarı sürüb il olur,
sakit ol!

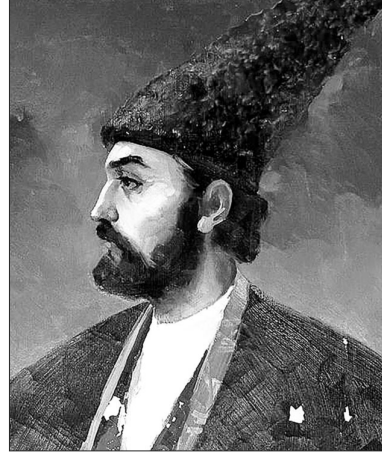
1976

◆ Yeni tərcümələr

Mirzə Şəfi VAZEH

(1794 - 1852)

*Sirli toxunuşunla çevirərsən bir anda
Nəğməni – adi sözə,
adi sözü – nəğməyə...*

Ötən ilin noyabrında görkəmli şair, xəttat və pedaqoq Mirzə Şəfi Vazehin vəfatının 160-cı ili tamam oldu. Səssiz keçən bu ildönümüylə bağlı jurnal oxucularının diqqətinə təqdim etdiyim bu silsilə şeirlər Fridrix fon Bodenstedtin 1851-ci ildə Almaniyada nəşr olunmuş "Mirzə Şəfi nəğmələri" kitabına salınmışdı.

Nüfuzlu dilçilərimizdən Fəxrəddin Veysəlli və Yusif Savalan tərəfindən edilən sətri tərcümələr əsasında onları yazıldığı vaxtdan təxminən 180 il sonra təkrar ədəbi irsimizə qazandırmağa çalışdım. Bu mətnlər M.Ş.Vazeh irsindən çevirdiyim 270 şeirin hələlik çap olunmayan qisminə daxildir.

Tərcüməçidən

5

Nədən qaşqabaqla, tənəli sözlə
axı, qarşılıyar gözəl yar məni?
Nə bilsin eşqinə təşnəyəm onun?!
Odur ki, tikanla dalayar məni.

Sonra ürkək-ürkək könlümü alar,
gizlicə göstərər mənə butasın.
Ardından gülünə qovuşmaq keçər
könlümdən...
Alaram onun qadasın!

Qızılgül qarşımda bükər boynunu,
istəyər əyilim qoxlamaq üçün.
İçimi məhəbbət seli bürüyər,
artar qətiyyətim, ümidim, gücüm.

Müqəddəs eşqinə can ataram mən,
safdır içimdəki niyyətlər, hisslər.
Sənə həsr etdiyim bu söz çələngi
içində misilsiz rayihə gizlər.

Nəğməmə qulaq ver,
ona qarışan
könlümün sevinci, iztirabıdır.
Fərq etməz – buta ol, gül ol, tikan ol...
Səndən tək umduğum –
“hə” cavabıdır.

6

Turactək önümdən səkib keçəndə
olan-qalan aqlım çıxır başımdan –
sənin xalığınə deyirəm: “Əhsən”!
Könlümdə qövr edən yaralara da
umuram o narın, ipək əllərlə
bir məlhəm qoyasan, çarə edəsən.

Qönçə dəhanına heyrandır gözüm,
deyirəm: “Yəqin ki, nazənin yarım
bir şirin busəni çox görməz mənə”.
İçində qaynayan şəhvət, ehtiras
baxar gözlərindən...
Bunu arif kəs
anlayar bir kərə baxsa üzünə.

Gəl, mənə çox görmə inayətini,
Aşıqlər içində, inan, gözəl yar,
səni mənim qədər sevəmməz heç kəs.
Bir az qulaq versən nəğmələrimə,
etiraf edərsən:
Hüsnünü kimsə
bu bağrıyanıqtək vəsf edə bilməz!

7

Ürəyim qanad taxıb, daim uçur göylərdə,
sənin o gül hüsnünə aşiq olandan bəri.
Çıxdıqca eşqimizin çətin sınaqlarından
şahin könlüm özünə məskən seçib göyləri.

Fəvvarətək göylərə yüksələndə ürəyim
ondakı məğrurluğu anlayıram o ara.
Ancaq hər dəfə təkrar qaydınca geriyə,
o, qovuşur içində çırtlayan arzulara.

9

Niyə çəkinirsən, niyə qorxursan
yanımdan keçəndə... sən ürkək-ürkək?!
Hər sığal çəkəndə gur saçlarına
səni sevib, qucmaq diləyər ürək.
Könlümdə qövr edən ehtiyacımı
sən məndən də yaxşı biləsən gərək.
Belə yazılıbmış bəxtim əzəldən,
yazımı dəyişmək gəlməz ki əldən...

Allaha bağlıyam ürəkdən, candan,
ömür bələdçimdir mübarək “Quran”.
Canımda nə qədər can var, bunu bil,
səni sevəcəyəm, səni, ey canan.
Eşqim daha betər yanar, odlanır,
əğyarın qurduğu fitnə-fəsaddan.
Belə yazılıbmış bəxtim əzəldən,
yazımı dəyişmək gəlməz ki əldən...

De, gül, qəm-qüssəni dumantək dağıt,
pünhan dərdim sənə əyan deyilsə.
Könül necə aram tapar, dayanar –
şübhə qoşun-qoşun üstünə gəlsə?!
Neylərəm şəkk etsə sədaqətimə?!
Məni başqasının aşiqi bilsə?!
Belə yazılıbmış bəxtim əzəldən,
yazımı dəyişmək gəlməz ki əldən...

Gəlmişəm vəslinin ümidi ilə,
çıxmışam yollara, nə ola-ola.
Gözümə durmayıb yarın yolunda
nə çətin əzablar, nə xəta-bəla.
Başqa aşiq gəzmə,
sən məni yetir
umduğum o uzaq, şirin vüsala.

Belə yazılıbmış bəxtim əzəldən,
yazımı dəyişmək gəlməz ki əldən...

Oxu bu yazdığım nəğməni, oxu,
qapıl cəzbəsinə onun bir ara.
Qoy səni qoparsın qara torpaqdan,
aparsın o “cənnət” adlı diyara.
Orda sən fərqli bir səadət ara,
mən burda hicranla çəkilim dara.
Belə yazılıbmış bəxtim əzəldən,
yazımı dəyişmək gəlməz ki əldən...

Səhər mehi necə əsir, titrədir
çəməndə açılan qönçəni, gülü.
Eləcə titrəyir nazənin yarın
nəğməni dinləyən hissləri, könlü.
Güllərlə nəğmənin ətridir bizi
qopmağa qoymayan, sımsıx hörülüb.
Belə yazılıbmış bəxtim əzəldən,
yazımı dəyişmək gəlməz ki əldən...

10

Şikayətlənirdi mənə bu gün bağda qızılgül:
“Zərif ləçəklərimə baharın bəxş etdiyi
ətir tez uçub gedir...”
“Bunu heç dərd eləmə, – deyib, təsəlli verdim:
– Hopduraraq o ətri hər şeirimə, misrama,
yaşadaram əbədi”.

11

Çəməndən dərdiyim tər çiçəklərdən
çələng hörmək mənə heç gəlməz çətin.
Kədərli, sevincli olmam fərq etməz –
duyaram hər sözün gücün, siqlətin.

Hakim kəsildikcə öz hisslərimə,
zövqlə yaşayıram ömrün hər dəmin.
Durur xidmətimdə, itaətimdə
pərilər, çiçəklər, ruhlar aləmi.

Busəndən qaynayıb, coşanda qanım
düşürəm taleyin burulğanına:
bir anım uzanıb min ana dönür,
min ləzzət sığışır həmin bir ana.

Şaqraq ötən bülbül kimi mənim də
içimdə boğulur şirin avazım.
Hüsnündən aldığım zövqün gücündən
nəğməyə çevrilmir şux ehtizazım.

Günəşin şaxıyan, qızmar çağında
kim ona rahatca baxmaq dilər ki?!
Aləmi qovurub, yaxanda Günəş
kim onun gözüne baxa bilər ki?!

13

Bürüyüb dörd yanımlı
nəfəsin xoş halətək.
Hara baxsa gözlərim,
gül hüsnünü görəcək.

Qəm dəryamda hər gecə
sənsən batan, qərq olan.
Sənsən – sübh günəşitək
orda doğan, doğulan.

14

Bizim yaylaqlara bahar gələndə
günəşin nəfəsi əridər qarı.
Çəmənler xalıtək çiçəkləyəndə
ağaclar göstərər tumurcuqların.

Əriyən qar suyu basar yamacı,
yağış da səngiməz ilk bahar çağı.
Talaları oxşar ılıq nəfəsi
günəşin...
Nə xoşmuş yazın növrəği!

Yerin buz örtüyü sel olub, axar,
dağda bulaqların gözü açılar.

Hər tərəf yamyaşıl don geyinəndə
meşəni rayihə başına alar.

Yaşıl dərələrə dolar qoxular,
açılar göyün də qaşığı-qabağı.
Talaları oxşar ilıq nəfəsi
günəşin...
Nə xoşmuş yazın növrağı!

Yadıma sahilə qoşa gedərkən,
sevgindən bülbültək dil-dil ötürkən
səni uzun-uzun öpdüyüm düşür.
Soyuq günlərdə də isidib yəqin
ruhunu alovu həmin öpüşün.

Zirvədən tökülən gur şələlələr
sanki qovuşdurar göylə torpağı.
Talaları oxşar ilıq nəfəsi
günəşin...
Nə xoşmuş yazın növrağı!

15

Mənəmsə cahanın ən bəxtəvəri,
nə fərqi – bu dünya dönür, ya dönmür?!
Məqsədə gedərkən hər bəndə fərqli
yol seçir... və onu gedir bir ömür.

Bir can hayındadır zahid özü də,
sanır, onu Tanrı belə yaradıb.
Əlüstü paylarkən nemətlərini
və diqtə edərkən xislətlərini,
yaxşıya-yamana məhəl qoymayıb,
hər bəndənin ömrün-günün qaraldıb.

Mənsə baş qoymuşam yarın kuyinə,
bu şirin nəğməmi yazdığım dəmdə.
Gözlərim doymazkən onun hüsnündən
mey qədəhi peyda olur əlimdə.

Şərabı daddıqca mən udum-udum,
ağlım da üstümə, geri qayıdır.

Etiraf edirəm:

“Hər şey bir yana,
dünyada mey və eşq – cənnət payıdır”.

16

Kəsilmir bağçada ahı-naləsi
başını çiyinə qısan bülbülün:
“Nə olsun nəğməmin min bir rəngi var?!
Nə olsun gözəldir, xoş ahəngi var?!
Əgər qurtulmasam bu dar qəfəsdən
mən necə görərəm hüsnünü gülün?!”

Qızılgül gülşəndə yırtır sinəsin:
“Ömrüm necə şadman keçsin belədə?!
Nə olsun ki, hüsnüm zərifdir, xoşdur?!
Nə olsun ətrimdən aləm sərxoşdur?!
Niyə qulağıma çatmır bülbülün
nəğməsi, naləsi axı hələ də?!”

Buna Mirzə Şəfi qoyur nöqtəni,
deyir: “Hər ikiniz bir hovur susun,
Gül! Sənin ətrinə qoy dolsun hər yan.
Bülbül! Sən də onu mədh et durmadan.
İkinizin şövqün mənim ilhamım
özünə hopdursun, yaysın, qorusun”.

17

Geyib əlvan donun yenə əyninə,
gəldi bahar bizim obaya-elə.
Hər il pişvazına çıxardım onun –
o gözəl dostumun – piyalə ilə.

İndi gizlədirəm...
Züleyxam yoxdur,
gülləri süzürəm çarəsiz kimi.
Çünki sevgilimdə tapırdım yalnız
mən öz vüsalımı, səadətimi.

18

Avam olma, inanma ki, dərd-bəla
adəmoğlun nəcib, mömin eyləyər.
Heç inanma xəncərə düşən paslar
bir gün onu iti qılar, teyləyər.

Kim görüb ki, lildən su bərrak olar?!
Kir-pasdan qurtulan... yalnız pak olar.

19

Görəsən necə meyvə, nübar verərdi axı
yağışa və günəşə həsrət duyan bir ağac?!
Nəcib əməlləriylə
çörəyə və ruziyə
qovuşursa, insan da tanımaz bir ehtiyac.

20

Bəzən dərd-qəmdən də könül açılar,
Yetər ki dünyaya biz fərqli baxaq.
Bəzən ölüm ilə əlləşən həkim
Xəstəsin ağuyla çəkər sınağa.

Fəqət bu istisna... qayda sayılmaz:
Ağu da hər dərdin çarəsi olmaz.

21

Heç də yaxşı qurtarmaz hər təcrübənin sonu,
nə olsun ki, qoymusan onca ili geridə?!
Sən – dərdə alışmısan,
gətirmisən özünlə
o ağır əzabları, çəkilməz dərdləri də.

22

Mirzə Şəfi, bəlkə də sən kor doğulmalıydın,
çünki yaşa dolsan da,
için – safdır, sözün – düz.
Şe(i)rinə, əməlinə bələd olmayan biri
cahilliyin yolunu seçərdi tərəddüdsüz.

24

"Adəmoğlu dərdə nökrə yaranıb"...
Bir dəli sözüdür, gəzir diyarı.
O vaxtdan dillərdə əzbərə dönüb:
"Allah bilən məsləhətdir" şüarı.

Səfeh yığnağımı qara camaat,
gülməyi unudub,
qalmayıb duzu.
Niyə bu gündədir? – deyə bilmərəm,
gözlər qıyıq olub,
qulaqlar uzun.

25

Bu dünyada ən ağır
ən çəkilməz acılar...
nə gözlərdə yaş qoyar,
nə sirdaşa açılar.

27

Göydən, yerdən, dəryadan Tanrı nəfəsi gəlir.
Dumanla yerə enir, odla göyə yüksəlir.

O, uçurur qartal dibsiz, əngin göylərdə,
tovuzquşuna kibri verən də elə Odur.
Xoruzlara hökm edir: "Banlayın ta obaşdan",
gülə aşıq bülbülü şövq ilə O, oxudur.

Güclü seçilsin deyə, ixtilaflar yaradır,
axmağı hakim qılır müdrikə... bir müddətə.
Deyir: "Əgər təşnəsə o müdrik azadlığa,
içində güc taparaq,
gələcəkdir qeyrətə".

Qışın bizə vurduğu zədələrin əlacı
ilk baharla gələcək...
Odur ki, qış haydadır.

Səfehın yol verdiyi hər yanışıdan müdrikin
özü üçün dərs-ibrət alması bir qaydadır.

Baş sındırma: “Taleyn məntiqi nədir?” deyə,
onsuz da varammazsan yaradılış sirrinə.
Qatlaşaraq taleyn ağrı və acısına,
şükürlü ol yazına... üsyan etmək yerinə.

31

Meydən ləzzət alanın
gecə-gündüz demədən
badəsi dolu gərək,
sözü – duzlu, məzəli.
Mey olmayan bir yerdə
dəyərsizdir hər nemət,
qiyaslarkən bilinir
hər şeyin ən gözəli.

Bizi müdrikləşdirir
şərabın xoş xumarı,
Saqqalları isladır
onun al damlaları.
Dolanır başımıza
bütün ərş-fərş, mələklər.
Tərk etmərik bir an da
nəğməni, meyi, yarı.

Adi insanoğlundan
əlindəki qədəhlə
müdrük yüksəkdir, yüksək.
Vadiyə hakim olan,
göyə baş çəkən dağtək.

Gün işığında necə
bərq vurursa zirvələr,
içdiyimiz meydə də
üzlər... elə əks elər.
Bu həzzdən də vaz keçsək,
həyat bizə nə verər?!
Hansı nemət şirindir
meyin xumarı qədər?!

Ondan da dəyərli bir
nemət var, onu deyim:
Hafizəm! Mənim ilə
xəlvətə çəkilməyin,
şux ixtilat arası
mənə busə verməyin.

Müdrüklər yaxşı bilir:
öz məcrasıyla axan
həyat – qısadır, qısa.
Nə fərqi var – ondan həzz
alasan, almayasan.

Burax tərəddüdləri,
gəl, bu sadıq aşiqi
meylə, işvəylə sına.
Gəl, qoşul sırımıza,
Günəş necə girirsə
dağların arasına.

32

Molla, göz yaşıtək duru şərabın
haqqını verməmən, bil ki, günahdır.
Bu fikri yozmağa, inkara qalxsan,
görərsən – sözlərim doğrudur, haqdır.

Yox, namaz qılmağa gəlmədim bu gün
Allahın evinə...
içkili halda.
Nə inkar eyləyim?!
İçdiyim şərab
azdırdı, sapdırdı məni düz yoldan.

34

Bülbüllər bağda içir gül ləçəyindən şəbnəm –
onlar yaxşı bələddir o ləzzətə, o dada.
Bizim dodağımızı mey isladır dəmbədəm –
bizlər yaxşı bələdik bu ləzzətə, bu dada.

Dənizdə tufan vaxtı rüzgar necə çırpırsa
o yalçın qayalara dalğaları peydərpey,
bizim damaqları da eynən elə ovar mey –
bizlər yaxşı bələdik bu ləzzətə, bu dada.

Mey – bir ruh sultanıdır, əti yox, sümüyü yox,
onun ətri, atəşi bütün dünyaya dəyər.
Kimdir təslim olmayan çağlayan, gülgün meyə?!
Bizlər yaxşı bələdik bu ləzzətə, bu dada.

35

Gec, ya da tez saatda, heç fərq etməz...
nə xoşdur
hal əhliylə oturub, şirin məclis qurmağın.

Ürəkdən deyib-gülüb, lətifələr danışıb,
alyanaqlı cananla qədər toqquşdurmağın.

Mirzə Şəfi, belədə vaxt ötür duyulmadan,
hamı görür sən necə dərin ümmansan, ümman.

36

- Gül kolun başqasından ayıran nədir, səncə?
- Onun çiçək sovqatı.
- Şərabı nəfis qılan nəymiş? Bunu bilirsən?
- Damağımdakı dadı.
- Bəs insana dəyər, şən qazandıran nədir, nə?
- Onun ruhu və zati.
- Bəs şeyx ilə müftinin fərqi nədədir görən?
- Təkcə çalmalardadır.

Dostum, bu cavablarda hikmət də, mənə da var,
İndi gedib, bunlardan özün nəticə çıxar!

DAVAMI OLACAQ. İZLƏYİN!

Tərcümə edən:
Azad YAŞAR

◆ T ü r k d ü n y a m ı z

Məmmədqul HƏZRƏTQULOV

GÖYGÖL*

S oçidən qayıdandan bəri Batur hərdəmxəyal, az danışan olmuşdu. İş yerindəkilər, dostları məəttəl qalmışdılar. İstirahətdən gələn adam nəşəli, möhkəm olmalıydı, Baturda isə tərsinə...Bunu onun üzünə deyənlər də vardı, amma, bir cavab ala bilmədilər.

Gün keçdi, ay keçdi... Baturun hərdəmxəyallığı keçmədi. Yavaş-yavaş onun bu halının səbəbi dostlarına aşkar oldu; özü aydınlatdı hər şeyi.

Batur ən çox sevgidən danışır, bir də Azərbaycandan. Dostları səbəbini təxmin etdilər: “Deyəsən, bu uşaq tətillə gedəndə bir azərbaycanlı qıza aşiq olub”.

Batur günlərin birində Bakıdan məktub aldı. Bundan xəbər tutan həmkarları gümanlarının doğruluğuna inandılar. Bəziləri: “Batur, deyəsən, Allah qoysa, Bakıya toya gedəcəyik” – deyə zarafat da etdilər. Batur bu sözlərə fikir vermədi. Onun fikri cibindəki məktubdaydı: “Görəsən nə yazıb? Gülgünə yazıb, yoxsa atası? Elə bilirdim cavab gəlməyəcək. Yenə də yazıb...” Məktubu açıb oxumaq istədi, amma otaq yoldaşı çox zəhlətökən olduğundan fikrindən döndü. Düşündü ki, görsə, gedib hər kəsdən muştuluq alacaq. “Gör nə rahat oturub, tərpnmək fikri də yoxdur!” – deyə Batur dodaqaltı mızıldandı...

Ürəyi sıxıldı. Siqaret çəkmək bəhanəsiylə çölə çıxdı. Xəlvət yerə çəkilib tələsə-tələsə məktubu açdı, gözəl xətlə yazılmış məktubu həyəcanla oxumağa başladı.

“Batur müəllim, salam! Məktubunuzu aldım, sağ olun! Necəsiniz? Daşkənddə nə xoş xəbərlər var? Mən də, atam da çox yaxşıyıq, hər şey yaxşıdır.

Sizinlə keçən günləri, söhbətlərimizi xatırlayırıq. Sizin şeir oxumağınız mənim çox xoşuma gəlir. Bakıya gəlin. Bizə qonaq olun. Cəlil müəllimin sizə çoxlu salanı var.

* – Jurnal variantı

Sizə sağlıq, xoş günlər arzulayıram. Sağ olun. Gülgünə”.

Məktubu oxuduqca gözünün önündə Gülgünə canlandı. Onun səsi qulaqlarında səsləndi. Bir ah çəkdi, içinə bir sakitlik doldu.

Həmin gün işdən çıxıb beynəlxalq danışıq mərkəzinə getdi. Gülgünənin məktubuna cavab yazmağa səbri çatmadı, səsini eşitmək istədi.

Növbətçi: - bir saat gözləməli olacaqsız, – dedi. Səhərə qədər gözləməyə hazır idi. Bakıyla əlaqə saxlaya bilsə, telefondan Gülgünənin gözəl səsini dinləsə, yetər. Bundan xoş, bundan gözəl nə var ki?! Çölə çıxıb siqaret çəkdi. Cibindən məktubu çıxarıb bir də oxudu: “Sizin şəir oxumağınız mənim çox xoşuma gəlir”. Bu sətirlər Baturun gözünə nur, ürəyinə rahatlıq, damarlarına qan kimi yeri yirdi.

Kiminsə azərbaycanca danışdığını duydu. Tez ətrafına baxdı. Göyçək bir qız yanındakı oğlana nəsə danışdı. Onun səsi Gülgünənin səsinə oxşayırdı, ya da burada birdən azərbaycanca söhbət eşitdiyi üçün Baturun ürəyi titrədi.

Həmin vaxt gözləmə zalında növbətçinin “Баку, седмая кабина. Баку, седмая кабина, – deyən səsi gəldi. Batur qaça-qaça kabinaya girdi.

Gülgünə evdə yoxmuş. Cəlil Camalzadəylə danışdı...

Baturun könlü fərəhləndi. O, min qorxuyla məktub yazmışdı Gülgünəyə. Cavab gəlməyəndə sıxılmış, hətta peşman da olmuşdu. Bu gün isə Gülgünənin məktubu onun əlində idi. Azə əvvəl atasıyla da danışdı.

Məlum oldu ki, o da Baturun məktub yazdığından, zəng etdiyindən məmnun qalıb.

Demək ki, istədiyi vaxt məktub da yaza bilər, zəng də edə bilər.

Elə də oldu. O, məktub yazır. Gülgünədən də cavab alırdı. Bakıdan nə vaxt məktub alsın, o gün Baturun bayramı idi. Gülgünəylə telefonda cəmi iki dəfə danışa bildi. Onda da qısa salamlamaqdan, bir-birini Daşkəndə və Bakıya dəvət etməkdən başqa söz tapa bilmədilər. Batur ürəyində bir xeyli sözlə girərdi kabinəyə, amma Gülgünənin ürəyini şam kimi əridən səsini eşidəndə bütün sözlərini unudar, həyəcan içində qalardı.

Bir il belə keçdi.

Batur səbirsizliklə tətili gözləyirdi. Kaş bu gün tətillə çıxsa və qanad açıb Bakıya uça.

* * *

“Daşkənd-Bakı” təyyarəsi səhər tezdən qalxdı.

İllüminatordan ətrafı seyr edən Batur xəyala daldı. Gözləri önündə Daşkəndin göydələn binalarını, bir-birinin dalınca şütüyən maşınları, yeni massivlərdə göbələk kimi parlayan beton evləri canlansa da, ağıl gözü Xəzər sahilində ellipsvari uzanan Bakını, onun küçələrini görür, rəssam Cəlil Camalzadə və onun qızıyla görüşünü xatırlayırdı.

Cəlil Camalzadəylə bir il əvvəl Soçidə görüşüb. Əslində, onların tanışığına Camalzadənin qızı səbəb olmuşdu.

Batur belə yerlərə ilk dəfədi gəlmişdi. Səhər yeməyini yeyən kimi dənizə qaçır, bir xeyli üzəndən sonra çimərlikdə kitab oxuyurdu. Amma bu rutin maraqlı olsa da, adamı sıxırdı. Yavaş-yavaş Batur darıxmağa başladı.

Ətrafdakı insanlarla tanış olmaq, söhbət etmək istəmişdi, amma ola bilməmişdi. Sanki hər adamın öz cütü var. Batur kimi tək-tənha gəzənlər isə az idi.

Bir gün nahara bir az gec getdi. Mətbəx qapısının cəftəsinə əl uzatmışdı ki, qapı içəridən açıldı, qarşısında bir qız göründü. Batur bu gözəli görəndə donub qaldı. Onun zeytun kimi qarpqara gözlərini sanki ox kimi kirpikləri qoruyurdu. Çiyini örtən qara saçları ona elə yaraşırı ki... Belə gözəl, belə yaraşılıq saç Batur ömründə görməmişdi. Qız onun yanından səssiz-səmirsiz keçəndə nəsə dedi. Batur çox həyəcanlandığından onun nə dediyini başa düşmədi – salamlaşdı, ya da başqa bir söz dedi – başa düşmədi. Bir əliylə qapı cəftəsini tutub, onun arxasına baxa-baxa qaldı. Əynindəki cins paltarda qaməti sərv ağacına oxşayırdı. Batura elə gəlirdi ki, o da həyətdəki sərvlərdən biridir, ayaq açıb nazlana-nazlana gedir.

Stüardessanın səsi onu xəyalında ayırdı: “Hörmətli sərnişinlər! Təyyarəmiz Özbəkistan, Qaraqalpaq, Türkmənistan hüdudundan, Aral və Xəzər dənizi üstündən keçib, Bakı hava limanına enəcəkdir”.

Baturun sol yanında oturan kök kişi ondan soruşdu:

- Əvvəl Bakıda olmusuz, qardaş?
- Bəli, olmuşam.
- Mən birinci dəfədir gedirəm, orada otel məsələsi nətərdi, bilmirsiniz?
- Bilmirəm, hər yerdə eynidir də!

Baturun qısa cavabları xoşuna gəlmədi, deyəsən, sualı da qurtardı, kök kişi susdu. Kreslodə yerini rahatladı.

O görüşdən sonra Batur yemək vaxtı da, çimərlikdə də o qızı axtarırdı.

Axşam yeməyindən sonra həyətdəki skamyada əyləşib dincini alırdı. Birdən yanından o gözəl qız keçdi. Yanında qalın saçlı, uzun, iti burunlu, gözləri qartal gözlərinə oxşayan kişi vardı, yaşı əllyə yaxın olardı. Baturu titrəmə tutdu, ürəyi tez-tez döyündü, qızın adını belə bilməsə də yanından kişi olduğuyçün narahat oldu. Bu halını özü də anlamadı. “Mənə nə? Axı onu tanımıram, bilmirəm kimdi, niyə əsəbiləşirəm? Maraqlıdır...”

Kişi Baturun gözünü ayırmadan ona baxdığını hiss elədi deyəsən, yanına gəlib əl uzatdı:

- Salam, siz Özbəkistandansız?

Onun danışığından bildi ki, azərbaycanlıdı.

– Hə, siz də Azərbaycandansız, eləmi?

– Bəli, – Kişi Baturun yanında əyləşdi, o biri tərəfində qız oturdu. – Mənim adım Cəlil Camalzadə, rəssamam. Sizin adınızı nədi?

– Batur... Jurnalistəm.

Camalzadə qalın saçlarını barmaqlarıyla arxaya daraqlayıb güldü. Güləndə gözləri yenə də parlayıb həmsöhbətini təqib edən bir şəkəldə düşdü. Belə gözlərə dik baxmaq çox çətindi.

– Jurnalist? Çox yaxşı, çox gözəl. Mənim jurnalistlərə böyük hörmətim var...

– Əsərlərinizlə tanışam. Özbəkistanda Azərbaycan günləri sərgisində vardı. Keçən il Bakıya gedəndə də Mərkəzi sərgi salonuna görmüşdüm.

– Təşəkkür, təşəkkür...

– Atamın hansı əsərlərini xatırlayırsız?

Batur bir an özünü itirdi. Cəlil Camalzadə adlı rəssamı tanıyırdı, amma sərgidən yox, "Искусство" jurnalında işlərindən numünələr çap edilmişdi. Xoşuna gələn rəsmlər də yadında idi. İndi qızın sualından özünü itirdi. Çünki qızın səsi elə mülayim, elə şirindi ki, adamı sehləyirdi.

Camalzadə qızını tənbeh edirmiş kimi:

– Adamı niyə çətinə salırsan, bəlkə adını xatırlamır?! – dedi.

Batur tez özünə gəldi:

– Yox, Cəlil müəllim. Yadımdadı, mənim daha çox tarixi əsərləriniz xoşuma gəlmişdi. Babəklə bağlı rəsmləriniz hələ də gözümün qabağındadır.

Rəssamın gözü sevincdən parladi. Gülümsədi.

– Təşəkkürlər. Düz deyirsiniz. – Sonra qızına dedi. – Gördünmü, əzizim, oğlan hamısını bilirmiş. Yoxsa bizdə hər kəs bilmir. Ya bilsə də, fikir vermir.

– Atamın əsas əsərlərini görmüsüz. Amma yenə bir məşhur əsəri var. "Göygöl". Görmüsüz?

Batur xəyala daldı. Yox, belə bir əsər görməyib, ya da yaddaşında yoxdu.

– Onun sözlərinə fikir verməyin. – Camalzadə dedi. O əsər hələ sərgidə yoxdu.

...

– Qardaş, su içirsən?

Kök kişinin səsi Baturu xəyaldan ayırdı. Stüardessa arada su təklif edirdi.

– Çox hərdəmxəyalsiz, qardaş, – dedi kök kişi. – Hər şey yaxşıdı?

– Təyyarədə başqa nə etmək olar? Xəyal qurarsız, buludlara baxarsız...

– Bakıya əvvəl də getmisizsə bilirsiniz, oranın havası nətəhərdi?

– İstidi, – dedi Batur, – iyun ayı hər yerdə isti olar. Hava bürkülüdü. Çox tərləyəcəksiz. Rütubəti çoxdur. Elə bil hamamdasız.

– Bıy, o vaxtı kef eləyəcəyik haa.

Təyyarənin sərin salonunda tərləyən bu adamın Bakıya çatanda nə gündə olacağını Batur gözünün qabağına gətirdi.

– Elə olsa, tətildə bura gəlib neyniyirsiniz? Soçiyə, ya da Yaltaya gedərdiz də. Hər tərəfdə canan...

“Qarnını güclə daşıyır, yenə cananlardan danışır”.

Baturun məzələnməyi tutdu. “Gərək bunu bir danışdırım, görüm niyə gedir Bakıya?”:

– Ezamiyyətə gedirsiniz? – soruşdu.

Kök kişi ağzını açmadan güldü. Güləndə üzü genişlənilib, ağzı yemiş parçası kimi qulaqlarına qədər çatdı.

– Ezamiyyətdən də mühim iş üçün gedirəm. Toy problemi var..

– Əladı ki, – Batur gülərək dedi. – Oğlunuzu evləndirirsiniz?

– Bəli, – Kök kişi oğlundan narazı qalmış kimi danışdı. – Özümüzə qız yoxmuş kimi, Azərbaycandan qız alır.

Batur fikrə getdi: “Bir gün mənim atam da kiməsə belə sözlər deyəcək, görəsən? Hələ belə bir iş olacaq, ya yox?”

Hələ heç nə dəqiq deyil, öz-özünə şirin xəyallar qurduğu üçün Baturu gülmək tutdu. Amma belə olmasını çox istədi. Bu istək gözünün qabağında yenə Gülgünəni canlandırdı. “O nə deyəcək? Bəlkə də çoxdan evlənilib. Bəlkə də boş xəyallar qurursan... Gülgünə...”

Batur şirin bir ah çəkdi...

– Oğlunuz nə işlə məşğuldu? Azərbaycanlı qızla necə tanış olub?

– İdmançıdır. Bakıya yarışa gəlibmiş. Orada tanış olub. Qız da idmançıymış. Yox desəm də razılaşmadı, – yerində azca tərpənib sözünə davam etdi: – İndiki gəncləri başa salmaq çətindi. Yaxşı, qardaş, çox ağıllı oğlana oxşayırsız, mənə deyın, uzaqdan evlənmək asandı? Nə qədər əziyyət. Ondan sonra gəlini gətirməklə iş qutarmır. Qudalıq, yaxınlıq deyilən bir şey də var.

Batur adama təsəlli verdi:

– Hamı da Azərbaycandan qız ala bilmir..

...Batur illüminator tərəfə baxıb xəyala daldı.

...Yavaş-yavaş Camalzadə ilə yaxınlaşdı. Axşamlar gəzintiyə çıxır, bəzən də birlikdə kinoya baxırdılar. Çimərliyə də birlikdə gedirlər. Rəssamın qızı ancaq qayıqla üzürdü.

Bir gün maraqlı bir şey oldu. Camalzadə çimir, Gülgünə də qayıqda gəzirdi. Birdən külək başladı, dalğa qayığı beşik – kimi atıb – tutduqca Batıra dəvə hürgücünü xatırladırdı. “Kaş qayıq bataydı, mən də onu qurtaraydım”. Bu fikir ağına hardan, niyə gəldi, özü də bilmədi.

Dalğa gücləndikcə o da ləzzət alır, gimnast kimi qayığını quma oxşayan dalğalar üzərində oynadırdı. Bu da yetmədi, Batura baxıb çığırdı:

– Qayığa mindirim sizi? Ayrı ləzzəti var ha!

Biabır oldu! Nə yaxşı ki, insanlar bir-birinin ağılından keçəni bilmir. Yoxsa, qırardılar bir-birini.

Batur hər gün sezdirmədən Gülgünəni izləməyə başladı. Onun hər sözünü, hər hərəkətini izləyirdi. O vaxt bir şeyi hiss elədi. Qıraqdan dəcəl, sevimli, zarafatlı görünən qızın gözlərində, baxışlarında bir kədər, oxunurdu, sanki nədənsə incimış kimi idi. Batur səbəbini soruşmağa ürək eləməirdi. Birdən tərs cavab versə, pərt olardı.

O, nahar yeməyindən sonra sevdiyi söyüdgülü kölgəsində skamyada oturub kitab oxuyurdu. Beton yoldan dikdaban tıqqıltısı eşidildi. Kitabdən gözünü ayırıb baxdı. Gülgünə yavaş-yavaş yaxınlaşırdı. Çox fikirli idi, hətta Baturu da sezmədi. deyə, Batur yavaşca öskürdü. Qız ona baxdı.

– Salam, Gülgünə xanım.

– Salam... siz burdasınız?

– Hə, bir az kitab oxuyum deyə gəldim. Dənizdə dalğa var, çimmək olmaz. Otaqda da adam sıxılır. Bura mənim xoşuma gəlir.

Gülgünə onun yanında əyləşdi.

– Yaxşı yerdə. Sakit. Bu nə ağacıdır? Qoxusu da qəşəngdir.

– Oleandr, yəni söyüdgülü... Bilirsiniz, bizim tərəflərin ağ əriyi tam yetişəndə belə ətri olur.

– Düz deyirsiniz, – Gülgünə söyüdgülünün bir budağını əyib qoxladı: – bizdə də var belə meyvə, biz ərik deyirik.

– Özbək diliylə Azərbaycan dilinin fərqi çox azdır. Kökü birdi çünki. Bilirsiniz, bir vaxtlar azərbaycanlılar Əlişir Nəvaini, özbəklər Füzulini tərcüməsiz oxuyublar. İndi də Füzuli qəzəlləri bizdə məşhurdur. Füzuli qəzəlləriylə oxunan çoxlu mahnılarımız var.

Gülgünə Baturun sözünü kəsdi:

***Nizami balından halva bişirmiş,
Nəvai zəbt etmiş türk cahasını.***

***Bir dəfə əlindən buraxmış özbək,
Özün də, Füzuli yazan divanı?***

***Əzizim, dilimdə saxlamışam mən
Nəsimdən qalan sabit imanı.***

***Vurğunun şeiriylə can atsa özbək,
Azər əsirgərmi Qafurdan canı.***

– sizin şairinizindi – Abdulla Aripovun.

Batur məəttəl qaldı. “Doğrudan bu qız özbək şeirlərini bilir? Başqa xalqın poeziyasını oxuyana oxşamır heç...”

Fikrini ona da dedi.

– Oxumuşam, – o, gülümsəyərək cavab verdi. – Düzdü, çox yox. Amma özbək şairlərindən bəzilərini oxumuşam.

– Bağışlayın, əgər sirr deyilsə, sizin peşəniz nədir?

Gülgünə mənalı – mənalı güldü.

– Sirr deyil, filologiya fakültəsini bitirmişəm.

– Eləmi? Ona görə şeirlə maraqlanırsız, demək. Atanızın yolu ilə getməmisiz. Ya ananızın peşəsini seçdiniz?

Qız susdu, üzü ciddiləşdi, bir az üzüldü. Deyəsən, Baturun sözləri xoşuna gəlmədi.

– Onun da, bunun da izindən getməmişəm. Öz yolumu tapmaq, öz izimi qoymaq istədim.

– Gözəl, – dedi Batur. Bildi ki, söhbəti davam etdirmək olmaz. Mövzunu dəyişmək lazımdır. – Cəlil müəllim hardadı?

Qız yerindən durdu, dəniz tərəfə baxıb qollarını açdı.

Ümmanı qucaqlamış kimi halı vardı.

– Kim bilir haralardadı. Buralarda yaxşı peyzaj çəkmək olarmış. Səhərdən -axşama düşündüyü əsərlərdir, heç mən də yadına düşmürəm.

Demək, buna görə o, çox vaxt yalqız gəzirmiş. Bəlkə, üzündəki kədərin səbəbi də budur?!

– Belə yerlərə gətirib, bu,sizi düşünməsi deyil? Gəzməyə çoxları arvadını aparır. Qızını, ya da oğlunu aparınlar çox azdı.

Gülgünə Batur tərəfə baxıb, birdən sual verdi:

– Evlisiz?

– Yox, – Batur onun məqsədini başa düşmədi.

– Əvvəl evlənin, sonra arvadın dəyərini biləcəksiz. İndi belə söhbətləri danışmayın. – Onun səsi niyəsə əsəbiydi.

Qızın bu sözləri Baturu daha da təəccübləndirdi.

– Mənə baxın, mənim sözümdən incidiz? Nə olar, xətrinizə dəyməsin. Mənim xasiyyətim belədi, bəzən kimin kim olduğuna baxmadan açıq danışırım.

Batur onun yanaqlarına, gözlərinə baxdı. O, həyatında birinə, hələ qızlara, belə baxmayıb. Bunu Gülgünə də hiss etdi deyəsən, niyə belə baxırsız, dedi. Ondan sonra özünə gəldi.

– Bağışlayın, fikrə getmişəm.

Bu vaxt divar kimi qalın ağacların arasındakı yolun başında Camalzadə göründü.

– Atanız gəlir, – dedi Batur.

Qız əvvəl qızardı, sonra tez özünə gəldi.

Camalzadə onlara yaxınlaşanda dedi:

– Bunlara bax, burada oturmusuz, demək ki. Mən bayaqdan bəri sizi axtarıram. Necəsən, Batur?

Bu sözdən Batur yenə şübhələndi. “Bir az əvvəl qızı “atam işləyir” demişdi. Atası isə “sizi axtarıram” deyir. Əlində nə etüdnik var, nə də qələm. Hansı birinin sözünə inananasan?”

O, çamadanını aeroport ərazisinin qarşısındakı ağacların kölgəsinə qoyub siqaret yandırdı. Üç-dörd addım aralıdakı oturacağa keçib oturdu. Gözünün qabağında Camalzadədən daha çox onun qızı canlandı. Gah kədərli, gah da şən görünən bu qızı başa düşmək mümkün deyildi, onun nədənsə narahat olduğunu sözlərindən, baxışlarından anlamaq çətin deyildi.

Baturun hələ də yadındadı. Bir gün Gülgünə ilə danışdı (O, suya girməsə də, çimərlik paltarında qumda uzanmışdı).

– Gülgünə xanım, üzr istəyirəm, sizdən bir şey soruşsam, olar?

Buyurun.

– Səhv etmirəmsə, sizi çox vaxt kədərli görürəm.....

– Nə bilim...

Belə qısa, tərs cavablardan Batur özünü narahat hiss etdi, amma davam etdi.

– Məni başa düşün, Gülgünə xanım, siz qibtə ediləcək qədər gözəlsiz. Mən bilirəm ki, burada nə qədər oğlan sizi izləyir. Nə qədər insan sizinlə bir dəfə danışmaq istəyir.

Gülgünə ucadan güldü. Beş-altı addım aralıda günəş altında kitab oxuyan qadın mənalı-mənalı onlara baxdı. Ancaq nə Batur, nə də Gülgünə onun baxışına fikir verdi. Əslində, buranın adəti belədir: heç kimin heç kimlə işi yoxdur.

– Çox şişirdiz. Bu qədər gözəl olduğumu özüm də bilmirəmmiş, – Gülgünə dedi.

– Yox, bu, iltifat deyil, düzünü deyirəm. Üstəlik, belə məşhur sənətkarın sevimli qızısız. Hər tələbəyə Soçiyə gəlmək nəsib olmur. Bəs, bu qədər narahat olmanızın səbəbi nədir?

Gülgünə xəyala daldı. Bir az əvvəl gözləri parlayan, gülümsəyən qızın baxışları ciddiləşdi. Yaz günəşini qəfildən bulud bağladığı kimi, onun xoşbəxt baxışı, bir növ, kədərlə doldu.

– Düz deyirsiniz – sakitcə dedi, – amma bilirsiniz, bu dünyada hər şeydən razı olan insan yoxdur, varsa da, barmaqla sayılacaq qədər olar. Bizdə belə bir məsəl var ki, biri kəm dünyadır, bəlkə, sizdə də var. Bu atalar sözü boş yerə deyilməyib.

“Bəs bu qızın nə dərdi var? Bilmirəm, amma demir! Niyə deməlidir? Mən onun üçün kiməm? Acısını qabağına çıxan hər insana danışarmı? Qızlar boş yerə danışa bilmirlər. O ağ çalmalı dağların dibində nə olduğunu

öyrənmək, onların ürəyini açmaqdan daha asandır.. Nəysə, həddi aşmayım. Lazım bilsə, özü deyər..”

– Mənim sözlərim sizi düşündürdü? – qız zorla gülümsədi –, buraxın bu sözləri, axı siz də, biz də bura dincəlməyə gəlmişik! Qayğılardan müvəqqəti də olsa, qurtulmağa çalışırıq... Bizim Səməd Vurğunun gözəl bir qəzəli var. Deyim?

O, Baturun cavabını da gözləmədən qəzəli oxumağa başladı:

***Əgər səndən dönər isəm, nəşibim ahu-zar olsun,
Baharım qar tökən qıştək açılmaz bir diyar olsun.
Cavan canım susuz qönçətək solsun da, xar olsun,
Libasım ağ kəfən, yurdum-yuvam sakit məzar olsun!***

Qız qəzəli elə gözəl və şirin oxudu ki, Batur az qala sərxoş oldu. Üstəlik, Azərbaycan dilinin gözəl tələffüzü, qəzəlin sözlərinin mənası onu tamamilə ovsunlamışdı. İndi o, nə sahildə dəniz dalğalarının gurultusunu, nə də ətrafdakı insanların səsinə eşidirdi. O, yalnız bir səsə – ipək kimi yumşaq, dağ halqası kimi aydın, zəng kimi çalınan Gülgünənin səsinə qulaq asırdı.

***Sus, ey bülbül, kəs ey tufan, məramım istirahətdir,
Bu yerlərdə payım yoxmuş, əlacım bir səyahətdir;
Ölüm!... Eyvah, o nemətdir, o bir şanlı səadətdir,
Əgər vaxtsız ölər isəm, rəqibim bəxtiyar olsun!***

Qəzəlin sözü, ahəngi yerinə düşdü və Gülgünə elə bil hər şeyi unudub, qəzəlin ruhu ilə yaşayır, indi onun damarlarında şairin alovlu qanı qaynayırdı...

Qəzəl bitəndə gözlərini yumub susdu. Görünür, oxuduğu şeirin seh-rindən hələ də məst idi. Batur da dinmədi. Danışmaqdan, yersiz bir söz deyib onun əhvalını korlamaqdan qorxurdu. Baturun nəzərində Gülgünə indi dünyanın ən xoşbəxt, ən ləzzətli anlarını yaşayırdı. Onu bu ləzzətdən və bu rahatlıqdan məhrum etmək böyük günahdı...

Batur maşın səmindən dıksindi. Şirin yuxudan qəfil oyanan adam kimi, bir anlıq çaşdı. Özünə gələndə Cəlil Camalzadəni qarşısında gördü. Qucaqlaşdılar.

– Vəziyyətiniz necədir? – Camalzadə gülə - gülə soruşdu.

– Yaxşı, Siz necəsiniz? Gülgünə xanım necədi?

– Çox yaxşıdı

Bir az aralıda ağ “Volqa” dayanmışdı, Gülgünə sükana söykənərək onları izləyirdi. Camalzadəylə Batur ona tərəf çevriləndə Gülgünə maşından düşdü.

Ay Allah, qara qaşlar, yanan gözlər, nizə kimi kirpiklər, çiyinlərində ilan kimi qıvrılan saçlar – hər şey eynidi.

– Salam, Batur müəllim.

– Salam, Gülgünə xanım. Necəsiniz?

– Təşəkkür edirəm.

– Gedək, –Camalzadə dedi.

Camalzadə və Batur arxada oturdular.

– Batur, işlərin necədi? Tətil başladımı?

Yaxşıyam. İşlərim də yaxşıydı, tətillə çıxdım. Söz verdiyim üçün də gəldim.

– Çox yaxşı eləmişən. Gülgünə xanım da bizim qulluğumuzda. Bax, sənin gəlişinə təzə maşın almışıq. Göygölə gedərik. Nizaminin məqbərəsini də görəcəksən, səni Şuşaya, Şamaxıya aparacağam! Düzdü, Gülgünə xanım?

Gülgünə təbəssümlə “bəli” dedi. “Volqa” külək kimi gedirdi.

– Yaxşı sürürsüz – Batur qibtə ilə dedi.

Gülgünə razılıqla gülümsədi.

Camalzadə sözə qarışdı.

– Nə deyirsiniz, peşəkar sürücülər də bunun öhdəsindən gələ bilmir. Onun neçə maşını ötdüyünə diqqət edirsiniz?

Hamı güldü.

– Yadınızdadırmı, Batur müəllim, – Gülgünə gözünü yoldan çəkmədən dedi, – tezliklə Hindistana gedəcəm demişdim.

– Hə, yadımdadır, getmədinizmi?

Niyə getməsin? – dedi birdən Camalzadə. – Çoxdan getdik gəldik...

Batur duş qəbul edib uzandı, gözlərini yumdu. Amma nə qədər çalışsa da yata bilmədi. Təyyarədə yanında oturmuş adamı xatırladı. Otelə yerləşə bildi görəsən? Oğlunu evləndirmək üçün o qədər yol gəlib.

O, bir az yatmaq istəyirdi, amma yata bilməyəcəyini başa düşüb qalxdı. Bufətdə qəhvə içib balkonda oturdu. O, dənizə baxırdı. Dənizdən sərin meh əsir, arada neftin qoxusunu da gətirirdi.

Dənizdə üzən gəmini seyr edə-edə Bakıya sonuncu dəfə gəldiyini xatırladı...

Onda yay idi. Beş gün Əsrəf adlı bir dostu ilə gəzdi. Onunla tanışlığı maraqlı olmuşdu.

May idi. Batur səhər işdə oturub qəzetləri oxuyurdu, telefon zəng çaldı.

– Alo.

Telefondan tanış olmayan səs eşidildi:

– Mən Bakıdan, gəlmişəm, görüşə bilərikmi?

– Əlbəttə, buyurun, – dedi Batur.

– Buraxılış bürosuna deyin zəhmət olmazsa, icazə yazsınlar: Cavadov Əsrəf.

– İndi deyərəm...

On beş dəqiqədən sonra ucaboy, əsmər bir gənc içəri girdi. Bir əlində diplomat, bir əlində jilet vardı. Batur Bakıdan gələn xəbərlərlə maraqlanırdı. Qonaq Baturun suallarına qısaca cavab verdi, hiss olunurdu ki, nədənsə məyusdur. “Ola bilsin ki, təzə gəlib. Yol yorğunluğundandır” – Batur fikirləşdi.

– Bağışlayın, nə vaxt gəlmisiniz?

– Üç gündür buradayam. İki gündən sonra gedəcəm. Qəzetimiz Özbəkistana həsr olunmuş qoşa səhifə hazırlamaq istəyir. Mən bura materialları götürməyə gəlmişəm. Fikirləşdim ki, redaktorunuzla görüşüm, bəlkə bizim üçün daha maraqlı bir şey çıxacaq.

– Redaksiyamızdan kiminləsə danışdınız?

– Yox, ilk gəlişimdir.

– Eləmi, – Batur fikirli halda dedi. – Ümumiyyətlə, işlər necə gedir? Materialları almısınız?

Əsrəf siqareti yandırdı.

– Pis deyil, bəzi qeydlərim var. Bəzilərini bu günə söz verdilər. Bu axşam işimi yekunlaşdırmalıyam. Təəssüf ki, bileti əvvəldən sifariş etmişəm, yoxsa sabah gedərdim.

– Niyə tələsirsiniz? Darıxırsınız? Daşkəndi bəyənmişdiniz? Harada qalırsınız?

Qonaq məyus halda əlini yellədi:

– Harada olacaq, mehmanxanada.

– Hansında?

Siqaretin tüstüsünü üfürüb Batura təəccüblə baxdı:

– Hansı mehmanxanada qalmağımın nə fərqi var...

Bu, başadüşüləndir, hər şey başadüşüləndir. Burada darıxıb. Heç kimi tanımır, heç yeri tanımır.

– Daşkəndə ilk dəfədir gəlirsiniz?

– Birinci və yəqin ki, sonuncu dəfə.

Batur bundan çox narahat oldu. Əgər şəhərə ilk gələn şəxs açıq şəkildə bir də qayıtmayacağını deyirsə, deməli, onu yaxşı qarşılamayıblar. Şəhər nə qədər gözəl, abad olsa da, camaatı kobuddursa, qonaqları yaxşı qarşılamırsa, ona hörmət etmərsə, gələn adam mütləq belə düşüncəyə... Bu cavan oğlan ilk dəfə kimlə tanış olub görəsən? Amma aydındır ki, hansısa bir axmaqla qarşılaşıb. Başqa yerdən gələn qonaqla söhbət edəndə insan ayıq olmalıdır. Bir insanın zövqü, mədəniyyəti bir xalqın yaxşı imicini yarada bilər, ya da əksinə, bir adamın axmaqlığı bütün xalqın adına ləkə gətirə bilər.

Əsrəf yarımçıq siqareti külqabıda əzib söndürdü.

– Redaktorunuz nə vaxt gələcək? Danışsam, bəlkə daha yaxşı material, şəkil tapar... Hələ bir-iki yerə də dəyməliyəm.

– Deməli, belə, – Batur da ayağa qalxdı. – İndi redaktor gələcək, bəlkə də çoxdan gəlib. Mən sizi onun yanına apararam, danışarsız. Sonra başqa tanışlarınızla görüşün. Günorta bura gəlin, birlikdə nahar edəcəyik. Axşam bizə gedəcəyik.

– Yox, sağ olun, mən mehmanxanaya gedirəm.

– Elə deməyin. Sabah redaktordan icazə alaram, şəhəri gəzərik. Əlinizdəkiləri burada qoyaq.

Əşrəf dinmədi. Batur onun jiletini, diplomatını aldı.

– Diplomat lazımdır, – Əşrəf dedi.

– Yaxşı. Diplomat özünüzdə qalsın. – O, jileti şkafdan asdı. – Gedək, görək redaktor gəlibmi?

...Batur universiteti bitirib Daşkənddə işə düzəlmişdi. O, qoca bir tatar qadının evində kirayə yaşayırdı. Arvadın xasiyyəti yaxşıydı, Baturun dostları tez-tez gəlsə də, deyinməzdi. Elə buna görə də Əşrəfi çəkinmədən dəvət etdi.

Nahardan sonra bir-iki dostuna vəziyyəti başa saldı, onları da dəvət elədi.

Ev sahibəsinə dedi ki, uzaqdan qonaq gəlib. Həyətdəki yeganə ağacı – alma ağacını suladı, kölgəsinə stol-stul qoydu. Çaydan sonra: - siz oturun danışın, - dedi və özü plov bişirməyə mətbəxə getdi.

Qaranlıq düşəndə həyətdə işıqlar yandırılanda Batur iri çini qabda plov gətirdi. Plovun ətri adamı vururdu. Batur pambıq xırmanı kimi yığılmış plovun üzərinə sarımsaq dişlərini qoyub “buyurun” – dedi.

Onlar gecə yarısına qədər söhbət etdilər. Ertəsi gün şəhəri gəzdilər. Batur Əşrəf gedənə qədər onunla gəzdi. Otelə getməyə qoymadı.

Üçüncü gün səhər tezdən qonağı hava limanına apardı. Qeydiyyatdan sonra siqaret çəkmək üçün bayıra çıxdılar. Əşrəf sağollaşmazdan əvvəl dedi:

– Bilirsən, Batur, sənənlə tanış olmasaydım, özbək xalqı haqqında başqa fikirdə olardım. Özbək yazıçılarının əsərlərini oxumuşam. Onlarla bağlı başqa xalqların da fikirlərini eşitmişəm. Bütün bunlar sənənlə görüşənə qədər mənə inandırıcı gəlmirdi.

Batur onun niyyətini başa düşdü, amma razılaşmadı.

– Yox, Əşrəf, sən də, mən də jurnalistik. Hər bir halda nəticə çıxarmağa tələsməməliyik. Ola bilsin ki, sən ehtiyatsız, qonaqpərvərlik nədi, bilməyən biri ilə danışmısan. Bunu bütün özbək xalqının ayağına yazmaq doğru olmaz. Belələri var, əlbəttə. Çox təəssüf ki, bütün xalqlarda belə adamlar var. Bəs, Azərbaycanda belə insanlar yoxdur?...

...Yanıdakı stulun ayağı betona sürtündüyündən diqqəti dağıldı.

– Bu yer boşdur? – bir əlində qəhvə, bir əlində boşqab tutan adam soruşdu.

– Buyurun... Boşdur...

Limandan ayrılan ağ gəmi sahilədən xeyli aralıda dubsiz dənizdə ağ yaylıq kimi üzürdü. Batur onu izləyirdi. Görəsən o hara gedir? Ola bilsin ki, Neft Daşlarına...

Neft Daşları... Əfsanəvi qəsəbə. Keçən dəfə gələndə Əşrəf onu oraya aparmışdı.

Əşrəfin dediyi kimi vardı; Neft Daşları, doğrudan da, insan tərəfindən yaradılmış möcüzədi. Şəhərin bünövrəsi – yeddi köhnə gəmi batırılıb, üzərində meydan tikilib, sonra da genişləndirilib. İndi iki-üç mərtəbəli evlər, inzibati binalar var, mağazalar, parklar, kinoteatr, mədəniyyət sarayı var... Burada yalnız yük maşınları hərəkət edir. Ona görə də Neft Daşlarını avtomobili, məktəbi, bağçası olmayan yeganə şəhər adlandırırlar...

Yanında oturan adamın getdiyinin fərqi varmadı. Saatına baxdı, – on iki idi.

Otağa girib çarpayuya uzandı. Səhər həyəcəyəndə fərqi varmamışdı, yorğunluğunu indi hiss edirdi.

Qapının döyülməsinə oyandı.

– Yaxşı yatmışan? – Camalzadə otağa girdi. – Geyin, Gülgünə xanım aşağıda gözləyir...

* * *

Evdə Gülgünə Camalzadədən soruşdu:

– Niyə hər şeyi danışmadın?

Camalzadə həyətdəki həsir kresloya əyləşib siqaret yandırdı. Gülgünəyə baxıb sakitcə dedi:

– Birdən necə deyim? Fərsət olanda deyəcəm... Hələ burdadır.

Sözləri o qədər təmkinli və həzin çıxdı ki, ikisi də istər-istəməz ciddiləşib xəyala daldılar. Camalzadə siqaretə dərin bir qullab vurub mərhum arvadını xatırladı. Neçə illər keçsə də, Camalzadə onu unuda bilmirdi.

Siqaretin kötüyünü yerə atıb dabanı ilə əzdi, sonra zorla gülümsəyərək ayağa qalxdı.

– İndi get dincəl. Sabah uzun yol gedəcəyik, yorulacaqsan. Mən də bir az işləmək istəyirəm, – dedi.

– Sən də dincəl. Səhər də tez durmusan. Sabah da tezdən oyanmalısan. Camalzadə ehtiyatla Gülgünənin saçını sığalladı.

– Bir az işləmək istəyirəm.

Həyətin sol tərəfindəki emalatxanasına tərəf getdi. Otağa girib üzərində müxtəlif rəngli boyalar olan qısaqol köynəyini geyindi. Pəncərədən Gülgünəyə baxdı. Qadın evə girmişdi.

Rəssam fırçasını götürdü. Yarımçıq qalmış işinə uzaqdan baxdı. Gözü şəkildə olsa da, fikri başqa yerdəydi...

* * *

Cəlil Camalzadə gec ailə həyatı qurmuşdu. Əvvəl təhsil, sonra yaradıcılıq fikr ilə yaşı otuzu keçmişdi. Bu arada o, bir rəssam kimi tanınmışdı. Əsərləri məşhur sərgilərdə nümayiş etdirilib, bir xeyli diqqət görmüşdü.

Belə gözəl günün birində tale onu Mədinə ilə görüşdürdü.

Mədinə şəhər xəstəxanalarından birində tibb bacısı işləyirdi.

Hamamdan çıxan Camalzadə Bakının şiddətli küləyində xəstələnmişdi. Həkim ona – bərk soyuqlamırsız, – dedi və penisilin, vitaminlər yazdı. – Hərəsindən on iynə vurduracaqsız – dedi.

Ertəsi gün dərmanı götürüb “Müalicə otağı”nın qapısını döydü. Qaşgözü qarqara, qəddi sərv kimi tibb bacısı onun əlindən kağızı və dərmanı aldı. Mədinə idi. Həkimin tövsiyəsini oxudu və – uzanın – dedi.

– Niyə? – Camalzadə təəccübləndi.

– Niyə olacaq, iynə vuracağam.

Camalzadənin rənginin solduğunu gören Mədinə güldü. Şprisə dərman çəkərkən Camalzadəyə baxmadan dedi:

– Tez olun... Dərman sərtləşəcək.

– Uzanmasam olmaz? – Camalzadə soruşdu. O, günahkar uşaq kimi çiyinlərini çəkir, səsi çətin çıxırdı.

– Fərqi yoxdur... Bir az tez olun.

– Nə etməliyəm?

Tibb bacısı əsəbiləşdi.

– Ömrünüzdə iynə vurdurmamırsız? Çıxarın. Yan tərəfinizə iynə vuracağam.

Əslində, Camalzadə bu yaşa qədər heç vaxt iynə vurdurmamışdı. Düzdür, uşaqlığında bir-iki iynə vurulub. Mədinənin sözləri ona bunu xatırlatdı və o, köynəyini çiyinlərinə qədər qaldırdı. Mədinə güldü.

– Necə adamsız... Aşağı salın, yan tərəfinizə vurmaq lazımdır. Camalzadə halsızlaşıb Mədinəyə üz tutdu:

– Nə deyirsiniz, xanım? Kürəyimin altına vurun da.

– Bu mümkün deyil. Hər iynənin yeri var. Tez olun...

Şprisi yuxarı tutub baş barmağı ilə yavaş-yavaş porşeni sıxdı. Camalzadə kəmərinə könülsüz açdı. Mədinə pambığı spirtlə islatdı:

– Özünüzü sıxmayın, iynə keçməyəcək.

Camalzadə dik atıldı.

– Xanım, xahiş edirəm. İynə vurmayın. Bu iynəni vurdurmasam ölmərəm.

– Söhbət ölməkdən yox, sağlamlıqdan gedir. Sağlamlığınız təkcə özünü zədə deyil, xalqımıza, sənətimizə lazımdır.

Camalzadənin ağızı açıq qaldı. "Bu tibb bacısı mənim sənətkar olduğumu haradan bildi?"

– Sağ olun, xanım... Yaxşı, vurun, bu sözlünüzə görə hər şeyə dözəcəm.

Mədinə spirtli pambıqla bədənini sildi və iynəni vurdu.

– Bu, başqa məsələ... Bu qədər tənqidlərə dözən sənətkar da balaca iynədən qorxar?...

Camalзадə arxaya dönüb paltarını düzəltdi.

– Mənə baxın, xanım. Siz bunları hardan bilirsiniz?

– Bilirəm, – Mədinə sakitcə dedi. – Mən incəsənəti çox sevirəm. Hər yeni sərgiyə mütləq gedirəm. Mən sizin əsərlərinizlə də tanışam.

Camalзадə bir daha danışmadı. Təşəkkür edib getdi.

O, iyirmi gün bu otağa baş çəkdi. Bu arada Mədinəyə çox yaxınlaşdı. Hətta bir-birlərinə telefon nömrələrini də verdilər. Camalзадə sağaldı. Amma tibb bacısı Mədinəni unuda bilmirdi.

Bir-iki dəfə xəstəxanaya zəng edib Mədinə ilə danışdı. Amma telefonla əlaqə onu qane etmirdi. Mədinəyə baş çəkməyə vərdis etdi.

Yavaş-yavaş Camalзадəylə Mədinəni kino, teatr və konsertlərdə bir yerdə görməyə başladılar.

Altı ay sonra onların toyu oldu.

Mədinə doğrudan da incəsənəti çox sevirdi. Dünyanın məşhur rəsamlarının əsərlərindən xəbərdar idi. Vaxt keçdikcə taleyin ona belə ömür yoldaşı rast etdiyinə sevinirdi.

Mədinə bütün həyatını, enerjisini Camalзадəyə, onun istedadının inkişafına həsr etdi. İşindən də ayrılıb ərini bütün qayğılardan azad eləmişdi. Camalзадə yalnız yaradıcılıqla məşğul oldu. Mədinə onu yeməyə dəvət edəndə otağından çıxıb yemək yeyir, sonra yenidən işə dalırdı. Tarixlə bağlı sənədli, elmi, bədii əsərlər oxuyur, bunların əsasında tarixi şəxsiyyətlərin obrazlarını çəkirdi. Onun konkret planları vardı: Azərbaycan xalqının keçmişində parlaq ulduzlar kimi parlayan Nizami, Babək, Füzuli, Natəvan, Nəsimi, Vaqif, Vıdadi, Hacıbəyov kimi insanların rəsmini yaratmağı həyatının məzmunu bilirdi. Bu müqəddəs niyyət yolunda bir neçə rəsm işlədi. Onlar ictimaiyyət və ekspertlər tərəfindən fərqli qiymətləndirildi. Xüsusilə Babək əsəri böyük müzakirələrə səbəb oldu. Gah bundan məyus olurdu, gah da “Bu qədər müzakirə olunubsa, əsərdə nəşə var, yoxsa diqqətdən kənar qalardı” deyib özünə təşəlli verirdi. Belə vaxtlarda Mədinə onu ruhlandırır, işi ilə bağlı haqqında fikrlərin olmasının daha yaxşı olduğunu deyirdi. Bu da kifayət etməsə, mahnı oxuyur, zarafatla fikrini yayındırırdı.

***Mən Bəhrüz xəyallı bir rəssam olsam,
Göyərçin əlini çəkərdim sənin,
Alının üstünə buludtək enən
Siyah tellərini çəkərdim sənin.***

*İlham pərisini çək, desəydilər,
Zöhrə ulduzunu çək, desəydilər,
Günəşin özünü çək, desəydilər,
Günəş camalını çəkərdim sənin.*

* * *

Batur tezdən oyanmağa vərdiş etmişdi: harasa gedəndə bir-iki gün yaxşı yata bilmir, gec yatır, tez durur.

O, uzanıb tavana baxır, gedəcəyi yerləri düşünürdü; Göygözü çox tərifiylər. Maraqlıdı, doğrudan gözəl yerdir? Bəlkə də bizim Amankutan, Şahimərdan Baxmal kimi yerlərdir. Xəyalında Göygözü Gölüqubbana bənzətdi.

Fikrinə yenə Gülgünə gəldi. Onu düşünəndə ürəyi döyünürdü. Gülgünə Soçidəki ilk görüşdən ağılında idi... Bəs o necə? O da sevir? Həmin vaxt heç nə demədi. Bəs niyə ağladı? Bəlkə, sevdiyi var? Elədisə, niyə açıq danışmadı?

İndi cəsarətlə dərini deyər. Aydın cavab istəyər. Camaladəyə ürəyini açacaq. Əslində, Bakıya da ona görə gəlib... Evli olmadığı aydındır. Atasıyla yaşayırmış.

“Gülgünə... Özbəkistana getməyə razı olacaq?... Valideynlərim nə deyəcəklər... Bəs taleyimizdə qovuşmaq varsa? Dünənki kişinin oğlu da burdan evlənir...”

Sualların sonu yox idi, biri digərini gətirəcəkdi. Qalxıb bir az idman etdi və yuyunmaq üçün hamama getdi...

Batur üç il əvvəl universiteti bitirib. Hələ də subaydı. Valideynləri nə vaxtdan bəri onun evlənməsini istəyirdilər. O isə, hər gün bir bəhanəylə boyun qaçırırdı. İllər keçir, hər qız da xoşuna gəlmirdi; biri arıq, biri kök deyir, birinin saçını bəyənmişdi, birinin boyunu bəyənmişdi. Valideynləri sənə göydəki ayı hardan tapaq deyib qəzəblənirlər. Kaş ki, özü də qızların aqlını başından alacaq qədər yaraşılı oğlan olaydı. İri gözləri onun arıq, qəhvəyi üzündə oynayır, arıq olduğundan, boyu həddən artıq uzun görünür. Belə olan halda, bu adamın qəlb incəliyinə, yüksək tələblərinə bax!

Onlar şəhərdən çıxanda saat doqquzun yarısı idi.

– Bu tərəflərdə yol asandır, – Gülgünə Batura üz tutdu. – Şəhərdə nəqliyyat çox olur, adam yorulur. Bu yolda iki yüz kilometr getmək, şəhərdə iki saat sürməkdən daha asandır.

– Batur, necə dincəldin?

– Yaxşı, Cəlil müəllim, sağ olun, – dedi Batur.

– Birbaşa Göygölə gedək, yoxsa yolüstü şəhərləri də gəzək?

Batur güldü:

– Daşkəndə təyyarəyə minənə qədər sizin ixtiyarınızdayam, açar da, sükan da Gülgünə xanımın əlindədir. O biri dünyaya desəniz də gedəcəm. Səsimi də çıxarmayacağam.

Camalzadə dünən dediklərini xatırlayıb güldü. Gülgünə də qəhqəhə çəkib Baturə tərəf döndü.

– Yaxşı dediz, Batur müəllim. İndi ikiniz də mənim əlimdəsiz.

Üçü də güldü.

Maşın külək kimi gedir, Batur ətrafdakı yaşıllığı, bağları, üzümlükləri seyr edirdi.

– Deməli, belə, – Camalzadə sükutu pozdu. – Yolda hər yerdə dayanmırıq, ancaq Mingəçevirə dəyib keçirik. Orada yemək yeyəcəyik. Yaxşı balıqları var. İstəsəniz çimə bilərik, böyük su anbarı var. Düzdü, Gülgünə xanım?

Gülgünə başını yelləyib təsdiq işarəsi verdi. Camalzadə üzünü Batura çevirərək sözünü davam etdirdi.

– Mingəçevirə gedək deməyimin səbəbi odur ki, ora bütün Qafqazın ürəyidir. Bəli, yeri gəlmişkən, – o, vacib bir şey xatırlayırmış kimi ciddiləşdi. Qalın, uzun saçlarını barmaqları ilə arxaya daradı. – Orada bir həmyerliniz var. Mən onu yaxşı tanıyıram. Toxuculuq fabrikində işləyir. Şəhərdəki Mədəniyyət sarayında fərdi sərgimin açılışına gəlmişdi, çıxış da etdi. İstəsəniz, tanış edərəm sizi.

Batura Özbəkistandan nə qədər uzaqda – Qafqazın qoynunda – həmyerlisi ilə tanış olmaq maraqlı gəldi.

– Yaxşı, gedək.

Camalzadə güldü.

– Mən də yox deməyəcəksən deyirdim. Damarlarında əsl özbək qanı axır.

Batur Camalzadəyə sınaıyıcı nəzər saldı.

– Niyə belə deyirsiniz?

– Yoxsa fikir vermədən keçib gedərdin, – dedi Camalzadə. Sonra yavaş-yavaş danışmağa başladı. – Özbək həmyerlim olub, neyniyim, deyə bilərdin. Yalnız milləti, onun taleyi, gələcəyi üçün can yandıran insan ölkəsindən danışanda bu qədər ayıq olar.

Batur bir az utandı.

– Yox, çox böyütdüz.

Gülgünə söhbətə qoşuldu:

– Təvazökar olmayın, Batur müəllim. Cəlil müəllim düz deyir.

Gülgünənin bu sözlərindən Batur daha da utandı. Ümumiyyətlə, Gülgünənin hər sözü Baturu çaşdırır və o, cavab tapmağa tələsirdi. Nə yaxşı ki, bu dəfə heç nə deməyə ehtiyac qalmadı, Camalzadə sözə qoşuldu.

– Bilirsən, Batur, təvazökarlıq yaxşıdır, lovğalanmaq, döşünə döymək pis xasiyyətdir. Amma, açığını deyim ki, hər şeyin bir ölçüsünün olması yaxşıdır. O cümlədən təvazökarlığın da. Çox təvazökarlıq da yaxşı deyil. Səncə, sənin təvazökarlığını hamı düzgün başa düşür? Yox, üzr istəyirəm, sən həmişə bir kənarda qalacaqsan və səni istedadsız adamlar qabaqlayacaq. Bu azmış kimi, səninlə məzələnəcəklər. Ona görə də insan öz qədrini bilməlidir. Yeri gələndə özünün kim olduğunu, nəyə qadir olduğunu göstərmək lazımdır.

Onun əsəbiləşdiyini görən Gülgünə radionu açıb dedi:

– Bədi! – deyə Camalzadəyə üz tutdu. – Məruzə bitdi! İndi musiqiyə qulaq asaq.

Radiodan şən mahnı gəldi:

***Mən bir uşaq, mən bir uşaq,
Sən bir ana, sən bir ana,
Azərbaycan, Azərbaycan, Azərbaycan.***

– Zeynəb Xanlarova, – dedi Batur.

– Sevirsən? – Mahnını eşidən Camalzadənin gözləri parıldıadı.

– Bəli, çox sevirəm. Ümumiyyətlə, çoxumuzun xoşuna gəlir. Bizdə çox məşhurdur.

Təxminən iyirmi beş-otuz il əvvəl tikilmiş, hələ təzə olduğu hiss olunan şəhərə çatanda günortaya yaxın idi.

Gülgünə maşını sağa döndərdi. Bir az gedib ağacların arasında mətbəxin yanında düşdülər. Ortada bir fəvvarə vardı, ətrafında stol və stullar qoyulmuşdu.

– Burada nahar edəcəyik. Bir az dincəlib, sonra gölə gedək. Sonra toxuculuq müəssisəsinə gedib həmyerlini görəcəyik, – dedi Camalzadə. – Yaxşıdır?

Batur təsdiqlədi. Gülgünə fəvvarədən sıçrayan suya üzünü tutub oynayırdı.

Camalzadə ilə Batur qıraqdakı stola əyləşərkən bir gənc qaçaraq gəldi.

– Salam, Cəlil müəllim. Xoş gəlmisiniz.

– Ay, sağ ol, – dedi Camalzadə, – tanış olun, qonağımdı, Özbəkistandan, Batur.

Gənc oğlan Baturla görüşüb:

– Çox yaxşı, sizinlə tanışlığımıza şadam, – dedi.

Camalzadə gəncə nəsə başa saldı.

Baturun gözü, fikri Gülgünədə idi. O, hələ də üzünü və əlini bulağın ətrafındakı gümüş zərrələrə tutmuşdu. Nazik hind köynəyi islanmışdı, amma qız bunu hiss etmirdi, balaca qız kimi hər şeyi unudub, ətrafdakıları vecinə almadan su ilə oynayırdı.

Oğlan masanı müxtəlif şirniyyatlarla doldurdu. Uzun çini qabda balıq gətirdi. Sanki balıq canlı idi, yanına göyərti düzülmüşdü. Batur təəcüblandı. Bunu görən Camalzadə başa saldı:

– Burda balıqları belə bişirirlər. Elə bil diridir, ancaq içi təmizlənilir. Bir ucundan kəsib yeyilir.

Balıq çox böyükdü, təxminən üç-dörd kilo olardı.

Batur heyrətini gizlədə bilməyib: – Əladır, – dedi.

Camalzadə balığın yarısını doğradı.

Gülgünə indi də fəvvarənin o biri tərəfinə keçmişdi. Camalzadə onu çağırırdı:

– Gülgünə xanım, bura gəl.

Gülgünə atasına dedi:

– Bu suyun necə rahatlıq verdiyini bilirsən?

– Xörək yemək istəmirsən?

Gülgünə gözəl üzündəki mirvari dənələri kimi su damcılarını silib onlara tərəf gəldi.

Gəlib Baturla üzbəüz oturdu...

Su anbarı dibsiz dəniz kimi çalxalanırdı.

– Çox böyükdür, – Batur uzaq üfəqə baxaraq dedi.

– Bəli, çox böyük göldür. – Camalzadənin sözlərində qürur hissi var idi.

– Eni on yeddi kilometr, uzunluğu yetmiş kilometrdir.

– Vay!

Uzaqdan bir qayıq göründü.

– Cəlil müəllim, qayığa minə bilərik? – dedi Gülgünə.

O tərəfə getdilər. Camalzadə qayıqçını çağırırdı...

Bir saatdan sonra şəhərə qayıtdılar.

Fabrikin qarşısında Camalzadə maşından düşərək: – Siz burada oturun, mən indi gəlirəm... Fəridə xanım burdadır? – dedi.

Gülgünə sağ əlini oturacağı arxasına atıb Batura tərəf döndü.

– Necəsiz, Batur müəllim? Darıxmırsız ki?

– Yox, – Batur dedi. – Sizinlə heç vaxt darıxmaram.

Qız güldü. Batur onun gülüşünün mənasını anlaya bilmirdi.

– Belə deyini! – Gülgünə qaşlarını çatdı. – Sözü ustasınız.

Batur eşq izharına cavab almağın vaxtı olduğunu düşündü və tez söhbəti açdı.

– Gülgünə xanım, yadınızdadır, mən keçən il sizə nə demişdim?

Qız sual dolu nəzərlərlə ona baxdı. Bu baxış gəncin ürəyini sıxdı. İstər-istəməz əlini onun əlinin üstünə qoydu.

– Bəs sahildəki söhbətlər? Cavab vermədikiz... Ona görə gəldim.

Qız da həmin söhbəti xatırladı. Lakin nə cavab verəcəyini düşünənə qədər Camalzadə göründü.

– Söyləyin, – dedi Batur tələsik.

– Cəlil müəllim... – dedi qız.

Batur maşından düşüb onlar tərəfə getdi.

– Şükür, Fəridə xanım buradaymış, – dedi Camalzadə.

– Buyurun, tanış olun.

Fəridə Baturla əl sıxışdı. Hal-əhval soruşdular. Qadın qonaqları evinə dəvət etdi.

Camalzadə Baturun da yerinə cavab verdi:

– Yox, sağ ol Fəridə xanım, gecikəcəyik. Göygölə gedirik. Baturu gəzdirməyə gəlmişik.

– Göygöl çox gözəl yerdir. Eldar bizi tez-tez ora aparır, – Fəridə dedi.

Sağollaşıb yola düşdülər.

– Qayıdanda bizə gəlin. Mütləq gəlin, gözləyəcəyik.

* * *

Cəlil Camalzadə ilə Mədinə xanımdan xoşbəxt adam yox idi. Amma bu xoşbəxtlik uzun sürmədi. Onlar beş ildən artıqdı ki, evli idilər, bircə uşaq sarıdan üzülürdülər. Mədinə övladları olmasını, onların ataları kimi istedadlı olmasını arzulayırdı. Camalzadə onu nə qədər həkimə göstərdi, amma nəticə olmadı. Camalzadə onu sakitləşdirirdi: “Narahat olma, bir gün uşağımız olacaq. Alnımıza uşaqsızlıq yazılıbsa da, darıxma. Ən əsası, mən səni sevirəm, mənə etdiyən yaxşılığını və fədakarlığını heç vaxt unutmuyacağam. Yaratdıqlarım övladlarımızdır...”

Camalzadə arvadının fikrini nə qədər yayındırmağa çalışsa da, nə qədər təsəlli verib sakitləşdirsə də, xeyri olmadı. Tək qalanda qəlbinin dərdi göz yaşlarına çevrilib dışarı sızırdı: “Mən bədbəxt qadınam. Özüm bədbəxt olsam razıyam, bir gəncin xoşbəxtliyini əlindən aldım. Məni nə qədər sevir. Bəs özüm? Onsuz mənim həyatım qaranlıqdır. Ona ağıllı, istedadlı övladları vermək istəyirdim... Hanı?!”

Bəlkə də dünyada hər xəstəliyin dərmanı var. Amma bu xəstəliyin müalicəsi hələ də tapılmayıb.

Mədinə bütün var-dövlətini və malını bunun əlacını tapana verməyə hazırdı. Bircə övlad dünyaya gətirsə, sevimli ərinə bir oğul versəydi, heç bir dərdi olmazdı.

Camalzadə uzaq rayonlara yaradıcılıq ezamiyyətlərinə gedəndə Mədinə xanım səhərdən axşama kimi həyətdə oturub düşünürdü. Kaş rəssam Cəlil Camalzadənin oğul-qızları bu həyətdə oynayırdılar. Biri gedib atasının yarımçıq işini alt-üst edəydi, o biri boyasını dağıdaydı... Mədinə bəzi analar kimi onları döyməzdi, söyməzdi...Əri yorulanda uşaqlarından biri o çiyindənən, biri bu çiyindənən asılıydı. Mədinə onları danlayaydı: “Sakit otu-

run, atanız yorulub, istirahət etsin". Camalzadə gülərdi: "Qoy, oynasınlar, yorulmadım. Onların oynadığını görəndə yorğunluğum gedir, ruhum dincəlidir.."

Deyirlər ki, dəmiri pas yeyər, insanı qəm. Sonsuz düşüncələri Mədinəni qurd kimi yavaş-yavaş yeyirdi. İçərisində qurd olan gözəl almaya çevrilirdi. Baxırsan, işıqlıdır, amma içi... İçdən əziyyət çəkən hər şeyin, insanın da ömrü qısa olur. Həyatın bu amansız qanunu Mədinə xanımdan da yan keçmədi. O, təzyiq xəstəliyi tapdı. Bu, Camalzadəni çox narahat edirdi. Qadını bir çox doktorlara, tanış professorlara göstərdi. Hamısının fikri eynidi: narahat olmasın, heç nə düşünməsin, deyib-gülsün. Mədinə bu nəsihətlərdən yorulmuşdu.

Mədinəni bu dərddən qurtarmaq üçün müxtəlif yerlərə, kurortlara aparırdı. Bunları düşünərək günlərlə əlinə fırça ala bilmədi. Kaş bir faydası olaydı, Mədinənin üz-gözü daim solğun olurdu. əvvəlki cəldliyi də qalmamışdı. Hərdən Camalzadə ona baxır, ürəyi parçalanırdı.

Bir neçə il keçdi. Bu illər Camalzadəyə böyük təsir göstərdi. Daha sərgilərdə yeni əsərləri görünürdü. Sənətsünaslar, pərəstişkarları, həmkarları bunu görməməzlikdən gələ bilməzdilər. Ona görə də yaradıcılığı haqqında tədricən müxtəlif fikirlər yarandı. Biri deyirdi ki, dincəlmək vaxtıdır, biri deyirdi ki, ola bilsin, daha ciddi iş başlayıb, kimisi deyirdi ki, istedadı tükənib.

Camalzadə bu sözlərdən xəbərsiz deyildi. Bu dünyada sənətkar qədər həssas adam az var. Camalzadə qətiyyəti, iradəsinin gücü, sözə qalib gəlmək bacarığı ilə çoxlarını təəccübləndirdi. Həmin ilk tarixi əsərlər, xüsusən də Babəkə həsr olunmuş əsərlər sərgilənəndə, onlar haqqında ciddi müzakirələr gedəndə Camalzadə hamını heyretə gətirirdi. O, emalatxanasından çıxmada işləyirdi. Bu əsərlə bağlı müzakirələr bitməmiş ikincisini nümayiş etdirdi. Camalzadənin özü üfüqdə görünür.

Sonra bəziləri gülürdü: Camalzadə arı yuvasını qarışdırır, sonra qıraqda oturub təkbaşına baxır.

Bu işlərə qarışmağın nə faydası var? Bunun yerinə çox çalışmalıdı. Hər cür xırda söz-söhbət dalınca qaçmaqdan, çalışıb əsər yaratmaq daha yaxşıdır. Bu mübahisələr keçəcək, amma iş qalacaq.

Bu, Camalzadənin qanunu idi. Ona görə də məclislərdə çıxış etmir, qəzet-jurnallara ardıcıl müsahibə vermirdi...

Kimə, əzizim, istedadım sönməyib, hələ çox güclü əsərlər yaratmağa imkanım, gücüm və istedadım var, sadəcə, ailə vəziyyətim mürəkkəbdir, əhvalım pisdir, ona görə də fırça tuta bilmirəm. Hətta emalatxanaya girməyə vaxtım yoxdur, - deyə bilər? Bu mümkün deyil! Qoy, kim nə deyirsə - desin. bütün fikirlərin yalan, onun istedadına böhtan olduğu ortaya çıxacaq. O, buna əmindir. Təkcə əzizi Mədinə xanım tez sağalsın.

Belə çətin günlərin birində gecə yarısı oyandı. O tərəfə döndü, bu tərəfə döndü, yata bilmədi. Axırda Mədinəni oyatmamaq üçün yavaş-yavaş qalxıb emalatxanasına getdi. O, uzun müddətdi yarımçıq qalan işi davam etdirmək arzusunda idi. Aylarla onu gözləyən fırçanı tutdu. O, sevimli şairi Füzulinin portreti üzərində işləyirdi. Yarımçıq portretə bir xeyli uzaqdan baxdı. Hansı yerdə hansı rəngdən istifadə edəcəyini təsəvvür etdi. O, Füzulinin "Sor" rədifli qəzəlini oxuyaraq işə başladı:

«Kəvakib seyrini şəb ta səhər bidar olandan sor...

Bir xeyli ilhamla çalışıb, ləzzət aldı. Sübhün açıldığını belə hiss etmədi. Hər səhər oyanıb onu çaya çağıran Mədinə bu gün nədənsə susurdu.

Camalzadə fırçasını yerinə qoydu, əlindəki boyanı silib, emalatxanadan çıxdı. Həyətdə, mətbəxdə sakitlikdi. Ürəyi narahat oldu. Niyə oyanmadı? Tez-tez salona girdi. Mədinə xanım yerində uzanmış, amma oyaq idi. Şükür, dedi öz-özünə.

– Nə çox yatdın, əzizim? – dedi arvadının yanına gedərkən.

– Sən burdasan? – Ərinin boyalı əllərini görüb dedi: – İşləmişən? Mənim dərdimlə məşğul olub, işini dayandırmısan.

Mədinə xanımın səsi çox üzgündü.

– Sənə nə olub, əzizim? – Camalzadə əlini arvadının alınına qoydu. – Deyəsən, qızdırman var. Həkim çağırım?

Mədinə sol əlini yorğandan çıxarıb ərinin boynuna qoydu.

– Sağ qolum, sağ ayağım daş kimi ağırdır, tərpedə bilmirəm. Ayağa qalxa bilmədim. Səni gözləyirdim.

Camalzadə sol əli ilə həyat yoldaşının əlindən tutub, sağ əli ilə durmağına kömək etdi. Amma Mədinə dura bilmədi... Sağ tərəfi başdan-ayağa iflic olmuşdu.

* * *

Maşından düşən kimi soyuq meh Baturun üzünə vurdu. Gəncədə istiydi, bir köynəkdə tərləyən adam burada kostyumsuz üşüyür.

– Çox sərinmiş, – dedi Batur.

– Bura həmişə çox sərin dir. Bizim dayandığımız yer dəniz səviyyəsindən min səkkiz yüz metr hündürlükdədir. – Camalzadə Baturun qolundan tutdu. – Göygöl oradadır. – Qarşısında böyük bir göl göründü. – Deyilənə görə, 12-ci əsrin gözəl günlərindən birində gecə vaxtı çox güclü zəlzələ baş verib. Həmin zəlzələ nəticəsində bu dağlarda yeddi göl yaranıb. Göygöl onların ən böyüyüdür. Buna görə də onu göllərin şahı adlandırırlar. "Şah"ın dərinliyi yüz metrə qədərdir.

– Hekayənin ən maraqlı tərəfi odur ki, – Camalzadə sözünə davam etdi,
– Nizami həmin zəlzələ gecəsi anadan olub.

Batur bu rəvayətdə dərin rəmzi məna görürdü. Nizami və bu göl. Biri insanlara həyat verir, digəri mənəvi qida verir. Biri göllərin şahı, digəri isə şeirin şahıdır. Üstəlik, hər ikisinin əbədi həyatı var.

Gəzməkdən yorulmuşdular, ona görə də tez yatdılar.

Batur həmişəki kimi tezdən qalxdı. Camalzadə hələ yatırdı. Onu narahat etməmək üçün yavaş-yavaş çıxdı. Gecə yağış yağmışdı. Ətraf o qədər sakit-di ki, uzaqdan gedən adamın ayaq səsləri eşidilirdi.

Batur doğulub boya-başa çatdığı kəndi, uşaqlığını xatırladı. Kəndlərindən üç-dörd kilometr yuxarıda böyük kolluqlar, meyvə bağları, üzüm bağları var idi. Onun yaşıdları həmin bağlarda dovşan, tülkü qovurdular. Bir kolun kölgəsində yatan dovşana baxmaqdan gözəl bir şey varmı?! Maraqlıdır ki, dovşan yatanda belə onun gözləri açıq olur. Bunu sonralar atasından və qardaşlarından öyrəndi.

Baturun atası bağların arasında, stadionun yarısı qədər yerə qarpız əkərdi. Torpağın bir tərəfi üzüm bağına bitişik idi. Ortada hündür ağacın üstündə oturub dovşanlara, tülkülərə, almalara baxırdı. Onların üzüm və yemiş yemələri o qədər kefli idi ki, Batur saatlarla ərinmədən seyr edirdi.

Baturgilin kəndində indiki uşaqlar çöl dovşanını tanımır, tülkü ilə sincabı zooparkda görüblər. Dovşanı bağda qova bilmirlər, onun üzüm yeməsinə baxa bilmirlər, belə kəndir bağlayıb dərəyə düşə bilmirlər. Hamısı boş sözlər, lazımsız iş! Axı futbol oynayanda bağda nə var? Göyərçinmiş! Televizorda hamı heyvan və quşları göstərir. “Heyvanlar aləmində” proqramına baxsalar, nə qədər heyvan “tanıyacaqlar...”

Baturın başı fırlandı. Əllərini açıb dərindən nəfəs aldı.

– Batur!

Bu, Camalzadənin səsidir. Görünür, Baturu axtarır. Batur dönüb əllərini ağzına götürüb qışqırdı: – Mən buradayam!

Camalzadə pilləkənin başında göründü. Baturun səsinə eşidib aşağı enməyə başladı.

– Gölə sirrini deyirsən? – dedi Camalzadə Batura yaxınlaşanda. – Mən səni çoxdandır axtarıram. Dedim azıb – eliyərsən...

Batur:

– Uşaq deyiləm ki, niyə azıram... Gülgünə xanım hanı? – dedi qeyri-ixtiyari.

– O, qoruq tərəfə getdi. Həm marallara, ceyranlara baxmağa, həm səni axtarmağa..

– Niyə narahat olduz? Polisə xəbər vermədik, inşallah?!

– Əgər tapılmasan, elə də edərdik – dedi.

Camalzadə suya yaxınlaşdı. – Gölün bu qədər göy olmasının səbəbini bilirsən? – Cavab gözləmədən izah etdi: – O zəlzələdən əvvəl bu torpaqlarda qalın ardıc meşələri var idi. Gölün dibində ardıc ağacları qalıb. Buna görə gölün rəngi gömgöydür.

Sahildə bir az gəzdikdən sonra pilləkənlərlə yuxarı qalxdılar. Enişdə o qədər də bilinmirdi, gölün səviyyəsindən mehmanxanaya qədər yol yüksəkmiş. Onlar yolun yarısına çatmamış, hər ikisinin nəfəsi kəsildi.

– Əslində, insan hər səhər bu pilləkənlərlə düşüb - çıxmalıdı.

– Onda idmançı olarıq ki...

Yuxarı çıxdılar. Otelin qarşısında heç kim yoxdur.

– Burada həmişə adam az olur? – Batur soruşdu.

– Bəli, – Camalzadə dedi. – Ümumiyyətlə, burada gecələyənlər azdır. Uzaqdır, yalnız sizin kimi qonaqlar gecələyir.

– Onda belə böyük otel tikməyə nə ehtiyac var idi?

Camalzadə Batura qərribə baxdı. Batur onun baxışının mənasını anlamadı.

– Bəzən lazım olur. Daha çox qonaq gələndə nə edəcək? Çox da böyük deyil.

Batur heç nə demədi, başqa etiraz etmədi.

– Qoruğa gedək, – dedi Batur.

Qoruğun yaxınlığındakı dağa gedən tənha yolla getdilər. Gülgünə qoruğun o biri tərəfində oturmuşdu. Ceyran tor hasarın içində, Gülgünə çöldə. Batur onlara baxdıqca bir-birindən fərqli iki ceyranın sanki səssiz söhbətini dinləyirdi. Yox, ceyran, deyəsən, Gülgünəyə yalvarırdı. Sanki onu bu tordan azad etmək üçün yalvarırdı.

Camalzadə Gülgünəyə baxıb Batura dedi:

– Bax, Batur, Gülgünə xanım onunla danışır. Nə gözəldir! Heyif ki, kameramız yoxdur, şəklini çəkmək lazımdı.

– Bu mənzərəni təsvir edə bilərsiz, – dedi Batur. – Əksinə, şəkildən daha canlı olacaq.

Camalzadə tutuldu. Başqa bir rəssam olsaydı, “çəkərəm, bundan daha gözəl çəkəcəm” deyərdi...

Batur Camalzadədən niyə dəyişdiyini soruşmağa cəsarət etmədi.

Gülgünə gördü ki, Camalzadə ilə Batur baxır. Deyəsən fikirləşdi ki, mən danışsam, ceyran qaçacaq, əli ilə işarə etdi. Camalzadə qabağa düşdü, Batur da ardınca. Onlar yarım saat ətrafı gəzib müxtəlif heyvanlara, quşlara tamaşa etdilər. Batur ləzzətlə ətrafa baxır, quş kimi yüngülləşir, bura gəldiyinə görə sevinirdi...

Səhər yeməyindən sonra Camalzadə Baturu bir təpəyə apardı.

– Çox gözəl yerdir, bütün dağlar, göl ovuc içi kimi görünür.

Onun dediklərini Gülgünə də təsdiqlədi.

On dəqiqə getdikdən sonra o gözəl yerə çatdılar.

– Cəlil müəllim burada "Göygöl" əsəri üzərində işləyirdi, – Gülgünə dedi.

– Yeri gəlmişkən, mən əsərinizi görməmişəm.

Ətrafı fikirli – fikirli müşahidə edən Camalzadə Baturun sualına biganəliklə cavab verdi:

– Bakıya gedəndə görərsən... Evdədir, hələ heç yerə verməmişəm.

* * *

Mədinə üç il yataq xəstəsi oldu. Camalzadə arvadını qurtarmaq üçün kimlərin qarısını döymədi?! Göstərmədiyi professor qalmadı. Tanışlarının köməyi ilə Moskvadan mütəxəssislər gətirdi. Mədinə özü də artıq hər şeydən ümidini itirmişdi; Camalzadəyə biganə qulaq asırdı...

Beləcə, ağır gecələrin birində o dünyaya köçdü. Camalzadə bunu bilmədi. Həmin axşam Camalzadə uzun müddət arvadının yanında oturdu, gecə yarısından sonra da yatmadı. Nədənsə, Mədinə ilə söhbət etmək, xoş günlərini xatırlamaq, onu şad etmək istəyirdi. Camalzadəyə elə gəlirdi ki, Mədinə bu gün daha yaxşı görünür. Fikirləşdi ki, bir həftə əvvəl Moskvadan gələn professorun məsləhətləri, müalicələri ona şəfa verir. Arvadına da dedi: "Görəcəksən, əzizim, tez sağalacaqsan, hər şey yaxşı olacaq. Professor dedi... Sonra Göygölə gedəcəyik. Mən sənin portretini orada çəkəcəyəm". Mədinə ərinin sözlərinə təbəssümlə qulaq asdı. Üç il idi ki, yataq xəstəsi idi, amma indiki kimi heç vaxt bu qədər sarsılmamışdı. O, həmişəki kimi bu barədə Camalzadəyə danışmadı. Əksinə, özünü əvvəlkindən daha enerjili aparırdı. "İndi yat, yorğunsan" dedi ərinə.

Camalzadə yuxu gördü. Yuxuda Göygölün sahilində gəzir, Mədinənin portretini çəkmək üçün münasib yer axtarırdı. Mədinə xanım ora-bura qaçırdı. Ürəkdən gülürdü. Camalzadəyə baxaraq: "Məni tuta bilməzsən... Mənim şəklimi də çəkə bilməzsən. Uzaqlara uçacağam. Onda məni tapa bilməyəcəksən" - deyirdi. Camalzadə "Əvvəlcə rahat yer tapacağam, sonra görəcəksən, göydə uçsan belə, sənin rəsmi üzərində işləyəcəm. Sadəcə, sənin ürək döyüntülərini və nəfəsini hiss etmək istəyirəm", - deyirdi.

Səhər oyandı. Bir müddət uzanıb yuxusunu fikirləşdi. Allah xeyirə calasın. Qaçırdı, uçacağam deyirdi, sağalacaq. Mütləq Göygölə aparacağam, şəklini çəkəcəyəm. Onun fonunda Göygöl səhəri əks olunacaq. Mən də eyni şəkildə təsvir edəcəyəm. Sevinəcək. Axı o, Göygölü çox sevdi.

Bu fikirlərlə ayağa qalxdı. Mədinənin yanına gəldi. O, yatarkən sinəsini örtmürdü. Bu gün isə nədənsə üzü qapalı idi. Üşüyüb - nədi?

Camalzadə arvadını oyatmamağa çalışaraq yavaş-yavaş yorğanı qaldırdı... donub qaldı, bütün bədəni uyuşdu...

* * *

Mədinə vəfat edəndən sonra Camalzadə dəli kimi olmuşdu. Nə yediyini bilirdi, nə işini. Bəzən bütün günü oturub fikirləşir, bəzən uzun gecələri oyaq keçirirdi.

Özünü ələ alıb işə başladı. Səhərdən axşama kimi emalatxanadan çıxırdı.

O xeyli əsər yaratdı, işləri sərgilərdə nümayiş etdirildi. amma Mədinənin bu xoş günləri görmədən getdiyini xatırlayanda ürəyi parçalanırdı. Mədinəyə verdiyi sözü həmişə xatırlayırdı. Onun portretini çəkmək istəyirdi. Onu çəkəcək. Beş ildən sonra, on ildən sonra – amma çəkəcək. Bir-iki dəfə çalışdı, amma bacarmadı, əli titrədi, bütün bədəni titrədi, qələmi belə qaldıra bilmədi. Dərdi bir az soyuduqdan sonra mütləq işləyəcək.

Mədinə Xanlar rayonundan idi. Onun valideynləri Göygöl yaxınlığındakı kənddə yaşayırdılar.

Həyat yoldaşı vəfat edəndən sonra Camalzadə cəmi iki-üç dəfə bu evə gəldi, Yox, qayınanası ona bir pis söz demədi, əksinə, deyirdilər, səni görəndə elə bil Mədinəni görürük.

Mədinənin portretini çəkmək üçün Göygölə neçə dəfə getdiyini də bilmir. x Xeyli eskiz çəkdi – heç biri onu qane etmədi. Ölümündən 5 il keçsə də, hələ də vədinə əməl edə bilmir, ağlayırdı..

Bir gün səhər ertə yola düşdü. Bütün eskizləri evdə qoydu, heç birini, hətta ən çox bəyəndiyini də götürmədi. Yenidən işləyəcək, tamamilə yeni mənzərə, ruh tapacaqdı. Mədinənin görkəmini, duruşunu, üz ifadəsini tamamilə yeni şəkildə çəkəcək. O gecə gördüyü yuxu yadına düşdü, o yuxuda axtardığı rahat yeri tapacaq və tapmadan oradan ayrılmayacaq. Həmin yerə gedib Mədinənin portretini istədiyi səviyyədə bitirənə qədər geri qayıtmayacaqdı. Qoy, bir həftə keçsin, bir ay, bir il... Bitirib sonra qayıdacaq. Bu işi tamamlayana qədər hər şeyi buraxacaq.

Yuxusunda gördüyü rahat yeri tapdı; o bir təpə idi. Buradan bütün dağlar vüqarlı, gölün gözəlliyi görünür, meşənin xışıltısı eşidilirdi.

Nahardan sonra Camalzadə eskizlərinin olduğu yerə qayıdıb, işinə davam etdi. Barmaqlarının arasında üç-dörd karandaş tutaraq gözəgörünməz zirvəni hansı rəngin daha yaxşı təsvir edəcəyini düşündü. Bu zaman kimsə güldü. Sanki Mədinənin gülüşü qulağında səsləndi. Ətrafa baxdı. Üç-dörd addım aralıda ağacların arasında bir qız dayanmışdı. Ya Allah! Mədinə xanım dirilib gəlmişdimi? Camalzadə əvvəlcə qorxdı. Fikirləşdi ki, mən onun ruhunu görürəm. Amma qız yenə güldü və ona tərəf gəlməyə başladı. Ay tövbə, insan bu qədər bənzəyirmi? Zərif-zərif

gülümsəyən qızın qaşları, gözləri, uzun, ağ sifəti, boyu, hətta gülüşü də Mədinənin idi!

Ona baxıb çaş-baş qalan Camalzadə bir müddət sonra özünə gəldi. O vaxta qədər qız salam verdi:

– Salam, müəllim.

– Salam, – Camalzadə dedi. Onun səsi titrəyirdi. – Bağışlayın, xanım, siz kimsiz, hardan gəlmisiz, kimi axtarırsız?

– Siz rəssamsız? Yoxsa müstəntiq?

Camalzadə bu açıqlamadan bir az ayıldı.

– Bağışlayın.

– Bakılıyam, tələbəyəm, heç kimi axtarmıram. Səfərə gəlmişdik, gəzirəm. Sizi gördüm. Baxdım, şəkil çəkirsiz. İzləmək istədim. Olar?

Camalzadə dayanmadan danışan qıza baxır, sözləri onun qulağına çatmasa da, beynində axtardığı rənglər, obrazlar canlanırdı.

– Haralısınız? Hansı iş üzərində işləyirsiniz?

Camalzadə da güldü.

– Mən də Bakıdanam. Bir xanımın portretini çəkmək fikrindəyəm.

Qız ona yaxınlaşdı. Başını sağ çiyinə əyərək naz-qəmzə ilə dedi:

– Gözəl xanımdır?

Camalzadə qatlama stulda əyləşdi. Bir siqaret çıxartdı.

– Hə... Gözəl xanım idi. Müqayisə edilməyəcək qədər gözəl idi.

Qız birdən ciddiləşdi. Camalzadəyə yazığı gəlmiş kimi:

– O xanım həyatda deyilmi? – dedi.

Camalzadə siqaret tüstüsündən dərinədən nəfəs alıb dedi:

– Bəli... Onun vəfatından beş ildən çox vaxt keçib. Beş ildir işləyirəm.

– Ay, ay, beş ildir ki, bir şəkil üzərində işləyə bilmirsini\zsə, necə rəssamsız?

Camalzadə diqqətlə qıza baxdı. “Bu qız yaradıcılığın çətinliyini, ağrısını hardan bilsin?”

– Elədir, xanım, – fikirli halda dedi. – Beş ildir işləyə bilmirəm, deyəsən, axtardığımı tapdım.

Qız siqaret çəkən rəssamın çiyinə düşən qalın saçlarına, iti baxan gözlərinə, qara qaşlarına baxdı. Onu haradasa görmüşdü. Harada? Hə, yadına düşdü: televizorda görmüşdü. Sərgisi hardasa açıldığı üçün oradan reportaj olanda özünü də göstərmişdilər. Adı nə idi, Cəlil... Cəlil Camalzadə. Elədirmi? Soruşsunmu?

– Bağışlayın, müəllim, siz Cəlil Camalzadə deyilsiz?

Camalzadə dabanı ilə siqaret kötüyünü əzib ayağa qalxdı.

– Siz hardan bilirsiniz, xanım?

– Televiziyada görmüşəm. Sonra hansısa qəzətdə, ya jurnalda şəkliniz çıxmışdı.

– Sağ olun, xanım.

Camalzadə qələmlərini götürüb sürətlə işə başladı. Qız onun zərif və incə hərəkətli əllərini, müxtəlif yerlərdə rənglərdən istifadə tərzini, xanımın gözlərinin və qaşlarının nəfis xətlə parça üzərində əks olunduğunu görəndə təəccübləndi. O, təsviri sənəti sevirdi, lakin rəssamların iş prosesini heç vaxt müşahidə etməmişdi. "Çox gözəl! Sənətin sehri budur, istedadın gücü budur!..."

O, rəssamın işinə baxarkən bir yerdə donub qaldığını belə hiss etmədi. Rəssam isə hərdən ona baxır, çevikliklə gah o qələmini, gah bu qələmini alıb zövqlə işləyir. Qız özü də bilmədən rəsamın obyektinə çevrilmişdi. Camalzadə buna sevinir, qız birdən gedər deyər, tez-tələsik çəkirdi.

Yox, Camalzadənin gözlədiyini kimi olmadı.

– Ay, oturmağıma baxın, yoldaşlarım indi gedəcəklər.

O, belə deyib qaçdı, geri dönüb dedi: "Görüşənədək, Cəlil müəllim".

– Sağ olun! – Camalzadə onun darxasınca əlini yellədi.

...Camalzadə bir həftə sonra Göygöldən qayıtdı. "Göygöl" əsəri artıq başa çatmışdı.

Mədinənin qarşısında ruhu şad olar. Artıq onun peşmancılığı yoxdur. Həyat yoldaşının xatirəsi ilə onun üzünü ağ idi.

O, Bakıya apararı yolla gedərkən bunları düşünürdü...

Şəhərə daxil olduqdan sonra maşının sükanını evə deyil, qəbiristanlıq istiqamətinə çevirdi. Maşını darvazanın qabağında saxlayıb Mədinənin məzarının başına getdi. Qara mərmər üzərindəki şəklinə baxıb susdu. Sonra canlı adamla danışmış kimi, alçaq səslə danışmağa başladı: "Mədinə xanım, mən yenə buradayam! Rahat yat, əzizim! Məndən nigaran olma. Bilirsən, mən sənə verdiyim sözünü tutdum. Mən indi Göygöldən gəlirəm, sənənin portretini orda çəkmişəm... Bu, mənim ən yaxşı işim olacaq. Çünki içində sən varsan, əzizim!..."

Gözəl günlərin birində Camalzadənin evində telefon zəng çaldı.

– Alo.

– Salam, Cəlil müəllim, necəsiniz?

– Çox sağ olun, kimdir? – Camalzadə zəng edən səsini tanıyırdı.

– Tanımadız? Mənəm... Yadınızdadırmı, on beş gün əvvəl Göygöldə görüşmüşdük.

Camalzadə xatırladı. Beş ildir bitirə bilmədiyi işini sürətləndirməyə sövq edən qızı tanıdı.

– Bəli, xanım, tanıdım. Siz necəsiniz?

– Yaxşı, – dedi qız. – İşiniz bitdi? İcazə versəz, görmək istəyirdim.

Camalzadə yarımçıq qalmış işlərini heç kimə, hətta ən yaxın dostlarına belə göstərməzdi. "Göygöl"ün da son işləri qalıb. Ona görə də tərəddüd etmədən dedi:

– Yox, xanım, hələ görüləsi işlər var. Bir neçə həftədən sonra gəlin. O vaxta qədər bitəcək.

– Bir həftə sonra yenə zəng edəcəm.

Bir həftə sonra qız Camalzadənin emalatxanasına baş çəkdi. “Göygöl”ü görəndə ağzı açıq qaldı. O zaman gördükləri indiki şəklin yanında oyuncaq idi.

Sənətin sehri, qüdrəti qarşısında dili acızdı. Camalzadə siqaret çəkə-çəkə ona baxırdı.

Uzun sükutdan sonra qız dərinədən ah çəkdi. Pəncərənin qarşısındakı stula əyləşdi.

– Cəlil müəllim, – sakitcə dedi, – sirr deyilsə, deyin, bu xanım kim idi?

Camalzadə siqareti üfürüb var – gəl edə - edə danışmağa başladı:

– O, mənim ürəyimin bir parçası idi, rəhmətə getdi, mən tək qaldım. O, təkə evimin gülü deyil, həm də həyatımın işığı idi.

Rəssam susdu. Hələ də var-gəl edirdi, qıza baxmırdı, sanki otaqda tək idi, Qız rəssamın yarasını təzələdiyindən utanırdı. Yavaş-yavaş ayağa qalxdı.

– Deyəsən, sizi incitmişəm, müəllim, üzr istəyirəm. Mən indi gedirəm.

– Yox, yox, – Camalzadə tələsik dedi, – mən beləyəm. beş ildir ki, beləyəm Fikir verməyin... Buyurun, çay içək.

– Sağ olun, müəllim. Mən gedirəm.

Qız getdi.

Qız şəhərin gur küçəsi ilə gedərkən nə maşınların gurultusunu, nə insanların səs-küyünü eşidir, nə də Bakının küləyini hiss edirdi. O, indicə kətan üzərində gördüyü xanımı, beş ildir ki, onun xatirəsini qəlbində ehtiramla yad edən və bu gün ona əbədi heykəl ucaldan Cəlil Camalzadəni düşünürdü. Sədaqət və sevgi sözləri beynində fırlanırdı. Nədənsə sənətkara yazığı gəlirdi. Nə qəddar həyatdır! Bilməyən adam düşünər ki, dünyada Cəlil Camalzadədən xoşbəxt insan yoxdur. Əslində, onun bütün həyatı faciə kimi görünür...

* * *

Gülgünənin maşını dağ yollarından çıxıb Gəncəyə yaxınlaşırdı. Hər kəs öz düşüncələri ilə məşğul idi.

– Batur, Göygölu bəyəndin? – Camalzadə soruşdu.

– Çox gözəldir..

– Bilirsən niyə səni Azərbaycanın başqa yerlərinə yox, Göygölə gətirmişəm? – Camalzadə bildirdi. – Əslində, bizdə belə gözəl yerlər çoxdur!

Batur bu gözlənilməz suala cavab verə bilmədi. Gülümsəyib çiyinlərini çəkdi.

– Bilmirəm...
– Bunun bir səbəbi var. Göygöl mənim üçün də, Gülgünə xanım üçün də çox dəyərli yerdir.
– Azərbaycanın hər bir övladı üçün hər qarış qiymətlidir deyə düşünürəm.
Camalzadə ona tərəf çevrilib daha yaxın oturdu.
– Haqlısan. Amma bizim üçün Göygöl xüsusi əhəmiyyət kəsb edir..
Qazax yoluna getdilər.
– Qazax – Səməd Vurğunun doğulduğu yerdir. Maqsud Şeyxzadə də burada doğulub. Bu qədər gəlib Şeyxzadənin doğulduğu yeri görmədən gedəcəksən?

* * *

Üç gündən sonra Bakıya qayıtdılar. Batur “Otelə gedim, dostlarımı tapacağam” dedi. Camalzadə qoymadı: “Hamısını çatdıracaqsan. İndi bizə gedirik. Bir az dincələk. Çay içək. Mən sənə “Göygöl”ü göstərəcəyəm”- dedi. Onun təklifi Baturun ürəyincə oldu.

Camalzadə ilə Batur çay içib emalatxanaya keçdilər. Batur emalatxananın divarından asılan “Göygöl” rəsmini görəndə heyrətdən nə deyəcəyini bilmədi.

Camalzadə divanda oturub siqaret çəkirdi. Batur onunla üzbəüz oturdu. Onun gözləri hələ də şəkildəydi. Orada təsvir olunan qız Gülgünəyə çox bənzəyirdi. “Deyəcəm, indi dərdimi deyəcəm” – deyə Batur fikirləşdi.

– Cəlil müəllim, – dedi rəssama, – icazə verin, sizdən bir şey soruşum.
Camalzadə fikirli-fikirli bir siqaret çəkdi və dedi:
– Buyur.
– Qızınız da institutu bitirib. Niyə...
Sənətçi onun sözünü kəsdi:
– Demək istəyirsən ki, niyə ailə qurmur?
– Bura həm gəzmək üçün, həm də xoş bir ümidlə gəlmişəmdim. Düzünü desəm, mən Gülgünə xanıma aşıqəm. Keçən il Soçidə...
Camalzadə ciddiləşdi. Nədənsə danışırdı. Baturun ürəyi tez-tez döyünürdü. Fikirləşdi ki, indi danlayacaq.
– Bunu Gülgünənin özünə demisən?

Baturun vaxtı başa çatırdı, amma hələ də Gülgünəyə qəlbini açma bilməmişdi. Dərdini demək, onun ürəyini bilmək istəyir, – buna fürsət axtarır.

Nahardan sonra sahilə getdi. Batur göbələk kimi çətirlərdən birinin altında oturub dənizi seyr etməyə başladı.

– Hə, Batur müəllim, burdasız?
Gülgünə idi.

Batur dönüb ona baxdı. Qız tək idi.
 – Cəlil müəllim hardadır?
 – İndi gəlir.
 Qız onun yanında oturdu.
 – Sabah gedirəm, – Batur, fürsəti əldən verməməyə çalışıb sözə başladı.
 – Eləmi? – dedi Gülgünə.
 – Gülgünə, bilirsiniz, sizə bir sözümlə var. – Qız gülümsəyərək ona tərəf döndü... – Mən sizə aşıq oldum.
 Qız gülməyə başladı.
 – Gülməyin, xahiş edirəm, – dedi Batur. Onun səsi titrəyirdi. – Ciddiyəm.

– Axı siz bilmirsiniz mən kiməm, necə qızam.
 – Nə isə... O vaxt ilk dəfə mətbəxin qapısında görüşəndə ürəyim həyəcanla döyündü. O vaxtdan gecə-gündüz sizi düşünürəm. Mən ancaq atanızdan utandım. – Qız heç nə demədi, yenə də kədərli görünürdü. – Məktub yaza bilərəm? Cavab yazarsınız?

Qız hələ də susurdu. Sanki Baturun sözünü eşitməmişdi. Batur onun gözəl gözlərinə baxdı. Əli qeyri-ixtiyari onun əlinə uzandı. Qız əlini çəkdi.
 – Lazım deyil...

Dodaqları titrədi. Sonra kirpikləri nəmləndi. Batur özünü saxlaya bilmədi. Qızı qucaqladı. Qız dərhal oğlanın qollarından sıçradı. İndi ağlayırdı. Səsi çıxmır, göz yaşları mirvari kimi gözəl üzündən aşağı yuvarlanırdı.
 – Yox, – qız başını yelləyərək dedi, – yox, bu fikrinizdən daşının. – Yaşlı gözləri ilə Batura gözlərində idi.
 Uzaqdan Camalзадə göründü.
 – İndi atanıza da deyəcəm, – Batur dedi.
 Qızın rəngi ağardı.
 – Yox! – qətiyyətlə dedi. – Sizə yalvarıram, bu barədə ona deməyin. Odur ki, qalxıb dənizdə üzünü yumağa başladı...
 Camalзадəyə təfərrüatı demədi. Sadəcə, “Bəli, ona da dedim” dedi.
 – Bəs o nə dedi? – Camalзадə soruşdu.
 – Heç nə demədi...
 Rəssam düşüncəyə daldı. Siqaret yandırdı.
 – Batur, xahiş edirəm sözlərimə qulaq as, – dedi Camalзадə təmkinlə.
 – Sənə hər şeyi danışacağam.
 O, mərhum həyat yoldaşı haqqında danışmağa başladı. Boğazına nəsə ilişmiş kimi susdu, siqaretini sümürdü...
 Camalзадə sözünü bitirəndə araya ağır bir sükut keçdi.
 Nəhayət, Camalзадə sükutu pozdu.
 – Sənə bir şey haqqında yalan danışdığım üçün üzr istəyirəm, – dedi Baturun gözlərinin içinə baxıb. Baxışları o qədər kəskin idi ki, uzun

müddət baxmaq olmurdu. Batur də gözlərini qaçırdı. – Bu yaxınlarda Gülgünə ilə toyumuz oldu.

Batur sanki ilan vurmuş kimi yerindən sıçradı. Ürəyi döyünməyə başladı. O, danışa bilmir, başı hərlənirdi. Camalzadə davam etdi:

– Altı aydır. Eşitdin ha, biz Hindistana getdik, toy səfəri idi. – Ağır nəfəs aldı. – Mən Mədinənin xasiyyətlərini Gülgünədə görürəm. Daha doğrusu, tapdım. Sönmüş işığı yenidən alovlandırdı, sönən ilhamımı yenidən alovlandırdı. Ona görə də mən Gülgünəyə sonsuz minnətdaram.

Ay fələk! Bu nə sınaqdı! Qızım dediyi arvadı çıxdı! Arvadını qızım deyər təqdim etdi! Niyə məni aldatdı?!

Baturun bu sözləri deməyə cəsarəti çatmadı.

Gülgünə ona baxa bilməyəcək. Axı o, kiminsə həyat yoldaşdır... Ay axmaq, nə fikirləşirsən! Ay Camalzadə, bu oyunun nə mənası var? Bəs Gülgünə? Niyə demədi?

– Bilirəm, – Camalzadə fikirli halda dedi. – Bəs onda niyə onu qızım kimi təqdim etdim? Haqlısan! Bəlkə bu yalana görə mənə hirsələnirsən. Amma o vaxt belə deməyə məcbur idim.

* * *

Gülgünə Cəlil Camalzadənin evinə gələrək “Göygöl” əsərini görəndən sonra onun haqqında tez-tez düşünürdü.

Bir gün Camalzadənin evinə zəng edib, şəklə baxmağa getdi. Qızın zəngi rəssamı təəccübləndirdi: "Görmüşdü, niyə yenidən görmək istədi?"

Gülgünə “Göygöl”ə baxanda ah çəkdi.

– Sizin bu əsəriniz mənim üçün də dəyərli oldu. Bilmirəm, yaranma prosesindən xəbərim olduğu üçün, yoxsa əsərin təsiri güclü olduğundan – hər halda, tez-tez görmək istəyirəm.

Camalzadə güldü. “xəyalpərəst qıza oxşayır”- deyər düşündü.

– Sağ olun, xanım. Bağışlayın, mənə o vaxt tələbəyəm demişdiniz. Hansı institutda oxuyursunuz? – dedi Camalzadə.

– Gələn il Pedaqoji İnstitutu bitirəcəm.

– Şadam ki, mənim yaradıcılığım bu qədər maraqlandırır və diqqət yetirirsiniz. Üstəlik, bu işin sonunda müəyyən mənada təkan oldunuz. Gəlin bir stəkan çay içək, yoxsa qəhvə istərdiniz?

Qız heç nə demədi. Camalzadə mətbəxə keçdi, iki fincan qəhvə gətirib həyətdəki stolun üstünə qoydu. Toxuma stulların birində özü oturdu və qızı digərinə dəvət etdi.

– Buyurun, xanım. Oturun, qəhvə için. Bir az danışaq, sonra gedərsiniz. Valideynləriniz acıqlanmaz?

– Yox, acıqlanmazlar... Mənim bura gəldiyimi bilmirlər. Çünki onlar burada deyillər.

– Elədirmi? – Camalzadə qəhvədən bir qurtum alaraq dedi. – Bakıdan deyilsiz?

– Şamaxıdanam.

– Aa, Şamaxıdansı? Çox gözəl yerdir. Mən ora çox gedirəm. Bir neçə əsərim Şamaxı dağlarında çəkilib... Deməli, yataqxanada qalırsız, hə?

Gülgünə başını tərpətdi.

Həmin gün çox danışdılar. Gülgünənin ədəbiyyat və incəsənətlə bağlı fikirləri, qızın dünyagörüşü onu sevindirirdi.

Aradan bir il keçdi. İndi Gülgünə tez-tez gəlir, ikisi uzun-uzadı söhbət edir, dərdləşirdilər. Qız onun hər yeni əsərini səbirsizliklə gözləyirdi.

İyulun ortalarında Camalzadə Soçiyə – istirahət evinə getdi. Həmin vaxt Gülgünə dövlət imtahanları verirdi.

Bir gün otağında dincəlirdi ki, qapı döyüldü. Camalzadə uzandığı yerdən səsləndi:

– Qapı açıqdır, girin.

Qapı yavaşca açıldı, içəri bir qız baxdı. Camalzadə gözlərini açdı – Gülgünə göründü. Dik atıldı:

– Mənəm, Gülgünə.

Camalzadə çəş-baş qalmışdı.

– Necə gəldiz? İmtahanlar...

– Məni təbrik edə bilərsiz, institutu bitirdim.

Belə deyib Camalzadəni qucaqladı. Camalzadə bu gözlənilməz hərəkətdən özünü tamamilə itirdi. Bu, yuxudur, yoxsa?

– Gülgünə...

Gülgünə onun yanaqlarından öpdü.

– Sizin üçün darıxıram...

– Nə deyirsiniz, xanım... Axı...

Qız onun boynunu buraxmadan gözlərinin içinə baxdı:

– Düzünü deyirəm... Sizsiz yaşaya bilmərəm. Həyatımı, ömrümü sizə bağışladım.

Camalzadə yavaş-yavaş qızın əllərini boynundan aldı.

– Axı siz çox gəncsiz, mən isə...

Gülgünə danışmağa imkan vermədi. Ağ, yumşaq ovcunu onun dodaqlarına basdı.

– Mən hər şeyi bilirəm, hər şeyi düşünmüşəm. Yox deməsəz, sizinlə qalacağam. Sonra birlikdə qayıdacağıq. Nə vaxt evlənmək sizə bağlıdır.

Camalzadə hələ də özünü saxlaya bilmir, qəribə və gözlənilməz sözlər onu təqib edir, nə deyəcəyini, nə edəcəyini bilmirdi, çəşqınlıq içində idi. Kresloya çökdü. Gülgünə də oturdu. Onun dərin fikrə getdiyini görəndə Gülgünə yenə dilləndi:

– Yoxsa razı deyilsiz? Əgər belədirsə, deyin, mən dərhal qayıdacağam. Bu ədəbsizliyə görə üzr istəyirəm... – Camalzadəyə zillənən gözləri yaşardı.

Camalzadə hələ də özünə gələ bilmir, bir söz tapa bilmirdi. Gülgünə yavaş-yavaş ayağa qalxdı. Camalzadə tələsərək:

– Tələsmə... Otur, – dedi. Qız oturmadı. Rəssam ona baxıb dedi: – Valideynlərin nə deyir?

Bundan sonra qız oturdu.

– Cəlil müəllim, səhv etmirəmsə, həyatınızla bağlı hər şeyi açıq danışdız. Elədirmi? Mən də hamısını dedim. Amma bir şeyi sizdən gizli saxladım. İndi deyəcəyəm. Mənim valideynlərim yoxdur.

Camalzadə başını qaldırıb qıza diqqətlə baxdı. Sanki qarşısında oturan qızın bir ildir yaxşı tanıdığı Gülgünə, yoxsa başqası olduğunu müəyyən etmək istəyirdi. – Bizi, yəni bacımla mənə xalam böyüdü. Valideynlərim avtomobil qəzasında dünyasını dəyişəndə mənim beş, bacımın isə iki yaşı vardı.

Camalzadə onun sözlərini dinləyərkən anladı ki, bu qızın ürəyində çoxlu ağrılar var. O, uzun-uzadı söhbətlərdə valideynləri haqqında bu qədər az danışmasının səbəbini indi anlayırdı.

Qız zorla güldü:

– Belə-belə işlər, Cəlil müəllim. Bilirsiniz, mən klassik Şərq ədəbiyyatını çox sevirəm. Sizə də bir neçə qəzəl oxudum. Əlişir Nəvainin bir qəzəli var:

Mehr köp görgüzdüm amma mehribane tapmadım,
Can base etdim feda, aramıcanə tapmadım.

O, susdu. Camalzadə də dinmədi. Qız, yenə sükutu pozdu:

– Həyatınızda, yaradıcılığınızda sizə kömək edə bilsəm, Mədinə xanımın yerini tuta bilməsəm də, onun gördüyü işin onda birini edə bilsəm, həyatımdan razı qalacağam. Niyə bu qərarı verdiyimi soruşmayın. Çünki sizə nə vaxt, niyə aşıq olduğumu heç özüm də bilmirəm.

Camalzadə Gülgünənin qızarmış gözlərinə baxdı. Sonra yavaş-yavaş ayağa qalxıb onun yanına gəldi və qara gözlərindən öpdü...

* * *

Camalzadənin söhbətini dinləyən Batur dərin düşüncələrə daldı.

– İndi başa düşdün, sənə onu niyə qızım kimi təqdim etdim?

Batur heç nə demədi.. O, başqa bir şey haqqında – dəniz sahilində bir-birinə şeir oxuyanda Gülgünə ilə söhbətlərini düşünürdü. Keçən ildə neçə dəfə Gülgünəni düşündü, ona zəng etdi, məktublar yazdı, məzuniyyətdə Bakıya uçdu... İndi onun beynini məşğul edən bunlardı. Batur özünü zəif hiss etmirdi, amma, nədənsə ümitsiz idi. Sanki bütün bu sözlər yuxu idi və oyandığına peşman olacaqdı.

Həyətdən Gülgünənin səsi eşidildi:

– Cəlil müəllim, yemək hazırdır.

Baturun ürəyi sıxıldı. Gözlərini Camalzadəyə dikdi.

– Buyur, gəl yemək yeyək.

– Otelə gedirəm, –Batur dedi.

Camalzadə təəccüblə ona baxdı:

– Niyə elə deyirsən, hazır yeməkləri qoyub gedirsən? Hər şeyi çatdırarsan. Gülgünə inciyər.

Həyətdəki süfrə təamlarla dolmuşdu. Camalzadə stolun ortasında dayanan “Göygöl” konyakını açdı.

– Yolda yorulmuşuq, əlli qram içək.

O, Gülgünəyə baxa bilmir, onların gözləri toqquşsa belə, Batur nəşə səhv etmiş kimi qızarırdı.

Baturun boğazından yemək keçmədi. Tez ayağa qalxmaq, otelə getmək istəyirdi. Onun fikrincə, indi o, burada artıq idi. Ev sahiblərinin təkidlərinə baxmayaraq, ayağa qalxdı. Duz-çörək, qonaqpərvərliyə görə təşəkkür etdi. Gülgünə maşınla aparacağını desə də, Batur bundan imtina etdi. Onsuz da indi tənhalıqdan başqa heç nə istəmirdi...

Küçəyə çıxıb maşını saxladı. Üç gün əvvəl çox gözəl və xoş görünən Bakı gecəsi indi soyuq və yad idi.

O, mehmanxananın dəhlizində gedirdi ki, kimsə “Ay qardaş” deyər qışqırdı. Özbəkə sözü eşidəndə dayandı.

Onunla təyyarədə gələn kişi ona baxırdı. "Bu haradan gəldi çıxdı?!" Baturun əlindən tutdu.

– Necəsən, qardaş? – Əhval-ruhiyyəsi yaxşı olduğundan işinin qaydasında olduğu aydın görünürdü. – İşlər zordur, qardaş. Qudamız çox gözəl insanmış. – Ağzından araq iyi gəlirdi. – Nə edirsən? Bir yerə getmək istəyirdin...

– Yaxşı, təbrik edirəm, – dedi Batur. – Getdim gəldim... Bağışlayın, tələsirəm. Sonra danışarıq.

O, yoluna davam etdi. Kök adam onun ardınca qışqırdı:

– Tələsmə, hansı otaqdasan? Gəl, bu gözəl xəbəri bərabər yuyaq...

Batur bir söz demədi.

Otağa girib çarpayıya uzandı. Başı ağrıyırdı. Çöldə külək əsirdi. Gah ac canavar kimi ulayır, gah siçan kimi cığal çəkirdi. Bu, Baturun ürəyini daha da sıxır, yata bilmirdi.

Bütün gecəni yata bilmədi. "Niyə gəldim? Niyə? Hər şey bitdi... Üstəlik, kiminsə arvadı... Kişiyə heç deyərlər sənə arvadını sevirəm?! Ah, boş baş..."

Gülgünəni unuda bilmirdi. "Gülgünə, ah, Gülgünə. Niyə o vaxt bunu açıq demədin? Məktublarında da yaza bilərdin... Onda niyə ağladın?... İndi bilirəm niyə ağladın. Mən isə göz yaşını səhv başa düşdüm... Ah, axmaq..."

Ağır-ağır ah çəkib yerinin içində o yan-bu yana vurnuxurdu.
Külək kəsmək bilmirdi . Onun ulaması Baturin ürəyinə xəncər kimi sancılır, gözlərində bütün Bakı ona qoşulub ağlayır, ah çəkirdi...

Batur Bakıdan – Camalzadədən məktub aldı.

"Salam, Batur!

İşin, əhvalın necədir? Biz yaxşıyıq... Biz deyirəm, çünki ailəmiz genişləniib. Gülgünənin bacısı da Bakıya köçüb. İndi o da bizimlədir. Gülgünə sənə haqqında ona çox danışır.

Bu yaxınlarda bir qızımız oldu.

Gülgünə xanım adını Mədinə qoydu...

Niyə yazmırsan, zəng etmirsən? Bakıya nə vaxt gələcəksən?

Gülgünə də, bacısı da sənə salam deyir!

C. Camalzadə".

Batur məktubu oxuduqca, istər-istəməz, Gülgünə ilə Qara dəniz sahilində, Göygöl səfərində söhbətlərini xatırladı. Camalzadəyə qibtə etdi...

Və ağ kağız götürüb məktub yazmağa başladı...

Pitsunda - Daşkənd, 1986

SON

***Özbək dilindən tərcümə edən:
Şahista KAMRANLI***

◆ P o e z i y a

Ağacəfər HƏSƏNLİ

***

"Yaddaşımın yarpaqları" silsiləsindən

Mənim də keçib bir vaxt Məcnun divanəliyim,
heyva ağacı kimi solmağım, saralmağım.
Məsum məstanəliyim, məzlum biganəliyim,
gün vuranda yoncanı – yolmağım, qaralmağım.

Xaşada yorulmağım, qarnı üstə döşəyib,
"Koroğlu" dastanını oxuyub kor olmağım.
Yazmamış qarasına gözlərimin kövşəni,
daş atıb bostanıma – kövrəlməyim, dolmağım.

Biçilməmiş zəmidə quşların ittifaqı,
dağın çənli belində boz daşların sazişi...
Yadımadır tarlanın sütün qarabaşağı,
qılçıqlı sünbüllərin əyri işi, saz işi.

Yellənib daranmağı, torpaqla davranmağı,
zarafatla nəmişi köksündə saxlamağı.
Başqaydı rəqs etməyi, diz üstə dayanmağı,
al Günəşin ətrini əksində saxlamağı.

Seyidin nalbəndliyi gözdən pərdə asırdı,
bəylə plov yemirdi, bıǵı yaǵa batacaq.
Nə çatışmırdı yazıq ayaǵına yazırdı,
anbarın cəm əskiyi olsun, ara qatacaq.

Tüstüsü sonra çıxan örüş ilmələnirdi,
dilim, dilim olasan, yürüşüm dayanmırdı.
Sübh namazından əvvəl şeir kəlmələnirdi,
elə şirin yatırdı, o vaxt su oyanmırdı.

***

Xəmiri tamam turşuyur,
nə qədər gün dəmdə qalır.
İçirəm cam-cam turş suyu –
niyyətim gündəmdə qalır.

Təbiətdə təravətin
var halıma təfavütü...
İdrakımın hərarəti
düşüncəmə çəkir ütü.

Nədir könlündəki karın,
qəflətən beynimə düşüb.
Fövqəladə azarımın
yaxasından düymə düşüb.

Sözümü həkk etdim daşa,
daha Ay aǵlını çəkir.
Çəkdim qəlb dostumu başa,
gördüm ayaǵımı çəkir.

SİTAYIŞ

Gözüm su içmir dünyadan
nə ehtiyac var ki, gözüm su içə.
Üzümün suyu getdi –
nə ehtiyac var ki, sözüm su içə.

Qarağac su içir arxın dibində?
 Qarağat su içir hamar zəmidə –
 arpa tarlasında – tərşun içində?
 Çapır dəli şimşək qarğı atını –
 buludu gizlədir qarğıdalıdan,
 dəyir yarasanın qırğı, dalından...
 Qəhərdən gah dilim-ağzım quruyur,
 gah rüsvay oluram xalxın içində.

Kasıbın kitabı onda bağlanır
 məmur islahatı xeyrinə yozur.
 Kafir islah edir məcəllələri,
 dəyişir xəlvətcə məzənnələri.
 Rəndələnmiş dili heçdən yağlanır,
 vəkillər ağzına su alıb susur.

Sərsəng su, Araz su, Tərtər su, Kür su,
 sifət şoranımı qan-yaş isladar...
 Şeytanın qıçını sındırar gur su,
 dumansa yamacda dönər aslana.

Şabaş yağışının damlası iri,
 görürsən, can çəkir diz çökməyə də.
 Həyatda məramda yavanın biri
 yaramır əlinə su tökməyə də.

Suya danışmışam yuxumu gedib,
 bulanıq çayları sevindirmişəm.
 Bir tərəf od olub, yanğın törədib,
 su olub əks qütbü ta söndürmüşəm.

Tanrı göydə biçib, yerdə su əkib,
 gen cahan təşnədi güya, ilahi.
 Hər gün ovuc-ovuc üzümə çəkib,
 sitayiş edirəm suya, ilahi,
 sifariş edirəm suyu, ilahi!
 Susuz aparıram kimisə çaya,
 susuz gətirirəm, pərvərdigara!

SİFƏT

Xaliqə xitab

Yem oldu yağışın yenə torpağa,
nəm oldu – baxışın gölü qurutdu.
Təbiətdə hər şey qarşılıqlıdı –
yer göyü, göy yeri sevdi, unutdu...

Çöl qalır bitkiyə – yağmurdan, qardan,
yeter ki, görünsün günəşin üzü.
Elə bil o saat toy-bayram edir:
dağın sinəsində enişin üzü.

Suların birləşir Yenisey olur,
quşların yerləşir talaya, bağa...
İki okeanın arasındakı
məni məftun edir – əmrin, qadağan.

Ayrışəkiliyin nədir ortada,
şor suya qarışmır şirin dənizin?
Lovğa çaylarının dilləri uzun –
bulud qaravaşın, çeşmə kənizin.

Erkən Himalayın atlan dikindən,
Bermud nəfəsini çəksin sabah da.
Xəfifcə yel əssin Atlantikindən
xiyar əyri bitsin Boradigahda.

Bitmir sərgüzəştli ahın-amanın,
möcüzən bəllidir binədən, sondan.
Dalından dəymirsən qısır zamanın
nəyin xatirinə keçmirsən ondan?

Payızsan – çöhrəsən, nursan – baharsan,
bərkdə astagəlsən, güc göstərmirsən.
Bir məni başa sal, hər yerdə varsan,
niyə sifətini heç göstərmirsən?

PAYIZA BƏLƏNMİŞ ARX

Havalar yavaş-yavaş soyumağa başlayıb,
yarpaqlar asta-asta erkən sayıqlamağa.
Vızıltılı arılar uyumağa başlayıb –
fəslin başı qarışıb günlərini saymağa.

Çevrildim qiblə səmtə, yerin nəbzini tutdum,
eşitdim torpağımın ürək döyüntüsünü:
Üşüyən gülxətmini əllərimlə qurutdum,
sanki indiyə kimi görməmişdim üzünü.

Dinc durmur qayçı cığır... qaçır yolun dodağı –
buraxır balasını özündən çox irəli...
Diriltməkdə var məgər təbiətin ortağı,
payızın otu qalın, meyvələri şirəli...

Xurcun tutmuş ağacın əlində iki qarpız,
ağlımı alıb tamam çürümüş dam örtüyü.
Yoxsa çaşıb qalmışam, bir söz deyir hər ağız,
ruhumu cilovlayır həyətin şam örtüyü.

Ehh... mürgümü qaçırıb xəzana bələnmiş arx,
təslim kənd nağılıdır, maldar yurd-yuvaları.
Sərçələr dimdikləyir həyasızcasına, bax –
dəyirmanın rəfinə yığılmış çuvalları.

"Başını orda islat, burda qırx" deyir fəsil,
vaxt düyü halvasını çalacaq son payızın.
Köhnə bazara belə təzə nırx qoyur fəsil,
gözlərim arxasınca qalacaq son payızın.

***

Cahanda əbədi savaş
biləklərin yoldaşdı.
Dayanıb, yerində saymaq
diləklərin yol daşdı.

Zülmət içrə qərq olmaq var,
zülm etsən, qarşıda haqq var.
Sinəyə çəkilən dağ var-
yüksəklərin adaşdı.

Göz qırpımında ötür an,
erkən-erkən sökülür dan.
Vaxtın anbarıdır zaman –
küləklərin yaddaşdı.

Kölgədən günü ayırmaq: –
"balıqdan kürü ayırmaq".
Kəpəkdən unu ayırmaq
ələklərin çaşbaşdı.

Palıd bədən kömürlənir,
odun-odun sümürlənir.
Vaxtsız adam ömürləri –
fələklərin daşbaşdı.

***

Gərək yağışın dilini biləsən –
gildir-gildir yaş tökəsən.
Lehməni, lilini biləsən,
qənşərinə daş tökəsən.

Nişangah için xəritə,
üzdən təmizlə təri də.
Sirr var sümüklə dəridə –
arada ha can çəkəsən.

Biləsən, Nuh dövründəsən,
peyğəmbərin qövmündənsən.
Hansı ağac növündənsən –
palıdsan, nilsən, cökəsən?...

Məzarındı qarşı qaya,
torpağdı hər qarış qaya.

Baş əyəsən qarışqaya –
özün-özünü sökəsən.

BƏRBAD MÖVSÜM

Nar kimi dənələndim –
səpildim gen dünyaya.
Şuma dən-dən ələndim,
doğmadı gün dünyama.

Dolu döydü, qar tökdü,
xəzanıma gecikdim.
Duman kəsdi, çən çökdü,
əzanıma gecikdim.

Namaz qılan ağaclar –
Əhli-Beyt övladları.
Əski yaddaşda yaşar
əncir, xurma adları...

Külək canına qəsd edir,
dəyişdirmir mövzusunu.
Aciz qələmim vəsf edir,
ömrün bərbad mövsümünü.

İSTİ GÖZ YAŞI

"Yaddaşımın yarpaqları" silsiləsindən

Çağırılmamış yerə getmə,
artıq çıxarsan.
Müqəssirsən, sirr faş etmə,
sırtıq çıxarsan.

Tüstüdü – göz-gözü görmür,
qara maşa közü görmür.
Onsuz para üzü görmür –
cibiyırtıq çıxarsan.

Sənin odlu kirpiklərin
giləvarla yelpiklənir.
Haçan nəfəsin daralır –
su gözündə köpüklənir.

Dur, yerdə qoyma qanıma,
yad söyləsin "dəli" qızıdır.
Tufanda susqun canımı
isti göz yaşınla qızıdır!

YARPAQ BALLADASI

Payızda
hər ağacın altı bir məzarlıqdı,
tabut kimi düşür budaqdan yarpaq.
Ta büt kimi,
dəlil-sübut kimi,
süqut kimi...
Ağac təsirlənir gül körpəsindən,
kim pıçıldamışdı köçməzsən, yarpaq?
Saplağından nazik Qıl körpüsündən
axirət anında keçməzsən, yarpaq.

Qulağına girmir:
ölüm ayağına düşmək –
ölümün ayağına düşməyi deyil,
ölüm gözünün düşməni deyil.
Kor olsun o göz,
haram olsun, o yarpağın əmndiyi süd.
Qədir ağacına verdiyi öyüd.

Yerimək qismət deyilmiş–
məsləhət bilmirmiş Tanrı ağaca.
Üzündə-gözündə təbəssümü var,
yəqin yükləyirmiş Günəş sayğaca.

Günəşsiz qalarmış başqa bitkilər,
yabanı meşələr, başqan bitkilər.
"Ölüm, ayağının altda", and içmiş,

içdiyi andından sonra vaz keçmiş,
üzülmüş, yıxılmış budaqdan yarpaq,
həzin nəğmə kimi dodaqdan yarpaq.

Payızın hər yarpağa təpkisi,
Adəmin cənnətdən qovulmasıdı.
Həvvanın minnətdə qovrulmasıdı.
Diş necə kəsməsin bağıracağı,
göydə uçurtmasını yarpaq sarğıni.

Qoltuğunda qarpız sakit durasan,
yarpız bitirəsən bulaq başında.
İlanın qoxudan zəhləsi getsin,
qorxudan axtarsın siçan deşiyi.

VƏTƏN

Azərbaycanın möhtəşəm birliyinə

Açılarmış qırışığın,
üzün də gülərmiş, Vətən.
Duz yüküymüş çağırışın,
yüzün də gülərmiş, Vətən.

Rişə atmısan tağ kimi,
yatmısan cana yağ kimi.
Dağın arxanda dağ kimi
düzün də gülərmiş, Vətən.

Buludun göydə allanır,
buruğun yerdə hallanır.
Bostanda barın ballanır,
ruzin də gülərmiş, Vətən.

O tayında, səbr izində,
ilham qında, təb rizində.
Şahbuzunda, Təbrizində
buzun da gülərmiş, Vətən.

Hay ver ən təzə nəsilə,
nə yaddan çıxax, nə silə.
Halalca qurban kəsilən
quzun da gülərmiş, Vətən.

Ordun çaydı, Azərbaycan,
gündün, aydın, Azərbaycan!
Gözün aydın, Azərbaycan –
gözün də gülərmiş, Vətən!

ARASINDA

Söndür ulduzlarını
qoy yer üzünü qaralsın!
İlahi,
qoca dağın
qaya gözü qaralsın.

Su bərk döyür döşünə –
sal əvvəlki donuna.
Gur çayının eşqinə,
açılmasın donu da...

Səhra cəhənnəmini
buz nəfəsinlə soyut.
Burnundan gəlsin onun
anadan əmduyi süd.

Zamanı işğal eylə
cavanlığım qayıtsın.
Sırrımı aşkar eylə,
avamlığımı qayıtsın.

Bəyaz bulud kəfənim –
qışla-yay arasında –
Məzarıma çiçək qoy,
yerlə-göy arasında

ERDƏYİŞMƏ

"Yaddaşımın yarpaqları" silsiləsindən

Qələbin qayasında, sübhün toranlığında,
isaq-musaq quşunun fit səsinə eşitdim.
Daşların çat yerində, şübhə heyranlığında
həyəcanlı baharın nəfəsini eşitdim.

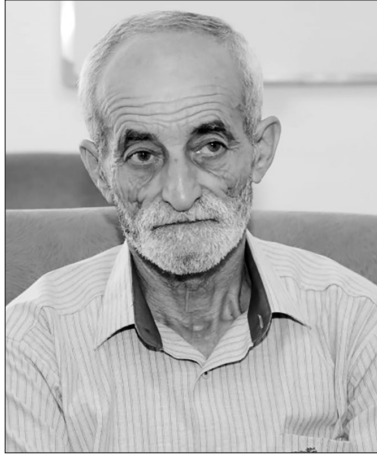
Fil təpələr yatmışdı dağların ağuşunda,
dil tökmək istəmirdi – kal aylar yuxudan.
Aşağı cəngəllikdə, vələsin koğuşunda
beçə balı kəsmişdi lal aylar yuxuda.

Tək Allah şahid idi, pusurdu şələquyruq –
qırqovulu, kəkliyi... diki eşələnərək...
Yorğun-argın düşmüşdü mişarçı Ələmqulu,
dinclik Tanrı vermişdi Qırdxan meşələrinə.

Fəslin təbəssümünü hiss elədim gözümdə –
yazın tənəffüsünü, nazın tələffüzünü.
Razı adamsayağı elə çıxdım özümdən,
görmək istəmədim heç qışın tələf üzünü.

İsti meh qar suyundan qisasını almışdı,
bahar libas taxmışdı Cəngəsərin əyninə.
Lələ köçmüşdü burdan, yenə yurdu qalmışdı,
şahlıq quşu qonmuşdu cəngavərin çiyinə.

Əhməd HAQSEVƏR

AYRI

Fərqlər olur bənzəyişin içində –
Pislik ayrı, nifrət ayrı, qəsd ayrı.
Şərab içib gün keçirən az deyil, –
Əyyaş ayrı, kefli ayrı, məst ayrı.

Naşılığın sonu nədir – müsibət,
Üstələyir bu dünyada düzü bəd.
Adam var ki, sözü xoşdur, özü bəd, –
Qəlbdən gələn söz ayrıdır, tost ayrı.

Həyat – məktəb, tez-tez olur imtahan,
Əzab çəkir imtahandan çıxmayan.
Ay Haqsevər, qarışdırma heç zaman –
Qardaş ayrı, yoldaş ayrı, dost ayrı.

* * *

Və sonda ölüm var.
Ölümdən o yanda nə var görəsən?
Ölümdən bu yanda
qapı var – qəbir,
adamlar bir-bir
o qapıdan keçib gedir.

Ölümdən o yanda
varmı əzab, iztirab?
Bir bunu bilirəm ki,
ölüm də yoxdur
ölümdən o yanda.

HƏRƏNİ BİR YANA APARAN YOLLAR

...Nəhayət,
çiyinlərə qalxdı mafə.
Qadınların ağısı, naləsi
yayıldı dörd tərəfə.
izdiham yol aldı
qəbiristanlığa.
Hamı dönüb qayğıkeş oldu bir anlığa.
Az olmuşdu əl yetirəni
Amma sağlığında, çətin çağında.
Tabutdakı Rəfi
oyatmışdı deyəsən
ürəklərdəki mərhəməti.

Bu da qəbiristanlıq – ölümlər şəhəri.
...mərhum
“qəbir” adlı qapıdan
ötürüldü içəri...
Yasin,
fatihə...
Hə, oyun bitdi;
hərə də çıxıb bir yana getdi,
kimi işinə-gücünə,
kimi içinə,
kimi də evində kül kefinə...

ARTİST

Artistlərin ömür yolu
başdan-başa təzad dolu...
Hər gün gərək

təzadlarla döyüşsən,
ürəyində öz hökmünü dəyişsən;
Əgər kədər
didib-söksə ürəyini,
Səhnədə qəm nisgilini silmək gərək –
gülüslərə döndərüb göz yaşlarını
gülmək gərək.
Sevinc
nadinc bir uşaqtək
sığmayanda ürəyinə,
onu gərək
“zəncirləyib” saxlayasan –
əsir kimi dərd içində ağlayasan.
insanların ürəyini “dağlayasan”...
göz yaşınla
Yoldaş kimi qatlaşasan əziyyətə
Onun-bunun
sevincini,
kədərini yaşayasan...
Artist olmaq deyil asan!
Dözməlisən hər əzaba,
iztiraba!
Ürəyini məşəl edib
Ömrün boyu
yanmalısən, yanmalısən...

NƏ ZAMAN

BAXIRAM GÜZGÜYƏ PƏRTDİ

Sənə bağlamışdım mən ümidimi,
Sən getdin, ümidi açə bilmədim.
Həsrətin əlində girov qalandan,
Əlindən bir anlıq qaça bilmədim.

Sonuncu sözüm də ağzımda qaldı,
Axı, neyləyəydim, sözümü uddum.
Əlim çox qısaydı, sənə çatmadı,
Odur ki əl atıb başımı tutdum.

Dərd üçün dönmüşəm bir tərəziyə,
Ha dərdi çəkirəm, qurtarmır o da.
Xoşbəxtlik, səadət əlimdə ikən,
Demə, öz əlimlə atmışam oda.

Əlimdən quş kimi sevinc uçalı,
Neçə müddətdir ki, yediyim dərdi.
Daha güzgüyə də yazığım gəlir,
Nə zaman baxıram güzgüyə, pərti.

ALLAH GÖRÜRMÜ

Sevincim dən-dən düşür,
Dəni Allah görürmü?
Məni şənlər dənəyir,
Şəni Allah görürmü?

Gülür vəziri, şahı,
Göylər də udur ahı.
Mən görmürəm Allahı,
Məni Allah görürmü?

Kim məhv edər bu şəri,
Gözləyimmi məşhəri?
Qan ağlayan bəşəri
Yəni Allah görürmü?

* * *

Payız gələcək, payız.
Qırğın olacaq yenə.
Qalmayacaq yarpaqların biri də.
Yaşayan kimlər olacaq bəs? –
Budaqlar, köklər və bir də gövdə.

OĞUL

Əzabla doğulan sevinc dalğası.
Nəsil zəncirinin yeni halqası.

Xain sifətlərə çırpılan şillə.
“Sonsuzluq” sözüənə atılan güllə.
Dağ boyda görünən ümid zərrəsi.
Qocalan ağacın təzə pöhrəsi.
Evin həm nökeri, həm də ağası.
Gələcək günlərin dayaq-arxası.
Atasız bacıya ata əvəzi.
Bir nəslin sabaha yollanan səsi.
Atanın, ananın üçüncü əli.
Yeni ailənin yeni təməli.
Qudurğan düşmənin yolunda çəpər.
Doğma Vətən üçün böyüyən əsgər.

ŞƏR İKİDİ

Təcnis-gəraylı

Bu dünya çox qorxuludur,
Məhv eləyir şər igidi.
Şeytan dünyada tək deyil, –
Dinsiz şeytan şər ikidi.

Haqq yolunu bir din dilər,
Sünni-şiə bir dindilər.
Allah deyib bir dindilər,
Bədlüyə kim şər ikidi?!

Ay Haqsevər, bəndə dəndir,
Hər cür əməl bəndə dəndir.
Şeytana pis bəndə təndir,
Allah birdi, şər ikidi.

Lənkəran

Fazil AYDIN

ÖZÜMDƏN-ÖZÜMƏ GƏLƏ BİLMİRƏM

Qəmimi yüklərəm can yoldaşıma,
Dünyanı ələyir səpir başıma.
Həyat sərt misallar qoyur qarşıma,
Üst-üstə gəlirəm, bölə bilmirəm!

Qaçıram arzuma əl atmaq üçün,
Sozalan istəyi yaşatmaq üçün.
Püskürən dərdimi boşaltmaq üçün
Ağzımı açıram, gülə bilmirəm!

Yolum hamar deyil, təpədir, dağdır
Zirvəni fəth etmək çətin sınağdır,
Bir üzüm qaradır, bir üzüm ağdır –
Necə yaranmışam hələ bilmirəm!

Ürəyimin nakam eşqə sözü var,
Odlanarsan yaxın gəlmə , közü var.
Dodağımda ilk sevdanın izi var –
O izi ömrümlə silə bilmirəm!

Açan bir çiçəklə demə yaz olur,
Göydən od ələnsə dünyam buz olur.

Daddığım sevincin ömrü az olur –
Özümdən-özümə gələ bilmirəm.

YOXAM ALLAHDAN YUXARI

Arzu, əməl sürgündədi,
Qayğım bir dağ yükündədi.
Köküm yerin təkindədi
Sağam torpağdan yuxarı!

Dostla tez-tez görünmüşəm,
Buludumla sürünmüşəm.
Gedib aya bürünmüşəm-
Ağam uzaqdan yuxarı.

Şeiriyatdan sərvətim var ,
Nə yaxşı k1, hörmətim var.
El içində qeyrətim var-
Dağam alçağdan yuxarı!

Üz-üzədi xeyirlə şəər ,
Şükür etdim hər bir səhər.
Əllni keçdim birtəhər –
Yoxam, Allahdan yuxarı!

QALMAĞA YERİM OLMADI

məsum-məsum sına gözəl
bir an fağır, bir an gözəl
öz halına yanan gözəl –
heç biri pərim olmadı.

daş-kəsəkli yolu seçdim
gah barışdım, gah da küsdüm
dost yolunda candan keçdim –
dost üçün sirrim olmadı.

çox tələsdim , ömrü yordum,
öz günümə naxış vurdum

hər ürəkdə bir ev qurdum,
qalmağa yerim olmadı.

MEŞƏLİKDƏ NƏ QALDI KI?

boş xəyalla yaza döndük,
arzumuz çox, aza döndük.
ələnməkdən toza döndük
bu ələkdə nə qaldı k1?

sevgi üçün saxta andıq,
bu dünyadan biz nə qandıq?
ucuzlaşıb parçalandıq
cəmdə, təkdə nə qaldı k1?

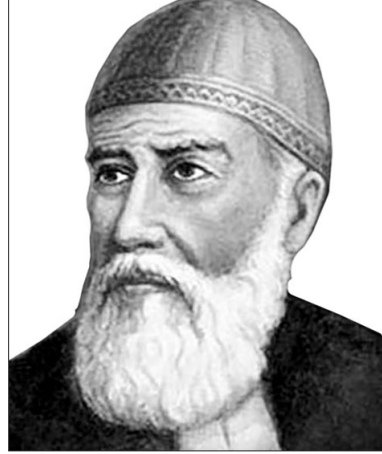
ömür yolundan bəllidi,
şair sevgiyə zəlidi.
hər bir günüm zəlzələdi
ev-eşikdə nə qaldı k1?

bir oda yox, yatmaq üçün,
bir ürək yox, batmaq üçün,
bir ağacdən tutmaq üçün –
meşəlikdə nə qaldı k1?

Şamaxı

◆ Məhəmməd Füzuli – 530

Könül elçisinin xəbəri...

Bu il dahi Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzulinin 530 illik yubiley ilidir. Qüdrətli söz sənətkarının yubileyinin keçirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev sərəncam imzalamışdır.

Daim Məhəmməd Füzulinin ədəbi irsinə və onun öyrənilməsinə xüsusi önəm verən “Azərbaycan” jurnalı öz ənənəsinə sadıq qalaraq, bu il ərzində jurnalın hər nömrəsində gənc şair, tədqiqatçı Fərid Hüseynin görkəmli ədibin yaradıcılığına aid araşdırma yazılarına yer ayırır. Qeyd edək ki, ilin sonunda həmin yazılar jurnalın xüsusi nəşri kimi ayrıca kitab şəklində işıq üzü görəcəkdir.

Könül haçan tənha qalır?

Məhəmməd Füzulinin “Ənüsül-qəlb” (yəni qəlb yoldaşı, könül həmdəmi) adlı əsərində onun ürək dostu bildiyi yalnız öz qəlbi deyil. Bəs kimdir onun əsl könül dostu? Əsərin girişində məlum olur ki, nadanlar arasında arif qalmaq müəllifi tənhaləşdirib, onu yalqız, kimsəsiz hala salıb. Allahsızlar arasında Xudanı sidq-ürəkdən sevmək Füzulini yalqızlığa məhkum edib. Təkəbbürlü alimlər arasında nəyi qabil şəkildə bilirsənsə bil, elminin əsl mahiyyəti üzə çıxmayacaq, yaxud yalançı zahidlər içərisində həqiqətin parlaması müşkül məsələdir. Ona görə Füzuli zamandaşlarına yox, dünənin adamlarına, keçmişin sakinlərinə, söz ustalarına üz tutur, – Xaqani Şirvaniyə, Əbdürrəhman Camiyə, Əmir Xosrov Dəhləviyə – yəni “Qəsidedi-şinniyə” yazanlara. Füzuli də öz

əsərlərində onların üslubları, ədəbi tövürləri, məna yolları ilə söz deyir. Anlayır ki, onun dedikləri də, tapşırıqları da ustadların yazdıqları kimi çox zaman nadanlar tərəfindən eşidilməyəcək, qulaqardı olunacaq, bica yerə kəlama əziyyət verir, amma düşündüklərini bölüşməkdən də özünü saxlaya bilmir. Ona görə poetik mülahizələrini bölüşür ki, tək onun sözləri ustadların yazdıqlarının sırasında eşidilməz olsun. Həmin sözləri duyan qulaqlar heç zaman o kəlamların hikmətindən xilas ola bilməyəcək, o hikmətlərə biganə qalanlar isə o öyüdlərin “baballarını” əbədiyyən daşımali olacaqlar:

*Bu qəsri tikmədim tək mən, əsasın qoydu üç kamil,
Tanıtdı aləmə Şirvani, Dehlini, Xorasani.*

(“Ənüsül-qəlb” əsərini dilimizə M.Mübariz tərcümə edib.)

*Evin üç küncünü Xaqani, Xosrov, Cami tikmişdi,
Mən isə eylədim Bağdaddə təknil ərkani.*

*Füzuli kamiyaq olmazdı öz səyilə bu işdə,
Yaratdı onların ruhu onunçün böylə imkani.*

*İlahi, rəhm qıl avarə bir insanə aləmdə
Ki, ömrünü edib zayə, yazar bu hərzə-hədyani.*

*Xeyr, hədyan deyil, aləm bilir qiymətlidir şerim,
Odur dərya olan bu qəlbimin dürr ilə mərcani.*

Nizami Gəncəvi, Əmir Xosrov Dəhləvi, Əbdürəhman Cami, Səlman Savəci, Fani (Əlişir Nəvainin farsca divanındakı təxəllüsü), Süheyli, Zəmiri, Urfi Şirazi, Sənan İbrahimi, Saib Təbrizi, Əbülqasım Şirazi, Əmiri, Mirzadə Eşqi (*Qafar Kəndli. Məhəmməd Füzuli. Elmi-tənqidi məqalələr. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1958. Səh. 174-180*) Xaqani Şirvaninin “Mirat-üs-səfa” qəsidəsi kimi əruz vəzninin həzəc bəhrinin həzəci-müsəmməni salim növündə yazılmış poetik əsərinin yolunu tutaraq sıra-sıra “Qəsideyi-şinniyə”lər yazıblar. Hərçənd Xaqanidən də öncə bu üslubda əsərlər qələmə alınıb, sadəcə, Xaqaninin yazdığı daha çox məşhur olub, dillərdə dolaşib. Ona görə də Xaqanidən sonra bu janra müraciət edənlər ustadın üslubunu, dəst-xəttini özlərinə rəhbər tutublar. Məsələn, Əmir Xosrov Dəhləvi bu xüsusda belə yazıb: “Mən bu gün Dehlidə elə bir şeir yaratdım ki, onun banisini Şirvanda yuxudan oyatdım. Əgər o, “Həssani-Əcəm” idisə, mən hind cadugəriyəm ki, bir anda özümü o Həssana çatdıraram”. (*Mirzağa Quluzadə. “Ənüsül-qəlb” və onun ədəbi ənənələrdə əlaqəsi”. “Ədəbiyyat məsələləri”, Bakı, 1964. Səh 199-217*)

Qeyd edək ki, Dəhləvinin yazdığı bu əsər 177, Caminin “Cəlair-ruh” adlandırdığı əsər 130, Füzulinin ərsəyə gətirdiyi şeir incisi isə 134 beytdən ibarətdir.

Bu qiyməti kim versin?

“Ənüsül-qəlb” əsərinin əvvəli ənənəvi fəxriyyə məzmunundadır və Füzuli öz sözünün, kəlamının kəsərini, qüdrətini öyür. Müəllifin girişdə özündənrazılığı, özünəməftunluğu qamçılacağı bu əsər nədən fəxriyyə kimi başlayır? O, özünü dəryanı bəzəyən dürrə bənzədir, əngin biliklərinin dənizlər qədər olduğunu dilə gətirir, bu yaradılışa görə Allahın qüdrətinə “afərinlər”, “mərhəbalar” söyləyir. Allahın onu xəlf etdiyi üçün – bu yaradılışa görə Xudanın qüdrətini öyür. Orta əsrlər Şərq ədəbiyyatında bu səpkidə fəxriyyələri çoxdur, dəb halını almış bu janr o dövrün nöqtəyi-nəzərindən hər nə qədər adi görünsə də, həmin mətnlərə diqqət kəsiləndə, yaxud onlara bu günün reallığı ilə yanaşanda istər-istəməz fikirləşirsən ki, o təriflər, o sayaq ucaltmalar heç də nahaqdan, əbəs yerə yaranmayıb. Sanki Füzuli kimi parlaq istedadlar Günəş kimi doğulublarmış, amma o Günəşdən ətrafa yayılan parlaqlığa, onca gur şəfəqlərə Günəş deyə biləcək, o mükəmməl varlığı etiraf edəcək ağıl ziyələri, dərrakə sahibləri az imiş. Bu halda gərək istedadlı, ilhamı coşubçağlayan yaradıcı insan özü fəxriyyələr vasitəsi ilə haqqında başqalarını lazımi səviyyədə xəbərdar edəydi, həqiqi kimliyini tanıdaydı. Yəni oxuculara aşılardı ki, Allah hansı gücdə, hansı qüdrətdə, əqli dərinlikdə insanlar yaratmağa qadirdir və ən əsası, onlar bəşər üçün necə ölməz, əbədiyaşar əsərləri yadigar qoyurlar. Yaradıcı insan, əslində, bununla – öz qüdrətini öyməklə Yaradanın nəhayətsiz gücünü öz şəxsi timsalında nümayiş etdirmiş olurdu. Bu cür dəyərvermənin başqa bir səbəbi ondan ibarət idi ki, hər qələm adamı bu cür qiymətləndirmələrlə həm də oxucusunu bir qədər sonra mütalibə edəcəyi mətnə sanki irəlincədən hazırlayırdı. Elə bil öncədən üstüörtülü şəkildə oxucuya işarə edirdi ki, sənə bu mətn boyunca heç də asan bir mənə yolu gözləmir, çünki bu saat sənə qarşısında ömrünü elm öyrənməklə, irfan əhli olmaq yolunda gecəgündüz əlləşməklə keçirən birinin əsərləri var, ona görə də az sonra oxuyacağın qatbaqat fikirlərə, müxtəlif elmlərdən toplanan zəngin biliklərin üst-üstə qalaqlandığı mənə laylarına qarşı daha artıq diqqətli ol, müəllifin mətndəki hikmətlərini dərinləndirən anla ki, dünya sənə daha mənalı gəlsin:

*Mənim könlüm sədəfdir, sözlərimdir dürri-qəltani,
Dənizdir elmim – allah feyzidir neysan barani.*

*Təaləllah, nə incə incilərdir kim, bəzək vurmuş,
Qulaqla boynuna onlarla dəhrin əhli-ürfani.*

Bütün bunlardan başqa fəxriyyələr həm də o dövrdə indiki ədəbi tənqidin işini görür, bir növ onun funksiyasını yerinə yetirirdi. Yəni

fəxriyyələr həm müəllifin kimliyini, həm də əsərin necəliyini oxucuya izah edirdi. Ona görə də fəxriyyə yazanların çoxu həm də öz əsərlərinin ədəbi tənqidçiləri idilər. Orta əsərlərdə bir çox elmin dili poeziya dili idi, ona görə də bəzən təqvimləri də şeirlər şəklində hazırlayırlar, elmi kitabları qafiyəli şəkildə yazırdılar.

Dilin imkanı...

Füzulinin fikrincə, insanı tanıdan dili onun ən qiymətli nemətidir, amma insanın da bu dünyada ən ucuz tutduğu, dırnaqarası baxdığı, ötəri yanaşdığı nemətlərdən biri elə dilin özüdür. Necə ki ləl-cəvahirin toplandığı mədən bilmir ki, qoynunda saxladığı zinətlər olduqca qiymətlidir, eləcə də insan da əksərən anlamır ki, dil, yəni sözü doğuran ümmansız xəzinənin, çox qapıları asanca açan açarın sahibidir. İnsan dilə lazımınca qiymət vermədiyinə görə də sözə, onun hikmətinə, qüdrətinə də gərəyincə dəyər donu biçə bilmir. Dilin nə dərəcədə möcüzə olduğunu anlamayanlar o dildən necə gəldi, kor-koranə istifadə edirlər, nəticədə əbədiyaşar fikirlər yaradan qələm və elm əhlini də bu və ya başqa şəkildə nəzərdən salır, urvatsız edirlər.

Daim özünü xaricən zinətləndirməyə, əl gəzdirməyə çalışan insan nədənsə irfanı, dini qaydaları öyrənərək içini, daxili dünyasını bəzəməyə səy etmir. Bu səbəbdəndir ki, insanların çox zaman əyin-başları səliqəli, fəqət daxili aləmləri darmadağın olur, evləri sahmanlı, könülləri xaraba qalır, dilləri rəvan, ürək yolları çala-çuxur olur. Sonucda darmadağın içdən, xaraba könüldən, həndir-hamar könül yollarından insanlar gün gəlir haçansa yorulurlar. İnsan öz psixologiyasını ruhuna yox, cisminə yönəldir, haçansa bədən dili ilə ruh dili başqalaşır və onda insan özünü anlamağa çətinlik çəkir, özü üçün müəmmaya, dolaşığa çevrilir. Halbuki, insan dilə qiymət versə sözə, sözə qiymətə versə mənaya, mənaya qiymət versə hikmətə, hikmətə qiymət versə, arifliyə çatar. Arifin isə ruhu və bədəni eyni dildə danışmağa qadirdir.

Adi insanların bəsit sandığı həqiqətlərdə ariflər intəhasız sirrlər tapırlar. Məsələn, sadə insanlar nə istəyirlər, nələri sorğulayırlar? Onların təbirincə, bədən quru nəfəsdir, canımız heçdir, öldükdə puç oluruq. Amma arif düşünür ki, quru nəfəsin qüdrətinə bax ki, insanı 70-80 il var edə bilir. Yaxud biz ölürük, amma bu hələ tam mənada həyatın sonu demək deyil axı, irəlidə hələ axirət evində yaşamaq var. Yəni arif olmaq istəyirsənsə, sadə insanların hədəf saydığı şeylərdəki sirləri arayıb tapmağa çalışmalısən. Ariflər, əslində, cahillərin mənə görmədiklərində müxtəlif anlamlar bulurlar. Bu kontekstdən yanaşanda, cahillər ariflərin "müəllimləridir". Arif cahilin itirdiyini axtarıb tapandır, cahil isə nələri itirdiyinin fərqləndə olmayan kəsdir:

*Demə can boş qəfəsdir, bir düşün, əslini tənqid et,
Bəsirət əhlini gör ki, bu sirrini olmuş heyranı.*

Tərsinə yozum

Əsərin əvvəlində Füzuli özünü öyür, amma sonrakı misralarda söyləyir ki, əsl alim nadan olduğunu etiraf edəndir. Burada, mənə, Füzulinin məqsədi qətiyyənlə fikri dolaşılıq yaratmaq, təkəbbür haqqında ikibaşlı danışmaq deyil, əsas mətləb başqadır. O, sadəcə insanları, oxucuları aldadıcı, gözə kül üfürən üstünlüklərə yiyələnib hərzə-hərzə ömür eləməkdən, “burda mənəm, Bağdadda kor Xəlifə” demək naqisliyindən uzaq tutmağa çalışır. Yazır ki, əgər zahid daim zikir təsbehi çevirirsə, dərhal ona aldanma, o sayır ki, dünyanı almağa iman bəs edərmi, yaxud Allah naminə məscidi təmir etdirənə inanma, çünki Allahın heç nəyə ehtiyacı yoxdur, xeyirxahlığı insanlıq naminə edənə etimad elə. Füzulinin nəzərində dünyadakı sirlər canlıdır, onlar o qədər vecsiz, gərəksiz deyillər ki, hər elm öyrənən onları cözə, aşkara çıxara. Həqiqi sirlər bir sıra hallarda elmin nəzərindən yayınırlar, sadəcə, bizə elə bilirik ki, elm adamları onların həqiqi mahiyyətini ortaya qoyublar. Dərindən düşünəndə bir çox həqiqətləri nə Əflatun bilib, nə də Loğman həmin hikmətlərdən baş tapıb. Füzulinin sətiraltı fikrincə, biz əksərən ona görə dünyadan düz-əməlli baş açmırıq ki, onu ancaq elm yolu ilə dərk etməyə və cahan sirlərini bilgi ilə anlatmağa çalışan kəslərdən nələrsə öyrənirik. Ancaq elmin arxasındakı heç bir böyük, sirr dolu gücə doğru yönəlmirik:

*Deyil Allah üçün, zahid edirsə məscidi təmir,
Təşəxxüs satmağa istər işə salsın o dükkani.*

*Çevirsə barmağı təsbih, aldanma, riya bil sən,
Sayır, görsün çatırmı almağa dünyanı, imanı.*

*Güman etmə ki, hikmətdən xəbərdar idi Əflatun,
Həqiqət elmdən aqah alim sanma Loğmani.*

Elmlə çox şeyin açarını tapan alim, bu üsulla fəndgürləşən insan sonda bəsit bir hərisə çevrilir. Çünki insan nəyinsə yolunu tapdığını anlayanda onu ardıcıl şəkildə əldə edir, sayını çoxaldır, nəticədə işin cövhərindəki mahiyyət, insanlıq yolundakı xidmətin anlamı itir.

Mərhələlər...

Bəzi həris insanlara, gecə-gündüz nəsə qazanmaq qayğısı ilə əlləşib-vuruşanlara, dinclikləri olmayan tamahkar adamlara çoxları doğru qiymətləndirməyərək zəhmətkeş, əməksevər deyir, amma heç kəs onlara həris, gözüdoymaz, nəfsiquyu söyləmir. Və onlara “zəhmətkeş” deyənlər,

əslində, onları bu cür dəyərləndirmə ilə hərisliyə daha da həvəsləndirirlər. Həmin hərislərə, iş-gücə aşırı aludələrə elə gəlir ki, başqaları tənbəldirlər, onlar öz adlarının qarşısına “həris” yamanlamasını yapışdırmasalar da, özgələrini asanlıqla “tənbel” adlandırırlar. Hərislərin həyata münasibətdə ən böyük ədalətsizlikləri isə öz uğurlarını şəxsiləşdirmək, əldə etdiklərini birbaşa öz adları ilə bağlamaqlarıdır. Bu mənəm-mənəmlik, bu özündəndemək azarı onlara çox zaman icazə vermir ki, düşükləri münbit şəraiti, qarşılarna çıxan səxavət sahibi insanları, xeyirxahları, yaxud şansı, bəxtigətirməkliyi, ən əsası Allahın onlar üçün taybatay açdığı ruzi qapılarını, imkan yollarını dəqiq görərək dürüst qiymətləndirsinlər. Beşindən aşağı, yüzündən yuxarı, baş olmağın minnətdarlığını, şükranlığını dilə gətirsinlər:

*Həris axmaqlığından zənn edər tənbel həris olmuş,
Və ya öz səyi sərvət sahibi etmiş çalışqani.*

Füzuli əsərində adi güzəran qayğıları ilə yaşayan insanları “tənə yağışına tutandan”, başlarına ağıl qoyandan sonra həris şahlara, vəzifə yiyələrinə üz tutur. Deyir ki, xalqın malını qorumalı olanlar millətin olan-qalanını talayanda, lakin əməllərinə görə divan ayağına çəkilməyəndə ümumi mühitdə bir cəzasızlıq – ədalətsizlik ab-havası hökm sürür, hakimə hökm verən kimsə tapılmır.

*Sənin xeyrin üçün kəndli ağac əkmişdir, ey hakim.
Kəsib təxt qurma ondan, eyləmə məyus dehqani.*

Haqqı tapdalayanlar...

Və Füzuli yenə qayıdır güclülərə, var-dövlətlilərə boyun əyən, onlara yaxın olmaq istəyənlərə. Biz bilirik ki, əksərən hansısa heyvan özündən güclü, sürətli, pəncəsi möhkəm heyvanı görəndə o saat onu özünə təhlükə bilib yanından dərhal uzaqlaşır. Heyvanlar qeyri-ixtiyarımı, ya şüurlu şəkildəmi anlayırlar, duyurlar ki, qarşı tərəfin gücü onların həyatı üçün təhlükə yaradır. Fəqət insani münasibətlərdə oxşar hal əksinə təzahür edir: insan elə hey özündən güclüyə can atır, öz qüvvətini, kamalının imkanlarını unudub daim vəzifəcə, yəni güc, imkan baxımından ondan daha qüdrətlinin yanında durmağa çalışır. İnsan heyvandan fərqli olaraq yumruğunun altında dayandığı, pəncəsinə söykəndiyi gücün haçansa onu əzə biləcəyini, sümüklərini dən kimi üyüdə, qanını nar kimi sıxacığını ağına gətirmir. Əgər saraya, vəzifəli şəxslərə can atan insan div gör-sə, həmin dəqiqə anlayar ki, o əcaib varlıq onun sümüyünü ətindən sıyıra bilər, canını boğazından çıxarar, amma divdən daha yırtıcı olan hansısa vəzifəli birinin onu xıncım-xıncım edəcəyini isə ağına gətirmir:

*Belə bir qayda var, insan qaçar divlər məkanından,
Demək insan deyil onlar ki, məskən etdi divani.*

Bəzən divandan – yəni saray süfrəsindən nəsə yemək divlə bir qabdan nemət bölüşmək kimidir. Sadəcə hərislik, intəhasız iştaha insanın gözünü elə bağlayır, könlünə elə möhür vurur ki, Adəm oğlu divlə eyni süfrə ətrafında əyləşdiyini unudur. Beləsində nə heyvan kimi qorxu duyğusu qalır, nə də bəşərin əşrəfi olan əsl insana xas ağıl və bəsirət əlaməti. Hərislik insanı nə heyvan olmağa qoyur, nə də əsl insan. Hərislik insanı hər ikisindən avara edir.

Dost-düşmən nəzəri...

Füzuli insanları ayıldır ki, siz hər xalqın malını oğurlayıb sonra əldə etdiklərindən az-maz kiməsə yardım edənlərin xeyirxahlığını ehsan kimi qəbul etməyin. Çünki yalnız o adam ehsan verə bilər ki, o, öz süfrəsində dost və düşməni eyni gözlə görə bilər. Bir sıra vəzifəlilər istəsələr də ehsan verə bilməzlər, çünki onların daim dost və düşməni ayırmaq kimi bir məcburiyyətləri var:

*Səxavət əhlidir ancaq o kəslər ki, riyə bilməz,
Görər bir gözlə ehsan süfrəsində dostla düşməni.*

Füzulicə...

İnsanları səxavətli olmağa səsləyən Füzuli onlara öyüd verir ki, ey insan, sənin Aydan nəyin əskikdir? Axı Ay Günəş işığının üstünə düşməsi üçün aypara şəklini alır. Yəni Ayın bu fazasında – formasında o, Günəşin işığını ən güclü şəkildə özündə əks etdirir. Yəni sanki Ay bütöv – bədirlənmiş halında Günəş işığını az əks etdirir, nəinki aypara şəklində. Bunun üçün ay formal olaraq incəlir, nazikləşir, sanki “canından keçir”, “azalır”. İnsan da Allahın nurunu, xeyirin simasını görmək üçün öz malından keçməyi, maddi cəhətdən azalmağı bacarmalıdır:

*Deyilsən kəm qəmərdən, keç özündən, vəsli-canandır
Ki, ay incəlmək ilə tez tapar xurşidi-tabani.*

Axirət evi...

Füzuli keçmişin, dövrünün bəlalərini saya-saya, onların mahiyyətini ciddi dəlillərlə aç-aça axır ki, gəlib axirət məsələsinə çıxır. İnsanlar, adətən, qışın yaxşı keçməsi üçün yaydan tədbir tökür, odun-ocaq toplayır, uçuq yerləri qapayır, soyuq ayların ruzisini isti aylardan qablaşdırır. Bütün bunları ona görə edir ki, qışda nə o qablaşdırdığı nemətləri tapa biləcək, nə də odun-ocaq tədarükü mümkün olacaq. Yəni insan çox zaman gələcəyi ona görə düşünür, bu gündən sabaha ona görə tədbir tökür

ki, sonra çarəsiz qalmasın. Ən böyük gələcək ünvanı isə axirətdir. Əgər insan üç-beş aylıq qışı düşünərkən bu qədər tədarük görməlidirsə, bəs axirətdə ona gərək olacaq nemətləri – saf əməlləri, xeyirxahlığı, ibadəti nə üçün bu gündən düşünmür, əbədiyyət sərmayəsini indidən toplamır:

*Tədarük gör o dünyaya, bu dünyada ki, xoş keçməz
Qışı ol kəslərin ki, yayda yad etməz zimistani.*

Müəllif dünya malına aldanan insanları, ancaq əlvan, rəngli şəkillərlə, oyuncaqları ilə baş qatan, dünyanın əsas mənasından bixəbər uşaqlara bənzədirlər. Ancaq bariz fərq ondadır ki, uşaqlar öz səadətləri ilə qayğısızları, insanlar əldə etdiyi sərvətlərə aldanarkən cahilləri təmsil edirlər:

*Zəmanə şahların başına tədriclə səpər torpaq,
Uşaqtək aldanar onlar görüncə şəkli-əlvani.*

Möcüzə ehtiyacı...

Füzuli fikrinin davamında dünyada baş verən naqis olaylardan ibrət almağı məsləhət bilir və onlarda hikmətlər gizləndiyinə işarələr edir. Naqis adamların nalayiq hərəkətləri, tələbləri zaman-zaman peyğəmbərləri möcüzə yaratmağa, Allahın qüdrətini onlara göstərməyə vadar edib. Bu səbəbdən də dünyada nə qədər iman məqamı var ki, onlar meydana çıxmalarına görə küfrə minnətdardılar. Əgər o küfrilər, alçaltmalar, gözdənsalmalar, nahaq düşüncələr olmasaydı, o imanlar əsirlərin sınağından çıxacaq imtahanlardan, sınaqlardan keçməzdilər:

*Tapar həqq axtaranlar həqqi Fironun cəlalından,
Bu işdə möcüzə vadar edər Firon Musani.*

*Çox iman küfrə mədyundur, bu həqdə Yusifi yad et.
Ki, büt qaytardı pis yoldan onu, dəf etdi üsyani.*

Və Füzuli bu məqamda əməlləri ilə iyrəncliklər törədənləri elə bir açlaltma ilə hədələyir ki, bu barmaq sirkələmədən sonra cəhənnəm sakini olmaq da onlar üçün şərəf göstəricisi sayılsa, haqdır. Məlumdur ki, cəhənnəmdə müxtəlif günah sahibləri olacaq, insan öz şüurlu həyatında elə bir pərtlik doğuran iş törədə bilər ki, cəhənnəmin qızgın qırı, kəskin qoxulu, yapışqanlı qatranı da ona nifrət edər və özlərini o nadürüst bəndənin, murdar ruhun üstünə tökülməyə layiq bilməzlər:

*Çalış olma o əndazə cəhənnəmdə üzü qarə
Ki, nifrət eyləsin səndən cəhənnəm qiri, qətrani.*

Günahdan qaçmaq...

Dünyada tam mənada günahsız insanın olmadığı məlum məsələdir, əsas məsələ hansı dərəcədə ağır günah, bağışlanmaz əməl törətməkdir. Günah işləyərkən insan bircə anlıq da olsa, macal tapıb

düşünməlidir ki, Allah haqq-hesab günü bu günahı bağışlayarmı, bu əməl hansısa səbəbdən üstündən keçilməsi mümkün bir işləkdirmi, yoxsa bu hadisədən sonra hər iki dünyada yaxam əllərdə qalacaq. Əgər insan o suala dürüst cavab verə bilsə, onda əfvə sığınmağa gümanı ola bilər. Füzuliyə görə, Allah insanları əməllərinə görə qiymətləndirsə, cənnətdə nə Huriyə layiq bir kişi tapılar, nə də Qılman haqqı olan bir qadın. Nəticədə cənnətin qapıçısı olan mələk – Rizvan orada tənha qalar, insanlar ona görə cənnətə düşürlər ki, Tanrı onları öz əməllərinə görə deyil, öz intəhasız, tükənməz mərhəmətinə görə qiymətləndirir:

*Xuda gər əcr versə, hər kəsə əməli qədrincə,
Behiştə görməz heç bir kəs nə hurini, nə qılmani.*

*Əgər bir səhv üçün məhrum olarsa xəlq cənnətdən,
Behişt əhli bilək onda gərək biz təkə Rizvani.*

Arı örnəyi

Bu dünyada yaxşı ad qazanmaq hər nə qədər çətindir, əslinə qalanda, o qədər də asandır, mümkün olan məsələdir, sadəcə, öz işinlə güzəran etsən, bu babətdə ətrafdakı çox şeydən təcrid olub öz missiyanı tapsan, mütləq yüksək nəticə əldə edəcəksən, adın dillərdən dillərə düşəcək. Füzuli maraqlı bir örnək gətirir, deyir arı bircə yaxşı bal vermək peşəsinə yiyələnməklə elə şöhrət qazanıb ki, bütün bəşəriyyətdə özünə qarşı ehtiyac yarada bilib. Heç kəs arını reklam eləmir, amma hamı təbii, xalis baldan ağız dolusu danışır. Arının nə piarına pul yatıran var, nə də şöhrətini artıran hansısa yüksək mənəb sahibi. Sadəcə, arı Allahın ona verdiyi missiyanı, o sayaq həyat tərzini Allahın lütfü bilib qəbul etdiyinə görə dünyanın ən möcüzəli, sirli, həyat təzi ilə örnək olan bir ad qazanıb. Arı öz həyat cızığından kənara çıxmamağı ilə peşəkardır:

*Çalış xəlqə xeyir ver, xoş sifətlərlə qazan hörmət,
Arı bal vermək ilə əldə etmiş şöhrəti, şani.*

Etibar edilən söz...

Ustad bu mükəmməl əsərini, söz bəhrəsini sənətkar ən sonda yazdığı əsəri hökmdara göndərməsi, onun əmin əllərdə qorunması və dövlətin dirçəlməsi yolunda təsirli bir vasitəyə çevrilməsi haqqındakı fikirləri ilə tamamlayır:

*Onu İrənzəmindən Dariül-ədli-Rumə göndərdim
Bu ümmid ilə kim, olsun əmin əllər nigəhbani.*

*Ona təsir qılsın dövləti Sultan Süleymanın
Ki, ta fəth eyləsin öz şöhrətilə külli-dünyam.*

Həmdəmin dərdi...

Füzulinin “Ənüsül-qəlb”i – bu söhbəti onun öz qəlbi ilə dərdləşməsidir. İnsan dərdə düşən kimi onu bölüşməyə bir adam, həmdərd axtarır. Dərd isə adətən bölüşdükcə azalır, Füzuli də isə əksinədir. Biz onun dərdini oxuduqca onun dərdi çoxalır, bizim və dünyanın dərdi isə azalır. Füzuli bu məqamda da heç kəsə bənzəməməyi, fərqli olmağı bacarıb...

İLGİM KARVANI...

*(Məhəmməd Füzulinin “Necə xoş günlər idi, bilməz idim
yaxşı-yaman” misrasıyla başlayan tərkibəndi haqqında)*

Qafil qəfiləsi...

Qafillik insanı bəzən “azad edir”, ancaq dünyə düşmüş məsələni, adamı gecə-gündüz ağır fikirlərə qərq edən vəziyyəti anlayanda, sonugörünməz müşkülü qismən çözəndə isə əldə etdiyini “hürlük”, “asudəlik” sonradan özü-özlüyündə çıxılmazlığa çevrilir, həmin azadlıq Adəm övladını sanki əsir edir:

*Hələ pabənd deyildim hərəmi-eşqidə mən
Fələk azad eləmişdi məni o zindandan.*

(Tərcümə. M.Mübarizindir)

Əsl azadlıq, həqiqi hürlük isə dünyaya gəlməməkdədir, doğulma-
maqdadır, yəni yoxluqda, heçlikdə. Doğulanın, yaşayanın tam azadlığı mümkünsüzdür, cahanın dünyanın hansı ilinin hansı günündə dünyaya gələcəyi, aləmə göz açacağı əgər bir qədərdirsə, tale məsələsidirsə, deməli, artıq o qədər, o yazılı gün içərisində insanın qaçılmaz taleyi var və o bəxt qanunu hələ yaradılmayanın da azadlığını “əlindən alır”, onu öz ömrü daxilindəki bir çox məsələlərdə ixtiyarsız edir. Sakitlik, aram, dinclik isə daha çox yoxluqda mümkündür, varlıq hər anı təhlükələrlə, çalxantılarla, cürbəcür qarğaşalarla dolu olmaqdır:

*Mənim asayışımə qibtə ilə baxdı fələk,
Bu cahana gətirib dərd oduna yaxdı məni.*

Eyni düşüncələr Füzulinin babasını – ustadını, yəni ulu Nizami Gəncəvini də narahat edirdi, o da çıxış yolunu yoxluqda görürdü. Nizami yazırdı ki, dövrən ancaq iki şəxsə rəhm eləyir, ancaq iki şəxsin halına acıyır, onlardan biri hələ doğulmayandır, digəri isə bu dünyadan köçən. Kəsəsi, hər iki söz ustadına görə azadlıq doğulmamaqda və ölümdədir. Adi eşq isə çox zaman öldürmür, yaşadır, var edir, ona görə də rəhmdil deyil, zalımdır, halanlayan deyil, dərddən qanmazdır.

Qovğalar arasında...

Dünya ilə insanın savışı bəşər övladının cahandan nəsə ummasından, nələrisə əldə etmək istəyindən sonra başlayır. Yəni içərisində yaşayacağı aləm onun qəniminə, düşməninə çevrilir. Biz bu dünyaya üryan, lüt, yalın bədən gəlib, sonda heçnəsiz də ondan ayrılırıq, deməli, dünya insana olanını qıymayan bir xəsisdir. Biz isə, o xəsisdən, həmin əlibərkədən həm nələrisə istəyirik, həm də bu azmış kimi, yeri gələndə, nələrisə də alırıq. Və nəticədə dünya ilə bizim aramızda qovğa, dava yaranır. Dünya bizə nə verir-sə, əvəzində bizdən dünyadan olmayan – başqa bir dünyadan gətirdiyimiz nələrisə (ruh, yaradılış, hiss, fikir və s.) alır. İnsan maddi nemətləri əldə etdikcə ruhi nemətlərini dünyaya verməyə məcbur olur. Bir sözlə, başqa dünyadan – Allahdan, yaradılışdan aldığımızı dünyadan qazandıqlarımızla sanki dəyişirik. Bu sövdəgər dünya bizi bütün bunlara könüllü-könülsüz vadar edir, amma sonda sövdə, razılıq pozulur, biz əldə etdiklərimizin hər birini dünyada qoyub ömür karvanımızı sürüb cahandan əliboş ayrılırıq. Əbədi nəsnələri, ruhumuzun gözəl parçalarını, Tanrıdan aldığımız hiss və fitrət xəzinəsini dünyaya bağışladığımız görə dünya əbədiyaşar olur. İnsan bir sıra hallarda əbədi dünya ilə bağlı fitrətində var olanları belə dünyada qoyub gedir. İnsan onu əbədi yaşadacaq çox şeyi dünyaya bağışladığına görə, dünyanın ömrü uzanır, həyatına həyat qatılır...

*Cismi can ilə könül meyl elədi dünyaya
Söz uzandı aramızda sonu qovğa oldu.*

Füzuli insan həyatını, yaşanan ömrü, tale möhnətini bir yaşama halı deyil, uzanan sözə, müxtəsər edilməyən kəlməyə bənzədir. Biz dünyadan nələrisə istədikcə, daim qovğada olduğumuz dünya ilə aramızdakı söz-söhbət uzanır, ömrümüzün uzun-qısalığı da məhz həmin davanın, savaşı, çənələşməyin nə qədər çəkəcəyindən hər halda az-çox asılıdır.

Qeyri-səlis çıxılmazlıq...

Dərd insanı cismən zəiflədir, ruhən isə gücünə güc qatır. Əks təqdirdə, bəsit ruhla Məcnun heç zaman çölün atəşli havasına, şəraitətsiz mühitə, aclığa tab gətirə bilməzdi.

*Şərhə gəlməz ki, fəraqilə nələr etdi mənə,
Mən idim dözdüm onun zülmünə, dözməz insan.*

Çıxılmazlıq halı çarə ilə ümidini tamamilə üzümək arasındakı fəvqə, qeyri-adi bir durumdur. Ona görə də çıxılmazlıqda məntiqdən kənar bir möhtəşəmlik var. İnsan çıxılmazlıq halında əgər özünə, daxili dünyasına fikir verə bilsə, bir sıra hallarda düşdüyü vəziyyətin mahiyyətindəki dərin mənanı, hikməti görə bilər, əslində, Lütfizadənin qeyri-səlis məntiqi də çarə ilə çarəsizliyin arasındakı bir durumun bir növ göstəricisidir. Fərz eləyək ki, cavabsızlığın cavabıdır:

*Həmdəm olmaq da çətindir, onu tərək etmək də,
Nə edim, çarə nədir, dərdimə qaldım heyran.*

Dərd insanı çıxılmazlıq vəziyyətində məhz həmin məqama, ucalığa qaldırır, yəni qeyri-səlis, adi məntiqdən daha yüksək mərtəbəyə. Aqıl insan, bəsirətli kəs üçün isə bu hala, duruma heyran olmamaq, öz dərdinə vurulmamaq olmaz, çünki həmin vəziyyət dünyanın məntiqini pozmağa qadir bir durumdur. “Nəyinsə olmasının da, olmamasının da bir dərd olması”, vüsalın da, hicranın da çıxılmazlığa aparması aşıqı məntiqdən kənar hala salır. Həqiqətən sevənin ünvanı isə məhz həmin məntiqin fəvqünə qalxan vəziyyətin yarandığı məqamdır.

Sərab bütü...

Aldanışdan uzaq olmaq üçün insan gərəkdir ki, aldadanın gözü-nün önündən itə. Və aldaniş onun niqabından sıyrılaraq üryan qala, çıpaqlaşsın. Çünki aldadanın önündə aldanmaz kimi görüldükcə öz şəxsi gücü insanı bütə çevirir və Adəm oğlu qüvvəsini duyduqca, dərk

elədikcə bütləşir, mənəm-mənəmlik bütün ruhunu çulğayır və o, beləcə güclü olmağı sanki bir adətə çevirir. Bir sözlə, sonucda güc kimi mücərrəd bir varlıq fiziki bir varlığa donuşur:

*Dənizə batdım, önümdən çəkilib getdi sərab,
Büt mənim öz bütüm idi, o bütü qıldım xar.*

Əbədi eşq...

İnsan çox zaman əbədi eşqi də əbədiyyət naminə arzulayır. Bir çox insan bilir ki, sevdiyinə qarşı hissləri haçansa əvvəlki qədər olmayacaq, araya düşən illər az-çox öncəki duyğulara, mehrə qarşı insanda dönüklük yaradacaq, beləcə bəşər əhli həyatının ən böyük enerji daşdığı, ən həssas olduğu eşq illəri də zamanla, asta-asta kənar adamların gözündə də, öz gözündə də adiləşəcək. Adiləşməyən həqiqi eşq isə Allah məhəbbətidir. O elə bir eşqdır ki, biz ondan kənar olanda da o bizimlə bərabər olur. Biz Allahı düşünməyəndə də Allah bizim haqqımızda fikirləşir, biz ondan əlimizi üzəndə də o bizdən bərk-bərk yapışır. Biz vəfa göstərəkən, etibarlı olarkən Allaha bənzəyirik. Valideynlərin çox zaman böyük səhvlərdən sonra da övladlarından nə olur olsun, üz döndərməmələrinin də bir səbəbi onların içərisində Tanrı eşqinə bənzəyən sevginin rüşeyminin qəlblərinin dərinliklərində olması ilə əlaqədardır:

*Yaşamaqçün mən o eşqin atəyindən tutdum,
Ki, əlim getsə də, daim o atək əldə qalar.*

Gözümüzdəki dünya...

İnsanı dərddə salan, ələmlərə düşər edən dünyanın faniliyidir, çünki cahan əbədiyyətə can atan əhli-bəşərin gözünün qarşısında hər şeyin ötərililiyini hər addımda sübut edir. Bu paradoks, bu ziddiyyət qanan insanı daim narahat edir, onun daxili nizamını, mənəvi rahatlığını pozur. İnsan əbədi aləmə bağlandıqca isə, ömrü sanki əbədiyyətə qarışır. Ona görə də əbədi dünyaya inanan insanların həyatı çox zaman tamamlanmır, onların ömrünə ölüm nöqtə qoymur, əksinə yeni-yeni, sonu olmayan abzaslar yaradır...

*Fani aləmdədir hər qüssə, yəqin oldu mənə
Talibəm mülki-bəqaya, nə qədər ömrüm var.*

Fərid HÜSEYN

◆ Fəxrəddin Əsədin 70 yaşı

Fəxrəddin ƏSƏD

PƏNCƏRƏDƏ AXŞAM

I

Pəncərədə boz rənglər,
yaxınlaşan axşamın toranlığı.
Acı tütünün tüstüsütək
otaq özünə çəkir qaranlığı.
İnnən belə nə uzaqdan gələnimiz olacaq,
nə də göydən düşəcək alma!
Dur, şamı yandır, gülüm,
misraların pıçıltısını eşidirəm...

II

Pəncərədə axşam –
belə axşamların birində doğulmuşam.
Deyirlər, heyva ağacının budaqları
qucaq-qucaq gülü və qəribə qoxusuyla
tələm-tələsik pəncərədən boylanıb içəri.
Bilməm mən doğulan gün
heyva ağacıtək sevinən olubmu
atamdan, anamdan yana?
O gündən bu günə elə bağlanmışam,
öpüb-oxşadığım uşaqların
heyva gülü qoxusuna...

III

Yenə də axşam...
Yenə də qaranlıqlarla çırpışıram...
Kiminsə titrək əli divara
Xəyalların dolaşığı xətlərini çəkir.
Küçədən keçən maşınların işığında
bir anda parıldayır və sönür
dolaşığı xətlərin sirli yaraşığı –
kimsə yox yandırır
bəndə söndürən işığı.

IV

Birdən-birə qaranlığa hayqırmaq keçir könlümdən –
hey, hey, məmləkətim!
Bir səs deyir – olmaz gecənin bu saatında,
şəhər şirin yuxuda.
Qaranlıqda bir işıq yanıb söndü,
yanıb sönən işığa bənzəyir
həvəsim, nisgilim, həsrətim.
Şam işığında
yazdığım şeiri
sənin adına bağışladım, məmləkətim!

**BU DƏLİ KÜLƏYƏ
QOŞULUB GEDƏM****1**

Dayanmadan xatirələr əsir
axşam yuxusundan qabaq.
Pəncərənin şüşəsi tərləyib soyuyur
zökəm olmuş otaqda.
Dan yeritək qırmızı və parlaq qərənfillər
yaddaşı imtahana çəkir;
uşaqlıq xatirələri kirlənməmiş, nə yaxşı!
Yenə o günlərdir:
Pikassonun göyərçinlərini uçururam.
Yenə həmənlər keçidlər, həmənlər atlar, insanlar...
Təklidən üşüyən qərənfillər
dixsinir qəfil gülüşdən.
Kimsə pıçıldaır: “yum gözlərini,
çoxdan keçib iş-işdən!”

2

Gecə keçir...
saatın şirin-şirin taqqıltısından bilirəm
səhərə hələ var.
Van Qoqun günəbaxanları
ay işığında gözünü döyür.
Tele-şoudakı findıqburun qız
bayaqdan özünü öyür –
guya göydən düşən,
günəbaxan dolu səbətdə imiş.
Bir söyləsəydi:
düşdüyü səbət nə rəngdə imiş?!

3

Ax, bu uzun gecə,
yenə də təklük...
Elə şiddətlə əsir külək,
çırpınır, döyünür, göynəyir ürək.
Ömürdən vecsiz bir gün də yaşadım...
Üsyan etmək də gəlmir əlimdən.
Bu dəli küləyə qoşulub
və yaralı qanadından tutub xatirələrin
uçub gedəm uzaqlara, uzaqlara,
daha da uzaqlara.
Nədən çılcıraqlar həmişə satqın,
nədən xəyanət edir qaranlıqlara?

4

Sürət qatarı kimi
günlər keçir ömürdən...
Tək bir ulduz var göy üzündə,
xallı kəpənək zərində.
Gecə yarı
süd yoluna düşüb gedirəm –
misradan-misraya,
sözdən-sözə,
qaraladığım vərəqlərin üzərində...

5

Gecələr gurultuyla döyülür
evimizin damı –
yağış yağır şıltaq-şıltaq!
Gurultular içində səni düşünürəm;

gülüşünü,
əllərini,
gözlərini...
Vaxt vardı, bax beləcə
yağış altında dolana-dolana,
islana-islana,
xoşbəxt etmək istəyirdim dünyanı –
səni...
Üzü qara olsun xəyalların –
aldatdı məni!

6

Bu da tanış dalan,
doğma ocaq,
bağa açılan pəncərə...
Ağaclar, quşlar hələ yuxulu.
Təkcə cırcıramalardı
ağız-ağıza verən.
Qaraqulaq itimiz
addım səslərindən anlardı:
guya ötüb keçənlərdən
“mənə nə var” deyib,
tənbəl-tənbəl donquldanardı...
Bu səhər görünmür,
bu səhər hava əvvəlkitək sıcaq.
Gözləyirəm, qonşunun damından
indicə günəş boylanacaq!

7

İnsanlar, hey!
Eşidirsinizmi,
Bədirlənmiş Ayın səssizliyində
bir qərib nəğmə
özünü çırpır boşluqlara?!
Açın qapıları,
pəncərələri taybatay açın,
pərdə-pərdə kənara çəkin qaranlıqları.
Çıxın evinizdən,
yuxunuzdan,
sükutunuzdan çıxın.
Bir dəfə, bir anlıq da olsa

başınızı qaldırıb göylərə baxın –
Günəş sizə
olduğundan daha yaxın!

8

Yenidən yaşamaq olsaydı ömrü,
ya da silib atmaq olsaydı
yaşanan illərin solğun rənglərini,
xatirələri,
keçmişini büsbütün...
Ağırdı, yaman ağırdı
unudulmaq,
sonra da xatırlanmaq
çox uzaq nəğmə kimi...

BACIM RƏFİQƏYƏ AĞI

Torpağı qat-qat çevirirlər
uşağa açılan yataqtək –
rəngli daşlar yorğan gülü.
Dörd tərəfim
qəbirlər... ölü...
Səsim çıxmır,
nəfəsim yox,
heç mənə baxan da yox.
Qaranlığa bürünüb
adamlar, xatirələr, yaddaşım.
Qışqırmaq istəyirəm –
bacım, bacım,
gör necə ölüb qardaşın?!
Bəs nədən səni dəfn edirlər
mənim yerimə?!

***

Kəpənəklər uçur
uşaq evinin bağında,
kəpənəklər uçur xəyal-xəyal.
Ah, nola
bir günlüyə,
bir saatlığa da olsa

tanklar, təyyarələr oyuncaq ata dönə!
Gözlərində parıltı,
içində – ürəyində
göyərçin kimi çırıpınan işıq,
o qara küçüyün dalınca qaçan qızçığaz
ayrılıq xofunu unuda.
Nə düşmən onu görə,
nə fələk ona qıya.
Dodağında nəğmələr
oynaya, hey oynaya.

***

Salam, Şuşa,
Gözün aydın,
deyilənlər gəldi başa!
Nə xoş gündü,
nə xoş saat –
səninlə qalmaq baş-baş!
Görürsənmi,
xoşbəxt-xoşbəxt
Bakı gülür,
Təbriz gülür,
son nəfəsdə Urmu gölü,
bütöv Azərbaycan gülür!
Gör bir necə əsdi yellər,
dalğalandı
yallı gedən ipək tellər.
Dalğalandı bayrağımız
Mir Mövsüm Ağanın
gümüş borusundan baxdığım Xankəndidə!!!

***

Tavana baxa-baxa səni düşünürəm,
pişiyim də xoflu-xoflu tavana baxır.
Ha baxsa da
bir şey anlaya bilmir:
nə sənin ayrılığından,
nə də tavanda oynayan işıqdan.
Amma işığın dalınca

yatağıma atılmağı belə
səni xatırladır, səni.
Bir bilsəydin;
ayrılıq
ikimizin arasında yatan
pişik misalı.
Yoxsa hardan
əllərimdə əllərinin sığalı?!

Özünə sürgün edilmiş adamam –
özümə məktublar yazıram hər gün.
Yazıram ki,
guya burda da
səninlə bir yerdəyik.
Elə indi də yanımdasan,
qucağında qırmızı bantlı,
şıltaq bir küçük –
ipək tüklərini sıgallayıram.
Yazıram ki, xoşbəxtsən,
elə mən də xoşbəxtəm –
yanımdasan yenə...
Gözlərinin xumarlığında
mürgülü xatirələr,
küçük nazlı-nazlı baxır mənə.

***

Bir dəlinin bir cücüylə
saatlarla oynadıgıtək
öz taleyimlə oynadım
səni sevə-sevə.

Dəlini kim anlar ki,
dəlidən nə anlar ki?
Baxanlar da
üzünü çevirib gedər.

Lakin yaddaşlarda
bu sevgidən bir cücü qalar.
Və bir cücüylə
saatlarla oynayan dəli...

◆ Poeziya

İldırım ƏLİŞOĞLU

DÜŞÜBDÜR

Kəmər olub dağlarım dolanan,
Babam salan iz düşübdür xətrimə.
Bulaq üstə “gəl” söyləyən baxışlar,
Ürək çalan naz düşübdür xətrimə.

Barmaq gördüm sim üstündə gül dərən,
Sevgi gördüm, şahı taxtdan endirən.
Ədalətmiş Xan Əslini yandıran,
Kərəm çalan saz düşübdür xətrimə.

Mənimkinə həyat demək duzaqmış,
“Vüsal” sözü sevgim üstə yasaqmış.
Ömür deyil, başdan-başa sazaqmış,
Yəqin ondan yaz düşübdü xətrimə.

İldırımam, çox görmüşəm qar-boran,
Qırılmışam, olmamışam qəlb qıran.
Damlaları dodağıma od vuran
“Ana” adlı köz düşübdür xətrimə.

BELƏSİ DƏ VAR DEYƏSƏN

Axtarır yolunu azan karvanın,
Günahın səhraya yazan karvanın.
Ömür düzənini pozan karvanın,
Külək də qapısını açmayan kişi.

Yumruğun göstərib gördüyü naza,
Qış edib gününü çıxmayıb yaza.
Kimdi ki, alnında yazını poza,
Külək də qapısını açmayan kişi.

İnsaf dörd yanında azıb döyükmüş,
Qəzəbi içini çürüdən yükmüş.
İndi anlayıb ki, Allah böyükmüş,
Külək də qapısını açmayan kişi.

Ailə bostanmış, övladlar tağmış,
Nəvə gülüsləri ürəyə yağmış.
Hiss edir onlarsız yıxılan dağmış,
Külək də qapısını açmayan kişi.

Özü ilişibmiş qurduğu səddə,
Qoyduğu qaydalar dönüb sərhədə.
Həsərlə boylanır tərs düşən rəddə,
Külək də qapısını açmayan kişi.

**ÖMRÜN ƏVVƏLİNƏ
BOYLANAN ADAM**

Keçdiyini o yollar çala-çuxurrmu?
Dizini qanadıb səni yıxırmı?
İlk sevgin arxanca hələ baxırmı?
Ömrün əvvəlinə boylanın adam.

Burnuna gəlirmi ana qoxusu?
Qaçırmı gözünün şirin yuxusu?
Vaxtsız itkilərin getmir qorxusu,
Ömrün əvvəlinə boylanın adam.

Yurdunçün çırpınan ürək qoydunmu?
Çörəksiz süfrəyə çörək qoydunmu?
Ardınca dünyaya “gərək” qoydunmu?
Ömrün əvvəlinə boylanan adam.

İrəli boşluqdu, buyur köç indi.
Bəxtin can üstəymiş, çoxdan keçindi.
Qayıt, hesabat ver, köçhaköcündü,
Ömrün əvvəlinə boylanan adam.

QARIŞIQ DÜŞÜNCƏLƏR

Düygü var, könlümdə fəsillər qurur,
Baharın payızdan seç ki seçəsən.
İçimə hopdurub qış havasını,
Şaxtasın ayazdan seç ki seçəsən.

Necə çətin imiş ömrün yoxuşu?
Düşür sifətimə həsrət naxış.
Bir gözəl pay verdi mənə baxış,
İşvəsini nazdan seç ki seçəsən.

Ad var, ürəyimdə dönüb düyməyə,
Qorxuram, tərpedəm, yana, göynəyə.
Sehirli iz salır sinə köynəyə,
O izi bu izdən seç ki seçəsən.

DƏRD İLƏ YÜKLƏNMİŞ CIĞIRAM İNDİ

Bir az gülüşünə, bir az səsinə,
Uyub ayrılığı boğuram indi.
Qıbləmə çevrilib, sənə aparın,
Dərd ilə yüklənmiş ciğiram indi.

Hələ yaşayıram umudlar kimi,
Sevgin ürəyimdə təzə qar kimi.
Elə qaralmışam buludlar kimi,
Leysanam, içimə yağırım indi.

Saçımı oxşayan mehdin, küləkdin,
Gözümə gözünün şəklini çəkdin.
Əkdin ürəyimdə həsrəti, əkdin,
Kədəri, qüssəni yığiram indi.

YALQIZIQ

Acıya qarışan şirin xəyallar,
Xəzəllər toplayan payız küləyi.
Çətirsiz haqlayan kədər yağışı,
Qaçan ümidlərin sınan biləyi.

İçində düyğular axıtdığın çay,
Qapıb gülüşünü aparan bir sel.
Üzünə bağlanan dəmir qapılar,
Boşuna fırlanan nəhəng karusel.

Sənə görüş yeri verməyən küçə,
Səni səssizliyə sürükləyən yol.
Kölgəsin axtaran qurumuş ağac,
Kökündən qırılan unudulan kol.

Addım səslərinin həsrətin çəkən,
Gecə nəğməsini unudan bulaq.
Əqrəb çıqqıltısı içini deşən,
şənliyə, hay-küyə kar olan bulaq.

Buraxma dostların əlini heç vaxt,
Buraxsan, yalqızlıq önündə bitər.
Qapama könlünü sevgiyə, eşqə,
Qapasan, önündə təkliyin ötər.

Adil ŞAMILOĞLU

TƏCNİS

Bu müqəddəs diləyimə yetişsəm,
Kədərlənmə ömür ötsə, yaş artsa.
Hər alovun tüstüsü var, hisi var,
Qəhərlənmə gözlərini yaşartsa.

Arzusuna kim yetişir, yar, asan?
Şimşək olub gərək göyü yarasan.
Bu Arazı aralıqda yara san,
Vüsəl məni yaşadacaq yaşatsa.

Od yurdunun od oğluyam – Yanaram,
Tükənərsən, alış aram, yan aram.
Bir baxışın çınqısından yanaram,
Kül olaram ocağıma yaş atsa.

MƏNƏ MƏHƏBBƏT VER

Üstümü alıbdır hicran, qəm, kədər,
Sevgisiz bir anım hədərdir, hədər.
Mən sevə bilmədim sən sevən qədər,
Mənə məhəbbət ver, tanrım, məhəbbət.

Ötən məhəbbətdən gözdə yaş qalıb,
Qəlbimin başında qara daş qalıb.
Ürəyim soyulub, sinəm boş qalıb,
Mənə məhəbbət ver, tanrım, məhəbbət.

Kim deyir məhəbbət azar kimidir?
O, könül oxşayan gülzar kimidir.
Ürəyim bir soyuq məzar kimidir,
Mənə məhəbbət ver, tanrım, məhəbbət.

Gündüzüm pərişan, gecəm uyğusuz,
Həyatım sevdəsiz, ömrüm duyğusuz.
Yaşaram havasız, yaşaram susuz,
Mənə məhəbbət ver, tanrım, məhəbbət.

SAXLADI

Gəzinirdim bu dünyanın bəmində,
Uzaq idim kədərindən, qəmindən.
İlk gəncliyin o qayğısız dəmində
Göy titrədi, Yer kökündən laxladı.

Dünya, sənə nə gətirdi gəlişim?
Dünya, səndən nə aparar gedişim?
Zülümünə dözəmmədim gərdeşin,
Min kədəri, dərdi məni haxladı.

Bulaq çıxdı sinəmdəki yaradan,
Baş götürüb gedirdim bu dünyadan.
...Taleyimə qəfil çıxdın haradan?
Baxışların məni yoldan saxladı.

MƏNƏ

Dünyanın hər dərdi sinəmdən keçir,
Sevinc perik düşüb, qəm məndən keçir.
Qəlbimə min kədər, min ağrı köçür,
Kim verdi bu işi, görəyi mənə?

Kimdən dərman bulum ağlar dərdimə?
Saraldı bağçalar, bağlar dərdimə.
Dedim məlhəm olar dağlar dərdimə,
Dəymədi dağların köməyi mənə.

Çiskini adladım, dumanı yardım,
Şehli çiçəkləri dərib qopardım.
Mən dərdin əlindən dağlara vardım,
Söykəndi dağların kürəyi mənə.

Zirvədə buludu tutub əylədim,
Qaya qardaşıma salam söylədim.
Uca dərğahına dua əylədim,
Əl etdi göylərin mələyi mənə.

Xəyalım yetişir ulduza, Aya,
Burda sirdaşımdır hər daş, hər qaya,
Şükür kərəminə, şükür, xudaya,
Veribsən bu qəlbi, ürəyi mənə.

Oxşadım yalını, qucdum belini,
Gəzdim meşəsini, sevdim gölünü.
Öpdüm bulağını, dərdim gülünü,
Sarıldı dağların küləyi mənə.

Şəmkir

◆ Dünya, səndən kimlər keçdi...

“YAĞIŞLI HAVALARDA, KÜLƏKLİ HAVALARDA” ...

(*Xalq şairi Qabili anarkən*)

Müqəddimə əvəzi ön söz

Hər dəfə Xalq şairi Qabilin avtoqraf yazıb mənə bağışladığı kitabını
açıb vərəqləyəndə nədənsə iki şeirini dönə-dönə səssiz-səmirsiz
oxuyuram:

*Külək əsir... üşüyür yenə daş-divar,
Səkilərin üstünə düşür damlalar,
Küçələrdən tələsik keçib gedirlər.
Səni xatırlayıram qəlbimdə kədər,
Biz də belə gedərdik
Küləkli havalarda, yağışlı havalarda.*

Bir də ki, “Küləkli havalarda, yağışlı havalarda” qədər nisgilli-qubarlı
digər bir şeirini – “Gedən yerim olaydı”:

*Yuxum ərsə çəkiləydi,
Dan yeri – qızarmış gözlərimdə,
Təki söküləydi.
Səhər başımda sevdalı fikirlər,
Harasa gedən yerim olaydı.
Çətin bir ünvan axtaraydım,
Gəlişimə inanmayan,
Gəlişimi gözləməyən,
İnsan axtaraydım.
Raketdən sürətli nə var dünyada,
Təki gedən yerim olaydı...
Gedəydim payı-piyada,
Külək, yağış, qar canımı üzəydi.*

Qabilin “Yağışlı havalarda, küləkli havalarda” məşhur şeirini elə o havalı günlərdə xatırlaya-xatırlaya bir dolan bulud kimi boşalıb öz-özümə pıçıldaıram: “Gedən yerim olaydı...” Bir vaxtlar hər dəfə bu şeiri oxuyanda həm də hardasa bir ünvan həsrəti ilə kövrələr, qubarlanardım. Qabil bu arzu-istəyini hərçənd ki, yağışlı, küləkli havalarda dilə gətirməyib, ürəyindən-qəlbindən keçirtməyib...

Yaşımın yetmişini tamamlayandan sonra mən daha gedən yerimi bilirəm...

Bəlkə də elə buna görə “ötən günlər, ötən çağlar” və o “ötən günlərdə, ötən çağlarda” bir vaxt oturub-durduğum, indi gözlərimin az qala hər yanda, hər yerdə axtara-axtara qaldığı dostlar, o dostlarla bağlı neçə-neçə xatirələr, əhvalatlar, epizodlar yada düşür.

...Qərəz, sözü uzatmayıb mətləb üstünə gələk.

Ötən əsrin səksəninci illəri idi. O vaxtlar Yazıçılar İttifaqının nəzdində Bədii Ədəbiyyatı Təbliğ Bürosu deyilən bir qurum var idi. Bu qurumun fəaliyyəti yazıçı və şairləri, bir sözlə, qələm adamlarını respublikamızın müxtəlif bölgələrinə göndərməkdən, onların da işi yerlərdəki ayrı-ayrı müəssisə və təşkilatlarda “zəhmətkeşlər” (adamin yadına Anarın “Molla Nəsrəddin-66”-sı düşür: “zəhləmgetmişlər”) qarşısında bədii ədəbiyyatı təbliğ etməkdən ibarət idi. Bunun müqabilində də müəssisə və təşkilatlarda onların “ezamiyyə vəsiqələri”nə möhür vurulur, qol çəkilir, təbliğ bürosunun hesabına pul köçürülürdü ki, o puldan da “putyovka” yiyələri qonorar alırdılar.

Deyim ki, o illərdə bu qurumun sayəsində əldə etdikləri müəyyən miqdarda pul yazı-pozu adamlarının əlindən tutur, dolanışığına yararlıdır.

Bəzən belə putyovkalarla bölgələrə, o zamanın dili ilə əyalətlərə gələnlər yerlərdə soyuq qarşılanırdı, illah da ki, yay aylarında. Yerlərdə mövsümü işlərin başdan aşıb daşdığı qızgın çağlar da zəhmətkeşlər (yənə də zəhmətkeşlər!) qarşısında bədii ədəbiyyatın təbliği “qayğısına qalmaq” kimin yadına düşürdü ki? Belədə ümid qalırdı yerlərdəki sözükeçən nüfuzlu dost, tanışın himayədarlığına...

...Belə putyovkalarla dəfələrlə görkəmli sənətkarımız Qabillə birgə səfərlərdə olmuş gözəl şairimiz, unudulmaz dostum İsa İsmayılzadə “Qabil, Qabilsiz günlər” adlı kitabda (Şirvanəşr, 2008) çap olunmuş “Yollar, sizə minnətdaram” adlı xatirələrində yazır ki, Ucarda olarkən Qabil müəllimlə ərki çatan köhnə dostunun – rayon prokurorunun yanına yollandıq:

“Ucarda prokuror Gülmalı Nağıyev idarə müdirinə zəng vurub deyir:
– Götür peçatını, şotunu, gəl bura! Tez!

Sən demə, prokurorun bu hökmü vəzifəliyə – kolxoz sədrələrini, sovxoz direktorlarını, idarə müdirələrini əməlli-başlı səksəkəyə salıbmış. Onlar otağa girəndə bunu hiss elədik: rəngləri ağappaq, həyəcanlı, səksəkəli. Sonra... biləndə ki, Yazıçılar İttifaqından verilmiş yol vəərəqələrinə möhür vurulmalıdır – möhkəmcə sevinirdilər. “Allah sizə insaf versin, bizi dualıq elədiniz...”

Qabil müəllimlə bağlı o unudulmaz xatirələrində İsa İsmayılzadə elə özü də mütəəssir ola-ola yazır ki, ötənləri yada salanda, Qabil müəllim yamanca kövrəldi:

“Biz o rayonlarda böyük hörmət, məhəbbət gördük, – dedi.

...O yerdə ki, sənin yolunu gözləyirlər, gəlişinə sevinirlər, ora getməyə nə var...”

Sonra da İsa İsmayılzadə Qabilin yolunu gözləyən həmin dostlarının ünvanlarını, ad-soyadlarını sadalayır. Kimlər, kimlər... Və... Dəvəçidə (indi Şabran) yazıçı-jurnalist Aydın Tağıyev.

Sözümün bu yerində mən unudulmaz şairimizin, ağsaqqal dostumun tək-cə “yağışlı, küləkli havalarda” yox, ilin-günün istənilən çağında həmişə yadıma düşən iki yarpaq xatirəni qələmə alıram.

Qabil dayımla necə barışdı

İsti yay günlərinin biri idi. Qabil müəllim elə İsa İsmayılzadə ilə bizim Şabrana (keçmiş Dəvəçi) təbliğ bürosunun putyovkaları ilə ezamiyyəyə gəlmişdilər. Putyovkalara möhür vurulmalı, qol çəkilməli, hesaba pul köçürülməli idi.

Mən də qonaqlarımla ərklə direktoru “dayı” dediyim qohumum olan böyük bir sovxozda yollandıq.

Dayımla gen-geniş, uzun kabinetində çox mehribanlıqla görüşdük. O da bizi çox isti, səmimi qarşıladı. Dostlarımı dayıma təqdim etdim. Uzun illər müxtəlif təşkilatlarda rəhbər vəzifədə çalışmış dayım o vaxtlar “Bilik”, tarixi abidələri qoruma və mühafizə, kitabsevərlər, nə bilim, təbiəti sevərlər adlı cəmiyyətlərin xətti ilə putyovkalarla mühazirələr oxumağa gələn belə qonaqları çox qarşılamışdı. Məsələdən halı olan kimi dərhal baş mühasibi çağırırdı. Demə, o da belə işlərdə təcrübəli imiş. Putyovkalara möhür vuruldu. Məsələ işgüzarçasına az qala sayılı dəqiqələr ərzində həll olundu. Nahar fasiləsinə az qalırdı. Qabil müəllim işin-gücün bu vaxtında daha direktorun vaxtını almamaq üçün xudahafizləşmək məqsədi ilə əlini irəli uzatdı. Dayım: – Əziz qonaqlarımısınız, – dedi, – nahara da az qalır. Sonra da təkidlə: – Əşi, bir tikə çörək yeməmiş, sizi hara buraxıram. Bacıoğlu da hələm-hələm əlimə düşmür. Elə bil mənə yerdən göyə qaldırdılar.

Sonra da sürücüsünü kabinetinə çağırtdırıb o illərdə rayonda ən bərk gedən, bir işə ocağının müdirinin adını çəkdi: – Get, ona de ki, yaxşı bir süfrə hazırlasın. Qonaqlarım var. Nahar fasiləsində ordayıq.

Direktorundan göstəriş alan sürücü əlbəəl buyruq ardınca yollandı. Nahar fasiləsinə isə hələ qalırdı.

Vaxtın tamamını gözləyənəcən ortaya mürəbbəli, limonlu pürrengi çay gəldi. Ünsiyyətə dayımla Qabil müəllimin söhbəti tutmuşdu. İsa müəllimlə mən də arabir hörmət xatirəyə ağsaqqalların söhbətinə müdaxilə edirdik.

Dayım əyləşdiyi kreslodan uzun kabinetinin qapısına tərəf hiss etdirmədən arabir boylanırdı. Elə bil kiminsə içəri keçəcəyini gözləyirdi.

Mən də dayımın baxışlarını tutub qarıya tərəf baxmağa başladım. Açıq kiminsə içəri keçəcəyini, qonaqlığımızı pozacağından ehtiyatlandırdım.

Qapı birdən yarımçıq aralandı və qarıda elə dayım yaşda yaşlı bir kişi göründü. Əyin-başından məlum idi ki, sovxozun fəhlələrindəndir. Dayım ona gözücü baxıb Qabil müəllimlə şirin söhbətini davam etdirdi.

Qapı necə səssizcə aralanmışdısa, eləcə də ustufca örtüldü. Ancaq aradan heç beşcə dəqiqə keçməmişdi ki, yenidən ehtiyatla açıldı. Direktor azca aralı qarıda fağır-fağır duran kişiye gözlərini ağartdı. Qabil müəllimlə İsa müəllim də bu dəfə qarıya tərəf boylanınca, qapı artıq örtülmüşdü. Dayım Qabil müəllimlə baş tutan şirin söz-söhbətini yarımçıq kəsmək istəmir, həm də o fəhlənin yəqin ki, təcili bir iş üçün gəlmədiyini bilirdi.

Görünür, gələn həmin şəxs də səbirsiz, hövsələsizmiş.

Üçüncü dəfə qapı aralananda dayım coşdu, nə coşdu.

– Ay kişi, bir yaxın gəl görüm, – deyə qəzəblə səsini qaldırdı.

Kişi direktorun uzun kabinetində çəkinə-çəkinə onun masasına tərəf addımladı.

Dayım: – Ay kişi, sən nə üz lü adamsan, – deyə bozardı.

Kişi əyilə-əyilə, az qala tutulmuş ayaqlarını sürüyə-sürüyə geri addımladı.

Qabil müəllim də, İsa İsmayılzadə də bir anda pərt olub tutuldu. Xüsusən də mən; axı, qonaqlarımın, özü də necə – qəlbləri yuxadan nazik olan şair dostlarımın gözləri görə-görə, qulaqları eşidə-eşidə dayım bir insanla çox sərt davranmış, onu acılamışdı.

Qabil müəllim dərhal ayağa qalxdı, elə İsa müəllim də, mən də...

Məsələni əlbəəl duyub bəlkə də bizdən də artıq pərt olan dayım qarıya yaxınlaşmaqda olan kişini təzədən səslədi: – Bir bəri gəl görüm, – deyə bu dəfə həlim, mehriban, qılıqlı bir səslə dilləndi. – Ay kişi, mən səni arif bir adam bilirdim, – dedi, – sən nə dilbilməzmişsən...

Kişi duruxdu. Biz qonaqlar da bir balaca karıxıb dayımın sözünün axırını gözləyirdik.

Dayım kişiye canyananlıqla: – Ay kişi, görmürsən ki, qonaqlarım var. Nahara da az qalıb. Bayaqdan fikir-xəyaldayam ki, onları hara aparım, necə aparım ki, oturub bir tikə çörək yeyək. İndi sən öz ayağınla gəlib təşrif buyurursan ki, mən burdayam. Bayaqdan neçə dəfə işarə etmişəm, göz-qaş ağartmışam. Elə dirənib durmusan. İndi biz də durub düşək qabağına, qoşulaq sənə, gedək sizə, sən də 5-10 çolpandan keçəsən... Hələ bunun başqa dəm-dəsgahı da öz yerində...

Bir anda kişinin beli dikəldi, üzü güldü. Dil-dodağı əsə-əsə: – Direktor, sənə də qurban olum, belə qonaqlarına da. O nə sözdü, 5-10 çolpa... Əşi, ayağınız altda qoç kəsməsəm, heç kişi deyiləm.

Dayım bu dəfə ciddiləşdi: – Bilirəm, bilirəm, – dedi. – Sənin qonaqlığın qoy qalsın gələn dəfəyə. Nə işdən ötrü gəldiyindən də xəbərdaram. Axşamtərəfi gələrsən yanıma.

Elə bil üstümüzdən ağır bir yük götürüldü. Dayım yerindən qalxdı.

Ustad şair, həssas insan Qabil, dayımla beləcə barışdı və mənim də çiyimdən ağır bir yük götürüldü.

Dərindən sinə dolusu rahat bir nəfəs aldım.

Şəstlə qonaqlarımla birgə dayımın ardınca düşdüm.

“Dilbər, huy...”

Unudulmaz şairimiz, həssas, kövrək, geniş qəlbli, ürəyindəki dilində olan Qabil müəllimlə bağlı bir xatirəmi də yada salıram. Hərçənd ki, o xatirəni dostum, tanınmış yazıçı-publisist Novruz Nəcəfoğlu hələ neçə il bundan qabaq mənim haqqımda yazıb çap etdirdiyi “Nağıl adam” (Bakı, “ATV”-2016) adlı avtobioqrafik romanda yerli-yataqlı, təfsilatı ilə qələmə alıb.

Sözümün bu yerində o kitabda nəql edilən xatirəni romandakı sətirlərlə söhbətimə qatıram.

* * *

...Elə həmin yaradıcılıq səfəri vaxtı Aydın qonaqlarını şam yeməyinə, rayon mərkəzindəki atalı-analı evinə dəvət edir. Deyim ki, gündəlik oturub durduğu, yoldaşlıq etdiyi həmyerlilərinə də Aydın belə dost görüşlərini qızırqananlardan deyil ha. O vaxtlar bizim Şabranda, Gəndab kənd xəstəxanasında baş həkim işləyən cavanlıq dostu (hərçənd ki, o illərdə hər ikisi hələ lap cavan imiş: yaşları otuzu təzəcə haqlayıbmış), gözəl şairimiz, səmimi, canıyanan olduğu qədər də ciddi, necə deyərlər, xarizmatik insan Tofiq Nurəli də öz yerində – süfrənin başında olarmış...

Sərin yay gecəsində, açıq şüşəbənddə, əsl hal əhli olan Qabil müəllimlə Aydın bir-biri ilə bəhsə giriblərmiş kimi, təmiz spirt qarışdırılmış “saf su” dan nuş edirlər. Bəlkə, işin bu yerində Qabili dilləndirmək üçün Aydın hələ Xəyyamvari bir rübai də deyib:

*Kaşı kuzələrin şöhrəti şərab,
Nuş üçün könümə eylədi xitab.
Könümü şövq ilə sövq etdim meya,
Arzum təlqin oldu, əhvalım bitab...*

Burasını da qeyd edim ki, o illərdə rayonda üç üzüm emalı zavodu varmış, spirt də ki, bəlkə su yerinə...

Tünd spirtli içki ilə elə əvvəldən heç arası olmayan Tofiqlə İsa İsmayilzadə isə bala-bala sərin pivədən içə-içə öz qələm dostlarını heyran-heyran seyr edir, badə toqquşdurmasalar da, dedikləri sağlıqlara sidq-ürəklə qoşulurlar. Yəqin ki, əksərən Qabil müəllimin dediyi o sağlıqlar da elə dostlarının şərəfinə imiş.

Yay gecəsinin sərin havası, göydə bədirlənmiş ay. Bir-birinə göz vuran ulduzlar, gecənin lal sükutu... Bəh-bəh-bəh... Əsl poetik bir gecə, romantik duyğuların coşub daşdığı saatlar...

Birdən bu lal sükutu Aydınqillə qonşu olan qadının hay-harayı pozur:
– Ay Dilbər, huuyyy!.. Dilbər, huuyyy!..

O an Qabil müəllim yerindən sıçrayır, məhəccərə sarı, pilləkən olan tərəfə az qala quş kimi qanadlanıb uçur.

Hörmətli sənətkarın bu qəfil hərəkətini görən Aydın bir ev yiyəsi kimi əlbəəl ayağa qalxır, özlərini itirən İsa müəllimlə Tofiq də donub qalırlar. Ancaq sonra onlar da yerlərindən qalxıb Qabil müəllimin ardınca cumurlar.

Dostlarının onun ardınca gəldiyini görən Qabil müəllim əllərini dodaqlarına aparıb işarə edir ki, səsinizi çıxartmayın...

Çağırışına qızından cavab almayan qonşu qadınsa hələ də hay-huyundaymış...

– Ay Dilbər, huuyyy!.. Dilbər, huuyyy!..

Axır ki, qonşu qadının hay-huyu kəsilir. Qabil müəllim bundan sonra məhəccərdən aralanır, qayıdıb yerində oturur. Bu dəfə sağlıqsız-filansız qədəhini təkbaşına boşaldıb kövrək səslə:

– Bilirsiniz, bu “huy” sədasını axırıncı dəfə Yardımlıda, kənddə müəllim işlədiyim cavanlıq çağlarımda eşitmişəm, – deyə, qəfil yerindən qalxmağının, o “huy”u yaxşı eşitmək üçün səda gələn tərəfə daha yaxın getməyinin səbəbini hələ də narahat-nigaran qalmış dostlarına izah edir.
– O vaxtdan illər keçir. Ancaq elə bil dünən idi. – Şair bir də köks ötürür:
– Hə, ömür keçdi, gün keçdi...

* * *

Gözəl sənətkarımızın anadan olmasının 70 illiyi münasibətilə İsa İsmayilzadə “Azərbaycan” jurnalında çap etdirdiyi sanballı məqaləsində Qabilin adlı-sanlı dostları cərgəsində bizim Aydının da adını çəkmişdi. Yəqin ki, kövrək şairimiz də aradan xeyli illər keçəndən sonra o gecəni, o gecənin lal sükutunu pozan qəfil “huy” sədasını xatırlayıb, öz yazısını qələmə alan məqamda, bəlkə, təkrar eşidibmiş...: “Dilbər, huy...”.

Son söz əvəzi

O da yadımdadır ki, qonaqlarım təkidimə baxmayıb gecədən xeyli keçmiş ertədən nömrə tutduqları mehmanxanaya qayıtdılar. Tofiqlə mən də onlara qoşulub mehmanxanaya yollandıq. Mehmanxananın mənimlə haqq-salamı olan direktoru məni mehmanxanasının müsafirləri ilə görüb əvvəlcə təəccübləndi. Gecələyəcək qonaqlarımı ona təqdim etdim. Direktor əl-ayağa düşdü. Qonaqları ikinci mərtəbədə qalacaqları otağa qalxmağa qoymayıb, masasının üstü qəfil qonaq-qarası üçün həmişə hazır olan kabinetinə dəvət etdi. Bir vaxt məşhur adamların gecələdiyi o mehmanxana indi dəni sovrulmuş xaraba dəyirmanı oxşayır. İstifadəsiz, qo-

naq-qarasız qalmış bu binanın qarşısından keçəndə, ürəyimdən bir nisgilli arzu-istək keçir: kaş səlahiyyət sahibi olaydım, binanın çöl tərəfindən bir xatirə lövhəsi asdırıb bir vaxt burada qalan müsafirlərin ad-soyadlarını oraya həkk etdirərdim. O lövhədə kimlərin adları olmazdı?.. Bəlkə də bu-
ra ziyarətgaha çevrilərdi...

Nə isə... Direktorun otağına keçdik. Qonaqpərvər direktor cani-dildən nə qədər təkid edib "məclisi" davam etdirməyə üz vursa da Qabil müəllim qəti etiraz etdi, soyuducudakı mineral su ilə kifayətləndi.

O vaxtlar mobil telefondan xəbərsiz idik. Direktorun stolunun üstündəki telefona baxıb, Qabil müəllim Bakı ilə, evi ilə danışmaq istədiyini bildirdi.

Əlbəttə, mehmanxana direktorunu yaxşı tanıyan şəhərlərarası telefonçu qız dəstəkdə onun səsini eşidən kimi: – Xətdə gözləyin, – dedi, – bu dəqiqə qoşuram.

Saniyələr keçmişdi ki, qız: – Buyurun, danışın, – dedi, – direktor dəstəyi Qabil müəllimə uzatdı. Hamımız dərhal kabinetdən çıxdıq. Kabinetdən çıxarılanda Qabil müəllimin səsini eşitdim.

– Bəyim, hələ yatmamısan?

Demə, o başda da Qabil müəllimin səsini eşitmək üçün oyaq qalan varmış. Sonra da pıçiltılı səs: – Mahiri oyatma...

Qabil müəllimin sonrakı kəlmələrindən xəbər tutmadıq. Koridorun o başında idik. Yəqin Qabil müəllim o gecə rahat yuxuya gedib...

* * *

Gözəl sənətkarımız, unudulmaz insan, şair Qabil haqqında iki yarpaq xatirə ilə söhbətimi burdaca tamamlayıram.

Yəqin ki, yağışlı havalarda, küləkli havalarda yeniləri də yada düşər...

P.S. Hələ ki, indiyəcən üzünü görmədiyim Mahir Qabiloğlunu neçə illərdir ki, imzasıyla tanıyıram. Əlimə keçən (təsadüfdən-təsadüfə) yazılarını ləzzətlə oxumuşam. Yazdıqlarında nədənsə ilk öncə unudulmaz Qabil müəllimin nəfəsini, ovqatını duymuşam. Şən, nikbin, ərkli, yumorlu, bəzən də kövrək, həssas, incə duyğularını, ürəyindəkiləri dilinə gətirib, sonra da nə vaxtsa qələmə alan bir sənətkarın iç dünyasını...

Yəqin ki, Mahir müəllim də indi neçə ildən bəridir ki, onu şirin yuxusundan bir telefon zənginin oyatmasının, doğma səsləri eşitməyin həsrətində, nisgilindədir.

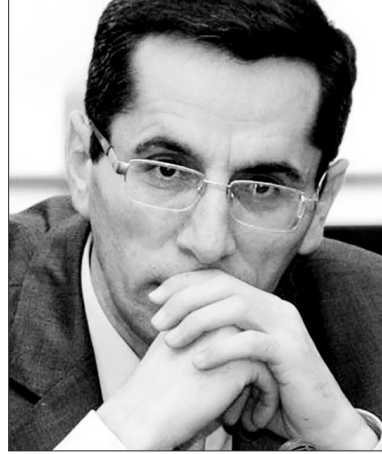
Kövrəldib doluxsundurdumsa, bağışlasın...

Aydın TAĞIYEV

◆ Ədəbi portretlər

ƏDƏBİYYAT, ŞAIR, ŞEİR VƏ QULU AĞSƏS

Tarixlə ədəbiyyat qoşa qanad kimidir. Tarixdə yaşanmış hadisələr ədəbiyyatda da inikas edir. Hətta daha təsirli. Tarixdə bir dəfə yaşanan hadisə ədəbiyyatda dəfələrlə əsərlərə mövzu olur. Tarixdə baş verən hadisələri, cəmiyyətimizin keçmişini bizlərə öyrədir. Tarixlə ancaq tarixçilər məşğul olur, ədəbiyyatı isə hər kəs oxuyur. Hətta bəzən oxucu ədəbiyyatdan tanış olduğu tarixi hadisələri dəqiqliklə öyrənmək üçün tarixə üz tutur. Bu anlamada, tarixi yaşatmaq və öyrətməkdə ədəbiyyatın böyük rolu var, bu, mübahisəsizdir. Ədəbi yaddaşımızda ağrı-acısıyla iz qoymuş soyqırımları, torpaqlarımızın işğalı, güllələnmiş abidələrimiz, dağıdılmış məzarlarımız, köçkünlük, Şəhidlər Xiyabanında heykələ dönərək əbədiyyətə yüksəlmiş şəhidlərimiz, nənə-babalarımızın yurd həsrəti, ağrıları “ədəbi fakt” kimi ədəbiyyatımızda öz əksini tapır. Yaxın dünənimizdə yaşananlar, Qarabağ savaşları, Azərbaycan Ordusunun sonu Zəfərlə taclanan 44 günlük şanlı Qarabağ savaşı bütün müstəvilərdə ədəbiyyatımızda öz əksini tapır. Zəfər tariximiz salnamə olaraq yazılır. Belə əsərlərin sayı çoxdur, onları həyəcənsiz oxumaq qeyri-mümkündür. Mən isə, “Ulduz” jurnalının baş redaktoru, Azərbaycan Respublikası Prezident təqaüdüçüsü, Azərbaycanın əməkdar jurnalisti Qulu Ağsəsin ruhumuza məlhəm olan, misralarından Qarabağ ətri süzülən, ruhumuza hakim kəsilən “Ağam, Adam, Ağdam” şeirindən bəhs etmək istəyirəm. O Qulu Ağsəsdən ki, şeiri yalnız Allahdan gələndə yazır. Şairin “Ağam, Adam, Ağdam” şeiri də Allahdan gələndə yazdığı şeirlərdəndir.

Şair, “Şuşa” şeirində bioqrafiyasının müəyyən detalları, yaşadığı əks olunan xatirələrində yaşatdığı şəhərin sözlə rəsmini çəkir:

*“Özün dağ başına qoyan şəhərin
ayağın xan kəndi yuyurdu
kürəyinin təri*

*cıdırda soyuyurdu.
Girməzdi
dumanına gün işığı,
havasına çay qaşığı.
Qayaları sərxoş idi,
adamları tay-tuş idi,
küçələri tay-keş idi.
Qəbirüstü yazıları
nəğmə kimi oxunurdu,
kolda-kosda tələf olan
qurd-quşu gül qoxuyurdu."*

Sözlə oynamağı, sözlə rəsm çəkməyi bacaran, sözə istədiyi mənanı, gözəlliyi, sevinci, kədəri, ağrını, acını yükləyən şairin təsvir etdiyi "qəbirüstü yazıları nəğmə kimi oxunan" şəhərin kol-kosda tələf olan qurd-quşu gül qoxuyurdu. Dumanı duman, havası dərman, təbiəti loğman idi bu şəhərin.

"Ana kimi yar, Vətən kimi diyar olmaz!" İşğal altında canı ağrıyan torpaq Q.Ağsəsin doğulduğu torpaqdır, vətəndir. Sıldırım qayalarla əhatə olunan, alınması mümkünsüz olan alınmaz qalanın alınması ilə barışa bilməyən şair doğulduğu yurda, vətənə olan sevgisini, ağrısını, nisgilini misralara pıçıldayır:

*"Kim idi qalxan o boyda dağı? –
yağışdan sallanıb enirdi qonağı.
...Dağın dizləri əsdi bir may səhəri
gözünün yaşı
ayağının suyuna qarışdı şəhərin..."*

Doğulub böyüdüüyü yurdunun mənfur ermənilər tərəfindən işğal olunmasını bu qədər yanğı ilə, ağrı ilə ifadə etmək həm asandır, həm də çətin. Asandır, çünki o, sözlə ağrı-acının şəklini çəkə bilər. Sözlə ağrı-acının şəklini çəkmək, poetikləşdirmək Qarabağ dərini yaşayan şairin qələmində daha təsirli, daha güclü alınır. Çətindir, çünki doğulub böyüdüüyü yurdu mənfur ermənilər tərəfindən işğal olunub. Şair bu ağrılardan bəhs edərkən yalnız yazmır, hər dəfə yenidən yaşayır, şairin vətən həsrəti ağrıya qarışaraq misralarına süzülür. Bu ağrını yaşayan Qulu Ağsəsin şeirlərini həyəcənsiz oxumaq mümkün deyil. Adətən səhər açılında "Günəş doğdu", – deyirik. Bu ifadəyə poetik çalar qatan şair, "Səhəri doğan Günəşin körpəsi" adlandırır:

*"Görsən ki, qaranlıq çökir ələmə,
Görsən ki, axşamdı...
fikir ələmə.
Bir ucuq yuxudu gecənin boyu
Nə qədər imkan var
rahatlan, uyu...
Qəflətən bir çağa salar hay-həşir*

*Səhər – körpəsidə doğan Günəşin.
Onu ovutmağa tələsər hamı."*

Hamımızın bildiyi bir həqiqət var. Günəş doğmazsa, bəşəriyyətin sonu olar. İnsanlar soyuqdan məhv olar. Yalnız adamlar deyil, bütün canlı aləm məhv olar. Dünyanı "qaramat" basar. Günəşin körpəsi olan şəhəri doğması dünyanın işıqlanması, isinməsi, varoluşu deməkdir. İşdir, birdən günəş körpəsi səhəri doğmasa? İnsan donmağa, üşüməyə məhkum olsa? Belə məqamda nə etmək olar? Şair Qulu Ağsəsin belə məqamlarda oxucusuna tövsiyəsi həm qəbulediləndir, həm də qəbuledilməyən. Qəbulediləndir ona görə ki, Günəşin doğmaması dünyanın sonudur, bütün canlıların ölümüdür. Qəbuledilməyəndir, çünki isinmək üçün can yandırılmaz. Doğrudur, bu, məsələyə Qulu Ağsəs prizmasından yanaşmadır. Bəlkə belə ölüm, donaraq ölməkdənsə, yanaraq ölmək daha doğrudur?:

*"Təzadən qaramat basar dünyanı,
Hamı doğan Günəş?
körpəsi hamı?
...Görsən hər tərəfdən əlin üzülür,
Görsən üşüyürsən...
yandır özünü..."*

Qulu Ağsəsin yurd həsrəti, vətən dərđini onun bu mövzularda yazdığı şeirlərdə də izləmək olur.

Yalnız Qulu Ağsəs deyil, bütövlükdə Azərbaycan ədəbiyyatı 30 ilə yaxın bir zaman kəsində Qarabağdan, torpaq itkisindən bəhs edirdi. Poeziyamıza ağır yüklənsə də bu ağır Qarabağ ağrısı idi. Şükürlər olsun, 44 günlük haqq savaşında torpaqlarımız azadlığına qovuşdu. Ali Baş Komandanın və Azərbaycan ordusunun qəhrəmanlığı sayəsində Yeni tariximiz yazıldı. Bu zəfər, bütün sahələrdə olduğu kimi, Azərbaycan ədəbiyyatına, həmçinin şair-publisist Qulu Ağsəs poeziyasına yeni rəng, yeni çalar qatdı. Ağdama həsr etdiyi bir-birindən gözəl şeirlər kimi. Bu şeirlər yalnız ölkəmizdə deyil, sərhədlərimizdən kənardə da oxunan, sevilən şeirlərdəndir. Şair müsahibələrindən birində bu haqda deyir: "Güney Azərbaycanda bu şeiri Ağdam işğaldan azad olunandan sonra əslən qarabağlı olan Səxavət bəy gedib anasının məzarı başında oxuyub. Buna çox mütəəssir oldum, çox. Yəni, yazmağa davam. Qarabağ, vətən mövzusunda yazmağa davam. Yeni yazılar var, inşallah onları da təqdim edəcəyəm." Qulu Ağsəsin "Ağdam" şeirini ilk dəfə Rəşad Məcidin ifasında televiziya verilişlərindən birində dinlədim. Rəşad Məcid "Şuşa" şeirini ifa etdikdən sonra Qarabağla bağlı bir şeir də istəyən aparıcıya: "Qulu Ağsəsin "Ağdam" şeirini söyləyim", dedi və şeiri elə gözəl, yağılı ifadə etdi ki, şeir ruhuma həkk olundu; "Ağam şəhərim! Adam şəhərim! Ağdam şəhərim!" Şeiri dinlədikcə sanki Ağdam gözümün önündən gəlib keçirdi. Amma daha möhtəşəm, daha vüqarlı, daha əzəmətli, Ağam şəhərim! Öz-özümə pıçıldadım, şeir belə yazılar, Ağdama belə şeir yaraşır. Bu şeirdən çox, şairin şəxsləndirdiyi, "Ağ alınlı qızılı atların vətəni,

seyid cəddinə içilən andların vətəni! Sən dar gündə Şuşaya arxa, Xocalıya ümid olan, Son nəfəsəcən döyüşən, son nəfərəcən şəhid olan şəhərinə” – Ağasına, Ağdamına sevgisi, duası, tədqiqatı və təqdimatı idi:

*"Sən öl"ü, "sağ ol"u bəlli
 yaranandan üzü bəri
 yasında yasin oxunan
 toyunda tüfəng atılan –
 şəhərim!
 Dünyanı bazara çıxaran
 dünya bazarında satılan –
 şəhərim!
 Yuxarı başına keçən kafirə
 yuxarıdan aşağı baxan,
 Allahdan da çəkinməyən
 bircə əsarətdən qorxan!
 Ağ alınlı qızılı atların vətəni,
 seyid cəddinə içilən andların vətəni!
 Sən dar gündə
 Şuşaya arxa,
 Xocalıya ümid oldun.
 Son nəfəsəcən döyüşdün,
 son nəfərəcən şəhid oldun...
 Ağam şəhərim!
 Adam şəhərim!
 Ağdam şəhərim!*

Şeir in son misralarında hamımızın dilimizdən düşməyən “şükür” sözü şairin ifadəsində daha da poetikləşir. Ağdamın qurtaran külünə də şükür edən şair, coşub-daşan sevincini qəhrəmancasına hayqırır: “Şükür qayıdış günüm! / Sevincdən ağlımız çaşıb, / yüz min dəliynən gəlirik, / bir “Uzundərə” havası çal, / çıx Bərdə yoluna – Uzundərəynən gəlirik!...” Sözlər o qədər sərrast, yerində seçilmiş ki, oxucu “yüz min dəlinin” zəfər coşqusunu, “Uzundərə”nin sədasını eşidir sanki:

*"Şükür külünə,
 şükür qayıdış gününə!
 Sevincdən ağlımız çaşıb
 yüz min dəliynən gəlirik.
 Bir "Uzundərə" havası çal,
 çıx Bərdə yoluna –
 Uzundərəynən gəlirik!.."*

Doğrudur, Qarabağsız günlərimizdə də ədəbiyyat adamları Qarabağın işğalı ilə barışmağa, Qarabağı işğal etməyə qoymadılar. Şairin sözləri ilə desək, “poeziyada Qarabağı diri saxlamağı bacardılar. Ağdam, Füzuli, Laçın, xüsusilə Şuşa işğal olunmadı. Şuşanın işğal dövründəki yazılara baxın. Orda

işğal havası yoxdur, hamısında Şuşa bizimdir. Mən o dövrdə bir esse yazmışdım. Orda ermənilər kəndə basqın edib işğal etmək istəyirlər. Yazdım ki, yazını burda dayandırırım və erməniləri kəndə buraxmıram. Çünki Qarabağ mənimdir, esse mənimdir, qələm mənimdir. Onların nə həddi var ki, kəndə girsinlər." Şair, "deyirdilər ki, torpaqlar işğal olunub, niyə bu haqda yazırsınız. Bu cür ittihamlar var idi. İndi də deyirlər ki, niyə qələbəmizdən yazmırsınız. Bu gün torpaqlarımız işğaldan azad olundu. Qarabağın qələbəsi isə bizim ordunun əsəri oldu. Amma ordunu da ona hazırlayan Azərbaycan ədəbiyyatı idi", – sözlərində nə qədər haqlı görünür. Yazdığı essədə belə, erməniləri kəndə buraxmayan şairin ürəyi doludur, Şuşasına deyəcəkləri var. Daha doğrusu, Şuşanın qulağına pıçıldaçaqları var. Şuşaya "Xoş gördük, əyil qulağına söz deyim, Şuşam", – müraciəti, da-rıx-mı-şam!.. sözü şairin həsrətinin, sevincinin ölçüsüdür. Misraları oxuyarkən gözümün önünə anası üçün darıxan, onu bağına basıb qulağına sevgisini, həsrətini pıçıldayan oğul obrazı gəlir. Bu ana həm də vətəndir. O vətən ki, şair onun "yad səslərdən qulağına yağan", "28 bəlaya gəlmiş ilin" nisgilini üstündən almaq istəyir, təmizləmək istəyir. Onunla həsb-hal etmək, ona sarılmaq, qulağına söz demək istəyir. Vətənə olan həsrətini, özləmini bir layla kimi qulağına pıçıldamaq istəyir: "da-rıx-mı-şam!.." Şairin Vətənə olan bütün duyğularını bu bir kəlməyə yükləyir. "Xoş gördük", deyə müraciət etdiyi Vətənlə – Şuşa ilə ana ilə dərdləşən kimi dərdləşmək, ona duyğularını hiss etdirmək istəyir. Bəlkə elə buna görə ananı vətən bilirik, vətənə ana deyirik.

*"Xoş gördük,
əyil qulağına söz deyim, Şuşam:
nə vaxtdı,
yad səslərdən yağır qulağına...
mən pambıq götürüm,
sənsə çöp götür,
enək İsa bulağına –
təmizləyək nisgilin,
28 bəlaya gəlmiş ilin!
...Bir də xoş gördük,
əyil qulağına söz deyim, Şuşam:
da-rıx-mı-şam!.."*

Ana və Vətən mövzusunda köklənən Qulu Ağsəs "Ağ-qara-bağ" şeirində oxucusunu Ağdamın Gülablı kəndinə aparır. Gülablı şairin doğulduğu, böyüdüüyü, ilk dəfə əlinə çanta alıb məktəbə getdiyi kənddir. Bu kənd şairin analı xatirələrinin məskənidir. Şeirdə dərəcə gedən bir oğlan və ömrünü, həyatını, həmçinin ümidlərini, gələcəyini oğluna bağlayan ana obrazı ilə qarşılaşırıq. Lirik qəhrəmanın təqdimi ilə tanış olduğumuz, ömrünü oğluna adayan ananın "bircə dərdi" oğlunu böyütmək, yedirtmək və sonda bütün analar kimi arzusu "Oğluna toy vurdurmaqdır." Oğlunun mürvətini görməkdir.

*"Bir anamdı, bir də mən.
Camaat uyuyardı,
Anamsa çay qoyardı,
Balası ac qalmasın:
Bu da qozu, alması.
Yerimə gətirərdi,
Bircə mən idim dərdi:
Ağacları kəsdirək,
Qoyunları qırdıraq,
Quluya toy vurduraq!
(Kəsildi ağac, anam,
Kəsildi əlac, anam,
Qəbri torpağa, özü
Atama möhtac, anam..."*

...Qulu Ağsəs poeziyası mövzu mündəricəsinə görə çoxşaxəlidir. Yaradıcılığında vətən, ana, torpaq, təbiət mövzuları yer tutan şairin poeziyasında bütövlükdə cəmiyyətdə gedən bütün proseslərə, hadisələrə reaksiyasını görmək olur. 2020-ci ildə dünyanı sarsan koronavirus bəlasına, onun yaratdığı faciələrə, "çölə çıxma", "maska taxma", "toy etmə", "yas saxlama" yasağına və s. şairin reaksiyası diqqətçəkicidir.

*"Əgər doğrudan sevirənsən,
şərtim budur:
çəkilək bir hücrəyə,
amma məndən uzaq dur...
Sabun köpüyü partlatsın
qoxusu sarımsağın,
Kefli əllərin doqquz yazsın
on barmağı...
Çölə çıxma!
Telefona baxma!
Darıxma!"*

Dünyanın koronavirus faciəsi ilə üz-üzə qaldığı sərt, qorxunc bir zamanda qoyulan qadağalardan insanların çəkdiyi mənəvi əzabları oxucuya çatdıran şairin misralarda sətiraltı etirazını da hiss etmək olur. "Yas olmazsa, ölüm də olmasın." Sözü astar üzündən oxusaq, ölüm varsa, yas necə olmasın. Yası qadağan edənlər "ölüm" qadağan edə bilərmə? Sevgi olmasa, toy olarmı? Xəstəlik varsa, ölüm varsa, yas olmazmı?

Koronaviriusun gətirdiyi ən böyük qadağa insanların evlərə həbs olunması idi. Və bir də böyük faciəni qadağalar dövründə həyata vida deyənlərin yaxınlarının yaşadıkları. Ölənlər sanki lənətə tuş gəlmiş kimi, xəbərsiz-ətərsiz, yassız, "Yasin" siz dəfn edilirdi (içimdən keçən bir arzunu qeyd etmədən keçə bilməyəcəyəm. Allah adama ölümün də gözəlini qismət eləsin!). Nə isə... Bu mövzunu burada nöqtələmək istəyirəm, çünki mövzu o qədər genişdir ki...

Qayıdaq şairin bu qadağalar dövründə yaşadığı çətinliklərə. Bütün qadağaları qəbul edən şair, sevginin olmasını istəyir. Nədən? Çünki sevgi varsa, həyat var. Sevgi varsa, gələcək var. Sevgi varsa, gözəllik, gözəllik varsa, sevgi var. Hər ikisi varsa, həyat davam edir deməkdir. Amma şair bu şərtlərdən, qadağalardan sıxılmış olacaq ki, “özünü şərt cümləsinin budağından asmaq istəyir: “Asacam özümü! – şərt cümləsinin budağından...”

Qeyd edək ki, şairin şeirlərində asmaq, asılmaq, ölüm, Allah (göydəki isim), əcəl sözlərinə tez-tez rast gəlinir. Olum və ölüm həyatın fəlsəfəsidir. “Olum” varsa, ölüm labüddür. Yəni insan dünyaya gəldiyi gündən öləcəyini bilir. Hətta ölümü ondan əvvəl yazılır. Qulu Ağsəs şeirində fəlsəfi qat güclüdür:

*Şükür o göydəki ismin halına,
Şükür yağışına, şükür qarına.
Şükür – adımızı öz jurnalına
Əcəl – adqoydudan qabaq yazdırıb...*

İlk fəlsəfə dərsimizi bugünkü kimi xatırlayıram. Müəllimimiz auditoriyaya girib fəlsəfədən ilk mühazirəsini oxuyanda, “Bilirsiniz fəlsəfə nədir? Bizdən cavab almayınca demişdi: “İnsan qəbrə mübarizdir, son mənzili, donu bu, Yaşa, Yaşa, öləcəksən, insanlığın sonu bu!” Fəlsəfə olumla ölüm arasında yaşananları öyrənən elmdir. Yəqin ki biz anlayaçaq deyə bu şəkildə ifadə etmişdi.

İnsan özündən icazəsiz, özünün istəyi olmadan doğulur və ölür. Yazılanı yaşayır, ona verilən ömür yolunu sonunun harada gələcəyini bilmədən gedir. Bu labüddür. İnsan həyatının labüd sonluğu olan ölüm haqqında düşüncələr, ölümün labüdlüyü Qulu Ağsəs poeziyasında da tez-tez rast gəlinən mövzulardandır:

*“Hərəməz borcludu bir can ölümə,
Ölsək də, tapmırıq əncam ölümə.
Tanrı qırmır bizi... Ancaq ölümə
yoxladır.”*

Ölümü dərk edənlər, ölmədən öncə ölənələr ölümdən qorxmur. Ölmədən öncə ölənlərdən olan Qulu Ağsəs də ölümdən qorxmur, sevdiyinə etdiyi vəsiyyətinə bunu açıq-aşkar hiss etdirir:

*“İşdi-qəzadı
səndən əvvəl ölsəm,
məni son mənzilə aparırlar görsən,
vəsiyyətimə əməl elə:
Arxamca su at,
uğur dila.
Saçını yolma,
köksünü ötürmə.”*

Şairin vəsiyyətinəki detallar maraqlı doğurur. Bilirik ki, insan öləndə suya tutulur, kəfənlənir və “Yasınla” son mənzilə yola salınır. Şairin isə “işdi-

qəzadı sevgilisindən öncə ölsə” son mənzilə uğurlananda ondan istədikləri başqadır. "Arxamca su at, uğur dilə. Saçını yolma, köksünü ötürmə." Şair bilir ki, əzizini son səfərə uğurlayanlar, təbii ki bu məcburi deyil, ağı deyib, saç yolur, kədərə bürünüb köks otürür. Qulu Ağsəs sevgilisinə bunları etməməsini, "saç yolub, köks ötürməməsini", əksinə, onun arxasınca su atmasını, uğur diləməsini vəsiyyəət edir. Adətən uzaq yola, səfərə çıxanda arxasınca su atılır, uğur arzulanır; "yolun uğurlu olsun!" söylənilir. Şairin ölümə münasibəti və son mənzilə uğurlanma arzusu qəbul edilmiş qanunlardan fərqlidir. Bu, ölümün fəlsəfəsini anlayanların yanaşmasıdır. Ölüm yoxluq deyil, deyə düşünürəm. Yaşayan ölümlər də var, ölərək yaşayanlar da. Ölərək yaşamaq, daima diri qalmaq söz adamlarının haqqıdır. Çünki söz hər zaman diridir və sahibini diri tutur, yaşadır. Digər tərəfdən, bəlkə bu yolun o biri başı da var. Bəlkə ölüm bir başlanğıcdır. Və bu başlanğıcda şair özünə "uğur arzulanmasını" istəyir. Təbii ki bu bir oxucu kimi bizim yaşayışımızdır. Amma şairin sözlə ifadə etdikləri də bizə bu duyğuları yaşadır. Şair getdiyi yeri bilir. O, onu yaradanın – Allahın yanına gedir. Sevgilisinə "faniyə uyma"mağı vəsiyyəət edir. Gözəl vəsiyyəətdir. Həm də bir tapşırıqdır, uyarmadır, "faniyə uyma!" Qulu Ağsəsin bu uyarısında, bütövlükdə dünya, ölüm, fanilik və s. samanzimin, sufizmin izləri duyulur. Bu məqamda mütəfəkkir Cavid əfəndini anmadan keçmək olmur: "Bəni öldürsələr də bən yaşarım, Tərk edib xəlqi xaliqə qoşarım." Qulu Ağsəsin bəhs etdiyi ölüm aktı xəlqi tərk edib xaliqə qoşmaqdır. Bu səbəbdən, sevgilisinə arxasınca su atıb uğurlanmasını, "ürəyinə ayrı şey gətirməməsini" vəsiyyəət edir. Şairin üzü göylərədir. Getdiyi məkan Allahın yanındır:

*"Allahın yanına gedirəm
ürəyinə ayrı şey gətirmə."*

Nə gözəl ifadədir. "Ürəyinə ayrı şey gətirmə, Allahın yanına gedirəm!" Həmçinin dünyəvi işləri də düşünən şairin söylədikləri də diqqətçəkicidir. İnsan öldümü, ilk qapısını borclu olduğu adamlar döyər. Lirik qəhrəmanın borclu olduğu kimsə yox. Əvəzini vermədiyi sadəcə aldığı "son nəfəs"dir. Son nəfəsinin əvəzini verəcəyi yerə, Allahın yanına, Allah qatına yüksəlir.

Qulu Ağsəsin poeziyasında sufizmin, şamanizmin izlərini araşdırmaq ciddi bir tədqiqat tələb edir. Yeni yazılan məqalələrdə bu məsələyə qayıtmaq istəyi ilə hələlik bu mövzuya bir nöqtə qoyuruq. Qulu Ağsəs poeziyası mövzu mündəricəsinə görə o qədər zəngindir ki, şairin hər bir mövzunu araşdırmaq, ayrı-ayrı şeirlərinə məqalələr yazmaqla onun şair ruhunu anlamaq mümkündür. Qulu Ağsəsə Allaha gedən yolda uzun ömür və yaradıcılıq uğurları arzuları ilə yazımızı sonlandırırıq.

Lütfiyə ƏSGƏRZADƏ

◆ Poeziya

Gülnar ÜMİD

***

Üzüb ümidlərimi utanacam yaşımdan,
yığacam gözlərimi yollarından birtəhər.
Sonra darıxmağı da əlimin əsasıyla,
çarpayının yanında unudacam hər səhər.

"Başqa"ların içində başqa kimim var mənim?
Gələnim olmayacaq qarımı da döyməyə.
Yeməyə söz tapmayan ac qalmış qulaqlarım,
fərsət axtaracaq ilk, gözlərini döyməyə.

Axtaracam hər axşam yaddaşımı gözümdə,
yadıma düşməyəcək heç nə səndən savayı.
Səhər oyanacam ki, saatın zəngi çalır,
dərmanların vaxtıdı, ömür ötüb havayı.

* * *

Mən səni özümdə tapandan bəri,
Özümü tapmadım itirən qədər.
İncimə, nə yalan deyim ki, daha
xətrin əziz deyil xatirən qədər.

Boğazdan yuxarı yaxşıyam deyib,
Boğazdan aşağı uduram pisi.
Xaraba qalmışda seçmək də olmur,
Cilddən-cildə girən yaxşını, pisi.

Zaman da eynidir, şəhər də eyni,
İndi ötənlərdən yad gəlir səsin.
"Darıxmaq"dan əllərimi üzmüşəm,
Dizin-dizin süründürür nəfəsi.

Qaçmağa yolum çox, dayanmağa az,
Günlər təngənəfəs dayanıb yolda.
Həyat da tamaşa deyil ki, hərdən
bir az xoşbəxt olaq obrazda, rolda.

* * *

Nəsli kəsilməkdə olan yaxşılığın
bir-iki nümunəsi qalıb
hardasa kimsənin ürəyində.
İt iti tutmadığı küçələrdə,
insanlar bir-birini didir.
Zamanın darağından keçmək çətinləşib
Güzgüsü sınımış insanlar
özünə özgə güzgülərdə baxır.
"Öz"lər itir özgələrdə.
Qayıtmaq asan deyil, ayaqqabılarını itirir insan
Dönüş ar istəyir, qalmaq xar edir.

* * *

Qırılmış badədən içdim şərabı,
Doymadı, doymadı çat-çat dodağım.
İndi də yadlara gülümsəyirsən,
utandın? – utanma, soyun, yanağım!

Yalandan nə deyim, unutmaq olmur,
Gözümdən düşənlər gözümə dəymir.
Dilim də özümə qənim kəsilib,
Xətrinə dəyirəm, sözümə dəymir.

Sevgimiz bicliyi təzə öyrənib,
Aldadıb çəkirəm, oyuna gəlmir.
Neyləsin ürəyim, dərdi boydadı,
Ölçürəm, sevgimin boyuna gəlmir.

Bu gün dünənlərə cavab tapmır ki,
Baxıb suallara gözünü döyür.
Nə olsun gözümdən düşən adamlar
Özgə ürəyində özünü öyür.

* * *

Bütün sevənlərim sən kimi sevmədi!
Sevdilər gözümü, qaşımı,
– sevmədilər dünyaya baxışımı.
Sevdilər günlərimi, aylarımı,
– sevmədilər sən olan yaddaşımı.

Bütün sevənlərim sən kimi sevmədi!
Sevdilər ləblərimi,
– sevmədilər sözlərimi.
Sevdilər əllərimi,
– sevmədilər əməllərimi.

Bütün sevənlərim sən kimi sevmədi!
Sevdilər gözlərim güləndə,
– sevmədilər ürəyim göynəyəndə.
Sevdilər, sevirilər bu gün də,
sevməyəcəklər sən kimi heç vədə..

* * *

Elə yorğun gəlirdin,
saçımın sığalını unudurdum hər axşam.
Qızlarımdan seçmirəm deməyə nə var ki, ehh...
gəl indi onu mənim yaşına anlat, ata,
Vallah, dəyişməmişəm
yenə cıgal, ərköyün...
Məndən gedənlərimin izinə düşə-düşə

gözümdən düşdüm, ata.
Heç xəbərin olmadı,
Xeyir-duaların da
saçlarımın ağına düşdü, ata.

* * *

Gözünün güzgüsündə
daranırdım bu gecə.
Üzümə kirşanımı
Dodağının fırçası
Çəkirdi incə-incə.

Kar olmuşdu qulağım
eşitdiyim səslərə.
Nəfəsin danışdı
Acıq verirdi bütün
"əbəs"lərə, "bəs"lərə.

İlk dəfə idi bu gün
sənə səndən danışdım.
Acığına gəlməsin
Sənə demişdim axı
Sevgilimlə tanışdın.

Şəlləmişdi saçımı
kürəyimə əllərin.
Danışdıqca dilindən
Sürüşüb ürəyimə
Düşürdü ümidlərim.

Yol eyni, mənzil ayrı
qapının astanası.
Utanır ayağımdan
Gözümdə səni görüb
Sevinir intəhası.

* * *

Soyuq suyun ömrü isinənəcən,
Darıxmağın ömrü küsənəcəndi.

Barışmağa bir bəhanə gəzirik,
Elə ayrılıq da bitənəcəndi.

Dərdin ölçüsü yox çəkib bitirək,
Gözümüz kor deyil gözdən itirək,
Keçmişdən nə qaldı nə də götürək,
"Gələcək" bu ömrü biçənəcəndi.

Nə olsun qucaqlıq qolumuz da var,
Sağa söykənməyə solumuz da var,
Şeytana daş atmaq yolumuzda var,
Çətini körpüdən keçənəcəndi.

İlləri boş yerə xərcləyir insan,
Yaxşıyla yamanı seçməyir insan,
Unudur, vərdisə çevirir insan,
Yaddaşı doyunca içənəcəndi.

Heç bilmir nə ilə yarışır ömrü,
Allah nə verdisə barışır ömrü,
Axırda torpağa qarışır ömrü,
Çətini dünyadan köcənəcəndi.

* * *

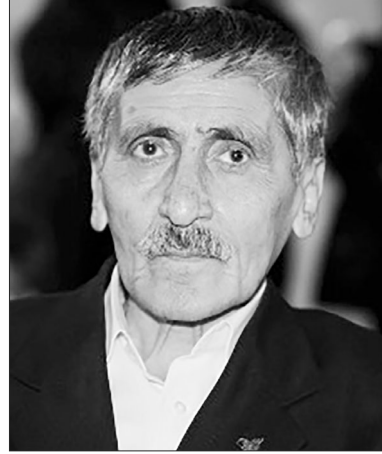
Eşqin kuzəsini dodağımda qır,
Çatlayıb doyursun susuzluğumu.
Ərşinə çəkilmiş gecələrim, de,
Nə qədər içəcək yoxsuzluğunu?

Bağladım dilimi əlimə bərk-bərk,
Qaldırıb ardınca "sağ ol" deməsin.
Keçmişin iziylə yola düşüb gəl,
Məndən başqa səni kimsə görməsin.

◆ T ü r k d ü n y a m ı z

MÜASİR TÜRKİYƏ ŞEİRİNİN ƏFSANƏSİ

Əbdürrahim Qaraqoç: Müasir Türkiyə poeziyasının sevilən ismi, xalq şeirinin dühası. Şairdən çox ozan kimi tanınıb sevilən azman el sənətkarı. Türk insanının, xalqın haqq vəkili, sözü qılıncdan kəsərli fikir və mücadilə adamı.

Qərbi Anadolu bölgəsində yerləşən Qəhrəmanmaraşda doğulan Qaraqoç (1932-2012) şeir, sənət sevdalı bir ailədə doğulub böyümüşdür. Qardaşları Bahəddin Qaraqoç və Ərtoğrul Qaraqoç da tanınan şairlərdəndir. Əbdürrahim Qaraqoç isə təkcə Türkiyədə deyil, bütün türk coğrafiyasında köüllər fəth etmiş çox böyük bir el şairidir.

Fərqli şeir axınlarının gücləndiyi 50-ci illərdə poeziyaya gələn şair modern şeirin təsirinə düşmədən xalq şeirini seçir və bu məktəbin ən üst sıralarında yer alır.

Şeirlərinin məzmun-mündəricəsi çox rəngarəng olduğu kimi, Qaraqoçun istifadə etdiyi şeir şəkilləri də rəngarəngdir. Xalq şeirində mövcud olan bütün şeir şəkillərində böyük ustalıqla yazıb-yaratmışdır.

Yaradıcılığa eşq, məhəbbət şeirləri ilə başlayan şair sonra onlardan imtina edib yandırır. Araşdırıcılar bunun səbəbini 60-cı illərdən etibarən Türkiyə siyasətində narahətədi proseslərin başlaması ilə izah edirlər. Bu proseslər Atatürkə və qurduğu Cümhuriyyət dəyərlərinə sevdalı şairin lirik tərənnümdən imtina edərək ictimai-siyasi mövzulara keçməsinə səbəb olur.

Dövrən Əbdürrahim Qaraqoç kimi bir şairi həm də məmləkətin gündəmindən özünü sorumlu bilən bir vətəndaş, aydın və ictimai xadim kimi önə çıxarır. Rəsmən siyasətə qoşulmasa da, milliyyətçi-mühafizəkar ideologiyani dəstəkləyən şair xalq və ülkücü hərəkətçilər arasında böyük sevgi, ehtiram qazanır.

Vətəndaşlıq heysiyyəti, ideoloji kimliyi Qaraqoçun şair kimliyinə də ciddi təsir edir və o, dövrünün çox sevilən, cəsarətli satiriki, həcvü şairi kimi məşhurlaşır. Şairin bir çox ideoloji şeirləri, ünvanlı satira və həcvləri xalq arasında bu gün də məşhurdur. 1965-ci ildən yazmağa başladığı "Üsyanlı sükut" şeiri və "Hasana məktublar" silsiləsi bu qəbil şeirlərin ən başında gəlir. Bunu da qeyd edək ki, "Hasana məktublar" həm də ayrıca kitab şəklində nəşr olunan və Cümhuriyyət tarixində iki nəşri on minlərlə nüsxədə basılan ilk və yeganə şeir kitabıdır.

İctimai-siyasi məzmunlu kəskin satirik şeirləri, həcvləri ilə siyasi dairələri, dövlət idarəçiliyində çalışan yüksək rütbəli məmurları narahat edib qəzəbləndirən Qaraqoç həm də 60-80-ci illər Türkiyəsində ən çox məhkəmələrə çəkilən və haqqında ən çox sərt hökmlər çıxarılan, cəzalar tətbiq edilən yeganə şairdir.

Lakin dövrün şərtlərindən qaynaqlanan satira Qaraqoç şeirinin yalnız bir qolunu təşkil edir. Şairin əhatə dairəsi çox geniş olan yaradıcılığı həcvlər, ideoloji şeirlər, lirika və fəlsəfi - təsəvvüf məzmunlu olmaqla dörd yönə bölünür.

Lirik mövzularda Qaraqoç tam fərqli bir müstəviyə yüksəlir. Ümumi yaradıcılığını izləyərkən aydın olur ki, zamanın şərtləri ilə bir müddət yolunu dəyişən şairin əsas poetik stixiyası elə yolun başındakıdır. Lirikadır və bu lirika saf, platonik eşq duyğusu, qürbət, ayrılıq acıları, doğulub boya - başa çatdığı qədim Anadolu torpağı, el-oba sevgisi kimi olduqca geniş bir ruhsal-mənəvi ərazini əhatə edir. Xüsusən də sırf məhəbbət mövzulu şeirlərində Qaraqoç bütün poetik imkanları ilə parlayaraq xalq şerinin üfünə ucalır. Platonik bir eşqlə sevdiyi Mehriban adlı qıza yazdığı və şərqçilərin, ozanların dilində nəğmələşən şeirlər isə onu demək olar ki, məşhuricahan eləyir.

Bəs şairin dili barədə nə demək olar?

Türkün, türklüyün beşiyi olan Anadolunun göbündən çıxan və təbiətini, törəsini, dilini dəyişmədən ömür boyu Anadolu insanını təmsil edən Əbdürrahim Qaraqoçun dili də onu yetişdirən torpaq kimi xas və durdurudur. İlk oxuda, dinləmədə birbaşa gözə, qulağa, yaddaşa çatıb su kimi içilən xas bir Anadolu türkcəsidir. Hansı ki, o dil müəyyən səs dəyişməsi, bir çox sözlərin yerli ləhcəyə uyğunlaşdırılması kimi cüzi fərqlərlə biz Azərbaycan türklərinin, xüsusən də tarixi, siyasi assimilyasiyalara çox məruz qalmayan bölgələrimizdə işləyən xalq danışığı dili ilə çox üst-üstə düşür. Bu isə o deməkdir ki, böyük şairimizin dili türk coğrafiyasının siyasi regionlaşmadan öncəki ümumi dilidir. Xalqın əzbərinə çevrilən əksər qoşma və gəraylıları da bunun isbatıdır.

Amma Əbdürrahim Qaraqoç yaradıcılığı öndə qeyd etdiyimiz kimi, bir neçə istiqamətə bölünür; lirika, təsəvvüf, ideoloji və satirik şeirlər. Və bu istiqamətlərə görə şairin dildən istifadəsi də dəyişir. Məsələn, lirik qoşma və gəraylılarında çox vaxt bir neçə sözü uyğun versiya ilə əvəzləməklə çox rahatlıqla Azərbaycan türkcəsində də təqdim etmək olar.

Təsəvvüf mövzusu, ideoloji və satirik şeirləri, həcvləri barəsində isə bunu demək çətinidir. Çünki bu yöndəki şeirlərində Qaraqoç ərəb-fars sözlərinin çox işləndiyi Osmanlı ləhcəsindən xeyli dərəcədə istifadə edir. Satira və həcvlərində isə hətta özünün xüsusi anlam verdiyi, yaratdığı sözlər işlətməsi səbəbindən uyğunlaşdırma ilə çevirmə arasında orta bir yol tutmaq, qafiyə, ritm problemi ilə üzləşəndə isə mətnin altında sözlükdən istifadə etmək lazım gəlir.

Bir sözlə, xalqın birbaşa ürəyinə xitab edən, şeirləri dillər əzbəri olan, "Mehriban", "Unudarsan", "Sevgi yetməyir", "Hey səni düşünürəm" kimi məşhur qoşma və gəraylılarına bəstələnmiş mahnılarla bütün türk coğrafiyasını dolaşmış əfsanələşən Əbdürrahim Qaraqoç həm xalqın şairidir, həm də ariflərin, ermislərin, dərvişlərin şairi. Belə böyük söz adamı üçünsə zaman məfhumu çox nisbi bir anlayışdır.

Tərcüməçidən

*Əbdürrahim QARAQOÇ***MEHRİBAN**

Sarı saçlarına dəli könlümü
Bağlamışam, çözülməyir, Mehriban.
Ayrılıqdan zor bilmə sən ölümü,
Görməyincə sezilməyir, Mehriban.

Yar deyincə qələm əlimdən düşür,
Gözlərim qaralır, ağılım çaşır,
Lampada titrəyən alov üşüyür,
Eşq kağıza yazılmayı, Mehriban.

Öncə naz, sonra söz, sonra da hiylə...
Sevilən sevəni düşürər dilə,
Sənələr, əsrlər dəyişsə belə,
Köhnə adət pozulmayı, Mehriban.

Təbiblərdə əlac yoxdur yarama,
Aşılıqdə təfərrüat arama,
Hər şeyin əzəli, sonu var, amma
Eşqə hüdud cızılmayı, Mehriban.

Boşa bağlanmamış bülbül gülünə,
Qar səpsən alışar eşqin külünə,
Çaşdım qara baxtın təhəmmülünə,
Daşa çırpşam əzilməyir, Mehriban.

Tərifə sığmayı eşqin anlamı,
Başı çəkən bilər dərdi, hicranı,
Bir kor düyün – başdan sona tamamı,
Çözəmmədim, çözülməyir, Mehriban.

TUT ƏLLƏRİMDƏN

Siratdan incədir sevda körpüsü,
Bərabər keçəlim, tut əllərimdən.

Niyət ağ göyərçin, vüsal göy üzü,
Bərabər uçalım, tut əllərimdən.

Könül birliyimiz qalxandır dışa,
Baxma sən ayaza, yelə-yağışa,
Gedən ilk bahara, yetişən qışa
Bərabər köçəlim, tut əllərimdən.

Birləşmək üzrədir şəfəqlə qürub,
Sən anı gözləmə qarıda durub,
İstər zəhər olsun, istərsə şurup*
Bərabər içəlim, tut əllərimdən.

Səsləsən ən uzaq xəyallarını
Yaxından duyarsan eşqin səsini,
Sonsuz xoşbəxtliyin pəncərəsini
Bərabər açalım, tut əllərimdən.

Şübhə başlanğıcdır, qərar nəhayət,
Dünəndən bugünə etmə şikayət,
Qaçmaq qurtuluşdur, – deyirsən, əlbət –
Bərabər qaçalım, tut əllərimdən.

BİR AZ DA KİTABLAR SƏNİ OXUSUN

Canlı bir kitabsan – yazarın Mövla,
Açıq ol, kitablar səni oxusun.
Üzündə şövqlənsin nəzəri-Mövla,
Əyilsin mehtab**lar, səni oxusun.

Qasırgada dönə-dönə zikr elə,
Aldığın nəfəsə sonsuz şükr elə.
Şübhə çənbərində haqqı fikr elə,
Oyansın girdablar, səni oxusun.

Ərisin gecələr, gündüzə gəl ki,
Qalmasın bir əngəl, bir düzə gəl ki,

---

* *Şurup – bişib mətindən arınmış meyvə suyu, kompot*

* *Mehtab – ay işığı*

Səcdədə Rəbbinlə üz-üzə gəl ki,
Minbərlər, mehrablar səni oxusun.

Əzəlin-əbədin düsturu səndə,
Mənfinin-müsbətin düsturu səndə,
Həllini söyləsən, söyləməsən də,
Suallar, cavablar səni oxusun.

Eşqdən, gözəllikdən, ahəngdən yana
Şeirlər, nəğmələr bənzəsin sana,
Ehsan çeşmələri gəlsin ilhama,
Xeyirlər, savablar səni oxusun.

Nifrətin yerini eşq ilə doldur,
İşıq, bələdçi ol getdiyən yolda.
Qurandan feyz alan bir məktub ol da,
Yazdığın kitablar səni oxusun!

İNCİMƏSİN

Kölgəsində dincəl, amma
Yarpaq səndən inciməsin.
Yuyun, paklan gir məzara,
Torpaq səndən inciməsin.

Yollar uzun, yollar incə,
Yol qısalar eşq gəlincə,
Qoy boynunu İsmailcə*
Bıçaq səndən inciməsin.

Burdayam de, ararlarsa,
Doğru söylə, sorarlarsa,
Tabutuna sararlarsa,
Bayraq səndən inciməsin.

El köçsün köçdüyün zaman,
Yol yansın keçdiyən zaman,

---

* *Boynunu qoy İsmailcə – İbrahim peyğəmbər oğlunu qurban kəsmək istərkən İsmayılın başını itaətlə daşın üzərinə qoymasına işarə*

Suyundan içdiyın zaman
Bulaq səndən inciməsin.

Toz qonmasın qəti sana,
Haqqı keçmiş xalqın sana,
Qırılmasın yaxın sana,
Uzaq səndən inciməsin.

CAN QURBAN

Bizim qapı dost qapısı,
Girənə canımız qurban.
Salam məhəbbət carçısı,
Verənə canımız qurban.

Nəfsdən soyunduq tül-tül,
Getdi bədən, qaldı könül,
Özümüz bağ, sözümüz gül,
Dərənə canımız qurban.

Ömür kilim, çilə naxış,
Toxuyuruq eniş-yoxuş,
Mərifət mənaya baxış –
Görənə canımız qurban.

Kin mərəzdir, sevgi sənət,
Ürəkdən qaynar hər saat,
Kimsəsizlərə qol-qanad
Gərənə canımız qurban.

QARABAĞA MƏKTUB

İxtisarla

Bəxtinə ağlayan azəri qızı,
Sən Qarabağ dersən, mən qarayazı.
Boşluqda çırpınır türkün avazı.
Sanma ki, dərdlərin azı bizdədir,
Sizin yaranızın kökü bizdədir.

Qardaş, gəl, – deyirsən, gəlməyə yol yox,
 Şəhid məzarlara səpməyə gül yox,
 Cəfasız saat yox, davasız il yox.
 Güllələr sizdədir, ağrı bizdədir,
 Sizin yaranızın kökü bizdədir.

Türkmənəmi, qırğızımı yanmadıq?
 Tatarımı, çərkəzəmi yanmadıq?
 İmdad deyən kimsəyəmi yanmadıq?
 Uyğurun, özbəyin gözü bizdədir,
 Sizin yaranızın kökü bizdədir.

Özümüzdən qopduq, yandı bağrımız,
 Zülüm girdabında qandı bağrımız,
 Hədəf taxtasına döndü bağrımız.
 Od-alov sizdədir, közü bizdədir.
 Sizin yaranızın kökü bizdədir.

Belə gəldi, belə getməz bu oyun,
 Zalımları xilas etməz bu oyun,
 Umduqları kimi bitməz bu oyun.
 Məzlumun çörəyi, duzu bizdədir,
 Sizin yaranızın kökü bizdədir.

İslam əhli türkün, türkdən yanayıq,
 İnsaf ilə süd yedirən anayıq,
 Vücudunu eşqdən bulmuş binayıq.
 Gələcək bizdədir, keçmiş bizdədir,
 Sevginin, şəfqətin kökü bizdədir.

BÖYÜKLƏR BİLƏR

Yalan-dolan ilə dövrən sürməyi
 Biz nə bilək bəyim, böyüklər bilər.
 Millətin başına corab hörməyi
 Biz nə bilək bəyim, böyüklər bilər.

Rüşvət verib, rüşvət almaq necə şey,
 Xəzinəni çalib-çapmaq necə şey,
 Tər tökmədən zəngin olmaq necə şey,
 Biz nə bilək, bəyim, böyüklər bilər.

Erkən harınlayıb, erkən ötməyi,
Dəyirmanlar qurub baş üyütməyi,
Hələ küçə-küçə adam güdməyi
Biz nə bilək bəyim, böyüklər bilər.

Anlamarıq saxta nədir, əsil nə,
Pərdə, səhnə, solo, xor və fəsil nə,
Üçkağızda* hiylə nədir, üsul nə,
Biz nə bilək bəyim, böyüklər bilər.

Nə qədər hoqqalıq, kahinlik varsa,
Nə qədər şeytanlıq, nə cinlik varsa,
Dünyada nə hiylə, nə biclik varsa,
Biz nə bilək bəyim, böyüklər bilər.

Qaydadır gərəkməz məluma elan,
Təqlidə günaydın, əsilə salam,
Nə ki, huysuzluq var, hasili-kəlam,
Biz nə bilək bəyim, böyüklər bilər.

ZİKRULLAH**

Sular eşqə gələr, coşar Haqq – deyə,
Daşlara çırpılar, eşqlə Hu! – çəkər.
Rüzgar dağdan-dağa qoşar Haqq – deyə,
Hərdən nəfəs dərib eşqlə Hu! – çəkər.

Otlar belə Haqq – deyərək bitərmiş,
Yağmur Haqqdan gələr, Haqqa gedərmiş,
Haqq aşığı, gözdən mayıf bir dərviş
Haqq yolunda yürüdükcə Hu! – çəkər.

Ağac budaq-budaq Haqqa açar qucağı,
Ağrı verməz Haqq əmrinin bıçağı,
Göydə günəş Haqqın sönməz işığı,
Dağda qarlar əridikcə Hu! – çəkər.

* Üçkağız – qumar kağızı, qumar oyunu, dolandırıcılıq

** Zikrullah – Allahı yada salmaq, təkrar-təkrar adını çəkib zikr etmək

Göy göyərçin Haqq – der uçar səhərlər,
Balıq suda Haqqı içər səhərlər,
Qızılgüllər Haqq – der, açar səhərlər,
Qoxusunu paylaşınca Hu! – çəkər.

Haqqın yolçuları Haqqda görüşür,
Aləm zərrə-zərrə Haqqı bölüşür,
Ürək canla Haqq-Haqq – deyə çalışır,
Qan damara hər vuranda Hu! – çəkər.

Haqq möhrü var ceyranların gözündə,
Haqq – yazılı kainatın üzündə,
Haqq Rəsulu Məhəmmədin izində
Könül Haqqı görər, eşqlə Hu! – çəkər.

BİTMƏYƏN GECƏ

Bir gecə başladı ulduzsuz, aysız,
Nə xoruzlar ötdü, nə sabah oldu.
Kibritim islaqdır, çaxmağım yağsız,
Qaranlıq otağım işıqsız qaldı.

Buraxmaz yaxamı, dörd yanımdı divar,
Nə qapı-bacası, nə pəncərə var,
Nə məktub yollayır sevgili dostlar,
Nə tanış-bilişlər qapımı çaldı.

Bir zaman bəsləyib yedirən torpaq
Üstümdə kölgəlik, altımda yataq,
Ağıla gəlməyən olacağa bax,
Sonunda ağzıma, gözümə doldu.

Bax belə, – dünyada ən son arxadaş
Başımın üstündə dikələn bir daş,
Bitdi doğulandan başlayan savaş,
Kainat mənimlə bərabər öldü.

*Türkiyə türkcəsindən uyğunlaşdıran:
Bəsti ƏLİBƏYLİ*

◆ Tənqid və ədəbiyyatşünaslıq

İsa Muğannanın ekofəlsəfəsində meşə arxetipi

Ekoloji problemlər, təbiətə sevgi XX əsr Azərbaycan nəsrinin görkəmli nümayəndəsi İsa Muğannanın (Hüseynovun) yaradıcılığında yer tutur. Onun əsərlərini tənqidçilər və ədəbiyyatşünaslar əsasən sosioloji, fəlsəfi aspektlərdə nəzərdən keçirmişlər, amma yazıçının ekoloji fəlsəfəsi diqqətdən kənar qalmışdır. Təəssüf ki, İ.Muğanna yaradıcılığına həsr olunmuş elmi araşdırmalarda yazıçının ekoloji dünyagörüşü məsələsinə toxunulmamışdır.

İsa Muğannanın ilk əsərlərində Qarayazı meşəsinin təsvirini müxtəlif situativ kontekstlərdə görürük: Hekayələrinin birində Qarayazı meşəsi haqqında məlumat verir: “Bu meşə (Qarayazı – R.K.) cənubdan Kür çayı, şimaldan isə dəmir yolu ilə əhatə olunmuşdur. Bəzi yerlərdə meşə həddindən çox sıx, bəzi yerlərdə isə çox seyrəkdir” (2, 310). Məqalədə məqsədimiz İsa Muğanna nəsrində əksini tapmış ekoloji arxetiplərin müəyyən edilməsidir. Həmin məqsədin yerinə yetirilməsi üçün aşağıdakı məsələləri həll etmək lazımdır: birincisi, İsa Muğanna yaradıcılığının ekoloji fəlsəfəsinin ümumi səciyyəsinə vermək, ikincisi, arxetip anlayışını araşdırma kontekstinə daxil etmək, üçüncüsü, arxetip anlayışını İ.Muğannanın meşə estetikasına tətbiq etmək.

Başqa arxetiplər kimi, meşə arxetipi də İ.Muğanna nəsrində filoloji və ekoloji diskursda perspektivli mövzulardan biridir. Meşə arxetipi yazıçının təbiətə, ekoloji məsələlərə münasibətini müəyyənləyir.

İsa Muğannanın ekoloji düşüncəsi K.Q.Yunqun arxetip nəzəriyyəsi kontekstində nəzərdən keçirilir. Biz arxetip anlayışı ilə (əlbəttə, K.Q Yunqun və Y. M. Meletinskinin tərifinə istinadən) bəşəriyyətin inkişafının ən erkən mərhələsində insan şüurunda (şüuraltısında) yaranan, miflərdə adekvat şəkildə əksini tapan və bu gün də insanın şüuraltında qorunub saxlanan ilkin süjet sxemlərini, obrazları və motivləri kimi düşünmək olar [5]. Arxe-

tip anlayışının tətbiqi İ.Muğannanın meşə estetikasının, ekoloji dünyagörüşünün bərpasına imkan verir.

Arxetipik təfəkkür insanın bütün psixi quruluşunun əsasıdır və mentallığın ali formalarında vacib rol oynayır. Təfəkkürün arxetipik, mifoloji xarakteristikaları yalnız ənənəvi cəmiyyətlərin ontologiyası ilə deyil, həm də bu və ya digər formada müasir mədəniyyətin nümayəndəsi ilə, bütövlükdə yaradıcı təfəkkürünün təbiəti ilə bağlıdır.

XX əsrdə ətraf mühitin çirklənməsi, xüsusən meşələrin total məhvi Yer kürəsinin ən vacib problemlərindən biridir. Meşələrin məhv olmasının əsas səbəbi, şübhəsiz, antropoloji faktordur. "Dünya Resurslarının Beynəlxalq İnstitutu" və "Ümumdünya Təbiət Mühafizə Monitorinqi"nin 2013-cü il üzrə məlumatına görə, son bir neçə minilliklər ərzində planetdə mövcud olmuş meşə ərazilərinin yarısı artıq yox olubdur, yerdə qalan meşə ərazilərinin təxminən 22%-i də antropoloji təsirin obyektidir. Bəşəriyyət sanki gələcək nəsillərin taleyi haqqında düşünmək istəmir...

Təbiətə, meşələrə münasibət ədəbiyyat və sənət əsərlərində müəyyən obrazların və motivlərin dili ilə ifadə olunur. Azərbaycan ədəbiyyatında meşə mövzusu yalnız XX əsrin 40-60-cı illərindən sonra aktuallaşmağa başlayır. Bunun bir səbəbi də su-elektrik stansiyalarının (Mingəçevir SES, Şəmkir SES) və su anbarlarının tikintisi zamanı Samux (Eldar) və Qarayazı meşələrinin su altında qalması ilə bağlıdır. Digər bir tərəfdən, sovet senzurasının total nəzarəti milli ədəbiyyatda ekoloji fəlakət mövzusunun açıq və geniş işıqlandırılmasına imkan vermirdi.

Arxetiplərin psixoloji dəyəri ondadır ki, onlar özündə metafizik mənaları, mənayaradıcı kodları daşıyır. M.A.Antipov belə hesab edir ki, insan təbiətlə münasibətini yalnız şüuru ilə deyil, psixikasının dərin qatlarında olan, əsasən simvolik xarakter daşıyan arxetiplərlə qurur (1, 96). N.M.Solduxo da kollektiv təhtəşüur strukturunda ekoloji xarakterli arxetiplərin mövcudluğu fikrini irəli sürür. Onun fikrincə, ekoloji arxetip insanın ətraf mühitə və məskunlaşdığı məkana münasibətini ifadə edir (8,30). Ekoloji arxetip kollektiv təhtəşüur strukturunda əsas arxetiplərdən biridir, çünki insanın ətraf məkanda varlığını şərtləndirməklə yanaşı, "insanı" müxtəlif fəaliyyət formalarında "cəmiyyət (insan)" – "ətraf mühit (birinci və ikinci təbiət)" sistemi çərçivəsində qalmasına məcbur edir (6, 64).

Dünya mifologiyasında meşəni çox vaxt ölümlər dünyası və dirilər dünyası arasında sərhəd zonası kimi qəbul qəbul edirdi, məhz meşədə inisiəsiya mərasimləri keçirilir (9, 57). Azərbaycan nağıllarında meşə özgəliyin, yadlığın işarəsidir.

Azərbaycanlıların mifoloji dünyagörüşündə meşə arxetipi "dünya ağacı" arxetipinin invariantlarından biri kimi çıxış edir, bəzi hallarda isə "ağac" və "meşə" arxetipləri eyniləşdirilir. Meşə arxetipi Azərbaycan folklorunda (xüsusən nağıllarda) neqativ, qorxulu, təhlükəli mifik məkan kimi təqdim olunur.

İsa Muğanna (Hüseynovun) nəsrində insan və ətraf mühit problemi, təbiətə sevgi, ekoloji problem kəskin ifadəsini tapır. Onun əsərlərində meşə ekoloji arxetip kimi insanın təbiətlə vəhdətinin ifadəsidir.

İnsan və təbiət dünyanın iki ipostası kimi çıxış edir. İnsan biososial varlıq olsa da, təbiətin ayrılmaz parçasıdır. Amma yazıçının "Teleqram" povestində və hekayələrində ("Zəhər", "Anadil oxuyan yerdə" və s.) təbiət simvolu kimi Qarayazı meşəsi çıxış edir.

Mirqasım meşə ilə "vəhdəti – vücuddur" – "meşə onun içində, o da meşənin içindədir". Bir tərəfdən, meşənin məhv edilməsi, digər tərəfdən, göy ürgənin ölümü onun dünyasını alt – üst etmişdir. Amma narahatlıq və təşviş içərisində yenə də özünə təskinlik verir ki: "Bəndi çəkənlər, meşəni suyun altında qoyanlar öz balalarıdır. Deyirlər, su daha əfzəldir. Suyumuz olsa, deyirlər, ilan mələyəən düzlərdə yüz belə meşələr salacaqlar. O günü, o dövrəni biz də görəcəyik. Yüz yaşında at belinə çıxıb meşəbəyilik eləməyənin atasına lənət!" (3, 313).

Onun üçün meşəni qorumaq evi, eli qorumaqdır. Meşə onun xatirələrinin müqəddəs məkanıdır. Yazıçı 1928-ci ildə Qarayazı meşəsinin ətəyində, Muğanlı kəndində doğulmuşdur. Qarayazı meşəsi uşaqlığının unudulmaz xatirəsi kimi "tərcümeyi-hal əvəzi"ndə yazdığı "Ömrümdə izlər" əsəsində xatırlanılır: "Tərcümeyi-halım" dedikdə rəhimsiz əllərlə qırılıb məhv edilmiş Qarayazı meşəsinin cah-calallı vaxtları, keçilməz cəngəlliklər, yaşıl talalar, "başı göyə dəyəən" ağ qovaqlar, nəhəng pəlidlar, qarağaclar, onların kölgələrində "durna gözlü bulaqlar" yenidən təbiətə qayıdır, Qarayazıda nəslə kəsilməmiş məğrur yerli marallar, minbir dildə danışan minbir rəngli quşlar və bu zəngin aləm içərisində səhərdən gecəyarıyadək gəzib dolaşan ayaqyalın, başı açıq, arıqlıqdan qabırğaları sananan səngərdən bir uşaq da həyata qayıdır, qərribə-qərribə macərələrini, sarsıntılarını, sevinc və kədərlərini də özü ilə gətirir..." (4, 425).

Ona görə də qəhrəmanlarına əksəriyyətinin "meşə ruhu" ilə bir psixi doğmalığı, canlı, munis məhrəmliyi var. Müasir terminlə ifadə etsək, İ. Muğannanın qəhrəmanlarının ekoloji təfəkküründə meşəyə ehtiram hissi üstün mövqeyə malikdir. Meşə gizli, qorxulu əməllərin və xəlvəti işlərin, qanundankənar hadisələrin baş verdiyi yerdir: "...Qırxıncı ildə meşədə "qırıncı batalyon" adında silahlı dəstə təşkil olunmuşdu"...: "Zəlimxan bilirdi ki, Davudla Məryəm lap çoxdan tez- tez xəlvəti görüşürdülər" və s.

İsa Muğannada meşə arxetipik əlamətlərə malikdir: kəndin kənarında, "Qarayazı meşəsinin gündoğanında" (2, 363) yerləşir.

Muğanlının yaşlı sakinlərinin üçün meşə mifoloji məkandır. "Meşə" məkan arxetipi aşağıdakı mənaya malikdir: "bu elə bir yerdir ki, insan heç bir tədbir görə bilmir və tamamilə taleyinə ali müdaxilənin qarışmasına tabe olmalıdır; eyni zamanda, insan meşədən qorxur, çünki özünə qarşı münasibətdə onun iradəsi ilə tanış deyil" (5,50)

Meşə mifik varlıqların məskənidir: “Bu meşədə yaşayan uşaqların və cavanların dilində gəzən əfsanəyə görə, gecələr qara sudan çıxan çılpaq pərilər həmin “çit parçasının” üstündə oturub, öz uzun saçlarını darayırdılar. Ay batmamış hörüklərinin dolaşğını açma bıməyənlər səs – səsə verib ağlaşırdılar, açanlar isə parçanın bir tərəfində oynayıb gülüşürdülər” [3].

Onun qəhrəmanları özlərini məskunlaşdıqları ərazidən və təbiətdən (meşədən) qətiyyənlər kənarda təsəvvür etməirlər. Özlərini meşənin ayrılmaz hissəsi kimi hiss edirlər. İsa Hüseynov nəsrində meşəbəyi ən fəal personajlardan biri olması da bu arxetipin onun nəsrində meşəbəyi ekosistemin ayrılmaz hissəsidir. Onlar “ev adamı”ndan çox, “meşə adamı”dırlar. “Zəhər” hekayəsində meşəbəyi Mirqasım üçün meşə dövlət əmlakı, xalqın əmanəti və sərvəti deyil, həm də həyatının mənasıdır, onu canlı varlıq kimi hiss edir. “Lent kəsilib, şlüz açılma, meşə suyun altında qalanda, meşə ilə birlikdə neçə-neçə adamlarla ülfətini, ünsiyyətini, ərşdən-gürşdən xəbər verən şirin-şirin söhbətlərini itirəcəkdir” (3, 326-327). Meşəni talayanlara qarşı mübarizəsi aparıb ona düşmənlər qazandırma. Onlardan biri də Daşdəmirdir ki, ondan qisas almaq üçün namərdcəsinə atını zəhərləyib öldürür. Yazıcının inamına görə, təbiətin (meşənin) qorunması toplumun mənəviyyatının qorunmasıdır. İsa Muğanna “Teleqram” (yazıcı sonra əsərin adını dəyişib, “Faciə” qoymuşdur) povestində meşə (Böyük tala meşəliyi) ekoloji arxetip kimi süjetin təşkilində mühüm rol oynayır.

“Teleqram” povestinin qəhrəmanı, gənc jurnalist Zəlimxan meşədəki akasiyadan yazmaq istəyir. Bir tərəfdən, sevgilisi Zümrüd ilə bağlı anlaşılma, digər tərəfdən, təbiətin gözəlliyini məhv etmə, təbiətə qənim kəsilmənlərə qarşı barışma mübarizə onun həyatını faciəyə çevirir.

Bir neçə il öncə Böyükdalada öz əlilə əkdii akasiya meşəliyinə baxmağa gəlir, amma onun yerində məhv edilmiş palıd meşəliyini görür: “Öz-özünə bitmiş” meşə içində meşə salmaq o zaman Zəlimxana möcüzə kimi görünürdü. Nə isə onda belə təsəvvür vardı ki, babanın öz doğma övladlarıtək sevdii xan çinarlar, nəhəng palıdlar, topa-topa qarağaclər, ilbəl çičəkləyib bal verən göyəmlər, yemşənlər – hamısı torpaqdan öz-özünə doğulub, nə isə mücərrəd bir qüvvənin qüdrətilə yaranmışdır (...) Zəlimxan öz “Akasiya”sını həmin bu meşəliyə həsr etmişdi. Universitet illərində, yaydan-yaya doğma yerlərə qayıdanda, uşaqlığının ən gözəl xatirələrini qoruyub saxlayan o palıd meşəliyinə bir növ ziyarətə getdikcə, hər dəfə ağaclərın qırılıb seyrəldiyini görmüş və “Akasiya” elə bil heç də Zəlimxanın əli ilə yox, öz-özünə yazılmışdı. Adı həvəslə yox, qarşısızalmaz bir ehtiyacla, zərurətlə yazılmışdı” (7, 89-90). Onun üçün meşəliyin məhvi “həm də şirin, dadlı xəyallarının, insan, təbiət və gözəllik haqqında bir sıra təsəvvürlərinin məhvi” (7, 90) demək idi.

Palıd meşəsindən yalnız kötöklərin qaldığını görən Zəlimxan möhkəm sarsılır: “Yolun sağ-solundan Zəlimxanın özünə dəhşətli bir xərabəliyin soyuq yeli əsdi... Dərhal hiss etdi ki, bu həndəvərdə ağac-zad qalmayıb,

torpaq soyuyub buza dönüb. Bu hisslə də kəhərin cilovunu çəkdi, ayazdan yaşarmış gözlərini silib toranlıqda ətrafına baxdı. Kaş heç gəlməyəydi, görməyəydi!

Cəmi bir neçə il əvvəl maral, ceyran, cüyür oylağı sayılan, (...) şairlərin vəsf etdiyi bu yerlər nə günə düşmüşdü? Hanı xan çinarların pıçılısı, niyə eşidilmir, Zəlimxan? Hanı o ağ qovaqlar? Uzaq-uzaq, qərib ölkələrdən uçub gələn ağ qanadlı, ləngərli quşların yuvalarını öz nəhəng ovuclarında, göyün yeddinci qatında saxlayan o vüqarlı qovaqlar hanı? Qovaqların gövdəsinə, budaqlarına inamla, etibarla sarıla-sarıla günəşə doğru yüksələn, yamyaşıl həmişəcavanlar hanı? Hayana baxırsan -kötük, kötük, kötük! Həmişəcavanlar dayaqsız, köməksiz qalıblar, qocalıb-qarımağa, çürüməyə üz qoyublar! Ax, əllərin qurusun, Kərəm əmi!" (7, 91).

Beləliklə, İsa Muğannanın yaddaşında və təhtəlsüurunda mühüm yer tutan meşə obrazı real Qarayazı meşəsinin arxetipidir. İsa Muğannanın ekofəlsəfəsində meşə arxetipi insanın dünyaya münasibətini və məskunlaşdığı yerlə doğmalığını ifadə edir.

Rüstəm KAMAL

Ədəbiyyat siyahısı

1. Антипов, М.А. К проблеме экологического бессознательного // Сборник конференций НИЦ «Социосфера», 2013.- №54.-с.95-97.
2. Muğanna, İ. Anadil ötən yerdə / İsa Muğanna. Seçilmiş əsərləri. Altı cildə. II cild. Bakı, "Avrasiya Press", 2009. S.307-321.
3. Muğanna, İ. Zəhər / İsa Muğanna. Seçilmiş əsərləri. Altı cildə. II cild. Bakı: "Avrasiya Press", 2009, s.322-328.
4. Muğanna, İ. Ömrümdə izlər / İsa Muğanna. Seçilmiş əsərləri. Altı cildə. II cild. Bakı: "Avrasiya Press", 2009. S. 424-428.
5. Доманский Ю.В..Сюжетобразующая роль архетипических значений в литературном тексте. Пособие по спецкурсу.- Тверь, 2001 – 94 с.
6. Гимазетдинова, А.Х. Экологическое сознание и экологический архетип / А.Х. Гимазетдинова, Н.М.Солодухо. Казань, 2008. 140 с.
7. Hüseynov, İ. Teleqram. Povest. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1963.-116 s.
8. Солодухо, Н.М. Экологический архетип: содержание, истоки, проявление // Охрана природы – смысл жизни человека. Казань, 2002.с.30.
9. Пропп В.Я. Исторические корни волшебной сказки.- Л.:Изд-во Ленинградского ун-та, 1986- 368 с.

Yaşar QASIMBƏYLI

ƏSRİN SƏSİ VƏ ƏDƏBİ ZİRVƏSİ

Söz sənətindəki hər bir yenilik onun qəhrəmanının mahiyyətindəki və xarakterindəki dəyişikliklərdən başlanır. Yeni qəhrəman isə bədii təfəkkürün inkişafında növbəti mərhələ deməkdir. Daha dəqiq söyləsək, yeni qəhrəman bədii gedişatdakı keyfiyyət dəyişmələrinin ilk göstəricisidir. Söz sənətində orijinal yaradıcılıq prinsipləri və yeni estetik normalar həmişə yeni qəhrəman xarakterinin tələbi ilə formalaşır. Bu mənada “yeni ədəbiyyat yeni insandan başlayır” (İ.Bexer) fikri mühüm əhəmiyyətə malikdir. Çünki bədii qəhrəman ədəbiyyatın həyat həqiqətlərinə, zaman və məkan cəhətindən konkret real gerçəkliyə münasibətini ifadə edən əsas ictimai-estetik meyardır. Başqa sözlə, ədəbiyyatın dünyagörüşünü və mahiyyətini onun baş qəhrəmanı səciyyələndirir.

Fransız poeziyasının klassiki Giyom Apolliner “Yeni düşüncə və şairlər” adlanan, mühüm məna və mətləblərdən bəhs edən məqaləsində bədii təfəkkürdə baş verən yenilənmənin mahiyyətinə nüfuz edərək yazırdı: “Əxlaq və bədii təxəyyül sahəsində araşdırmalar və həqiqət axtarışları yeni bədii düşüncənin əsas əlamətləridir”. Bədii düşüncənin mahiyyətindəki yeniliyi şərtləndirən ikinci mühüm əlamət kimi dahi fransız şairi heyrətə vurğu verir: “Hər şey heyrətdən başlanır. Yeni düşüncənin kökündə heyrət dayanır. Bu – onun tərkibindəki ən canlı və həyati elementdir. Təəccüb - son dərəcə qüdrətli yeni güc deməkdir. Məhz bətnindəki heyrətin gücünə güvənərək yeni düşüncə özündən əvvəlki bədii və ədəbi mərhələlərdən, axınlardan fərqlənir”. Böyük novator şairin bədii düşüncənin yeniliyi ilə bağlı irəli sürdüyü üçüncü mühüm tezis də elmi dəqiqliyi və düstur dürüstlüyü ilə diqqəti çəkir: “Poeziya və yaradıcılıq son dərəcə yaxın və bənzər şeylərdir: O adam şair adlanır ki, o kəşf etməyi, yaratmağı bacarır, ümumən, insan yaratmağa meyilli varlıqdır. Şair – o kəsdür ki, hətta əzablara qalib gələrək yeni sevinclər tapa və kəşf edə bilər”. Giyom Apolliner bu müşahidəsində və hökmündə çox ısrarlı görünür və təkid edir ki, “yeni sevinc” axtarışlarını çox vaxt şairlərə aid edirlər,

çünki yeni poeziya daha çox “yeni sevinc” deməkdir. Dahi sənətkarın özünün iştirakçısı olduğu XX yüzilin ilk çərçivədəki yeni bədii düşüncə epoxasının yuxarıda qeyd olunmuş əlamətlərini heç bir çətinlik çəkmədən əsrin ikinci yarısındakı təzə bədii mərhələyə də – altmışıncıların başladığı yeni bədii hərəkata da aid etmək olar.

Yaşar Qarayevin “İstiqlal və suverenlik ideali”nin “həmişə əvvəlcə ədəbi-fəlsəfi fikirdə formalaşması” və bir qədər sonra “dövlət təfəkkürü, sosial-inzibati qurum və siyasi rejim gerçəkliyi” kəsb etməsi ilə bağlı fikirləri elmi həqiqəti obyektiv şəkildə ümumiləşdirir və 60-80-ci illərin poetik prosesini, bədii təfəkkürün o dövrdəki ədəbi-estetik axtarıqlarının yönünü və mahiyyətini dolğun, hərtərəfli dərk və təsvir etməyə imkan verir.

Altmışıncılar ötən yüz ilin ən məşhur və mübariz ədəbi nəsillərindən biridir. Onları uzaq və yaxın ədəbi nəsillər içində yalnız otuzuncularla müqayisə etmək olar. Amma bu müqayisə də mükəmməl deyil. Məsələn bundadır ki, ədəbiyyatşünaslıqda “otuzuncular” termini qəti şəkildə formalaşmadı və sabiq sovet ədəbi məkanında geniş yayılmağa imkan tapmadı. Ona görə də işlək, funksional estetik istilaha çevrilmədi. “Altmışıncılar” termini isə artıq çoxdan elmi ədəbiyyatlarda geniş yayılıb, nəzəri təcrübədə qəbul edilib. Bu iki poetik mərhələ arasında tipoloji təmas nöqtələri də, əks cəhətlər də xeylidir. Onları yaxınlaşdıran baş tipoloji əlamət – hər iki nəslin bədii təfəkkür aləminə onu dəyişdirmək və yeniləşdirmək əzmi ilə gəlməsindədir. Bu missiyanı necə yerinə yetirmək məsələsində isə onlar bir-birindən kəskin surətdə ayrılırdılar. Daha doğrusu, bu iki nəslin estetik məqsədləri tamamilə bir-birinin əksi idi. İkinci tərəfdən isə qarşılarına qoyduqları möhtəşəm və ümummilli mənəvi-mədəni yenidən qurmanı hansı ictimai-siyasi şəraitdə və mühitdə həyata keçirmək nöqtəyi-nəzərindən də onları kökündən fərqləndirən xüsusiyyətlər meydana çıxırdı. Otuzuncular və altmışıncıları ən çox yaxınlaşdıran onlardakı inkarçı və üsyankar bir əhvali-ruhiyyə idi. Birincilər özlərindən əvvəlki min illik klassik mədəni təcrübəni, ikincilər isə son 40-50 ildə sovet sisteminin təsiri və təhriki ilə yaranmış ədəbiyyatı inkar edirdilər. Otuzuncular klassik mədəniyyəti qəbul etmir, tam yeni bir bədii sistem yaratmaq məqsədini qarşıya qoymuşdular. Altmışıncılar isə klassik ədəbi irsə qayıtmaq, milli ədəbi ənənəni diriltmək və dirçəltmək istəyirdilər. Amma bu ideya-estetik məqsəd altmışıncıları bir özünəməxsus və yenilikçi poetik nəsil kimi səciyyələndirməyə qətiyyənlərini maneçilik törətmir. 60-80-ci illər ədəbi prosesindən bəhs edən prof. Ş. Alışanlı da bu epoxanın mürəkkəb və təzadlarla zəngin poetik mənzərəsini elmi cəhətdən obyektiv ümumiləşdirir: “50-60-cı illərdə isə poetik fikir həyat həqiqətinə doğru yaradıcılıq axtarıqlarında konservativ düşüncə tərzilə mübarizə aparmalı oldu. Poeziyanın tarixən sərt həqiqətlərini, şəxsiyyətin bugünkü taleyini sənətin əsas predmetinə çevirmək yolunda mübarizəsi ədəbiyyata həyatın

isti, tərəvətli nəfəsini gətirdi". Altmışıncıların yaradıcılığında formalaşmaqda olan yeni estetik məzmunla bədii forma arasındakı qarşılıqlı əlaqələri və onların dialektik məntiqini dərk etmək nöqtəyi-nəzərindən alimin aşağıdakı elmi müşahidələri də diqqətəlayiqdir: "Həyat həqiqəti, müasir düşüncənin bədii təsdiqi ətrafındakı mübahisələr bəzən də formanın, vəznin köhnəliyi və yaşarılığı səmtində bir-birini inkar edən fikir cəbhələrinə bölündü. Bu mübahisələr poeziyanın müasirlik, həyatilik, reallıq keyfiyyətlərini irəli apardı".

Məhz bu nöqtəyi-nəzərdən, yəni qarşılarına qoyduqları estetik məqsədlərin və seçdikləri, üstünlük verdikləri bədii inikas və ifadə vasitələrinin fərqliliyinə görə bu iki poetik nəslin milli bədii təfəkkür tarixindəki mövqeyini modernizm və anti-modernizm müstəvisində səciyyələndirmək mümkündür. Belə ki, otuzuncular – modernist, altmışıncılar isə anti-modernist idilər. Amma bu iki nəslin təkcə qarşılarına qoyduğu məqsədləri deyil, eyni zamanda, fəaliyyət göstərdikləri mühitlər də bir-birinə bənzəmədi. Otuzuncular sovet sosialist sisteminin – yeni yaranmış proleter diktaturasının təhriki və dəstəyi ilə fəaliyyət meydanına atılmışdılar. Altmışıncılar isə, təbii ki, belə bir qayğı və dəstəkdən məhrum idilər. Çünki onların bədii idealının cövhərini və nüvəsini sovet sisteminin inkarı və nəyin bahasına olur-olsun, milli istiqlalı yaxınlaşdırmaq təşkil edirdi.

Altmışıncıların ədəbi fəaliyyətə və mübarizəyə başlama tarixləri, bu ədəbi hərəkətin şəkillənmə və yüksəliş dinamikası həmahəng idi. Öncə söyləməliyik ki, bütün İttifaq respublikalarındakı altmışıncıların poetik bioqrafiyaları və vətəndaş tərcümeyi-halları, başqa bədii-bioqrafik parametrləri, demək olar ki, üst-üstə düşürdü; onların hamısı, pleyadanın əksər liderləri və fəalları 30-cu illərdə dünyaya göz açmışdılar. Qətlə və dəhşətli repressiyalar bu uşaqların zehninə və şüuruna öz yazısını yazmışdı. Dünyaya göz açandan taleyin fəvqəladə sınaqlarına tuş gələn bu uşaqları cahanın ən böyük savaşı da sınağa çəkmişdi. Belə çıxır ki, altmışıncılar öz ata-analarını və uşaqlıq səadətlərini çox erkən itirmişdilər. Onlar ya 30-cu illərdə qətl edilmişlərin, ya da ki, İkinci Dünya savaşında övladlarına yalnız və yalnız bir parça qara kağız yadigar qoyub getmiş insanların övladları idi. Sübut etməyə ehtiyac yoxdur ki, dünyaya göz açdığı gündən qan-qadaların və qanlı müharibələrin şahidi olan bu uşaqların özünəxas dünya duyumunun və özgələ bənzəməyən, hamıdan fərqlənən dünyagörüşünün şəkillənməsi təbii idi. Bu azyaşlı insanlar yaşlılara, hətta özlərindən beş-altı yaş böyüklərə nisbətən də həyata daha həssas yanaşırdılar. Onların bakir və təmiz uşaq yaddaşlarında böyüklərin adət etdiyi həyat tərzini silinməz izlərini qoymuşdu. Böyüklərin alışıdığı və "barışdığı" həyatla isə uşaqlar heç vaxt barışmaq istəmirlər. Bu özünəməxsus doğuluş və başlanğıc da nəslin özünəməxsusluğunu təyin etmişdi.

Dünyanın və taleyin qəribə təzadları var. Əgər bu nəslin bioloji doğuluşu qətləmlərə tuş gəlmişdisə, onların yeniyetməlik və ilk gənclik

çağları, yəni ədəbiyyat və sənət adamı kimi doğuluşları isə “Xalqlar atası”nın ölümündən sonrakı oyanış dövrünə təsadüf etmişdi. 50-ci illərin ikinci yarısında dünyanın ən nəhəng imperiyasının saysız-hesabsız, ağılasız dəhşətlərinin bütün dünyaya məlum olması gənc və kövrək qələm sahiblərini hamıdan çox təsirləndirirdi. Altmışıncıların poetik dəst-xəttini və emosional üslubi orijinallığını məhz belə inkarolunmaz həyati amillər şərtləndirmişdi.

Bənzərsiz ictimai-siyasi epoxa və təkrarsız keçid dövrü yeni nəslin lirikasında özünəməxsus obrazlar şəklində əbədiləşirdi. Dəyişən ictimai gerçəkliklə təmas və ünsiyyət yeni şairlərə tamamilə təzə estetik münasibət və inikas formalarını şəkilləndirmək imkanı verirdi. Cəmiyyət həyatını və ümumən, ictimai varlıqda baş verən təbəddülatları o dövrdə geniş yayılmış və hökmran mövqə tutmuş “optimist inikas üsulu”ndan imtina edərək, tam yeni inikas formasına – gerçəkliyi “tragik-dramatik inikas vasitələri” ilə (Eduardas Mejelaytis) əks etdirməyə keçilməsi də məhz yeni ədəbi qüvvələrə məxsus tarixi bir xidmət idi. Altmışıncıların yaradıcılığında ilk dəfə meydana çıxan möhtəşəm estetik yeniliklərin – yeni lirik konflikt və təzadlar, orijinal estetik effekt yaradan tragik lirizm, təzə və tərəvətli poetik təsvir vasitələri, yeni obraz və obrazlar sisteminin, bənzərsiz deyimlər və ifadələr, semantik-leksik kombinasiyalar və söz birləşmələrinin, bir çox başqa poetik kəşf və tapıntıların əsasında məhz bu – gənc yazarların köhnə estetik inikas sistemini dağıdaraq yeni estetik inikas tərzinə keçidləri dururdu. İkinci dünya savaşından sonra Avropa poeziyasında və prozasında kök atmağa başlayan “insana inam faciəsi” və “tragik optimizm” (Alber Kamyu) kimi əsrin poetik dəst-xəttini müəyyənləşdirən fəlsəfi-psixoloji-estetik tendensiyalar İttifaq ədəbiyyatlarına məhz altmışıncıların ədəbi cəsarəti sayəsində gəlib çatmışdı. Gerçəkliyi faciəvi surətlərlə, tragik tərzdə əks etdirmək meyilləri və təcrübəsinin inkar olunduğu mühitdə həyatın əks üzünü təsvir edib göstərmək ehtirası gənc qələm sahiblərində qarşısıalınmaz bir mənəvi ehtiyaca çevrilmişdi.

Y.Qarayev hələ 70-80-ci illərdə özü də mənsub olduğu ədəbi nəslin estetik yenilik və uğurlarını ümumiləşdirməyə çalışırdı: “Sıqlətli ideya ilə, fikir vüsəti və miqyası ilə yanaşı, bu şeirlər bədii forma mədəniyyətinin yüksəkliyi və zənginliyi ilə seçilir. Bizim müasir şeirimizdə yeni poetik lüğət, bədii sintaksis, vəzn və ritm müəyyənləşməsi, sənətkarlıqda poetik novatorluğun əlamətləri öz yaxşı ifadəsini bir də məhz bu şeirlərdə tapıb. Müasir əlvan polifonik vəzn, müxtəlif ritmik vahidlər və formalar, söz materialının məharətlə seçilməsi, orijinal qafiyə, bənzətmə və ifadə sistemi – bütün bunlar Əlinin üslubunda sözün enerjisini, onun bədii zərbə qüvvəsini, təsir və sirayət gücünü artırır, kəskinləşdirir. Burada “vəznətsiz şeir” bəlkə də var, lakin vəznətsiz, musiqisiz misra yoxdur. Yüksək dərəcədə yığcamlıq, təbiilik və səmimiyyət, poetik nitqin canlılığı, vüsəti və çevik, dinamik bir düşüncə tərzini onun sərbəst şeir ədasını fərqləndirir”.

Özbək və Azərbaycan altmışıncılarına məxsus olan poetik ifadə və deyimlər, leksik-semantik vahidlər dövrün və nəslin bədii üslubu haqqında, estetik düşüncə tərzinin fərdiliyi barəsində bitkin təsəvvür vermək gücündədir: "Necə şaddır gözümdəki yaş", "Məyus sevinc", "Arzu ləpədyəni", "Arzu qızmarı", "Sevgi alatoranı", "Sözün yamacı", "Çovğunlar rəqsində itmiş bir adam", "Bir axşam taksidən düşüb payıza", "Əsrlərin üzərilə ehtiyatla yeriyirik", "Dinib-danışmır ki, gözəllik hürkər, külək də, yarpaq da, çaşar sözünü", "Bir azdan ay batdı, gecə də yatdı", "Kədərimi bir daş kimi Qoymuşam ayağımın altına qalmışam boylana-boylana", "Faraş ölümlərlə qarşılaşmayaq", "Nakam sevgilərin uçan evini", "Arabir batmağa da yelkənim səni istər", "Qayğılar qəlbimin poçtalyonudur", "Gəlin, bir də öpüm sizi, Həyatımın əvvəlinədən Sonunacan səpim sizi", "Sanıram çiyimdən ömürlük mənim, Əzab mələkləri düşməyəcəklər", "Poeziya, poeziya! Ürəyin yarpaq dilisən", "İti bazarında atından baha, Mən belə dünyanın nəyindənən küsüm?!", "Şairlər Vətənin ən çox ərköyün, Ən çox da döyülən övladlarıdır", "Dünyanın qulağı eşidir ağır", "Yenə tufan qopar, yenə qar yağar, Fikrin buz şaxəli budaqlarına", "Nə qədər yaxşılar gəlir dünyaya, Yenə yaxşılardan yeri boş qalır...", "Ana itirmişəm ana yaşında", "Həqiqət geyimli" yalan deyiləm", "Hələ bir insan ömrü, Şair ömrü deyildir", "Nəğməsi olmayan, şeiri olmayan, Bir xalqın tarixi yazıla bilməz", "Kədər yurdsuz-yuvasız, otaqsız qalsın", "Könlünü atmış sulara əbədi lövbər kimi", "Saçlarında günlərin ayaq tozları qalmış", "Göz yaşında islanar bayatılar, ağılar", "Böyük əqidəsindən bir misralıq enməsin", "Yuxumu evdən qovub şeirim keçib yerinə", "Dağların atlı belindən endi", "Bir gözündə sevinc, bir gözündə qəm", "Dodaqda təbəssüm, gözlərimdə yaş", "Dərinliyə dalır kədərli könül", "Şadlıq, səni deyib qəmə batıram", "Asıman bu gecə qarqara qar yağır", "Kübar zirvələrdə buzlayan bahar", "Gözlərimdə dəyirmi sevgi, Kipriyimdə duru həyacan", "Yollar əskərləri geyinib gedir, Yollar əskərləri soyunub gəlir", "Cəsarət ürəyin istedadıdır", "Bahar günlərində payız havası" və s. kimi onlarla, yüzlərlə misallar gətirmək olar.

Altmışıncıların pleyada birliyini və ümumiliyini təmin edən mühüm bir tarixi faktora da toxunmaq vacibdir. Bu mühüm təbii və həyati amilə dünya bədii fikri tarixində bəlkə də ilk dəfə rast gəlinirdi. Qeyd etdiyimiz bədii yüksəlişin vaxtı və miqyasları son dərəcə heyrətamiz idi. Belə ki, çoxölkəli, çoxmillətli və çoxcəhətli böyük bir imperiyada eyni zaman kəsiyində oxşar amalla ən azı on beş-iyirmi böyük ədəbiyyatda eyni estetik məqsədli ədəbi qüvvələr ehtirasla fəaliyyət meydanına atılmışdılar. Nəzərə alsaq ki, bu oyanış təkcə ədəbiyyat aləmində deyildi. Bədii təfəkkürün və sənətin, elmin və mədəniyyətin bütün sahələrində başqa nəsillərlə bir sırada altmışıncılar öncüllüyü ilə seçilirdilər. Məhz bunu nəzərə alaraq, görkəmli altmışıncılar Andrey Voznesenski və Vaqif Səmədoğlu 60-cı illərin möhtəşəm və çoxşaxəli mədəni yüksəlişini

“mikrorenessans” adlandırmışdı. Həqiqətən də, o dövrdə ittifaqdaş ədəbiyyatlarda və mədəniyyətlərdə baş verənləri sözün əsl mənasında milli intibah kimi dəyərləndirmək olardı.

Altmışıncıların pleyada kimi bütövlüyünü və birliyini şərtləndirən ilk növbədə onların öz yaradıcılığı və poetik bioqrafiyaları idi. Bu özünəməxsus taleyə malik gəncliyin ədəbi arzu və idealları, doğma dərd və problemləri, sıx-sıx müraciət etdikləri sevimli mövzu və obrazları, həll etməyə can atdıqları aktual lirik konfliktlər, bədii sözə və ümumən, sənətə münasibətləri, ilkin estetik qənaət və xülasələri bir-biri ilə yaxından səsləşir, həmahənglik təşkil edirdi. Eyni zamanda, onların poetik yollarında və bioqrafiyalarındakı bənzərliklər də, oxşar eniş-yoxuşlar, imkan və imkansızlıqlar, maneə və mübarizələrin təbiəti, anatomiyası sanki əkilər kimi bir-birinə bənzəyir, bir-birini tamamlayırdı. Bütün altmışıncılar milli və beynəlmiləl klassik irsə dərin hörmətlə yanaşırdılar. Onların ilk lirikasında Dədə Qorqud, Nizami, Nəvai, Füzuli, Şekspir, Höte, Bayron, Puşkin, Lermontov, Şevçenko və başqa bəşəri şöhrət qazanmış dahilərə ithaf olunmuş əsərlər xüsusi cazibədarlığı ilə seçilir. Şərq və Qərb klassiklərinin ən gözəl əsərlərini ilhamla öz ana dillərinə çevirirdilər. Dahi rus şairi Puşkin gənc altmışıncıların sevimli ədəbi ünvanlarından və obrazlarından biri idi. Onların Puşkindən tərcümələri mühüm bədii-estetik əhəmiyyəti ilə yanaşı, həm də bütün zamanların əbədi gənc dahisi ilə sənət yarışması təsiri bağışlayırdı. Yalnız rus və ümumən, slavyandilli şeiriyyətdə deyil, Azərbaycan və özbək poeziyasında da Puşkinin taleyinə, əsərlərinə və qəhrəmanlarına onlarla şeirlər həsr olunmuşdu, “Puşkin”, “Puşkinə”, “Puşkinin heykəli önündə”, “Puşkini düşünərkən”, “Puşkinə xitab” və s. kimi onlarla şeirlər yazılmışdı. Puşkin bütün altmışıncılar üçün ideal obraz idi.

Həqiqi sənətkarlar heç vaxt zalım zamanın əməllərinə qahmar çıxmır, belə səltənətin həyasız yalanlarına şahidlik etmirlər. XX yüzilin əzabkeş həqiqət müdafiəçisi Aleksandr Soljenitsın söylədiyi kimi, yalana şahidlik etməmək özü də bir cəsarətdir. Dahi rus yazıçısı söz sənətinin həqiqətə və yalana münasibətini son dərəcə həssaslıqla təyin edib: “Yazıçılar və rəssamlar isə daha böyük iş görə bilirlər: onlar yalana qalib gəlməlidirlər! Yalanla mübarizədə isə sənət həmişə qalib gəlib, həmişə də qalib gələcək! Bu hamı üçün gün kimi aydındır! Yalan bu yer üzündə çox şeylərə qarşı dura bilər, ancaq sənətə qarşı dura bilməz. Odur ki, yalan üzə çıxan kimi zorakılıq lüt-üryan qalır və taqəti üzülmüş zorakılıq yıxılmalıdır”. Bədii yaradıcılığın təbiətini və mahiyyətini dərindən açan bu mülahizələr altmışıncıların ürəyindən xəbər verirdi.

Pleyadanın fərdiyyətini və muxtariyyətini onların son taleyi də müəyyənləşdirməkdədir. Sovet epoxası altmışıncılara öz tükənməz bədii enerjilərini axıra qədər xərcləməyə imkan vermədi. Qəribədir, sovet rejiminə qarşı möhtəşəm mübarizə dalğalarında söz sənəti meydanına

atılan altmışıncıların bədii yüksəlişi də imperiyanın çökməsi ilə sona yetir. Bu da ədəbiyyat tarixində özünəməxsus hadisələrdən biri kimi tarixdə qalıb. Ədəbiyyat pərvanə kimi özü sevdiyi alovun qurbanı oldu. Tarixlərin sınağından çıxmış məşhur deyim “Ədəbiyyat qadağalar zamanında çiçəklənir, azadlıqda isə ölür” (J.P.Sartr) hikməti də sanki altmışıncılar üçün söylənmişdir. Bax elə bu məyus və məhzun son da altmışıncıların ən sonuncu və unudulmaz tipoloji əlamətlərindən biri kimi tarixə dönüb.

Akademik Y.Borev altmışıncıların XX yüzilin bədii təfəkkür tarixindəki ədəbi xidmətlərini və mövqeyini səciyyələndirərək: “Mənim nəslim XX yüzilin ən böyük nəsillərindəndir, bəlkə də bütün çatışmazlıqları və yüksək cəhətləri ilə birlikdə Sovet sivilizasiyası və mədəniyyəti adlanan böyük təcrübənin ən yaxşı bəhrələrindən və nəticələrindən biridir”, deyəndə haqlı idi. Müasir ədəbiyyatımızın klassiki Anar da altmışıncıların ədəbi-tarixi missiyasını və rolunu yüksək qiymətləndirir: “Kim nə deyir-desin, 60-cı illərdə cəmiyyətin ovqatını, ab-havasını dəyişməkdə, insanların şüurlarının durulaşmasında, onları daha azad düşünməyə sövq etməkdə, beləliklə də, zəmanəni xeyli qabaqlamaqda “altmışıncılar” ədəbi nəslinin müstəsna rolu danılmazdır”.

Anar nəsildaşları ilə bağlı dərin insani-emosional kədərini obrazlı şəkildə ifadə edib: “...Bu dəstədən qalan son mogikan Yevgeni Yevtuşenkodur. Altmışıncılar nəslinə qarşı çağdaş nankorluğun hələ ki, diri qalmış son şahidi də odur. Bir vaxtlar onu evdən çıxanda görmək üçün növbəyə düzülən insanların yerini tutmuş yeni nəslin, onu bəlkə heç tanımamasını duyub görən də Yevgeni Yevtuşenkodur, sönmüş ocağın külüylə oynayan da odur. Amansız zamanın daha bir qurbanı. Bütün yaşdaşlarını, dostlarını, həmkarlarını, vaxtilə aşiq olduğu, ən incə şeirlərini həsr etdiyi şairə qadını axirət dünyasına yola salan, ölkə qürbətində deyil, zaman qürbətində düşmüş Yevgeni Yevtuşenko...”.

60-cı illərdə hər bir çıxışının və şeirinin imperiyanın ucqarlarında belə əks-səda verdiyi məşhur sənətkarlar sakit və hay-küysüz ölümləri ilə öz milli öklərlərində əbədiyyətə qovuşdular. Milli istiqlal üçün olmazın əzablar görmüş, saysız iztirablar çəkmiş mərd və cəsarətli, zamanın ən məşhur şəxsiyyətləri sayılan şairlər tarixin adi bir günündə adi bəndələr kimi öz mühitlərini tərk etdilər. Bu da çox qəribədir; altmışıncıların hər bir əsərindən coşan, onların poetik nərelərindən lərzəyə gələn sabiq imperiya sərhədlərinə o üsyankar gəncliyin ölüm xəbərləri yetişmədi. Bu qeyri-adi şairlərin ədəbiyyata fəvqəladə gəlişləri və son dərəcə adi gedişləri də zamanın, dünyanın daha bir təzadı olmaqla bərabər, həm də ötən yüzilin böyük poetik nəsillərindən birinin ümumi, müştərək xüsusiyyətidir.

Nərgiz CABBARLI

“Qalibiyyət” romanları və AĞRISI bitməyən müharibə

Sonradan nə cür dəyərləndirilməsindən asılı olmayaraq, tarixi hadisələr, ictimai-siyasi vəziyyət, hadisələrin gedişatı (xüsusilə də cəmiyyətdə, mühitdə baş verən tərəqqi və ya tənəzzül) bir çox sahələrə olduğu kimi (iqtisadiyyat, mədəniyyət, sosial həyat, cəmiyyətin psixoloji durumu və s. və i.) ədəbiyyata, bədii mətnə (ideoloji məqam, problematika və s. baxımdan) təsir göstərir. Xüsusilə də söhbət müharibədən gədirsə, bu, daha dərin izlər şəklində müşahidə olunur.

Müharibə dövrünün övladı (tənqidçisi, publisisti, ədəbi prosesi izləyən bir nümayəndəsi) və bu problemin mətnlərdə ifadə-təsvir formalarının araşdırıcısı kimi, yazıçının müharibə probleminə yanaşma rakursu, yazıçının müharibəni təsvir edərkən seçdiyi yol hər zaman diqqətimi çəkmişdir. Müharibəyə hansı “məsafə”dən yanaşılmasından daha çox (yəni gerçəklik məqamı!) “məğlub ölkə yazıçısı”, yoxsa “qalib tərəf yazıçısı” olmanın (nə qədər nisbi anlayışlar olsa da), əslində, çox böyük əhəmiyyət daşıdığına fərqi varmısam. Və 30 ilə yaxın bir dövrün bədii nəsrinin izləyicisi kimi, ədəbiyyatımızda “müharibə problemi”nin tam açılmamasının, öz bədii ifadəsini tapa bilməməsinin istedad amilindən daha çox bir mühüm faktın yaratdığı “psixoloji baryer”lə bağlı olduğunu da anlamışam: məğlubiyyət faktı! Bu fakt hətta bədii cəhətdən ən uğurlu romanlarımızda, povestlərimizdə, hekayələrimizdə belə, yazıçı təxəyyülünün “qeyri-müəyyənlik”, “bilinməzlik” sərhədini keçə bilməməsinə səbəb olub. Və bu “keçilməzlik” bir çox anlamlarda bədii mətnlərdə “əzab çəkən millət”, “məzlum xalq”, “haqqı tapdanan toplum”, “qəhrəmanları olan, lakin siyasətə qurban gedən dövlət” və s. obrazların uğurlu doğuluşuna gətirib çıxarsa da, ümumi obrazlar qalereyası tamamlanmamış, qəhrəmanlıqlar sona çatdırılmamış, yarımçıq və ya “inandırıcılıq” səviyyəsinə yüksəldilməmiş qalmışdır. Yəni qarşıya qoyulan məqsəd “arzu”, “istək”, “xəyal” sərhədini adlaya bilməmişdir. Haralardasa o sərhədlərdə dirənib dayanmışdır. Və... Problemlə (Qarabağ problemi!) onun həlli ara-

sındakı vaxt (bilinməzliyə qədər!) uzandıqca, hətta ən istedadla yazılmış müharibə romanları belə, bir çox psixoloji məqamların ifadəsini versə də, “nəfəs yetməzliyindən”, bəlirsizliyin gətirdiyi “hava çatışmazlığından” əziyyət çəkməkdədir.

Amma artıq vəziyyət dəyişib. Bədii mətnə (romana) ünvanlanmış gözləntilər də həmçinin. Çünki aradan qaldırılmış baryerin fərqindəyik. Və müharibə haqqında yeni romanlar yazılmaqdadır. Bu dəfə ədəbi ictimaiyyətə təqdim edilən bir əsərdən söz açacağıq. Daha dəqiqi, Nətvən Dəmirçioğlunun “Açar” romanı haqqında...

Roman, ilk növbədə, səlis dili, intonasiyası, axıcılığı ilə diqqət çəkir (ümumilikdə mətn üçün vacib amildir!). Müəllif dil qaynağının zəngin çalarlarından istifadə edə bilir. Üstəlik, həssas duyumu və bu duyumu, hiss edilənləri təsvirə gətirmək (oxucuya ötürmək!) bacarığı da əlavə edilərsə, romançı bunu da bacarır. Xüsusilə də, məsələn, bir səhər açımının təsviri o qədər detallı və həssas yaradılır ki, oxucu özünü o təsvirin içərisində görə, müəllifin hiss etdiklərini duya bilir: “...uzaqdan qurbağaların qurultusu aramsız səslənərək, çayın azalıb, durulmuş sularının şırıltısına qarışır, sehirlə bir ahəng yaradır. Hava azca işıqlaşana doğru gedir, dünya süd abı rəng alanda quşların duası başlayır. Bu, duadır, nəğmədir, civildəşmədir, aramsız və coşqulu musiqidir – hər nədirsə, dünyanın əvəzsiz gözəlliklərindən biridir. Quşların avazından səhər bir az da nurlanır, yarpaqlar birər-birər görünəcək qədər hava aydınlaşır və yarpaqların qısa, gerçək duası-pıçıltısı başlayır. Bu dəm ancaq duyanların, qananların, hiss edənlərin bilmək istədiyi bir hikmətlə yarpaqlar xəfifcə titrəşir, Tanrıya və dünyaya əl yelləyir”. Mükəmməl bir təsvir.

Yaxud bir şəhid anası ilə görüşün laddan-lada keçən ab-havası sözlərə yüklənmiş intonasiya ilə elə verilir ki, oxucu o anın əhval, ünsiyyət, sükut, səs gedişlərini, eniş-çıxışlarını belə hiss edir. Məsələn: “Dayanın, oğlumun poqonlarını taxım, onu poqonsuz görməyin – dedi və tez baş leytenant rütbəsinin poqonlarını, canlı insana taxırmış kimi, cansız hərbi geyimin çiyinlərinə taxdı”. Şəhid anasının oxucuya şillətək çırpılan hərəkətinin ağrısı bir yana, amma “Dayanın!” nidasının sərtliyi qulaqlarda səslənir. Sonra tamamilə fərqli bir tonallığa adlayış baş verir: “–Oy, Allah, balam elə ağıllı idi, elə xeyirxah idi, elə tərbiyəli, elə qoçaq idi...” Sonra intonasiya yenə dəyişir: “–Yatdığı Yerə, uçduğun Göyə, qazandığın ada qurban olum, ay Məhəmməd. Torpağına, daşına, uğrunda öldüyün Vətəninə qurban olum, ay Məhəmməd”... Sonra təskinlik vermədiyi dərk edilən təskinliklərin quru, sönük qalan ritmi, daha sonra isə: “–Ehh, demək asandır, evimi yıxdı, qapımı bağladı, açarını da cibinə qoyub, getdi” deyiminin ölgün tonu, lap sonra isə: “Onun şəhid adından xeyir görmək mənə çətindir. Neynirəm, heç nə istəmirəm” laqeydliyi və ardınca da “balamı istəyirəm” yangısı...

Müəllif kiçik bir parçada bu cür eniş-çuxuşları o qədər dəqiq verə, yaşanan dəyişkənlikləri elə dəqiq yarada – sözə köçürə bilir ki, bəlkə də, son illər bir çoxlarımızın dəfələrlə qarşılaşdığımız (ya da kimlərinsə heç qarşılaşmadığı!) səhnənin içində yaşayırıq.

Əslində, mətn öz bədii təsvirləri ilə, dili və üslubu ilə bir çox məqamlarda publisistik müdaxilələrdən uzaqlaşmağa çalışır və buna nail olur da. Müəllifin mətnə gətirdiyi bir çox hadisə-faktlar, onların ağırlığı, faciəviliyi və təsvirində cəmi bir neçə detalla, ştrixlə yaddaqalan səhnə yaratmaq bacarığı öz sözünü deyir. Amma təəssüf ki, bəzən publisistik çalar və müəllifin pafosu məqam-məqam özünü gizlədə bilmir, meydana çıxır (halbuki gizlədə bilərdi və gizlətsəydi, düşüncəmizə görə, daha yaxşı nəticə əldə edilərdi! Amma qalibiyətdən dərhal sonra yazılmış bir mətn üçün bu pafosu da, hadisələrin təsvirinə publisistik müdaxiləni də, bəlkə, qanunauyğun hesab etmək olar).

Müharibə və şəhidlik, qaçqınlıq problemini üç dostun taleləri və Məhəmmədin taleyi fonunda izləyən yazıçı daha çox qalibiyətin açarını hədəf götürür. O açarı tapır və başqa açarlarla əlaqələndirir. Daha doğrusu, “açar” simvolik bir məna daşıyır müəllif üçün. Roman da elə, ilk növbədə, bu simvolik mənalandırması ilə yadda qalır. Lap başlanğıcda yazacağı mətnə açar axtaran müəllif, tapılan və yazılan “Açar” sözü (“Açar lazımdır ona. Tanrının “Ol” sözü kimi! “Açar” yazdı əvvəldə... və hər şey belə başladı”), 30 ildən çox davam edən problemə – “Qordü düyünü”nə açar olaraq gördüyü güc (neft və dövlət gücü!), qaçqın düşülərkən bağlanan qıfllara salınmaq ümidilə 30 il qayıtanda gəzdirilmiş açarlar və onların övladlar, nəvələr vasitəsilə də olsa, o qıfllara salınaraq çıxardığı “açar səsi”... Bir də bəy otağının bağlı qapısının açarı... Hər biri müəllif məqsədinə – nəticədəki səsin, “açar səsi”nin eşidilməsinə, düyünün açılmasına xidmət edir. Amma eyni zamanda da bir gerçəkliyi yaddan çıxarmağa imkan vermir: alt mənalandırma O qapının açılmasının eyni zamanda başqa qapıların bağlı qalmasına vəsilə olduğunu çatdırır. Nəticə etibarilə, geniş anlamda götürdükdə Qarabağ probleminin tapılan açarı – əsərin qəhrəmanının qayıtanda gəzdirdiyi açar Qıfılı açsa da, şəhid talelərinin qapanmış qapıları bir daha heç zaman açılmayacaq: “Şəhid anası Yaqut isə oğlunun bəy otağının açarını qoynunda gəzdirirdi. Son günlər hər şeyin yerini unutsa da, deyilən sözün birini eşidib, birini eşitməsə də, günün iyirmi dörd saatının hansında istəsən, o açarın yerini bilirdi. İndi də qapını açdı”. Yəni müəllifin “açar söz” tək seçdiyi Açar yalnız açmağı deyil, həm də bağlamağı simvolizə edir.

Əslində, bu məqamda qeyd etmək yerinə düşər ki, bitmiş müharibələr, həll edilmiş problemlər, adı “bitmiş” olsa belə, bitməmişdir və illərlə, onillərlə, yüzillərlə öz izini müxtəlif talelərdə saxlayır, saxladıqca da dönə-dönə ədəbiyyata gətirilir. Bəlkə, bir neçə yazımda bu məqama toxunmuşam, amma təsirləndiyim faktlar, adətən, fikrimin “yaxasını” elə də rahatlıqla

buraxmır deyər, bu yazıda da, onu xatırlatmalı olacağam. Svetlana Aleksiyeviçin Azərbaycan dilinə tərcümə etdiyim və dilindən, üslubundan, bədii məziyyətlərindən deyil, məhz topladığı faktların ağırlığından və onlara baxış üçün seçdiyi bucağın fərqliliyindən təsirləndiyim “Müharibə qadın simalı deyil” romanını deyirəm. Onu xatırladıqca bir daha bu qərara gəlirəm ki, müharibə haqqında roman yazmaq, bu qədər talelərə toxunmuş, yarım qoymuş, yaralamış, incitmiş, bu qədər faciələrin yaşanmasına səbəb olmuş faktları bir romana sığışdırmaq çox müşkül məsələdir. Və bəlkə də, bu cür romanlardan həm sözün bədii gücünü, həm də müharibə gerçəklərini eyni anda gözləmək absurddur. Məsələn, bu yazıçı (S.Aleksiyeviç!) bədiiyati fakt bolluğu qarşısında aciz buraxmışdır. Çox güman ki, ona heç ehtiyac da duymamışdı! Çünki hadisələr özlüyündə oxucunu silkələyirdi. Və bütün roman boyu oxucuya zərbə vuran o qədər hadisə bolluğu vardı ki, ayılmağa, özünə gəlməyə, silkinməyə imkan tapmırdın.

Natəvan Dəmirçioğlu da bu cür silkələyən səhnələri romana daxil edir. Amma bütün roman boyu səpələmir. Bu hadisələrin hər biri öz ağırlığı, faciəsi, təsvir gerçəkliyi ilə bir romana bərabərdir, bir romanın daşımağa gücü yetəcək (bəlkə də, yetməyəcək!!!) qədər ağırlıqdır, gerçəkdir: “Mahmudun qarın nahiyəsini qəlpə dağıtmışdı, bağırsaqları yerə tökülürdü. Bir əli ilə bağırsaqlarını qarnına yığıb, o biri əlilə onları tutub saxlamağa çalışır, dayanmadan deyirdi: “Komandır, qoyma məni ölməyə, qoyma məni ölməyə, mən ölümdən qorxmuram, bircə anam dözməz deyər ölmək istəmirəm”. Qışın soyuğunda onun qarnından bir buğ qalxırdı, hələ də dəhşətə gəlirəm ki, insanın bədənini necə isti olur. O gündən bu yana çay da buğlananda Mahmud yadıma düşür”.

Polkovnikin dili ilə həyat yoldaşına danışılan bu gerçək talelər romanın ən yadda qalan hissələridir, amma... Birnəfəsə, bir söhbət daxilində təqdim edildiyindən, sanki, Yük olaraq, ağırlıq olaraq bir yerə düşür və sona qədər daşınmır. “Həsən vardı. Uzun kirpikləri vardı. Adama baxanda kirpiklərini tez-tez çalırdı. Soruşmuşdum ki, niyə gözünü çox qırpırsan, gözündə problemmi var? Demişdi, “Yox, komandır, kirpiklərim hərdən dolaşır... Başı bədənindən ayrı düşmüşdü. Gözlərini sığadım. Kirpikləri örtülmədi. Gözləri açıq qaldı...”

Şəhidliklə bağlı bütün hadisələrinin fraqmentar halda mətnə daxil edilməsi qalibiyyətin Açarını yaratmaq üçün, o açara gedən yolun ağırlığını, qanla dolu olduğunu göstərmək üçün lazımdır. Və bu səbəbdən də növbəti “paylaşım” Məhəmmədin şahidi olduğu hadisələrlə davam etdirilir. Bu dəfə “danışılmır”, gözlərlə “göstərilir”: “Əsgər qopub düşmüş ayağını palçıqlı hərbi çəkmənin içərisində köksünə sıxmışdı. Qopub düşmüş ayaqdan qan axmırdı; axıb qurtarmışdı... – Ayağımı atma, komandır: Ayağım olmasa yaşamaram. Onu döyüş meydanında qoymadım, götürdüm ki, yerinə calasınlar, tiksirlər, neyləyirlər - eləsinlər, ayağım bütöv olsun”.

O qədər acımasız və yaddaqalan bir görüntüdür ki, yazılması, ağrıtması, ağlatması (ağladır da!) lazımdır, amma eyni zamanda da başqa hissələrə ötürülməsini də gözləyirsən. Lakin qeyd etdiyim kimi, müəllifin seçdiyi bu fraqmentlər, nədənsə, sona qədər davam etdirilmir və nəticə etibarilə, oxucunu yaranan təəssüratdan “ayıldır”, “özünə gətirir” və fərqli istiqamətə yönləndirir. Digər tərəfdən də, o hadisələrin daha dəqiq, daha detallı və daha sarsıntılı bir şəkildə oxucu yaddaşına köçməsinə, öz bənzərsiz dəhşəti və ağrısı ilə orada təfərrüatlı bir şəkildə iz salmasına, yaşamasına səbəb olur. (Oxu zamanı yaşanan ağrı belədirsə, təsvir zamanı yaşanan ağrı heç təsəvvür belə edilməz).

Roman bir neçə deyil, çoxlu süjetlərin (talelərin) birləşməsindən qurulub. İlk baxışdan Məhəmməd (taley, sevgisi, şəhidliyi), daha sonra üç dostun taleyi ana xətt kimi görünür. Lakin oxunduqca o talelər də şaxələnir, bəzi məqamlarda qovuşsalar da, müxtəlif istiqamətlərə yol alır. Müəllif başlanğıcı və yekunu Açarla bağlasa da, arvadı Gülzar ermənilərin əlinə düşməsin deyə onu divara hörən Hüseynin xətti bir başqa, Hüseyn kişinin dostunun yanına gedib çıxması bir başqa, erməninin qovduğu qadına kömək edən Hüseynin xətti bir başqa, evinə od almağa gəlibmiş kimi gəlib-gedən Tapdığıın xətti bir başqa, can verən Dəmirçi Ata və qızının xətti bir başqa, Hüseyn kişinin oğlu və gəlininin xətti bir başqa şaxələrdir. Və bu şaxələrin hər biri Qalibiyyətə gedən yoldan bəhs edən romanlarda belə, Müharibənin darmadağın etdiyi talelərin, yaşanan faciələrin, dərbədər olan arzuların, sevgilərin, ömürlərin çoxluğunu uğurlu bir şəkildə göstərə bilir.

OXUCULARIN NƏZƏRİNƏ!

“AZƏRBAYCAN”

jurnalına abunə yazılışı davam edir.

Əlaqə nömrələri:

+ 99412 498-78-10

+ 99455 668-78-79

**Jurnalın bir nüsxəsinin qiyməti 2 manat,
illik abunə qiyməti 24 manatdır.**

İNDEKS: 76300

◆ Yeni tərcümələr

Mario PYUZO

XAÇ ATASI*

◆ *Roman*

Heygenin buna heç haqqı da yox idi! Onun anası kəməgil və astagəl arvad idi; qanazlığından tez-tez halsız olurdu və heç görüntü üçün də olsa, uşaqlarına bir zərrə belə qayğı göstərə bilmirdi. Heygen atasını sevmirdi. Ən dəhşətli isə buydu ki, anası ölümündən qabaq kor oldu. Tom öz gözlərinin ağrısını da taleyin ağır zərbəsi kimi qəbul elədi. O, əmin idi ki, bir vaxt özü də kor olacaq. Sonra atası öldü, onbiryaşlı Tomun beynində qəribə çatlar əmələ gəlmişdi; o, atılmış vəhşi heyvan balası kimi küçələri dolaşmağa və öz faciəli aqıbetini gözləməyə başladı. Günlərin birində Soni blokların birinin küncündə yuxulayan Toma rast gəlmişdi, onu evinə apardı. Lakin illər ötdükcə təkrar-təkrar eyni dəhşətli yuxunu görən Tom qorxmağa başladı: yuxuda görürdü ki, o da anası kimi kor olub, böyüyüb, küçələrdə kor kimi gəzib-dolaşır, əl açır, əl ağacıyla yolu keçir, dalınca isə onun kor uşaqları düşüb, ondan mərhəmət diləyirlər, onlar da Tom kimi xırda əl ağaclarıyla səkini döyəcləyirlər. O, oyanıb dik atıldı. Yarıyuxulu və yarıyoq anlarında ilk olaraq Don Karleoninin siması gəlib dururdu qarşısında, belədə ürəyi yerinə gəlir, sakitləşir, özünü təhlükəsiz hiss edirdi.

Don təkid edirdi ki, ilk üç ildə Tom təkə Karleoni ailəsinin biznesiylə yox, həm də öz ixtisası üzrə adi təcrübə toplusun. Nəticədə, belə bir təcrübə doğrudan da karına gəlmişdi. Bundan başqa bu müddət ərzində Heygendə özünə inamsızlıq aradan qalxdı, Don Karleoninin ailə biznesində işləmək üçün heç bir şübhəsi qalmamışdı. Sonra o, daha iki il müddətində vəkil-kriminalistlərin məşhur bir firmasında işləməklə təcrübə qazandı. Həmin firmayla Don Karleoninin hansısa əlaqələri vardı. Cinayət işi üzrə hüququ mənimsəyərək Tom qeyri-adi bacarıqlar əldə etmişdi, beləliklə o, Don Karleoni Ailəsinin biznes işlərinə xidməti vəzifəyə keçəndən sonra şefi bu altı ildə bir dəfə də olsun Tomun işində çöp tapa bilməmişdi ki, onu danlasın.

---

* – Əvvəli ötən saylarımızda

Heygenə müşavir vəzifəsinin müvəqqəti icrası həvalə ediləndən bəri, Siciliyalı digər güclü ailə klanları Karleoni ailəsinə şübhəylə yanaşmağa başladılar: guya burda “İrland quldurları”nın barmağı var. Bu da Tom Heygeni hardasa əyləndirirdi. Lakin bu özü də ona dərs idi. Gələcəkdə Donu əvəzləməyə və ailə biznesinə rəhbərliyə ümid etmək mükünsüz olurdu. Əlbəttə, Tom işindən məmnun idi və heç vaxt qarşısına belə bir məqsəd də qoymamışdı, əks təqdirdə, belə bir fikrə düşməsi xeyirxah qəyyumuna və böyüyb boya-başa çatdığı doğma ocağa hörmətsizlik etmiş olardı.

Təyyarə enəndə Los-Ancelesdə hələ qaranlıq idi. Heygen hotel otağının açarını aldı, gedib duş qəbul elədi, üzünü qırxdı və pəncərə qabağında durub şəhərin sübh çağına tamaşa etməyə başladı. O, otağa səhər yeməyi, təzə qəzetlər sifariş verdi, sonra oturub Cek Voltsla saat ona təyin olunmuş görüşünü gözlədi. Bu görüşün baş tutmasına nail olmaq təəccüb doğuracaq dərəcədə asan oldu.

Görüş təyin olunmamışdan qabaq Heygen kino işçiləri həmkarlar təşkilatında çalışan Billi Qof adında çox güclü nüfuza malik bir adama zəng vurdu; Don Karleoninin tapşırıqlarını ona çatdırdı, Qofdan xahiş etdi ki, sabaha Cek Votsla onun görüşünü təşkil etsin, Voltsa da eyham vursun ki, əgər Heygen onunla söhbətdən narazı qalsa, kinostudiyada tətillə ola bilər. Qof bir saatdan sonra ona zəng vurdu, dedi ki, görüş saat onda olacaq. Volts tətillə bağlı eyhamı başa düşdü, lakin bu ona elə bir təsir də eləmədi. Daha sonra Qof dedi:

– İşdi, söhbət alınmasa, mən özüm şəxsən Donla danışaram.

– İşdi, alınmasa, Don özü sizinlə danışar, – Heygen dedi. Bununla o, Qofa vəd vermək imkanından boyun qaçırdı.

Don Karleoninin xahişlərinə Qofun məmnuniyyətlə razı olması təəccüblü deyildi. Nyu-Yorkda ailə imperiyaları texniki cəhətdən çox da geniş yayılmışdı, Don Karleoni isə ilk dəfə həmkarların rəhbərlərinə kömək etməklə güclənmişdi. Onların əksəriyyəti bu gün də Dona borclu ydu.

Səhər saat ona təyin olunan görüş yaxşı əlamət deyildi: deməli, Heygen görüşə gələnlər siyahısında birincidir və təbii ki, lança dəvət edilməyəcək. Deməli, Volts onu xırda adam sayır. Qof Voltsu kifayət qədər qorxutmamışdı, görünür, o özü də Voltsdan rüşvət alır. Görünür, Donun bəzən kölgədə qalması onun ailə biznesinin uğurlarına ziyan vurur, adı müəyyən dairələr üçün heç nə ifadə etmir.

Heygenin ehtimalları özünü doğrultdu. Volts düz yarım saat onu qəbul otağında gözlətdi. Heygen kefini pozmadı. Qəbul otağı dəbdəbəli və çox rahat idi. Heygenin qarşısındakı bənövşəyi rəngli divanda bir qız uşağı da oturmuşdu, Heygen ömründə belə gözələ rast gəlməmişdi. Qızın təxminən on bir-on iki yaşı olardı, özündən yaşca böyük qadınlar kimi geyinib-kecinmişdi, əyin-başı çox bahalıydı. Qızın təsəvvürəgəlməz qızılı saçları vardı; dəniz kimi iri, geniş və mavi gözləri qamaşırdı, moruq rəngində təzə-tər ağzı vardı. Yanında bir qadın da oturmuşdu, görünür, anasıydı. Qadın soyuq təkəbbürlü

baxışlarını düz Heygenə tuşlamışdı, sanki oğlanı məcbur edirdi ki, gözlərini onlardan çəksin və ya çönüb qadının üzünə bir şillə vursun. Heygen düşündü: “Qız mələkdir, anası – əjdaha”.

Nəhayət, otaqdan orta yaşlı dolu, qəşəng bir qadın çıxdı, Tomu bir-biriylə yan-yanə olan otaqların içiyə prodüserin kabinetinə apardı. Görünən hər şey göz oxşayırdı: avadanlıq, şərait, işlə məşğul olan adamların xarici görünüşü. Heygen gülümsədi. Bu həriflərin hamısı kino həyatına girməyi arzulayıb, buna görə də gəlib burda işləyirlər, amma aqibətləri onunla bitəcək ki, əksəriyyəti elə burdaca ilişib qalacaq, əlbəttə, bəziləri uğursuzluğunu əvvəl-axır anlayacaq, öz doğma kəndinə qayıdacaq.

Cek Volts hündürboy adam idi; onun iri kişi bədəni vardı, ağır qarnı qüsur-suz kostyumu altında gizlənmişdi. Voltsun həyat tarixçəsi Heygenə məlum idi. On yaşı olanda Volts East Side rayonunda boş pivə çəlləklərini diyirlədir, əl arabasına qoyub küçədə satırmış. İyirmi yaşında atasıyla bərabər tikiş sexində çalışan qadınları istismar edirmiş. Otuz yaşında Nyu-Yorkdan Qərbə köçüb, özünə ucuz kinoteatr açır və başlayır filmləri maliyyələşdirməyə. Qırx səkkiz yaşında Hollivud kralları arasında birinci olur, gəncliyində olduğu kimi yonulmamış, şorgöz, arvadbaz adam kimi tanınır; o, sanki kino ulduzlarının müdafiəsiz sürüsünə yırtıcı canavar kimi daxil olur, onlara divan tutur. Əlli yaşında özünü başqa adam kimi göstərir. Düzgün danışmağı, çıxış etməyi öyrənir, bir ingilis qulluqçusu ona düzgün geyinib-kecinməyi, o biri ingilis xidmətçisi isə cəmiyyət arasında özünü aparmaq qaydalarını öyrədir. Arvadı öləndən sonra aktyor sənətini sevməyən dünya şöhrətli gözəl bir aktrisa ilə evlənir; indi altmış yaşını haqlayıb, antik rəssamların əsərlərini toplayır; Prezident yanında Məşvərət Şurasının üzvüdür, kino sənətinin inkişafına kömək məqsədiylə eyni adlı çoxmilyonlu Fondun əsasını qoyub. Qızı ingilis lordunaərə gedib, oğlu italyan gözəliylə evlənib.

Amerika qəzetlərində kino icmalçılarının yaydığına görə, Voltsun sonuncu hobbisi onun şəxsi atçılıq zavodudur. O, təkcə ötən il zavoda on milyon dollar vəsait xərcləyib. Qəzetlər daha bir sensasiyalı xəbər yaymışdılar: Volts inanılmaz məbləğə – altı yüz min dollara “Xartum” təxəllüslü məşhur ingilis atı alıb və bildirib ki, onun məğlubedilməz atı daha cıdır meydanına yarışa çıxmayacaq, innən belə onun şəxsi tövləsində bəslənəcək.

Volts Heygeni nəzakətlə qarşıladı. Onun təmiz qırılmış üzü, gündən yaxşı qaralmış hamar sifəti saxta təbəssüm ifadə elədi. Çox böyük xərclərə və ən yaxşı kosmetoloqların səylərinə baxmayaraq Voltsun yaşı özünü göstərirdi: sifətini elə bil aşılarmış dərinin ayrı-ayrı parçalarından tikib düzəltmişdilər. Buna baxmayaraq, Voltsun hərəkətləri çevik idi – Don Karleoni kimi onun hərəkətlərindən də hiss olunurdu ki, o içində yaşadığı dünyaya müstəbid-cəsinə hökmranlıq edir.

Heygen birbaşa mətləbə keçdi: o, Coni Fonteynin bir dostunun tapşırığına görə bura gəlib; həmin dost çox nüfuzlu adamdı, Mister Volts ona xırda bir

iltifat göstərməklə onun xidmətinə və davamlı hüsn-rəğbətinə etibar edə bilər. Xırda iltifat isə budur ki, gələn həftə istehsalına start veriləcək yeni müharibə filminə çəkilməyə Coni Fonteyni dəvət etsin.

Aşılanmış sifət soyuq nəzakətini qoruyub saxladı.

– Sizin dostunuz mənə nə xidmət göstərə bilər ki? – Volts soruşdu. Onun səsinə mərhəmət hiss olundu, Heygen buna əhəmiyyət vermədi, izah etməyə çalışdı:

– Həmkarlar təşkilatı xəttiylə sizin xoşagəlməz problemləriniz gözlənilir. Mənim müştərim tam zəmanət verir ki, sizi bu xoşagəlməz hallardan qurtaracaq. Daha sonra, sizin bir aktyorunuz var, bir nömrəli kino ulduzudur, sizin studiya məhz o aktyora görə böyük pullar qazanır. Amma o, narkomandır, artıq marixuanadan heroinə keçib. Mənim dostum zəmanət verir ki, həmin aktyor daha heroin əldə edə bilməyəcək. Gələcəkdə isə, hansısa bir probleminiz yaransa, mənə bir zənginiz kifayət edəcək ki, onu həll edim.

Cek Volts qulaq asırdı, sanki lovğa bir uşağın gop vurmasını dinləyirdi. Sonra sərt şəkildə İst Saydda işlənən danışıq tərzinə keçdi.

– Nədir, mənə əzələ nümayiş etdirmək istəyirsiniz?

Heygen soyuqqanlı şəkildə cavab verdi:

– Qətiyyəni yox. Mən bura dostumdan ötrü xahişə gəlmişəm. İstədim biləsiniz ki, siz bununla heç nə itirməzsiniz.

Bir anlıq Voltsun sifəti dəyişdi, üzünə hiddətli bir ifadə qondu. Onun ağzı əyildi, rənglənmiş yoğun qaşları parıldayan gözlərinin üstündə iri qara xətt kimi birləşdi. Volts masanın üstündən Heygenə sarı əyilib dedi:

– Bura bax, sürüşkən qancıq oğlu, get o şefinə de ki, bilmirəm, kimdi, nəçidi, qısa və konkret: Coni Fonteyn bu filmə heç vaxt çəkilməyəcək! Lap mafiyadan olan quldurlar hər gün qarımı döysələr də, vecimə deyil! – O, geriye söykəndi. – Sizə isə, dostum, bir balaca məsləhətim var: C. Edqar Huver adında bir nəfər var, eşitməmişsiniz? Düşünmək lazımdı! – Volts həqarətlə güldü. – O mənim dostumdur, yaxın dostumdur! Bir balaca ucundan-qulağından ona desəm ki, mənə təzyiq göstərirlər, onda sizin, cavan oğlan, dərinizə saman təpərlər!

Heygen təmkinlə qulaq asdı. Volts kimi adamdan bundan daha artığını gözləyirdi. Doğrudanmı özünü axmaq kimi aparan bu adam yüz milyonlarla dəyəri olan bir şirkətə rəhbərlik səviyyəsinə qədər yüksəlib? Bu barədə düşünmək lazımdı. Nə qədər ki, Don pul qoymaq üçün yeni variantlar tapmayıb, fikirləşməliyik bu barədə; əgər kino sənayesi kampaniyasının başında bu cür kötöklər durursa, onda elə belə düşünmək lazımdı. Onun söyüşü və hədəsi Heygenin vecinə olmadı. Tom danışıq aparmaq sənətini Dondan öyrənmişdi. Heç vaxt əsəbiləşmə, Don demişdi. Heç vaxt hədə gəlmə, adamı məcbur elə ki, sağlam düşünsün. Bax bu “düşünsün” sözü italyanca elə gözəl səslənir ki! “Ragione” – araşdırmaq, təhlil etmək. Danışıq aparmaqda əsas ustalıq ondan ibarətdir ki, gərək təhqirə, hədəyə dözümlü olasan, bir

üzünə şillə vururlarsa, o biri üzünü də ver, qoy vursunlar. Heygen dəfələrlə şahidi olmuşdu ki, Don Karleoni danışıqlar zamanı səkkiz saat oturub təhqirləri udurdu, çalışırdı ki, o qudurğan, Allahlıq iddiasında olan və özü haqqında səs-küy yaradan küt qanqsterə başa salsın, onu tutduğu yoldan döndərsin. Səkkiz saat! Və bir dəfə Don Karleoni əllərini köməksiz şəkildə yuxarı qaldırdı, masa arxasında oturanlara müraciət etdi:

– Yox, bu adam başa düşmür, onunla məsələni sakit həll etmək mümkün deyil, – və yavaşca durub danışıqlar masasını tərk etdi. Həmin qanqsterin isə qorxudan rəngi ağarmışdı. Donun arxasınca qaçıb onu təzədən masa arxasına gətirdilər. Beləliklə, danışıqlar uğurla başa çatdı, razılıq əldə olundu. İki aydan sonra həmin o qanqsteri bərbərxanada güllələdilər.

Heygen yenə ən adi və sakit tərzdə davam elədi:

– Buyurun, bu mənim vizit kartımdır, – dedi. – Mən vəkiləm. Məgər istəyərim ki, başıma bəla açam? Məgər mən sizə hədələyici söz dedim? Mən sadəcə deyirəm ki, sizin bütün şərtlərinizi qəbul etməyə hazırım ki, Coni Fonteyn o filmdə çəkilsin. Mənə elə gəlir ki, sizə bu xırda iltifatdan ötrü kifayət qədər çox təklif etdim. Özü də bu iltifat sizin də xeyrinizədir, sizin maraqlarınıza cavab verir. Coniyə görə, siz özünüz də etiraf edirsiniz ki, bu rol ona uyğundur. Qeyd edim ki, başqa cür olsaydı, biz heç sizə müraciət etməzdik. Bundan başqa, əgər sizi məsələnin maliyyə tərəfi narahat edirsə, mənim müştəri filmi maliyyələşdirməyi boynuna götürür. Amma xahiş edirəm məni düzgün başa düşəsiniz. Yox, olmaz, deməli olmaz! Sizi buna heç kim məcbur edə bilməz, məcbur etməyə çalışmır da! İcazə verin bunu da əlavə edim ki, mənim şefim sizin Mister Huverlə dost olduğunuzu bilir, bu münasibətlərə hörmətlə yanaşır. Böyük ehtiramla!

Volts iri qırmızı karandaşla kağızda nəsə cızdı, pul adı gələndə gözünü kağızdan çəkdi, lovğa-lovğa dedi:

– Filmin büdcəsi beş milyon dollardır!

Heygen yüngülcə fışıldadı, göstərmək istədi ki, rəqəm ona təsir elədi. Sonra etinasız halda:

– Mənim şefimin dostları çoxdu, hər bir işdə ona kömək edə bilərlər, – dedi.

Yalnız indi Volts Heygeni ciddi qəbul elədi. Onun nəzərləri Heygenin vizit kartı üzərində dolaşdı.

– Mən sizin barənizdə heç eşitməmişəm, – dedi. – Nyu-Yorkda nüfuzlu vəkillərin əksəriyyətini tanıyıram, amma sizi yox... hardan gəlmisiz?

– Mən mötəbər bir firmanın vəkiliyəm, – Heygen soyuqqanlı cavab verdi, – yalnız o firmanın işlərini görürəm, – və ayağa durdu. – Oldu, sizin vaxtınızı çox almayım.

O, əlini uzatdı, Volts onu sıxdı. Heygen qarıya sarı bir neçə addım getmişdi ki, ayaq saxladı, geriyyə boylandı:

– Belə başa düşdüm ki, siz tez-tez özünü vacib şəxs kimi qələmə verən əhəmiyyətsiz adamlarla iş görürsünüz. Mən onlardan deyiləm. Bizim ümumi

tanışımız vasitəsilə məni də yoxlaya bilərsiniz. Əgər lazım bilsəniz, mənə zəng vurun, hoteldəyəm.

Heygen bir anlıq susdu, sonra:

– Ola bilsin sizə qeyri-adi görünsün, – əlavə elədi, – amma mənim müştərim sizin üçün hətta Mister Huverin edə bilmədiyi şeyləri edə bilər.

Heygen gördü ki, Voltsun gözləri balacalaşdı. Nəhayət, mesaj Voltsa çatmışdı.

– Yeri gəlmişkən deyim ki, mən sizin rəsm əsərlərinizin vurğunuyam, – Heygen həlim səslə dilləndi, – ümidvaram ki, innən belə də xeyirxah işlər görməkdə sizə heç kim mane olmayacaq. Vətən sizə sağ ol deyəcək!

Axşama yaxın prodüserin katibəsi Heygenə zəng vurdu, dedi ki, təxminən bir saatdan sonra sizin dalınızca maşın gələcək və sizi cənab Voltsun şəhər kənarındakı evinə gətirəcək, nahara. Üç saatlıq yoldur, amma maşında soyuducuda içki və yüngül yeməklər var. Heygen bilirdi ki, Volts öz evinə şəxsi təyyarəsi ilə gedir. Bəs nədən onu təyyərə ilə uçmağa dəvət etmədilər? Katibənin mülayim səsi davam elədi:

– Mister Volts təklif elədi ki, siz şey-şüylərinizi də özünüzlə götürəsiniz, səhər sizi hava limanına yola salacaqlar.

– Yaxşı, – Heygen dedi.

Bu da qəribədi: Volts hardan bilirdi ki, o, səhər Nyu-Yorka qayıdır? Heygen bir qədər düşündü. Ola bilsin ki, Volts özəl detektiv tutub, tapşırıq verib ki, mənim haqqımda hər şeyi öyrənsin, ona məlumat versin. Onda Volts bilib ki, mən Don Karleoniya işləyirəm, nəticədə Don barədə də məlumat əldə etmiş olub, buna görə də məsələyə daha ciddi yanaşmış olar. Güman ki, nəsə bir şey olacaq, Heygen düşündü. “Bəlkə də Voltsun başı səhərkindən daha yaxşı işləyir”.

Cek Voltsun evi nağıldakı kimi film döyüşçüsünün cah-cəlallı dekorasiyalarını xatırladırdı. Ev sanki qul saxlayan plantasiya sahibinin sarayı idi: geniş parkı, dalınca at sürmək üçün qara torpaqlı yol, at tövləsi, at sürüsü üçün örüş sahəsi. Canlı gül dibçəkləri, hasar; qazonlar səliqə ilə biçilib, lap dəbdə olan kino ulduzunun saçları kimi göz qamaşdırır.

Volts Heygeni kondisionerli şüşəbənddə qarşıladı. Prodüser ev paltarındaydı; ipək parçadan yaxalıkları olan göy köynək geyinmişdi, xardal rəngli şalvardaydı, ayaqlarında yüngül səndəllər vardı. Bu rənglər və bahalı parça onun aşılınmış kobud üzünə qalın kölgələr salmışdı. O, sinidən içində martini olan iki uzun stəkan götürüb birini Heygenə uzatdı. Volts səhərkindən daha mehriban görünürdü, əlini Heygenin çiyinə qoyub dedi:

– Hələ nahara bir az qalib, gəlin gedək mənim atlarıma baxaq.

Tövləyə gedən yolda Volts dedi:

– Sizin haqqınızda məlumat əldə etdim, Tom. Nahaq yerə mənə əvvəlcədən demədiniz ki, sizin şef Karleonidir. Mən elə bildim ki, siz Coninin tutduğu, elə-belə də, üçüncü dərəcəli lotu-potusunuz, məni qorxutmağa gəlmisiniz.

Amma mənə hədə-qorxuyla almaq mümkün deyil. Ona görə yox ki, özümə düşmən qazanmağa can atıram. Bu mənim qaydalarımın ziddidir. Gəlin əhvalımızı korlamayaq, baxaq atlara, zövq alağ. Biznes barədə nahardan sonra danışmaq olar.

Təəccüblü də olsa, Volts qonaqpərvər ev sahibi kimi göründü. O, Amerikada atçılıq sahəsində uğur qazanmaq üçün yeni metodlardan istifadə etməsi barədə ətraflı məlumatlar verdi. Tövlə yanğına davamlı materiallardan qurulmuşdu, çox təmiz saxlanırdı, özəl xəfiyyələrdən ibarət xüsusi qrup gözətçilər tərəfindən qorunurdu. Axırda Volts onu öz sevimli atının, ağır bürünc lövhəcik üstündə “Xartum” yazılmış burdağın yanına gətirdi.

Burdaqdakı at Heygenin təcrübəsiz gözlərinə belə son dərəcə gözəl göründü. Xartumun dərisi kömür kimi qarqaraydı, geniş alnında mirvari formasında ağ xalı vardı. Xartumun iri qəhvəyi gözləri qızılı alma kimi işıldayırdı, qara dərisinin üstündən kip bağlanmış sağrı ipək kimi parıldayırdı. Volts uşaq fəxarətiylə dedi:

– Dünyanın bir nömrəli qaçağan atı! Ötən il İngiltərədən almışam. Altı yüz minə! Mərc gələm ki, heç rus çarları da bir ata bu qədər pul verməzdi. Amma mən onu cıdır yarışlarına buraxmıram. Onu zavod üçün saxlayıram. Bu cinsdən olan atlar yetişdirəcəm, Amerika heç vaxt beləsini görməyib.

Volts atının yalına toxundu, yavaşca oxşadı:

– Xartum! Xartum!

Səsində həqiqətən nəvaziş, sevgi vardı, sanki heyvan da bunu hiss elədi. Volts dedi:

– Bilirsiniz, mən axı yaxşı at sürürəm. İlk dəfə yəhərə əlli yaşında oturmşam, – o, güldü. – Görünür, mənim nənələrimdən biri Rusiyada hansısa kazakla yatıb-durub, məndə də onun qanı var.

O, Xartumun qarnını qıdıqladı, heyranlıqla əlavə elədi:

– Baxın görün necə erkəkd! Kaş mən də elə olaydım!

Onlar nahar etmək üçün evə döndülər. Süfrəyə eşik ağasının rəhbərliyi ilə üç xidmətçi qulluq göstərirdi; mizin üstünə qızıl naxışlı süfrə sərilmişdi, xörəklər gümüş qab-qacaqda verildi; nahar Heygenə ortabab göründü, görünür, Volts tək yaşayırdı və yeməyə bir o qədər həvəsli deyildi. Heygen gözləyirdi, iş barədə söhbət açmırdı. Nəhayət, Voltsla bahəm Havana siqarından yandılanda dilləndi:

– Hə, deyən görüm Coniyə rol verəcəksiz?

– Yox, verə bilmərəm! – Volts birbaşa cavab verdi. – Hətta istəsəm belə, bu filmə Coniyə rol verə bilmərəm. Bütün iştirakçılarla müqavilə artıq bağlanıb. Gələn həftədən çəkilişlərə başlayırlar. İndi nəyisə dəyiş-düyüş etmək mənim əlimdə deyil.

Heygen səbirsizcəsinə dedi:

– Mister Volts, işin başında duran adamla iş qurmağın böyük bir üstünlüyü var. Hər şey sizin əlinizdədi, nə istəsəniz onu da edə bilərsiniz, – Heygen siqar-

dan bir qullab vurdu. – Mənim müştərimin sözünə əməl edəcəyinə inanmırsınız?

– Bilirəm, məni həmkarlar təşkilatının üzvləriylə problemlər gözləyir, – Volts quru cavab verdi. – Qof mənə zəng vurub demişdi, özü də əclaf necə danışırdı mənimlə, elə bil hər il heç məndən yüz min dollar alan adam deyil... Onu da bilirəm ki, siz mənim o cəfakeş ulduz aktyorumu heroindən çəkirdə bilərsiniz, amma bütün bunlar məni narahat etmir. Filmimi isə özüm maliyyələşdirə bilərəm. Məsələ bundadır ki, mənim o haramzadə Fonteyni görməyə gözüüm yoxdu. Şefinizə deyin ki, bu, yeganə səbəbdən ki, imtina etməli oldum. Başqa bir xahiş olsa, böyük məmnuniyyətlə yerinə yetirərəm. Hər hansı bir xahiş, fərq eləməz!

“Bəs bu qədər yolu məni dartıb gətirməyin adı nəydi, ay əclaf?” Heygen düşündü. Görünür, prodüser beynində nəşə götür-qoy edir hələ.

Heygen soyuq-soyuq dedi:

– Məncə, siz vəziyyəti düzgün başa düşmürsünüz. Mister Karleoni Coninin Xaç Atasıdır. Onları çox yaxın, müqəddəs dini əlaqələr birləşdirir.

Volts bu sözlərdən sonra başını ehtiram əlaməti olaraq nəzakətlə əydi, Heygen davam elədi:

– İtalyanlarda belə bir zarafat var: həyat çox amansızdı, ikinci atasız keçinmək olmur, elə bu səbəbdən də onlarda xaç ataları olur. Coninin atası öldüyündən Mister Karleoni öz məsuliyyətini dərindən dərk edir. O, heç vaxt birinci xahişinin yerə salındığını görəndə ikinci dəfə xahiş etmir.

Volts çiyinlərini çəkdi:

– Təəssüf edirəm. Hər halda, mən imtina etməyə məcburam. Madam ki siz burdasız, deyin görüm, həmkarlarla bağlı xərclərim neçəyə başa gələcək? Nağd verməyə hazırım. Elə indi.

Məsələ yavaş-yavaş aydınlaşırdı. Heygen indicə anladı ki, Volts onu nahara niyə dəvət edib. Bir halda ki, Coniyə rol verməməkdə qəti qərarlıydı, deməli, onu bu qədər uzun yolu qət etdirib bura gətirməkdə məqsədi varmış. Bu görüş heç nəyi dəyişə bilməzdi. Volts özünü təhlükəsiz hiss edirdi, Don Karleinin gücü onun üçün qorxulu deyildi. Doğrudan da, axı o, Dondan nə üçün qorxmalıdır? Yüksək siyasi dairələrdə əlaqələri var, Federal Təhqiqat Bürosunun şefiylə də tanışdır, sonsuz vasitələri, kino sənayesi sahəsində hədsiz hakimiyyəti... Sağlam düşüncəli hər kəs, o cümlədən Heygenin özü də, fikirləşərdi ki, Volts öz mövqeyini və vəziyyətini düzgün qiymətləndirir. Əgər tətillin ona gətirəcəyi ziyan varsa, prodüser hətta o ziyanı da ödəyəcəyinə razıdır. Donun ona əli girməz. Bu mülahizələrdə yeganə bir səhv vardı: Don Karleoni xaç oğulluğuna söz vermişdi ki, o öz rolunu alacaq. Heygen isə bu məsələlərdə Don Karleinin haçansa vədinə xilaf çıxdığını görməmişdi.

O, sakitcə dedi:

– Siz bilə-bilə mənim sözlərimin mənasını təhrif edirsiniz. Siz nəyin bahasına olur-olsun məni şantajın iştirakçısına çevirmək istəyirsiniz. Mister Kar-

leoni sırf dostluq xətrinə sizinlə həmkarlar arasında münaqişənin həllinə kömək edəcəyini bildirib. Onun qəyyumluq etdiyi adama kömək etdiyiniz təqdirdə sizə minnətdarlıq əlaməti olaraq bunu edəcəkdi. Siz öz nüfuzunuzu və təsir imkanlarınızı, o da öz nüfuzunu və təsir imkanlarını işə salacaqdı, beləliklə, dostcasına mübadilə, başqa heç nə. Lakin siz, görürəm ki, işə ciddi yanaşmağa meyilli deyilsiz. Şəxsən mən hesab edirəm ki, siz səhv edirsiniz.

Volts sanki bu anı gözləyirdi, hiddətləndi:

– Mən hər şeyi gözəl başa düşdüm, – dedi. – Bu da mafianın bir üsuludur, elə deyil? Saman altdan su yeritmək, əslində isə hədə-qorxudur. Açıq danışacağam. Coni Fonteyn bu rol üçün doğulsa da, onu heç vaxt görməyəcək. Oynasaydı, kino dünyasının ulduzları sırasına düşərdi, amma heç vaxt oynamayacaq! Çünki mən o əxlaqsız gədəyə nifrət edirəm, onu kino aləmindən iti qovan kimi qovacam. Səbəbini də sənə deyəcəm. O, mənim ən istedadlı və parlaq gələcəyi olan bir adamımı məhv eləyib. Mən o qızla düz beş il məşğul olmuşam, ona oxumağı, rəqs etməyi, aktyorluq etməyi öyrətmişəm, məşq etdirmişəm, ona yüz minlərlə dollar sərf eləmişəm. Məqsədim də buydu ki, onu kinoulduz edim. Yenə açıq danışiram, deməyin ki, mənim qəlbim yoxdu, məsələ heç də dollar və ya sentlərdə deyildi. Qız çox gözəl idi, yataqda misli yox idi, beləsini heç yerdə görməmişdim. Qız adamı nasos kimi sorub qurutmağı bacarırdı. Və bu vaxt Coni peyda olur, öz tenor-menor səsiylə, italyan yaraşığıyla qızı yoldan çıxarır. Qız hər şeyi, hər şeyi atıb ona dəyişdi, məni də axmaq yerinə qoydu. Mister Heygen, belə vəziyyətdə mənim axmaq görünməyim yolverilməzdir. Mən Fonteynlə haqq-hesabı çürütməliyəm.

Bax, indicə ilk dəfə olaraq Volts Heygeni heyrləndirdi. Yaşlı, varlı və nüfuzlu bir adamın belə bir boş, mənasız işdən ötrü özündən çıxması, özü də çox vacib bir məsələnin həlli ortalığa çıxanda sarsaqlıq etməsi, doğrusu, qeyri-ciddidir. Bizneslə zarafat eləmək olmaz! Heygenin aləmində, Karleoninin dünyasında qadının gözəlliyi və intim keyfiyyətlərinin işgüzar məsələlərə qətiyyətlə aidliyi yox idi. Bu məsələlər kişinin şəxsi, özəl işidir, əlbəttə, ailə şərəfi və izdivacla bağlı hallardan başqa. Heygen son cəhd etməyə qərar verdi.

– Tamamilə düz deyirsiniz, mister Volts, – Heygen dedi. – Amma sizin iddialarınız nə dərəcədə əhəmiyyət kəsb edir, hə? Məncə, siz mənim müştərimin xırda xahişinin vacibliyini anlamırsız. Mister Karleoni Conini hələ sūdəmər körpə olandan böyüdü. Atasını öldürən sonra Coniyə valideynlik edib, nəzərə alın ki, çoxları ona “Xaç Atasını” deyir, çox adam xeyirxahlığına görə ona öz minnətdarlığını və hörmətini bildirir. Mister Karleoni dostlarını heç vaxt darda qoymur.

Volts qəflətən sərt hərəkətlə ayağa durdu.

– Yaxşı, kifayətdi. Bircə bu çatışmırdı ki, uşaq-muşaq mənə öz şərtini diktə eləsin. Əmləri mən verirəm, şərtləri də mən diktə edirəm. Əlimi telefon dəstəyinə atsam, siz, iltifatçı adam, elə bu gecəni məhbəsdə keçirərsiniz. Əgər sizin o qarətçi və oğru adam güc vasitələrindən istifadə etsə, dərhal anlayacaq ki, mən hansısa quldur dəstəsinin başçısı deyiləm. Bəli, bəli, biz o tarixçəni

eşitmişik. Bilin, sizin o Mister Karleoninin bir dənə də olsun salamat yeri qalmaz. Mən hələ Ağ evlə əlaqələri işə salmağımı demirəm...

“Bu nə sarsaq adammış! Axmaq oğlu axmaq! Görəsən hansı yolla bu heyvan belə nüfuzlu adam olub?” Heygen düşündü. “Prezidentin müşaviri, dünyanın ən böyük kinostudiyasının sahibi! Don mütləq kino biznesinə sərmayə qoymalıdır. Bu subyekt bütün mesajları hərfi mənada başa düşür. Fikirləşmir ki, o sözlərin arxasında hansı məna gizlənib...”

– Nahara və xoş axşama görə təşəkkür edirəm, – Heygen bildirdi, – mənə hava limanına getməyə maşın verə bilərsinizmi? Gecəyə qalmayacam, ehtiyac yoxdu, – və soyuq təbəssümlə Voltsa baxdı, sonra əlavə elədi: – Mister Karleoni elə bir adamdı ki, pis xəbərləri dərhal eşitmək istəyir.

Heygen sütünlardan saçan projektorların gur işığı altında durub maşın gözləyirdi, gördü ki, evin giriş qapısı ağzında iki qadın limuzinə mindi. Səhər Voltsun qəbul otağında gördüyü həmin qadınlar idi: ana və on iki yaşlı sarışın gözəlçə. İndi həmin o qızcıqazın gözəl toppuş ağzı şişmişdi, yaygın qırmızı rəng horrasının içində üzürdü. Mavi gözləri lillənmişdi, uzun ayaqları çolaq dayça kimi maşına doğru yeriyirdi. Anası onun qolundan tutmuşdu, limuzinin açıq qapısından içəri girməyə kömək etdi, oturacaqda yerləşdirdi, hökmlə qulağına nəşə pıçıldadı. Sonra çönüb Heygenə oğrun-oğrun baxdı, ananın azğın sərçə gözləri təntənəylə yanırıdı. Az sonra ana özü də maşına oturdu.

“Belə de, ona buna görə Los-Ancelesdən təyyarə ilə gəlməyi məsləhət görməyiblər!” Heygen düşündü. Ana və qızı prodüserlə birlikdə təyyarə ilə uçub gəlirlər. Volts nahara qədər vaxt qazanıb, bu balaca qızcıqazla əylənib. Coni də elə bu aləmdə yaşamaq istəyir! Nolar, Coniyə uğurlar, elə Voltsa da uğurlar olsun!

* * *

Poli Qatto əlüstü görülən işləri, xüsusilə yumruq və təpik-şillənin gücünə görə işləri heç xoşlamırdı. O, qabaqcadan düşünülmüş planları sevirdi. Bu gecəki işi də ürəyincə deyildi: iki yaramaz gəncin ağız-burnunu əzisdirməklə dərslərini vermək iş deyildi ki! Və bu işdə səhvə də yol vermək olmazdı, hər şeyi dəqiq və tapşırıldığı kimi yerinə yetirmək lazım idi, yoxsa sonradan ciddi əmması çıxa bilərdi. İndi pivəsini içə-içə Poli ətrafa oğrun-oğrun göz gəzdirirdi; gördü ki, həmin yaramazlar barda iki yeniyetmə qızla mirt vururlar.

Poli Qatto bu avara it küçükləri barədə hər şeyi bilirdi: birinin adı Cerri Vaqner, o birininki Kevin Munan idi. Hər ikisinin təxminən iyirmi yaşı olardı, üzdən qəşəng görünürdülər, tünd şabalıdı saçları, yaxşı əyin-başları vardı, boy-buxunlu idilər. İkisi də tətildə idi, iki həftədən sonra şəhərdən kollecə qayıtmalıydılar; nüfuzlu atalarının siyasi əlaqələri gücünə orduya getməkdən yayınmışdılar, həm də axı tələbələrin möhlət almaq hüququ vardı. Hələ üstəlik, Ameriqo Bonaseranın qızını zorlamaq cəhdinə görə hər ikisinə məhkəmədə şərti cəza verilmişdi.

“Köpəy uşaqları!” Poli Qatto ürəyində söydü. Əsgərlikdən yayınasan, gəlib gecəyarı barda içib kef edəsən, bununla da məhkəmə hökmünün şərtlərini pozasan və qəhbələrlə əylənəsən?! Əclaflar!

Polinin özü sağlamlıq vəziyyətinə görə orduya xidmətdən möhlət almışdı. Çağırış məntəqəsindəki komissiyaya tibbi arayış təqdim eləmişdi ki, bəs filankəs (kişi cinsli, dərisinin rəngi ağ, yaşı iyirmi altı, ailə vəziyyəti – subay) psixi xəstəliyinə görə elektroşok müalicə kursu alıb. Əlbəttə, bütün bunlar saxtaydı, amma Poli Qatto düşünürdü ki, o, həqiqi möhlət kağızı almışdı. Bu sənədi ona Karleoni ailə biznesinə qoşulandan, özünü işdə, yəni bu cür işlərdə göstərəndən sonra Klemenza almışdı.

Təpşirığı da ona elə Klemenza vermişdi: təcili həmin it küçüklərini cəzalandırmaq, kollecə qayıtmamış, onların dərslərini vermək lazımdır. “Hökməndi gərək bunu Nyu-Yorkda edək? Başa düşmək olmur!” Poli düşündü. “Bu Klemenza da adamın hər addımını ölçüb-biçir! Yox, belə et, bu cür elə, nə bilim, sonrasını özün bilərsən! Bəli də, indi bu iki qəhbə də o it oğlanlarıyla birgə çıxsın, vəssalam, bütün gecə boş yerə keçəcək. Neçə dəfə belə olub!” Poli düşünürdü.

Qızlardan biri şaqqanaq çəkib güldü.

– Cerri, nədi, dəli olmusan? Mən maşında sənənlə heç yerə getməyəcəm! Yox! İstəmirəm ki, o yazıq qız kimi hospitala düşüm!

Özündən razı qızın səsində bədxahlıq duyulurdu.

Poli Qattoya elə bu da kifayət edirdi. O, pıvəsini içib qurtardı, qaranlıq küçəyə çıxdı. Gecə yarından keçmişdi. Münasib vaxtdır, təkcə bardan işiq gəlir. Digər dükan və kafelər bağlıydı. Klemenza polis patrul maşınının qayğısına özü qalacaqdı. Onlar radio vasitəsilə siqnal almayınca peyda olmayacaqlar, hadisə yerinə də yavaş-yavaş gələcəklər.

Poli dördqapılı, sedan rəngli “Şevrolet”in qapısına söykəndi. Arxa oturacaqda iki nəfər oturmuşdu, yekəpər olsalar da, demək olar ki, görünmürdülər. Poli dedi:

– Bardan çıxan kimi götürün onları!

Poli hələ də fikirləşirdi ki, bu iş tezbazar planlaşdırılıb. Klemenza ona polis arxivindən götürülmüş iki fotosəkil təqdim etmişdi, demişdi ki, bu həriflər hər axşam o barda olur, qızlarla əylənirlər. Poli də öz ətrafındakı adamlardan iki nəfər qoluzorlu seçmişdi, hərifləri nişan vermişdi ki, necə lazımdı əzişdirsənlər. Amma təlimata uyğun şəkildə: başa və təpəyə zərbə endirmək olmaz, bir sözlə, öldürmək yox, sadəcə, əzişdirmək.

Hələ onlara xəbərdarlıq da etdi:

– Əgər bu həriflər hospitalda bir ay yatmasalar, onda vay halınıza, gedib yenə yük maşını sürəcəksiniz...

İki yekəpər maşından düşdü. Onlar vaxtilə bokşçu olmuşdular, sonradan idmanı buraxdılar, Soni Karleoni də onları gözaltı elədi, onlara qazanmaq üçün iş verdi. Soni onları dolandırırdı, indi əvvəlkindən daha yaxşı yaşayırlar. Bu yekəpərlər sevinirlər ki, onlara iş tapşırsınlar, xeyirxahlığa qarşı öz təşəkkürlərini bu cür bildirsənlər.

Cerri Vaqner və Kevin Munan bardan çıxanda əməlli-başlı kefliydilər, Poliyə də bu lazım idi. Bardakı qızlardan biri onlara tikanlı sözlər yağdırırdı, həriflər hirslənmişdilər.

Poli Qatto ölüvay kimi avtomobilinə söykənmişdi, donquldanırdı, oğlanların üstünə qərəzlə çımxırdı:

– Hey, Casanova,¹ gözəlçələr sizi yaxşı yuyub-sərdilər!

Cavan oğlanlar elə bil bunu gözləyirdilər, Polinin üstünə cumdular. Beləsindən acıq çıxmaq lap yerinə düşdü. Oğlanlardan biri – heyvansifət, gödəkboy və həyasız qabaqda, o biri də dalınca qaça-qaça Poliyə hücumə keçdi. Bu vaxt qaranlıqda gizlənmiş iki yekəpər çıxıb arxadan oğlanları yaxaladı, qollarını tutub burdular. Poli cəld xüsusi sifarişlə hazırlanmış, qısa dəmir ucluqları olan beşbarmağı sağ əlinə taxdı, dəqiq zərbələr endirməyə başladı. Poli həftədə üç dəfə idmana gedirdi, məşq edirdi; o, adı Vaqner olan it oğlunun düz burnuna bir zərbə vurdu, onu arxadan tutan yekəpər adam oğlanı yüngülcə qaldıranda Poli daha bir zərbəni düz ağızının üstünə endirdi. Vaqner ləsəldi, yerə yıxıldı. Bütün əməliyyat cəmi beş saniyə çəkdi.

İndi növbə Kevin Munanın idi, oğlan artıq qışqırmağa çalışırdı. İkinci yekəpər adam onu birəlli tutmuşdu, o biri əli ilə Munanın boğazından yapışmışdı ki, səs çıxara bilməsin.

Poli Qatto avtomobilini işə saldı. Bu ana kimi iki yekəpər dostu artıq Munanı şil-küt eləmişdi. Onlar Munanı lap xurd-xəşil elədilər, bir az da vaxt olsaydı, bəlkə də öldürəcəkdilər. Zərbələri nizamsız idi, ağır idi, var gücləri ilə şarpıldadırdılar. Hər zərbədən sonra oğlan ögüyür, marçılıyla hıqqanırdı. Qatto ani olaraq Munanın sifətini gördü, tanınmaz hala salınmışdı. Həmin iki yekəpər dostu səkinin üstünə sərilməmiş Munanı buraxdı, düşdülər Vaqnerin üstünə. Bu anda Vaqner güclə qalxıb köməyə çağırmağa başladı. Bardan kimsə qışqırtıya çıxdı, tələsmək lazım idi. Onlar Vaqnerin ayaqlarına möhkəm zərbə endirdilər, o, dizi üstə yerə çökdü. Yekəpərlərdən biri onun qolunu burdu, kürəyindən zərbələr endirdi. Nəsə şaqqıltı səsi gəldi və Vaqnerin çığirtısından küçə boyunca pəncərələr açıldı. İndi iki yekəpər daha cəld hərəkətlər edirdi; biri əyilib Vaqnerin başından tutdu, qaldırdı, o biri isə yumruğunu işə saldı. Adamlar bardan çıxıb baxırdılar, heç kim yaxın gəlməyə cürət etmirdi. Poli Qatto qışqırdı:

– Bəsdi, gəlin, getdik!

Yekəpərlər maşına cumdular, oturan kimi Poli dərhal qaz verdi, maşın sürətlə yerdən götürüldü və gözdən itdi.

Sonralar kimsə maşını təsvir edəcəkdı, kimsə nömrəsini yadda saxlayıb deyəcəkdı, məsələ elə bununla da bitəcəkdı. Çünki maşının nömrəsini Kaliforniyadan oğurlamışdılar, Nyu-Yorkda isə qara “Şevrolet”lərin sayı ən azı yüz min idi.

¹ – Casanova (1725–98), İtaliyili məşhur macəraçı olub. Onun əsl adı Covanni Yakob Casanova de Seynqalt idi; o seksual istək və ehtiraslarına görə məşhurlaşmış, qadınları yoldan çıxarıb zorlamaqda ad çıxarmışdı. Görünür, müəllif “Casanova” deyəndə məhz onu nəzərdə tutur (K.N.)

İkinci fəsil

Cümə axşamı səhər Heygen şəhərə, öz ofisinə gəldi. O, cümə günü Vircil Solozzoyla görüşə hazırlaşdı, məsələnin tam aydın olması üçün kağız-kuğuzları qaydaya salmaq, buraxılan detalları nəzərdən keçirib yerinə qoymaq niyyətində idi. Görüş çox böyük əhəmiyyət daşıyırdı, buna görə də Heygen Don Karleonidən xahiş elədi ki, bir gecəlik ona icazə versin, Solozzonun Karleoninin ailə klanına ehtimal olunan işgüzar təklifinin müzakirəsinə hazırlaşsın. Bəli, bu məsələdə ən xırda detala belə aydınlıq gətirilməliydi, Donla məsələni qabaqcadan müzakirə etmək üçün heç kim ona mane olmamalıydı.

Çərşənbə günü gecədən xeyli keçmiş Heygen Kaliforniyadan qayıdandan sonra Dona Voltsla apardığı danışıqların nəticəsini söyləyəndə Xaç Atası bir o qədər təəccüblənmədi. Yalnız bunu israr etdi ki, Heygen ona təfərrüatlı məlumat versin; Tom gözəl qızçıqazla onun anası barədə danışanda Donun üzü qırıışlandı, sifətindən zəhər yağmağa başladı. Don dilinin ucunda “infamita!”¹ deyər italyanca mızıldadı, o, bu sözü adətən son dərəcə nifrət hissi yarananda işlədirdi, nəhayət, Heygenə bir sual verdi:

– Bu adamın real gücü varmı?

Heygen susdu, sualın əsas mənasını anlamaq istəyirdi. O, uzun illərdən bəri əmin olmuşdu ki, Don başqalarına bənzəmir, hətta onun sözlərinin altında da başqa mənalar gizlənə bilərdi.

“Voltsun xarakteri varmı?”, “İradəsi necə, varmı?” Əlbəttə, var, lakin Don bunu soruşmur. “Prodüserin onu qorxutmağa imkan verməməyə cəsarəti catacaqmı?”, “Onun tərifəlayiq aktyorunun narkomanlığıyla bağlı ifşaedici qalmaqla yarınsa və onun studiyası ağır itkilərə məruz qalsa, o nə edəcək? Bunlara dözməyə gücü çatacaqmı?” Bəli, bu da mümkündür, çatacaq. Lakin Don bunu da soruşmur. Nəhayət, Heygen düzgün yozum tapdı: prinsipindən, şərəfindən və qisas almaqdan ötrü hər şeyini təhlükə altına qoymağa Cek Voltsun gücü çatacaqmı?

Heygen gülümsədi. O, çox nadir hallarda Dona zarafatla cavab verirdi, indi özünü saxlaya bilmədi:

– Yəni soruşursuz ki, o, Siciliyalıdı, ya yox?

Don razılıq əlaməti olaraq başını tərpətməklə cavab verdi.

– Yox, – Heygen dedi.

Vəssalam, Don çox da götür-qoy eləmədi. Ertəsi gün o, Heygeni yanına çağırırdı, ona öz göstərişlərini verdi. İş gününün yarısını Heygen həmin tapşırıqların necə yerinə yetirilməsiylə maraqlandı və heyratə gəldi. Heygen bir an belə şübhə etmədi ki, Don artıq məsələni həll edib, Volts səhər mütləq

---

¹ – *infamità* (ital.): öz ailəsinə, yaxud ümumiyyətlə ailə həyatına qarşı edilən ən alçaq və iyrənc hərəkət

ona zəng vuracaq, deyəcək ki, müharibə filmindəki əsas rolu Coni Fonteyn alacaq.

Telefon cingildədi. Yox, bu, Ameriqo Bonaseranın səsiydi. Onun səsi qırıq-qırıq çıxırdı, minnətdarlıq hissiylə danışdı. Qoy Heygen Dona desin, desin ki, dəfn bürosunun sahibi qəbrədək onun dostudur. Donun bircə kəlməsi kifayətədi ki, Ameriqo Bonasera Xaç Atasının qulluğunda dursun. Dona görə həyatını belə qurban verməyə hazırdır, Allah onu qorusun. Heygen söz verdi ki, bu sözləri Xaç Atasına çatdıracaq.

Şil-küt edilən Cerri Vaqner və Kevin Munanın küçədə döyüləndən sonrakı fotolarına The Daily News qəzeti yarım səhifə ayırmışdı. Təcrübəli fotoqraf yaxşı şəkil çəkmişdi: səkidə yerə sərilməmiş cəmdəklərdə demək olar ki, insana oxşar əlamət belə qalmamışdı. Qəzet yazırdı ki, yalnız möcüzə nəticəsində bu cavanlar sağ qalıblar; həm də hospitalda neçə ay yatacaqları, bədən üzvlərində neçə dəfə plastik əməliyyat aparılacağı məlum deyildi. Heygen özündə qeyd elədi: Klemenzya desin ki, Poli Qattoya mükafatdan-filandan versin; o, öz işini məharətlə görüb.

Heygen tələsirdi, sənədlər üstündə düz üç saat işlədi. Ailə biznesinin mühasibatlıq hesabatlarını və Dona məxsus daşınmaz əmlakın satışıyla, zeytun yağının idxalıyla və tikinti firmasıyla bağlı bütün gəlirləri nəzərdən keçirib yoxladı. İndiyə kimi işlər yaxşı getmirdi, ancaq müharibə qurtarıb axı, bu firmaların hər biri yaxşı gəlir gətirməliydi. Heygen az qala Coni Fonteynin məsələsini də yaddan çıxarmışdı. Birdən katibəsi dedi ki, Kaliforniyadan zəng ediblər, onu istəyirlər. Heygen kürəyində soyuq gizilti hiss elədi, dəstəyi qulağına apardı.

– Heygendi, buyurun.

Telefon dəstəyinin o biri üzündən nifrətdən coşan qəzəbli bir səs gəlirdi:

– Əclaf! Yaramazın biri, yaramaz! – Volts bağırırdı. – Mən sizin hamınızı türməyə basdıracağam, yüz illiyə! Bunun üçün bütün varımı-yoxumu verəcəyəm ki, sizi tutub salsınlar içəri! O, Coni Fonteyni isə ömürlük axtalatdıracam, eşirdirsən məni, italyan leşi?

Heygen mülayim-mülayim cavab verdi:

– Mən yarıalman, yarıirlandam.

Xətdə uzun fasilə yarandı, sonra telefon şaqqıldadı, Volts dəstəyi atmışdı. Heygen irişə-irişə gülümsədi. Volts Don Karleoninin özünə aid bir kəlmə belə demədi, onu təhqir etmədi; dahi adamın mükafatı belə olmuşdu!

* * *

Cek Volts həmişə tək yatırdı. Onun çarpayısında asanca on adam yerləşə bilərdi; yataq otağı o qədər böyük idi ki, orada filmdəki bal rəqsi səhnəsini belə çəkmək olardı. Birinci arvadı öləndən bəri Volts tək yatmalı olurdu. Bu o demək deyildi ki, Volts qadinsız ötüşürdü. Yaşlı olmasına baxmayaraq, hələ canında su vardı, həyat eşqi sönməmişdi, lakin onu ehtizaza gətirən yalnız balaca qızcığazlar idi; bədəninin gücü və ehtirası axşamçağılar bir-iki saatlığa kifayət edirdi.

Həmin cümə axşamı günü nədənsə erkən ayıldı. Hava işıqlanmaq üzrəydi. İri yataq otağına yağana düşən qalın duman kimi toranlıq çökmüşdü. Geniş çarpayının ayaq tərəfində ona tanış gələn hansısa əşya qaraldı. Volts ağır-ağır dirsəkləndi, gözlərini açıb qaraltıya baxdı. Formasına görə əşya at başına oxşayırdı; o yuxulu-yuxulu durdu, tənbcəsinə əlini uzadıb gecə lampasını yandırdı.

Nə gördüsə, dəhşətli dərəcədə şoka düşdü, sanki ürəyinin başına ağır bir çəkic ilişdirildi; ürəyi dayandı, dərhal da guppultuyla döyünməyə başladı. Volts dəlicəsinə özünü qalın xalçanın üstünə atdı.

Çarpayının küncündə onun sevimli və məşhur atı Xartumun qara ipək başı qalın qan laxtaları içindəydi. Vətərlər ağ saplar kimi görünürdü. Başın ağzında iri almalara bənzər köpüklər əmələ gəlmişdi, qızıl kimi parıldayırdılar, qıraq-larından irinli qanlar süzülürdü. Volts vəhşi heyvan kimi qıy çəkdi, dəhşətdən vəngiltiyə xidmətçilərini çağırdı, başını itirib titrəyə-titrəyə Heygenin nömrəsini yığdı, söyüşlər yağdırdı, ona şiddətli hədələr gəldi. Volts elə bir haldaydı ki, eşikağası qorxusundan Voltsun şəxsi həkimini və kinostudiyadan köməkçisini çağırdı. Lakin onlar gəlib çıxana kimi Volts artıq özünə gəlmişdi.

Volts dərindən sarsılmışdı. Axı altı yüz min dollarlıq atın başını kim kəsə bilərdi? Özü də heç bir xəbərdarlıq eləmədən, heç bir danışiq-filan, yaxud alış-veriş etməyə belə cəhd göstərmədən. Heç olmasa bu son addımdan qaçmaq olardı. Bu, xalis qəddarlıqdır! Bu, bütün dəyərlərə qarşı çıxmaqdır! Bunu o adam edə bilərdi ki, onun öz qanunları vardı, başqa qanun tanımırdı. Bunu o adam edə bilərdi ki, özündən başqa Allah tanımırdı. Və həmin adam elə bir gücə və fərasətə sahibdir ki, heç bir mühafizə qüvvəsi ona mane ola bilmir. Artıq məlum oldu ki, ata əvvəlcə yuxu dərmanı veriblər, sonra isə onun ağır başını tələsmədən baltayla kəsiblər. Gecə növbətçiləri and içirdilər ki, onlar heç bir səs eşitməyiblər. Volts onlara inanmadı, onları zor gücünə danışdırmaq lazımdı. Onları satın alıblar, kim tərəfindən ələ alındıqlarını öyrənmək olar!

Volts axmaq adam deyildi, lakin son dərəcə özündən razıydı. O, özünü Don Karleonidən güclü hesab etdiyini düşünərək yanılmışdı. Ona sadəcə, sübut-dəlil lazım idi ki, Donun gücünə əmin olsun. İndi bu mesajı anladı. Anladı ki, nə qədər dövlətli olsa da, Birləşmiş Ştatların Prezidentinə nə qədər çıxışı olsa belə, Federal Təhqiqat Bürosunun direktoruyla nə qədər yaxınlıq əlaqəsi olsa da, hansısa boz kardinal – İtaliyadan ABŞ-a zeytun yağı gətirən birisi elə təşkil edərdi ki, onu öldürərlər. Sadəcə, öldürərlər! Çünki o, Coni Fonteynə istədiyi rolu vermir! Off, bu inanılmaz şeydi! Adamların belə hərəkətlər etməyə haqqı yoxdu! Əgər belə hərəkət edirlərsə, deməli, dünyada nəsə pozulub. Bu, dəlilikdir. Bu o deməkdir ki, sən öz pullarını da xərcləməkdə azad deyilsən! Sən öz şəxsi firmanı, öz müəssisəni idarə etməkdə belə azad deyilsən! Sənin öz hakimiyyətin yoxdur! Bu hətta kommunizmdən də on dəfələrlə pisdir! Buna heç vaxt yol vermək olmaz...

Həkim ona sakitləşdirici həb verdi. Dərman Voltsa əsəblərini sakitləşdir-məkdə kömək elədi. O, fikirlərini cəmləşdirməyə başladı. Ona ən çox təsir edən buydu ki, gör bu Karleoni uf da demədən dünyaca şöhrət qazanmış, altı yüz min dollarlıq bir atı necə asanlıqla məhv elədi! Altı yüz min dollar! Hələ bu başlanğıcdır! Volts əsməyə başladı. O, özünə qurduğu bu rahat və dəbdəbəli həyat haqqında düşündü. O, varlıydı. O, dünyanın ən gözəl qadınına belə hakim ola bilərdi, sadəcə, barmağını qaldırıb çağırırdı, qadınla müqavilə bağlayacağını vəd etsəydi, qaça-qaça gələrdi. Onu krallar və kraliçalar qəbul edirlər. Onun hər şeyi var, insanın yaşayışını təmin edən, bəzəyən pulu və gücü var! Belə bir həyatı riskə qoymaq, özü də xırda bir şey – boş bir şıltaqlıq ucbatından təhlükə altına atmaq dəlilikdir! Nolaydı, o Karleoninin özünə əli çata biləydi! Görəsən, at öldürmək üstündə qanunla adama nə düşür? O, dəli kimi qaqqıldadı; həkim və xidmətçilər həyəcanla ona baxdılar. Sonra Voltsun başına başqa bir fikir girdi. Ona bütün Kaliforniya gülə bilər, az qala ona görə ki, hansısa həyasız öz amansız hərəkətləriylə onu çirkəbə buladır, ona təhlükələr yaradır. Elə bu fikir də öz rolunu oynadı. Daha bir fikir də bu oldu ki, bəlkə heç onun özünə dəymədilər, onu öldürmədilər?! Onların ehtiyatda daha dəhşətli və daha ağıllı addımları ola bilər!

Volts göstəriş verməyə başladı; ofisində çalışan bütün yaxın adamlarını hərəkətə gətirdi. Xidmətçilərinə, həkiminə qəti tapşırırdı ki, bu məsələ çölə çıxmasın, işin içində olanların hamısı and içdi ki, susacaq. Mətbuata xəbər verildi ki, məşhur Xartum xəstəlikdən ölüb; o, bu xəstəliyə İngiltərədən gəmiylə gətirilən zaman yolda tutulubmuş. Atın cəmdəyi Voltsun həyatının bir küncündə xəlvəti basdırıldı.

Altı saatdan sonra quruluşçu rejissor Coni Fonteynə zəng elədi, dedi ki, bazar ertəsindən işə çıxsın.

* * *

Həmin axşam Heygen Don Karleonini Virgil Solozzo ilə çox vacib bir görüşə hazırlamaq üçün onun yanına gəldi. Karleoni böyük oğlunu da çağırırdı. Soni Karleoni ayaq üstəydi, tənbel-tənbel viski içirdi, yorğunluqdan Kupid sifətinə ağırlıq çökmüşdü. “Hələ də gəlinin rəfiqəsini qayırır; işimiz var da, bəyəm problem az idi?!” Heygen düşündü.

Don Karleoni kreslosunda oturub Di Nobili siqarını tüstülədirirdi. Bu siqar qutusu Heygenin hesabına həmişə dolu olurdu. O, Dona Havana siqarı çəkməyi tövsiyə etsə də, Don razı olmamışdı, demişdi ki, həmin siqar boğazını incidir.

– Bizə lazım olan bütün məlumatları bilirik? – Don soruşdu.

Heygen qeydlər etdiyi kağız qovluğu açdı; hər şey yerindəydi, burada yalnız onun özünə məlum olan qeydlər vardı ki, əsas detalları yaddan çıxartmasın.

– Solozzo bizdən kömək istəməyə gəlir, – Heygen danışmağa başladı. – O Karleoni ailəsindən ən azından milyon dollar istəyəcək və bizdən xahiş edəcək ki, onların qanundan müdafiə olunmağını hansısa səviyyədə təmin edək,

yaxud bunu öhdəməzə götürək. Əvəzində isə bizi işə qoşmaq istəyir, hansı ölçüdə, məlum deyil. Solozzonun arxası Tatalya Ailəsidir, belə görünür ki, onların da bu işdə payı var. İş narkotiklə bağlıdır. Solozzonun Türkiyədə əlaqələri var, orda xaşxaş becərdirlər. Solozzo ordan narkotiki Siciliyaya göndərir, çətin deyil. Siciliyada xaşxaşdan heroin düzəldirlər. Sığortalanmaq üçün yalnız ağrıkəsici morfi də düzəltmək olar. Görünür, Siciliyada heroin düzəltmək tamamilə təhlükəsizdir. Ən çətini onu Amerikaya gətizdirmək, sonra onu paylamaqdır. İlk kapital da var. Nağd milyon dollar ağacda bitmir ki, dərib verəsən!

Heygen gördü ki, Karleoni üzü qırışlandı. Don biznes söhbətləri zamanı lirikanı və artıq-əskik sözləri xoşlamırdı. Buna görə də Heygen tələsik davam elədi:

– Solozzoya “Türk” deyirlər. İki səbəbdən: birincisi, o, uzun müddət Türkiyədə yaşayıb və deyilənə görə, orda Solozzonun arvadı və uşaqları var. İkincisi, deyirlər, bir şey olan kimi, bıçağa əl atır, hər halda, artıq bir dəfə baş verib bu hadisə, cavanlığında. Yalnız işlə bağlı olanda, yəni heysiyyətinə toxunanda. Ağıllı və bacarıqlı adamdı, özü özünün ağasıdı. Keçmiş var, iki dəfə türmədə yatıb, bir dəfə İtaliyada, bir dəfə də ABŞ-da. Hakimiyyət dairələrində onu narkotik alverçisi kimi tanıyırlar. Bizim üçün bu müsbət haldır, hər ehtimala qarşı deyirəm. Keçmiş olan bir adam kimi onu başçı hesab edirlər, məhkəmədə heç vaxt şahid qismində çıxış etməz: onun üçün toxunulmazlığı kim təmin edər? Bundan başqa, onun Amerikada arvadı və üç uşağı var, yaxşı ailə başçısıdır. Neçə il desən, türmədə yatar, amma heç kimi güdaza verməz, əlbəttə, əgər bilsə ki, ailəsi yaxşı yaşayacaq.

Don Karleoni siqarını sümürdü:

– Santino, sən nə fikirləşirsən?

Heygen Soninin nə deyəcəyini bilirdi. Soni dünyaya atasının gözüylə baxmaqdan usanmışdı. O, istəyirdi ki, sərbəst olsun, özü böyük bir biznes qursun. Təxminən Solozzonun təklif etdiyi bir biznes kimi. Soni viskidən bir qurtum içdi:

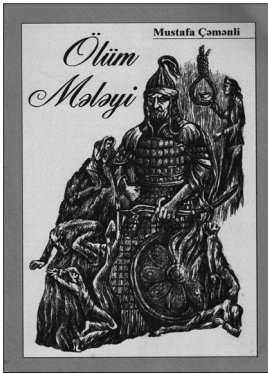
– Ağ toz! Burda böyük pullar var! Lakin təhlükə də böyükdü. Buna görə adam ən azı iyirmi il türmədə yata bilər. Mənim fikrimcə, əməliyyatın özündən uzaq durmalıyıq, müdafiə və maliyyə məsələlərini boynumuza götürsək, pis olmaz.

Heygen razılıqla Soniyə baxdı. “Kartını yaxşı oynadı. Görünən üstünlüyü qeyd elədi, bu halda ən yaxşı gedişdi!” düşündü.

Don Karleoni yenə bir qullab vurdu.

– Tom, bəs sən nə fikirdəsən? – soruşdu.

(Ardı var)

MUSTAFA ÇƏMƏNLİ

ÖLÜM MƏLƏYİ

BAKİ, "TƏHSİL" NƏŞRİYYATI, 2024

"Ölüm mələyi" tarixi romanında Azərbaycan tarixinin çox mürəkkəb və ziddiyyətli bir dövrü təsvir olunur. Əsərdə I Şah Təhmasibin ömrünün son günləri, onun 19 il 6 ay 20 gün Qəhqəhə qalasında dustaq etdiyi oğlu İsmayıl Mirzənin hakimiyyətə gəlməsi və fəaliyyəti əksini tapıb.

Kitab ikinci nəşrdir.

XURAMAN HÜMMƏTOVA

**TƏSƏVVÜF AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI
KONTEKSTİNDƏ**

BAKİ, "OPTİMİST" NƏŞRİYYATI, 2023

Xuraman Hümətovanın "Təsəvvüf Azərbaycan ədəbiyyatı kontekstində" kitabı işıq üzü görüb. İki fəsildən ibarət monoqrafiyanın birinci fəslü – "Xalq yaradıcılığı işığında təsəvvüf düşüncəsi", ikinci fəslü – "Azərbaycan şeiri və təsəvvüfi-poetik ənənələr" adlanır.

Kitabın elmi redaktoru professor İmamverdi Həmidovdur.

BAYRAM İSGƏNDƏRLİ
MƏNİ ÜRƏYİNİZDƏ AX TARIN
BAKI, "ELM VƏ TƏHSİL" NƏŞRİYYATI, 2023

Kitabda müəllifin müxtəlif illərdə yazdığı hekayələri, tərcümələri, publisistik məqalələri və şeirləri toplanıb. Yurd-yuva həsrəti, özünü axtarış, həyatı, dünyanı anlamaq cəhdləri bu əsərlərin ümumi mövzudur.

ƏKBƏR ƏLİOĞLU
VAXT SORUSSA
BAKI, "BAKI MƏTBƏƏSİ" ASC, 2023

Kitabda Əkbər Əlioğlunun iki poeması və şeirləri toplanmışdır. "Fraqmentlər" poeması xalq şairi Rəsul Rzaya, "Doğuluş" poeması Qarabağ savaşı fonunda müharibənin yaşatdığı bəşəri faciələrə həsr edilib.

Kitabda toplanmış müxtəlif məzmunlu şeirlərdə müəllifin daha çox məhəbbət lirikası, bəşəri idealları, varlığa, cəmiyyət həyatına ictimai-siyasi və fəlsəfi münasibəti ifadə olunub.

Jurnalın rəhbərliyi nömrənin hazırlanmasında iştirakına görə Bakı Slavyan Universitetinin təcrübəçi jurnalist tələbələri Aydan Süleymanova, Ayşən İbrahimova və Güllü Cəfərovaya təşəkkürünü bildirir.

REDAKSIYA HEYƏTİ:

Ağasəfa, Afaq Məsud, Azad Yaşar, Asim Yadigar, Elçin, Emin Piri, Elşad Barat, Əli Əmirli, Firuzə Məmmədli, Firuz Mustafa, Firudin Qurbansoy, Məmməd Oruc, Mustafa Çəmənli, Nərgiz Cabbarlı, Novruz Nəcəfoğlu, Paşa Əlioğlu, Paşa Qəlbinur, Rafael Hüseynov, Rəfail Tağızadə, Rəhilə Qeybullayeva, Rüstəm Kamal, Seyran Səxavət, Südabə Ağabalayeva, Vahid Əziz, Vaqif Yusifli, Vaqif Bəhmənli, Vilayət Quliyev, Vüsal Nuru